

Αναζητώντας ταυτότητα

Αναζητώντας ταυτότητα

Η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να αναδείξει μια νέα διάσταση της ευρωπαϊκότητας, τη δική της. Είναι υποχρεωμένη να αντισταθεί σε κάθε απόπειρα συρρίκνωσης της και μεθοδικά να οικοδομήσει νέες συμμαχίες και δίκτυα με κέντρο την Βαλκανική, έτσι ώστε και την τουρκική απειλή να αποκρούσει και στην Ευρωπαϊκή ενοποίηση να συμβάλει μέσα από την σταδιακή αποκατάσταση της ισορροπίας Ανατολικής-Δυτικής Ευρώπης, την ανατροπή της οποίας επέφερε η κατάρρευση του Ανατολικού στρατοπέδου.

Ο πίνακας της σελίδας 23 όπως και όλοι οι πίνακες του Δημήτρη Πικιώνη προέρχονται από το άλμπουμ, "Δημήτρης Πικιώνης, Ζωγραφικά", εκδόσεις Τυδικτός, 1997.

Τα χαρακτηριστικά των ελληνικών νησιών και λιμένων περιλαμβάνονται στο άλμπουμ, "Τόπος και Εικόνα", Τόμος Ι, εκδόσεις Ολκός, 1978.

Όταν αναφερόμαστε στην **τουτότητα**, την **αναζήτηση** του τόπου, σήμερα, στην Ελλάδα, σχεδόν αυτομάτως καταγράφονται οι ακόλουθες αντιδράσεις:

Α. Ορισμένοι, και όχι μόνον οι γνωστοί «αντιεθνικιστές» και «διαπλεκόμενοι», πυροβολούν ακόμα και στο άκουσμα της λέξης. Η «ταυτότητα» παραπέμπει σε κάτι το «αρνητικό», την

λέξουμε την «μέση οδό», που εκφράζει πληρέστερα και την άποψή μας. Η παράδοσή μας είναι πλούσια, όντως, αλλά όχι **μοναδική**, είναι ευρύτατη αλλά όχι **επαρκής**, ώστε να αρκестούμε σε μια απομονωτιστική αυτάρκεια, έχουμε **ανάγκη** και από τους άλλους λαούς και τις άλλες παραδόσεις. Τα πάντα στην παράδοσή μας **δεν είναι** θετικά. Ιδιαίτερα στην πρόσφατη πα-

ήθος μας.

Σε μια τέτοια εποχή λοιπόν **επιλέγουμε** στρατόπεδα, είμαστε υποχρεωμένοι να επιλέξουμε: Έστω και εάν δεν ταυτιζόμαστε με την αντίληψη των ελληνοκεντρικών φίλων μας, η «ελληνοκεντρικότητα» μπορεί να αποτελέσει μια αφετηρία **αντίστασης και μετασχηματισμού**, ενώ αντίθετα η «παγκοσμιοποιητική» αφετηρία οδηγεί σήμερα σε αδιέξοδα, έστω και εάν μπορούν να υπάρχουν σημεία επαφής με όσους κάνουν αυτή την επιλογή. Έτσι, για παράδειγμα, συμ-

εποχή της «παγκοσμιοποίησης» και της γενικευμένης αποσύνθεσης των ταυτοτήτων. Όμως αυτή η αντιμετώπιση ισχύει μόνο για την διεκδίκηση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, ενώ όταν πρόκειται για τις ταυτότητες των μειονοτήτων, των ξένων, των Εβραίων, των γυναικών, των νέων κλπ. κλπ., εκεί όχι μόνο τις αναγνωρίζουν και τους δίνουν θετικό περιεχόμενο, αλλά τις **αντιπαραθέτουν** στην ελληνική ταυτότητα.

Β. Μια άλλη σκοπιά επικροτεί κάθε τι που αναφέρεται στην εθνική ταυτότητα, συχνά σε ευθύ ανταγωνισμό, με άλλες ταυτότητες, θρησκευτικές, ταξικές, φύλου, φυλής κ.λ.π. Η έννοια της εθνικής ταυτότητας επικαλύπτει και συχνά εξαφανίζει, κάθε άλλη. Οι Έλληνες είμαστε ο **περιούσιος** λαός, με την σημαντικότερη ιστορία, όλες μας οι παραδόσεις είναι θετικές, δεν έχουμε να πάρουμε ή να δανειστούμε τίποτα από κανέναν, μπορούμε να αντλήσουμε από τη δική μας παράδοση και μόνον για να πορευτούμε στο σύγχρονο κόσμο.

Γ. Απέναντι σε αυτές της δύο ακραίες εκδοχές του φάσματος, εμείς του **Άρδην**, θα μπορούσαμε να επι-

ράδοσή μας και την ιστορία μας υπάρχουν πολλά για τα οποία πρέπει να ντρεπόμαστε. Δεν θα πρέπει να ξαχνάμε πως εμείς οι ίδιοι **καταστρέψαμε** τις πόλεις μας και τον λαϊκό πολιτισμό μας τα τελευταία πενήντα χρόνια. Εμείς οι ίδιοι, μεταβληθήκαμε σε υπέρβαρους καταναλωτές τηλεοπτικών απορριμμάτων. Εμείς "προσκυνάμε σώβρακα και φανέλλες". Εμείς γίναμε παράσιτα της Δύσης και του κρατικού κορβανά. Τέλος, αλλά όχι ελάχιστο, η εθνική ταυτότητα ούτε είναι η μοναδική **ούτε επικαλύπτει** άλλες ταυτότητες. Πράγματι, πολλοί είναι σήμερα εκείνοι που επιλέγουν αυτή τη «μέση οδό», για να αποφύγουν τόσο την καταστροφική τους, όσο και την ταύτιση με ανεγκέφαλες ταυτοτικές εκδοχές.

Ωστόσο δεν πιστεύουμε πως μπορεί κανείς να τηρεί «ίσες αποστάσεις». Σε μια εποχή όπου η **οπαξίωση** της ιδιαίτερης-εδαφικής ταυτότητας έχει γενικευτεί σε μια εποχή πολιτισμικής αλλοτρίωσης σε μια εποχή απόπειρας μεταβολής της Ελλάδας σε ένα παρασιτικό ακροφύσιο της Δύσης; η «τήρηση ίσων αποστάσεων» σημαίνει εν τέλει υποχώρηση μπροστά στο dictat «των αγορών», κατά την προσφιλή έκφραση πολιτικών και δημοσιογράφων. Και δεν αρμόζει στο

ιδίαιτερου ζητήματος. Ή βλέπουμε σήμερα το Αμερικανικό Κογκρέσο ή τις γερμανικές κρατικές υπηρεσίες να χρησιμοποιούν τα ζητήματα των μειονοτήτων ως πολιορκητικό κριό κατά των αδύναμων και ενοχλητικών εθνών. Χρησιμοποιούν δηλαδή ένα ζήτημα **ταυτότητας**, της μειονοτικής ταυτότητας εν προκειμένω, **κατά** των εθνικών ταυτοτήτων! Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι πρέπει να παραβλέψουμε τα δικαιώματα των μειονοτήτων, αλλά εκκινώντας από την υπεράσπιση των συλλογικών ταυτοτήτων σήμερα, ενάντια στην εμπορευματική και χρηματιστηριακή παγκοσμιοποίησή, να εντάξουμε και το ζήτημα των μειονοτήτων σε ένα διαφορετικό σύστημα «παγκοσμιοποίησης», που ξεκινά από το συγκεκριμένο, από το ιδιαίτερο για να αναχθεί στο **όλον**. Γι' αυτό η Αριστερά, συγχέοντας διεθνισμό και κοσμοπολιτισμό, μεταβλήθηκε σε μεγάλο ποσοστό σε όχημα των υποτιθέμενων «ορκισμένων» εχθρών της, των Αμερικανών και των νεοφιλελεύθερων, απαρνούμενη και την ίδια της την εθνικοαπελευθερωτική παράδοση.

Για όλα αυτά λοιπόν, και για πολλά άλλα, είμαστε υποχρεωμένοι να επιλέγουμε στρατόπεδο, έστω και

χωρίς αυταπάτες, και να ενισχύουμε την προσπάθεια που καταβάλλει σήμερα ο ελληνικός λαός να **αντισταθεί** στην συρρίκνωση της κυριαρχίας του και την ισοπέδωση του πολιτισμού του. Και ένα αποφασιστικό όπλο για αυτή την αντίσταση είναι η **μνήμη**, η **ιστορία**, η **γλώσσα**, ο **πολιτισμός**.

Η ιστορικότητα της ταυτότητάς μας

Κάποτε είχαμε ταυτότητα. Ακόμα παλιότερα είχαμε μια δική μας οικουμένη. Την **οικουμένη του ελληνισμού**. Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, με κύκνειο άσμα και αποκορύφωμα τον Ρήγα Φεραίο και την απόπειρα μιας βαλκανικής ομοσπονδίας, είμαστε **ρωμιοί ορθόδοξοι**. Έως το 1922, **Έλληνες**. Μετά, για κάποια χρόνια, με κορύφωση την αντίσταση, προσπαθήσαμε να βρούμε μια νέα ταυτότητα, μιας **εθνικής-λαϊκής κοινότητας** που θα έλυνε ταυτόχρονα το κοινωνικό και το εθνικό ζήτημα.

Όταν αναφερόμαστε σε αυτές τις **ταυτότητες**, δεν εννοούμε προφανώς ότι υπήρξαν ποτέ **μοναδικές** αλλά ότι, σε μια δοσμένη συγκυρία, αποτέλεσαν **τις ηγεμονικές** μορφές "ταυτότητας". Προφανώς και στο ίδιο το εγχείρημα του Ρήγα ήδη υπήρχε η ιδιαίτερη ελληνική σφραγίδα, χωρίς όμως να γίνεται κυρίαρχη. Το ίδιο και στην περίοδο μετά την ελληνική επανάσταση, η ορθόδοξη ρωμική συνιστώσα υπήρξε σημαντική για πολλά χρόνια, ιδιαίτερα στις εκτός ελληνικού κράτους περιοχές. Όμως, η ιδιαίτερη ελληνική (**νεο-ελληνική**) συνειδηση, είναι ή γίνεται κυρίαρχη. Το κοινωνικό ζήτημα γίνεται όλο και πιο πιεστικό καθώς και η "πάλη των τάξεων", ωστόσο για εκατό χρόνια τουλάχιστον, μέχρι τη μεγαλύτερη καταστροφή που γνώρισε ο ελληνισμός στην τρισεχλιόχρονη ιστορία του, τη μικρασιατική, το αποφασιστικό στοιχείο είναι η συγκρότηση της ελληνικής ταυτότητας, του νεοελληνικού έθνους ως κράτους.

Τέλος, στη μετέπειτα περίοδο, με επίκεντρο την αντίσταση, το **κοινωνικό ζήτημα** σφραγίζει τη νεοελληνική ταυτότητα. Διαμορφώνεται το αίτημα μιας εθνικής-λαϊκής ανασυγκρότησης του ελληνισμού με κοινωνιστική κατεύθυνση και εμβληματική φιγούρα του τον Άρη Βελουχιώτη. Η εθνική ανεξαρτησία μεταβάλλεται σε συνιστώσα της κοινωνικής χειραφέτησης.

Μέχρι τη δεκαετία του 1980 αυτή θα είναι η κυρίαρχη νέα ταυτότητα των νεοελλήνων, έστω και «νερωμένη» στη μορφή ΠΑΣΟΚ.

Και ξαφνικά **όλα** τα δεδομένα μοιάζουν να διαλύονται, όλα να επανέρχονται και κανένα να μην μπορεί να καλύψει τις ανάγκες μιας νέας σύγχρονης ταυτότητας. Η ορθόδοξη ρωμιότητα αργοπεθαίνει στα τελευταία της χαρακώματα, της Γεωργίας και της Ουκρανίας, θυμίζοντάς μας ταυτόχρονα την ύπαρξη της που είχαμε "εξάσει" για δεκάδες χρόνια. Το βαλκανικό όνειρο του Ρήγα το θυμόμαστε και πάλι, αλλά σε έναν βαλκανικό χώρο ξεσχισμένο, που συνεχίζει να αιμορραγεί και μοιάζει απόμακρη οπτασία. Με την κατάρρευση του ανατολικού στρατοπέδου αναδύεται και η πιο μακράνη ταυτότητα μας, η ορθοδοξία, τόσο μακρινή πια ως τρόπος ζωής αλλά τόσο κοντά μας ως παράδοση, ως δυνατότητα. Τέλος, ακόμα και η πιο "μακρινή" μας ταυτότητα, η αρχαιοελληνική, επανέρχεται και όχι μόνο με την καρικατούρα των «αρχαιοελληνιστών» αλλά και ως αποτέλεσμα της διεκδίκησης του... Μεγάλου Αλεξάνδρου από τους Σλαβομακεδόνες των Σκοπίων, της διαμάχης για τη γλώσσα και της... ανακάλυψης ενός αρχαίου υπολείμματος του αρχαιοελληνικού κόσμου, των Καλές του Πακιστάν. Γενικότερα, **ανακαλύπτουμε** και πάλι τον ελληνισμό εξ αιτίας της τουρκικής επιβουλής που αποτελεί το φυσικό επακόλουθο του 1922, την ίδια στιγμή που προσχωρούμε εθελοντικά σε μια νέα υπερεθνική ταυτότητα στην οποία εκχωρούμε όλο και περισσότερα δικαιώματα. Τέλος, το έσχατο όραμα, της **εθνικής λαϊκής χειραφέτησης**, που τράφηκε από το αίμα των μαρτύρων της αντίστασης, ξεθυμαίνει μέσα στην προσαρμογή στην παγκοσμιοποίηση, την κατάρρευση των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών εγχειρημάτων, τη γενικευμένη διαφθορά της "σοσιαλιστικής" Ελλάδας των διαπλεκομένων και της υποταγής.

Η φανταστική φυγή προς τη Δύση

Τι είμαστε, τι μπορούμε να γίνουμε; Ποια είναι η νέα ταυτότητα την οποία μπορούμε να ενδυθούμε;

Σήμερα, η μόνη προτεινόμενη ταυτότητα που διαθέτει πλειοψηφικά χαρακτηριστικά, συνοχή, ισχυρές δυ-

Η αναζήτηση ταυτότητας αποτελεί το κεντρικό αίτημα της εποχής μας, τόσο στο ατομικό όσο και στο συλλογικό επίπεδο. Σε αυτό το «πανηγυρικό» αφιέρωμα, διερευνούμε τα στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας στη διαχρονία τους και εντοπίζουμε τις ανάγκες που αναδύονται **σήμερα**.

Στην **εισαγωγή** αναφερόμαστε στο αίτημα της ταυτότητας στη σύγχρονη Ελλάδα. Ο **Χρ. Κορκόβελος** διερευνά το ζήτημα της συνέχειας του ελληνικού έθνους και ο **Σ. Στενός** τη σχέση Ελλάδας-Δύσης, μέσα από τις σχέσεις Ελλάδας-Ε.Ε. Ο **Κ. Παπαρρηγόπουλος** απαντά στον Φαλμεράϋερ για την πολιτισμική υφή της εθνικής ταυτότητας και ο **Θ. Ζιάκας** κάνει μια συγκριτική ανάλυση ελληνικής και τουρκικής ταυτότητας. Ακολουθεί ένα απόσπασμα από το υπό έκδοση βιβλίο του φιλόσοφου **Κ. Παπαϊωάννου**, «Τέχνη και φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα».

Ο **Περ. Γιαννόπουλος** καλεί τους Έλληνες να αναλάβουν την ολότητα της ιστορίας τους, για «την ελληνικάν αναγέννησιν». Στη συνέχεια ανθολογούμε τρία υπέροχα κείμενα, του **Οδ. Ελύτη** για τον Μακρυγιάννη και τον Παναγιώτη Ζωγράφο, του **Δ. Πικιώνη** για την ιστορία και τη λαϊκή παράδοση και του Κύπριου ποιητή **Κ. Χαραλαμπίδη** για την «ιστορία του πολιτοφύλακα».

Ακολουθεί προδημοσίευση που μας παρακώρησε ο **Δ. Χαριτόπουλος** από τον δεύτερο τόμο του βιβλίου του «Άρης ο αρχηγός των ατάκτων». Ο **Μ. Γλέζος** αναδεικνύει την σχέση της Αντίστασης με την ελληνική ταυτότητα, ενώ αναδημοσιεύουμε αποσπάσματα: από τον «λόγο της Λαμίας» του **Άρη Βελουχιώτη**, από το «Έθνος και γλώσσα» του **Δ. Γληνού**, από τα βιβλία του **Ν. Σβορώνου** για το ήθος του ελληνισμού, και από τα Ημερολόγια του **Ι. Δραγούμη** για την σχέση εθνικής και κοινωνικής συνειδησης.

Ο **Κ. Παπαγιώργης** μας παρακώρησε ένα κείμενο για την «Λαϊκή αγιότητα», από το βιβλίο του για τον Παπαδιαμάντη. Ο **Β. Φτωκόπουλος** μας στέλνει δύο διηγήματα που εμπλύνουν... επιτέλους το ζήτημα της ήπτας μας σπ... Μ. Ασία! Ο **Γ. Καραμπελιάς** παρεμβαίνει στην διαμάχη για τον ελληνικό υπερρεαλισμό (Ελύτης, Εγγονόπουλος, Εμπειρικός) που χαρακτηρίστηκαν εθνοκεντρικοί και... «φασίστες»! Ο **Γ. Σκίζας** αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα και το περιβάλλον. Ο σκανοθέτης **Ντ. Δημόπουλος** μιλάει για τον ελληνικό και ευρωπαϊκό κινηματογράφο απέναντι στην εμπορευματική λαίλαπα του αμερικανικού.

Ο **Δ. Μπασογλου**, από την συστημική και ψυχαναλυτική σκοπιά, συνδέει «Λόγο και Ταυτότητα» και ο **Αλ. Αρβιλλιός** αναφέρεται στις περιπέτειες της εθνικής ταυτότητας μέσα στον κόσμο της σύγκλισης.

Ο **Βλ. Αγτζίδης** περιγράφει, σε μια εκτεταμένη μελέτη, τη σχέση ελλαδισμού-ελληνισμού στην ιστορική τους διαδρομή. Ο **Β. Ευδιάς** μελετάει τις σχέσεις των Βαυαρών Μάουερν και Τιρς με τον ελληνικό κοινοτισμό.

Σαν φόρο τιμής, στη μνήμη του πρόωρα χαμένου φίλου μας, **Άρη Φακίνου**, προδημοσιεύουμε ένα κεφάλαιο από το βιβλίο του «Ο Πρωτομάστορας Νικάιτας» που θα κυκλοφορήσει τον επόμενο Σεπτέμβριο. Ακολουθεί το διήγημα της **Μ. Βεινόγλου**, «Για ένα άλογο».

Το αφιέρωμα κλείνει με έναν **επίλογο** που αποτελεί εγκώμιο pro domo για τη σημασία του μικρού μεγέθους σε μια εναλλακτική οργάνωση του πλανητικού χωριού και την ομολογία του με την σημερινή ελληνική πραγματικότητα.

Και τελευταίο αλλά όχι έσχατο, το αφιέρωμα περιλαμβάνει ποιήματα και κείμενα των **Σολωμού, Κάλβου, Καβάφη, Σεφέρη, Ελύτη, Εγγονόπουλου, Γκάτσου, Καρούζου, Δάλλα**.

Στην πολιτική μου ζωή ένιωσα, τις περισσότερες φορές, μεγάλη αηδία. Όμως ποτέ δεν έπαψα να δίνω, μ' όλη τη θέρμη της καρδιάς μου, την πίστη μου στον ελληνισμό, που είναι η άλλη όψη του ανθρωπισμού μου, όπως τον έπλασαν τουλάχιστο ο χαρακτήρας μου και οι συμπώσεις της ζωής. Τον ελληνισμό τον έβλεπα να κατέχει ένα πολύ μεγάλο χώρο. Όσο για τους σύγχρονους ελλαδικούς φορείς του, αισθανόμουν πως τον υπηρετούσαν καλύτερα οι αδιδαχτοί από τους σπουδασμένους. Τους τελευταίους τους πρόσεξα πολύ και τους βρήκα χαλασμένους τις περισσότερες φορές. Αντίθετα, μου έτυχε να συναντήσω ανάμεσα στο λαό πραγματικούς άρχοντες. Στη λογοτεχνική μου εργασία εκφράζομαι ίσως με περισσότερη ακρίβεια για το επικίνδυνο αυτό θέμα. Τώρα που σημειώνω, χρονογραφικά, τις συμπάθειες και τις κλίσεις μου μέσα στον ελληνικό κόσμο που έζησα, θα ήθελα να προσθέσω μόνο πως μου φαινόταν παράξενο, και σχεδόν ανεξήγητο, τούτο ακόμη: πως, ενώ υπήρχαν τόσο αξιόλογοι άνθρωποι ανάμεσα στο λαό, μόλις άγγιζαν και περνούσαν τη γραμμή που τους χώριζε από τις λεγόμενες μορφωμένες τάξεις, αλλοιώνονταν, προστύχαιναν και γινόντουσαν σαν τους άλλους. Κάποτε είχα περάσει λίγες μέρες της Λαμπρής στο σπίτι ενός βοσκού στην Αράχωβα. Ο γέρος είχε δυο παιδιά: ο ένας συνέχιζε τη δουλειά του πατέρα κι ο άλλος είχε λάβει την αλόκοτη απόφαση να γίνει δάσκαλος των γαλλικών. Ο πρώτος είχε μείνει άνθρωπος: ο δεύτερος ήταν ένα παράσιτο, ένα κουρέλι που τριγύριζε αδέσποτος μέσα στο σπίτι μετακομίζοντας τριμμένες γαλλικές εφημερίδες. Πήρα τη συνήθεια να παρατηρώ αυτό το φαινόμενο, όπως βλέπει κανείς το φωτογραφικό χαρτί που μαυρίζει στο φως – αυτή τη φθορά των χαρακτήρων στο σύντομο πέρασμά τους από το χωριό στο Πανεπιστήμιο, στο δικηγορικό γραφείο ή στη Βουλή.

Γιώργος Σεφέρης

Γιώργος Σεφέρης, "Δοκιμές", τρίτος τόμος, σελ 22-23.

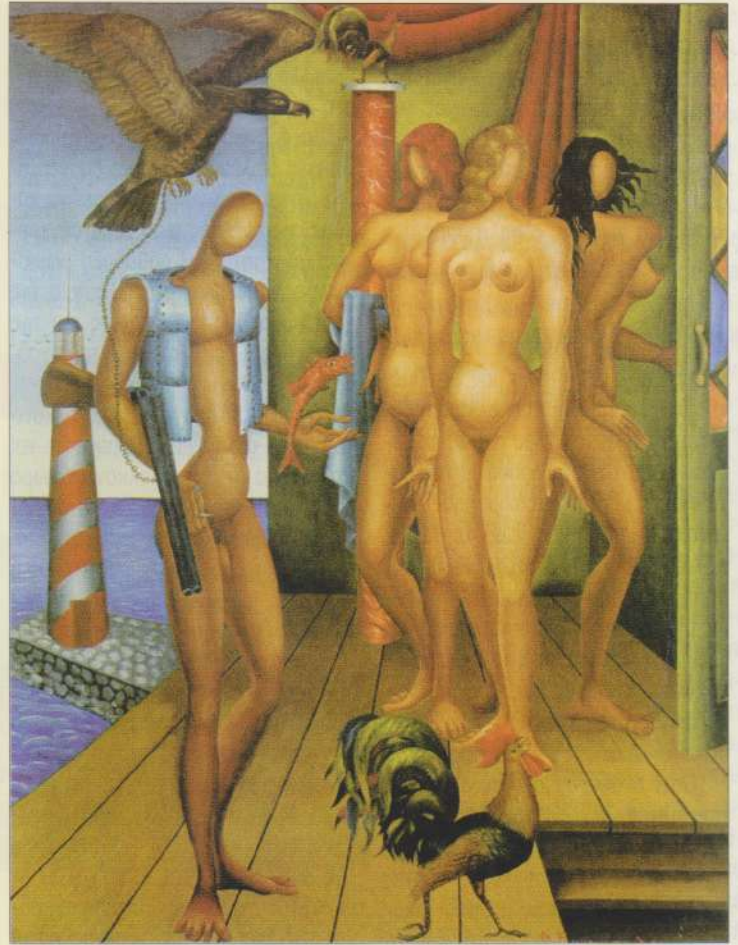
νάμεις στήριξης, και τη συναίνεση της συντριπτικής πλειοψηφίας των ελίτ της χώρας είναι η **ευρωπαϊκή**, ή ακριβέστερα η **δυτικοευρωπαϊκή** (δεν είναι τυχαίο που ο Ντυροζέλ στην περιβόητη ιστορία του εγκαινιάζει την ευρωπαϊκή ιστορία με τον Καρλομάγνο). Αυτό είναι το όραμα των ελίτ της χώρας, η **εξαφάνιση**, η **απορρόφηση** της νεοελληνικής εθνικής ιδιαιτερότητας μέσα σε μια ευρύτερη κοινότητα, την ευρωπαϊκή. Η δε ελληνική ταυτότητα θα παραμείνει μια απλή γλωσσική και πολιτιστική ιδιαιτερότητα στα πλαίσια του νέου ευρωπαϊκού imperium.

Αυτή η πρόταση εμφανίζεται ως μονόδρομος σήμερα, διότι την εποχή της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και της διάχυσης της οικονομικής ανάπτυξης τα μικρά έθνη-κράτη, ιδιαίτερα σε συνοριακούς χώρους, κινδυνεύουν να καταβροχθιστούν, εάν δεν προσχωρήσουν σε ευρύτερες συνενώσεις και αν δεν ξεπεράσουν τα έθνη-κράτη τους, ανίκανα πια να τα προστατεύσουν. Η σκοπιά των ευρωπαϊστών μοιάζει η μόνη «ρεαλιστική»:

Όταν σε παγκόσμια κλίμακα έχουν ήδη αναδυθεί ή ετοιμάζονται να αναδυθούν γίγαντες όπως η Κίνα, η Ινδία, η ενωμένη Βόρεια Αμερική και αúριο ο ισλαμικός κόσμος και όταν τα μεγέθη των επιχειρήσεων σε παγκόσμια κλίμακα είναι όλο και πιο μεγάλα, η ενοποίηση της Ευρώπης γίνεται αναγκαιότητα, ώστε να συγκροτηθεί μια δύναμη ανάλογη ή και μεγαλύτερη με εκείνες των σημερινών και μελλοντικών ανταγωνιστών της.

Η ορθόδοξη ρωμοσύνη δεν κατόρθωσε να δημιουργήσει μια ευρύτερη ανατολική κοινότητα, είτε στο επαναστατικό πρότυπο του Ρήγα Φεραίου ενάντια στους Οθωμανούς είτε προς εκείνο του Νικόλαου Σουλιάτη και του Ίωνα Δραγούμη, σε συνεργασία με τους Οθωμανούς, μια κοινότητα που θα διέθετε τα μεγέθη και τη δυνατότητα της αυτονομίας.

Ο ελληνισμός απέτυχε στο εγχείρημα της συγκρότησης ενός έθνους-κράτους που θα συμπερι-

Νίκος Εγγονόπουλος, "Ο κνηγός την αυγή", 1947, λάδι σε μουσαμά 92X73 εκ.

λάμβανε τον αρχέγονο ιστορικό του χώρο με επίκεντρο το Αιγαίο και το οποίο θα διέθετε την απαραίτητη ισχύ, για να συγκροτήσει το βαλκανικό και μικρασιατικό χώρο σε μια νέα συμμαχία γύρω από αυτήν την "Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών". Αντίθετα, όλο και περισσότερο προαλείφεται γι' αυτόν το ρόλο η Τουρκία, που κατέχει και το νευραλγικό κόμβο αυτού του χώρου, την Κωνσταντινούπολη.

Το όνειρο μιας πανανθρώπινης κοινότητας, χωρίς ανταγωνισμούς, πολέμους, πολυεθνικές επιχειρήσεις, το όνειρο του συνδυασμού ελευθερίας και ισότητας δεν συνετρίβη μόνο στην Ανατολική Ευρώπη αλλά ηττήθηκε ένοπλα στη δεκαετία του 1940, μετατράπηκε σε σπουδή τυραννίας, για να εκφυλιστεί, τέλος, μέσα στη γενικευμένη διαφθορά στη δεκαετία του '80.

Μπροστά λοιπόν στα αδιέξοδα της ύπαρξης μας εδώ –εδώ και τώρα– πραγματοποιήσαμε μια φανταστική φυγή προς άλλους ορίζοντες και είπαμε: «Ας περάσουμε λοιπόν σε ένα άλλο κράτος, ευρύτερο, μια και εξα-

ντλήθηκαν οι δυνατότητες του δικού μας, ας περάσουμε στο υπερεθνικό ευρωπαϊκό κράτος, έστω ως παράσιτο, και εκεί ο καθένας από εμάς ας πράξει ανάλογα με τις ικανότητες και την κλίση του». Και πράγματι για πολλά άτομα ισχύει κάτι τέτοιο. Ζουν και δρουν σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο, κατά πολύ ευρύτερο από το στενό ελληνικό, και έρχονται στην Ελλάδα ευκαιρικά ή, ακόμα και αν ζουν εδώ, την αντιμετωπίζουν "ευκαιρικά". Ας δούμε, για παράδειγμα, τους τεχνοκράτες των Βρυξελλών κλπ. κλπ. καθώς και την τουρκική απειλή που συνέβαλε σε αυτόν τον προσανατολισμό.

Κατά συνέπεια, είτε ευδαιμόνως και ασμένως είτε με «μαύρη καρδιά», βαδίζαμε προς τα νέα πεπρωμένα μα που, μετά την εξάντληση του ελληνισμού, ήταν η **υπέρβαση του ίδιου του ελληνικού έθνους-κράτους**. Εμπρός για τις νέες πολυεθνικές εμπορικές και στα τάρταρα η "ψωροκώσταϊνα"! Αυτή η υπέρβαση εδραζόταν σε ένα θεμελιώδες γεωπολιτικό δεδομένο, ότι η Ελλάδα αποτελούσε την πολιτικοστρατιωτική προέκταση της Δύσης

στο σοβιετικό στρατόπεδο. Και λίγο οι αρχαιότητες, λίγο η συμπάθεια για τα δεινά της δικτατορίας, λίγο οι αυξημένες εισαγωγές της Ελλάδας, διεισδύσαμε στην υπό διαμόρφωση υπερεθνική ενότητα.

Στη σφενδόνη

Η κατάρρευση του ανατολικού στρατοπέδου μετέβαλε κατά πολύ τα δεδομένα. Η σοβιετική απειλή εξέλιπε και έπαψε να λειτουργεί ως στοιχείο συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η θέση της Ελλάδας στην Ένωση γίνεται όλο και πιο επισφαλής. Η διάλυση του Ανατολικού στρατοπέδου και η αποσύνθεση των Βαλκανίων όχι μόνο αφαιρούν το στρατηγικό πλεονέκτημα της Ελλάδας αλλά εμπλέκουν την Κοινότητα μέσα στην βαλκανική κρίση στην οποία δεν θα ήθελε να αναμειχθεί. Επιπλέον, η προοπτική μιας πιθανής αντιπαράθεσης με τη "μεγάλη δύναμη" της περιοχής, την Τουρκία, για «χάρη της Ελλάδας», καθόλου δεν χαροποιεί τους Ευρωπαίους εταίρους. Εξ ου και η εχθρική στάση τόσο στο Μακεδονικό όσο και ευρύτερα στα ελληνοτουρκικά. Αν η Ελλάδα δεν είχε μπει πριν μερικά χρόνια στην Κοινότητα, σήμερα δεν θα γινόταν αποδεκτή. Η λυσσαλέα ανθελληνική αρθρογραφία του «σοβαρού» ευρωπαϊκού τύπου, δεν είναι τυχαία ούτε αφορά ένα και μόνο θέμα. Η Δυτική-καθολική και προτεσταντική-Ευρώπη, μετά την κατάρρευση του διαχωρισμού σε Δύση και Ανατολή, με βάση πολιτικούς όρους, ανακαλύπτει και πάλι τις γεωγραφικές και πολιτισμικές πραγματικότητες. **Αιφνιδίως** η Ελλάδα ξαναπερνάει στους ανατολικούς, ορθόδοξους «ξένους».

Το ευρωπαϊκό όνειρο **αναβάλλεται**, έστω και εάν με τη συνθήκη του Μάαστριχτ, την ΟΝΕ, κλπ. φαίνεται πως πλησιάζουμε όλο και περισσότερο στην εκπλήρωσή του. Στην πραγματικότητα η Ελλάδα θα πρέπει, εδώ που την έθεσε η γεωγραφία και η ιστορία, να αντέξει η ίδια ως οντότητα τις πιέσεις που οδηγούν, μετά το τέλος του ευρύτερου ελληνοισμού, στην ίδια τη **συρρίκνωση** του ελληνικού ελλαδικού κράτους και στην οριστική υποταγή της ελληνικής Κύπρου.

Η Ελλάδα θα είναι υποχρεωμένη να αναδείξει μια **νέα** διάσταση της ευρωπαϊκότητας, τη **δική** της. Θα πρέπει να **αντισταθεί** σε κάθε απόπειρα συρρίκνωσης της και μεθοδικά να οι-

κοδομήσει νέες συμμαχίες και δίκτυα με κέντρο την Βαλκανική, έτσι ώστε και την τουρκική απειλή να αποκρούσει και στην Ευρωπαϊκή ενοποίηση να συμβάλει μέσα από την σταδιακή **αποκατάσταση** της ισορροπίας Ανατολικής-Δυτικής Ευρώπης, την ανατροπή της οποίας επέφερε η κατάρρευση του Ανατολικού στρατοπέδου.

Δυστυχώς, για το ελλαδικό κράτος, το βόλεμα στην παρασιτική ενσωμάτωση στη Δύση, η **οριστική λήθη της μνήμης, είναι ανέφικτη**. Για να συμμετάσχει σε οποιαδήποτε υ-

σαφή: ένα κουτσουρεμένο ελλαδικό κράτος- τουρκικό προτεκτοράτο, που ακολουθεί τη μοίρα μιας Κύπρου σε μεγέθυνση.

Το τμήμα της αντίστασης

Δεν υπάρχει η βασιλική οδός, δεν υπάρχει μια άμεσα προσβάσιμη διέξοδος και αν **αγνοφίνεται** μια, είναι ακόμα μακρινή, είναι εκείνη της συνάντησης Ανατολής και Δύσης, είναι εκείνη ενός άλλου πολιτισμού, πέρα από τον Δυτικοευρωπαϊκό, που εξατλήθηκε στην υπερατλαντική εκδο-

ατόν εδώ τον μικρό τόπο, να επιχειρήσουμε ένα άλμα προς το μέλλον, ένα άλμα απαραίτητο όχι μόνο για να επιβιώσουμε ως Έλληνες στην επόμενη χιλιετηρίδα, αλλά και ως άνθρωποι, ως είδος; Η απάντηση εξαρτάται και από εμάς.

Αυτό το ερώτημα δεν μπορεί να απαντηθεί δυστυχώς μόνον δια της προβολής ή της επιβεβαίωσης της παράδοσής μας, όπως κάνει ο ελληνοκεντρισμός, θεωρώντας δεδομένη και αναλλοίωτη την ταυτότητά μας, αλλά μέσα από τον τρόπο που θα εντάξουμε την παράδοσή μας σε μια **καινοφανή** και μετανεωτερική αναζήτηση ταυτότητας. Ο Δημήτρης Πικιώνης τονίζει: "Πρόκειται για ένα άθλο: Να μοιάσουμε μ' αυτό που πραγματικά είμαστε". Τωνόντι είναι άθλος να αναστήσουμε δημιουργικά αυτό που υπνώττει μέσα μας. Και κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει μόνο μέσα από τη συνάντησή με το **άλλο**, με τον μέγα πλούτο της παγκόσμιας παράδοσης. Η ταυτότητά μας βρίσκεται και πάλι υπό αμφισβήτηση **άρα** και υπό αναζήτηση. Είναι προφανώς πως είμαστε ένας λαός με **ισχυρή** ταυτότητα, και αυτήν σε ένα βαθμό σήμερα έχουμε **αναγκη** να την επαναβεβαιώνουμε, -και το κάνουμε εν μέρει στο περιοδικό μας- όμως οι ιστορικοί λαοί κινδυνεύουν να επαναπαυτούν στα κλέη της ιστορίας, να λυγίσουν κάτω από το βάρος «αυτού του μαρμάρινου κεφαλιού που μας εξαντλεί τα χέρια».

Κατά συνέπεια ως ένας «νέος λαός», μια και εμείς οι έλληνες «αεί παίδες εσμέν» θα πρέπει να ριχτούμε και πάλι στο πέλαγο. **Αναζητώντας** ταυτότητα, μια **νέα** ταυτότητα, φτιαγμένη από παλιά και νέα υλικά και προπαντός από τη **βούληση**, την άρνηση του ιστορικού μας θανάτου. Μια νέα ταυτότητα με όλο το βάρος και την πολλαπλότητα των διεθνών και περιφερειακών δικτύων, με όλο το ιστορικό βάρος του πολιτισμού μας και προπαντός με τη συμβολή των **ιδεών** μας σήμερα, εδώ και τώρα. Κάποτε είχαμε μια διακριτή ταυτότητα. Φύγαμε "διψασμένοι για τη Δύση", "χορτάσαμε" και όμως πάλι διψασμένοι μέναμε. Γι' αυτό και πάλι αναζητούμε μια **διακριτή ταυτότητα**, για να συνεχίσει να υπάρχει ο ελληνοισμός.

- Τώρα καλύτερα να λησμονήσουμε πάνω σε τούτα τα χαλίκια·
δε φελά να μιλάμε·
τη γνώμη των δυνατών ποιος θα μπορέσει να τη γυρίσει;
ποιος θα μπορέσει ν' ακουστεί;
Καθένας χωριστά ονειρεύεται και δεν ακούει το βραχνά των άλλων.

- Ναι· όμως ο μαντατοφόρος τρέχει
κι' όσο μακρύς κι' αν είναι ο δρόμος του, θα φέρει
σ' αυτούς που γύρευαν ν' αλυσοδέσουν τον
Ελλησποντο
το φοβερό μήνυμα της Σαλαμίνας.

Φωνή Κυρίου επί των υδάτων.
Νήσος τις εστί.

Σαλαμίνα, Κύπρος,
Νοέμβρης /53

Γιώργος Σεφέρης: "Σαλαμίνα της Κύπρου", *Ποήματα*,
Πέμπτη έκδοση, εκδόσεις Ίκαρος, 1964.

πηρεθνική ευρωπαϊκή ενότητα, πρέπει το ίδιο, με τις εσωτερικές δυνάμεις του, να κατακτήσει το δικαίωμα γι' αυτήν, να συμβάλει στη συγκρότησή της μέσα από την αλλαγή της γεωγραφίας της. Αυτή η ευρωπαϊκή ενότητα **δεν είναι** πλέον αυταπόδεικτη.

Η περίοδος που ανοίγεται, μια περίοδος αρκετών χρόνων, είναι δύσκολη, γεμάτη "αίμα και δάκρυα". Αυτό εδώ το άθλιο ελληνικό κράτος, για να μπορέσει να επιβιώσει, έστω την τελευταία στιγμή πριν από την εξαφάνισή του, **πρέπει** να παλέψει για να επαναεπιβεβαιώσει το δικαίωμα στην ύπαρξη και την αυτονομία.

Διαφορετικά τα πράγματα είναι

χρή του. Και αυτός ο τόπος **ίσως** μπορεί να αποτελέσει ένα από τα σημεία συνάντησης αυτών των ρευμάτων και πάλι στο μέλλον. Το ερώτημα λοιπόν είναι: θα αντέξουμε μέχρι τότε; Και θα μπορέσουμε, αποφεύγοντας την παγίδα του φονταμενταλισμού, έχοντας ενσωματώσει -και υπερβεί- τα διδάγματα της νεωτερικότητας, να μετουσιώσουμε την παράδοσή μας σε μια **μετανεωτερική** κατεύθυνση; Αυτό στοχεύουμε, και όχι μόνο με το παρόν αφιέρωμα, αλλά με την απόπειρα του Άρδην εν τω συνόλω. Θα μπορέσουμε, ενεργοποιώντας όλα τα στοιχεία της παράδοσής μας, σε συνδυασμό με την παγκόσμια εμπειρία, χωνεύοντας την παγκόσμια εμπειρία σε

Η ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους

του Χρήστου Κορκόβελου

Όπως έγραφε ο Κοραής: «Η ματαιότητα δ' αυτή (ότι κατάγονται από τους αρχαίους Έλληνες), η διαφορά της θρησκείας και των ηθών και ο ανάξιος προσέτι τρόπος και αντιπολιτικός άμα, καθ' ον οι κατακτηταί προσεφέροντο προς τους Έλληνες, ταύτα συνετέλεσαν, ώστε μέγα μέρος του έθνους εθεώρει εαυτό πάντοτε ως αιχμάλτων, ουδέποτε δε ως δούλον».

Η εθνεγερτική έννοια της ελευθερίας

Δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η συνέχεια της ελληνικής ιστορίας είχε διακοπή στη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου. Επισημαίνουν ότι οι Βυζαντινοί είχαν μικτή φυλετική προέλευση, ότι ονομάζονταν Ρωμαίοι, χρησιμο-

νεία της χριστιανικής διδασκαλίας με όρους της παλαιότερης ελληνικής φιλοσοφίας.

Οι Βυζαντινοί, αν και απέφευγαν τη λέξη «Έλλην», θεωρούσαν τον εαυτό τους κληρονόμο του κλασσικού ελληνικού παρελθόντος και η εκπαίδευσή τους είχε τις βάσεις της πάνω σ' αυτό. Ποτέ άλλοτε –συνεχίζει ο Ράνσιμαν – δεν υπήρχαν τόσοι λόγοι

πληκτική αναβίωση της μνήμης του ελληνικού παρελθόντος και να παρατηρήσει τη γένεση ενός ελληνικού πατριωτισμού, ο οποίος (...) είναι έκφραση μιας από τις ιδέες, οι οποίες οδήγησαν στην αποκατάσταση της νέας Ελλάδας κατά το δέκατο ένατο αιώνα³.

Την αναζωογόνηση της ελληνικής ιδέας την είχαν συνειδητοποιήσει και οι Φράγκοι της Πελοποννήσου, που γνώριζαν –όπως γράφει ο άγνωστος στιχουργός του «Χρονικού του Μορέως» – ότι οι Βυζαντινοί «από τη Ρώμη απήρασαν το όνομα των Ρωμαίων», αλλά «Έλληνες είχαν το όνομα, ούτως τουςωνόμαζαν»⁴.

Δεν στερείται, ασφαλώς, σημασία το γεγονός πως αυτά συνέβαιναν την εποχή που ήδη το Βυζάντιο είχε εδαφικά περιοριστεί στην κυρίως Ελλάδα και τα μικρασιατικά παράλια της Ιωνίας και του Πόντου. Περιοχές, δηλαδή, όπου το ελληνικό στοιχείο είχε βαθύτατες ρίζες και πληθυσμιακά ήταν κυρίαρχο.

Η εισβολή των Οθωμανών Τούρκων στις ελληνικές περιοχές της Μικράς Ασίας, και εν συνεχεία στην Ελλάδα, συνοδεύεται από ένα συνεχές ρεύμα φυγής των κατοίκων των αστικών κέντρων και των πεδινών περιοχών, που προσπαθούν να αποφύγουν τα δεινά της δουλείας.

Οι πληθυσμοί αυτοί μετακινούνται προς τα φραγκοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου και, ιδίως, προς τα ορεινά και απομονωμένα μέρη του εσωτερικού της χώρας. Έτσι, το 15ο αιώνα ιδρύονται πολλά χωριά και κωμοπόλεις στις ορεινές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας.⁵

Οι περιοχές αυτές αποτέλεσαν εστίες όπου οι Έλληνες διατήρησαν τη φυλετική τους ιδιαιτερότητα και το αδούλωτο πνεύμα τους⁶. Όπως λέει το δημοτικό εξάστιχο:

**Στες χώρες σκλάβοι κατοικούν,
στους κάμπους με τους Τούρκους.
Χώρες λαγκάδια κι ερημιές
έχουν τα παλικάρια.
Παρά με Τούρκους, με θεριά
καλύτερα να ζούμε.**

Παρά τις επιμειξίες που έγιναν με άλλους λαούς καθ' όλη τη μακραίωνη περίοδο από την Ρωμαϊκή εποχή μέχρι την απελευθέρωσή του από τον τουρκικό ζυγό «ο ελληνικός λαός – σύμφωνα με τον ιστορικό Ντάγκλας Ντέικιν– με τη γλώσσα του και την παράδοσή του επέζησε όχι μόνο στην

ποιώντας τη λέξη «Έλλην» για τους ειδωλολάτρες, και πως η θρησκεία, η γλώσσα και η νοοτροπία τους είχαν απομακρυνθεί πολύ από αυτή των αρχαίων Ελλήνων. Παρ' ότι αληθεύουν, εν μέρει, όλες αυτές οι παρατηρήσεις, η αλήθεια είναι διαφορετική:

Εκείνοι που υποστηρίζουν τις απόψεις αυτές –γράφει ο διαπρεπής Άγγλος βυζαντινολόγος Στήβεν Ράνσιμαν –ξεχνούν πως κανένα αναπτυσσόμενο έθνος δεν μπορεί να ισχυριστεί τέλεια φυλετική καθαρότητα και πως οποιαδήποτε γλώσσα διαμέσου των αιώνων αλλάζει και αφομοιώνει ξένες λέξεις.

Ξεχνούν, λέει, επίσης πως οι πρώτοι Χριστιανοί Πατέρες ήταν άνθρωποι βαθιά ριζωμένοι στη σκέψη της Ελλάδας των κλασσικών χρόνων και πως το επίτευμά τους ήταν η ερμη-

που να ήταν αφιερωμένοι στην ερμηνεία και την ανανέωση της αρχαίας ελληνικής σκέψης και στη διαφύλαξη της ελληνικής παράδοσης, όσο τους δυο τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου, περίοδο κατά την οποία και η λέξη «Έλλην» ανέκτησε το αρχαίο της νόημα.¹

Ήδη πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης ο Γεώργιος Γεμιστός (γνωστός και ως Πλήθων) έγραφε: «Εσμέν γαρ Έλληνες το γένος ως η τε φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί»².

Ο μεγάλος ιστορικός Τσαρλς Νηλ γράφει αναφερόμενος στην Κωνσταντινούπολη: «Σ' αυτή, την πόλη, η οποία επί τόσο μακρό διάστημα είχε υποστηρίξει ότι είναι κληρονόμος της ρωμαϊκής παραδόσεως, είναι σημαντικό να σημειώσει κανείς την κατα-

Πελοπόννησο και στην κεντρική Ελλάδα αλλά και σε πολλά νησιά της ανατολικής Μεσογείου, στη νότια Μακεδονία, στις παραθαλάσσιες περιοχές της Θράκης και σε πολλά μέρη της Μικράς Ασίας (...) Επίσης (συνεχίζει ο Ντέικιν) ένα σημαντικό ποσοστό των Ελλήνων εξισλαμίστηκε. Οι Έλληνες εκείνοι που άλλαξαν πίστη χάθηκαν για πάντα για το ελληνικό έθνος εξαιτίας της νέας τους θρησκείας»⁷.

Έτσι, η χριστιανική ταυτότητα αποτέλεσε **κιβωτό** σωτηρίας του ελληνικού έθνους κατά τη μακράιωνν περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Όπως έγραφε ο Κοραής: «Η ματαιότης δ' αυτή (ότι κατάγονται από τους αρχαίους Έλληνες), η διαφορά της θρησκείας και των ηθών και ο ανάλξιος προσέτι τρόπος και αντιπολιτικός άμα, καθ' ον οι κατακτηταί προσεφέροντο προς τους Έλληνες, ταύτα συνετέλεσαν, ώστε μέγα μέρος του έθνους εθεώρει εαυτό πάντοτε ως **αιχμάλωτον**, ουδέποτε δε ως δούλον»⁸.

Σύμφωνα με τον G. P. Henderson, «σε όλο το 17ο, το 18ο και στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Έλληνες διετήρησαν και αξιοποίησαν το συναίσθημα της **μοναδικότητάς** τους, και το γεγονός αυτό είναι ο πιο θεμελιακός απ' όλους τους παράγοντες που έκαναν δυνατή την πνευματική τους αναγέννηση, η οποία προηγήθηκε της πολιτικής αναστάσεως της νέας Ελλάδας»⁹.

Όστόσο, η πνευματική αυτή αναγέννηση με την τόσο σημαντική συμβολή στην εθνεγερσία δεν διέθετε αυτόχρονο χαρακτήρα και συνετελέστηκε ως επί το πλείστον με τα υλικά της δυτικής επιστήμης και του διαφωτισμού.¹⁰

Το πρόβλημα της πνευματικής συνέχειας του ελληνισμού, θέμα κείρας σημασίας, όσο και ακανθώδες, δε θα μας απασχολήσει εδώ, παρά μόνο από την άποψη της ανάδειξης του διαχρονικού περιεχομένου της έννοιας «ελευθερία» στη μακράιωνν πορεία του ελληνισμού.

Θα δούμε στη συνέχεια πώς αυτή σφυρηλατήθηκε από τους αγωνιστές αλλά και τους ποιητές του 1821:

α) Ήταν 22 του Μάρτη του 1821, όταν ο Οδυσσέας Ανδρούτσος έστειλε στους κατοίκους του Γαλαξειδίου μια επιστολή, όπου μεταξύ άλλων έγραφε και τα εξής: «Στ' άρματα αδέρφια! ή να ξεσκαλωθούμε ή όλοι να

πεθάνωμε· και βέβαια καλλίτερο θάνατο δεν μπορεί να προτιμήσει κάθε Χριστιανός και Έλληνας. Εγώ καθώς το γνωρίζετε καλότατα, αγαπητοί μου Γαλαξειδιώται, εμπορώ να ζήσω βασιλικά, με πλούτια, τιμές και δόξες. Οι Τούρκοι ό,τι και αν ζητήσω μου το δίνουνε παρακαλώντας(...) Μα σας λέγω την **πάσαν** αλήθεια, αδέρφια, δεν θέλω **εγώ** μονάχα να καλοπερνάω, και το γένος μου να βογκάει στη σκλαβιά»¹¹.

Η ελευθερία στην ευδαιμονική και ατομική της εκδοχή δεν καλύπτει ηθικά και υπαρξιακά τον Ανδρούτσο. Δεν είναι αυτή για την οποία αγωνίζεται.

Ακριβώς την ίδια στάση θα δούμε και στον Κολοκοτρώνη:

β) Ο Άγγλος Χάμιλτον πρότεινε κάποτε στον Κολοκοτρώνη να ζητήσει συμβιβασμό με τους Τούρκους υπό τη μεσολάβηση της Αγγλίας. Εκείνος τότε απάντησε: «Αυτό δε γίνεται ποτέ! Ελευθερία ή θάνατος! Εμείς καπιτάν Άμιλτον, **ποτέ** συμβιβασμό δεν εκάμαμε με τους Τούρκους. Άλλους έκοψαν, άλλους σκλάβωσαν με το σπαθί, και άλλοι, καθώς εμείς, ζούσαμε ελεύθεροι από γενιά σε γενιά»¹².

γ) Ας δούμε τι λέει με το δικό του τρόπο ο στρατηγός Μακρυγιάννης: «Αν είμαι στραβός και η πατριδα μου αχαμνά, δέκα μάτια να' χω, στραβός θανά είμαι»¹³.

δ) Στα 1826, όταν το Μεσολόγγι πολιορκείτο από τις δυνάμεις του Κιουταχή και του Ιμπραήμ από στεριά και τον τούρκικο στόλο από θάλασσα, έστειλε ο Ιμπραήμ αντιπροσώπους στους πολιορκημένους για να τους ζητήσουν να προσκνήσουν προκειμένου να σώσουν τη ζωή τους.

Οι πληρεξούσιοι των Ελλήνων τους απάντησαν:

- Τι λογής προσκύνημα ζητάτε; Είδατε κι εδώ πως κανένας δε **λογαριάζει** το θάνατο, μα μονάχα την τιμή!

- Να δώσετε τ' άρματά σας, είπαν οι Τουρκοαιγύπτιοι

- Τι! Άρματα; Αυτό να μην το ξαναπείτε!

Έτσι εκείνοι αποχώρησαν άπραγοι.

Όταν μέσα στο Μεσολόγγι ο Στουρνάρας πληροφορήθηκε τις αξιώσεις τους, φώναξε:

- Κόησε ο κερατάς να γυρέψει άρματα; Κάλιο εδώ να θαφτούμε. Δεν ξέρει πως τ' άρματα τα' χουμε όλοι όσοι είμαστε εδώ, τριακόσια χρόνια στο ζωνάρι μας;¹⁴

Τα λόγια αυτά του Στουρνάρα α-

ΜΠΟΛΙΒΑΡ

Επίκλησις

Μπολιβάρ! Είσαι του Ρήγα Φερραίου παιδί,
Του Αντωνίου Οικονόμου - που τόσο άδικα τον
Σφάξαν - και του Πασβαντζόγλου αδελφός,
Τ' όνειρο του μεγάλου Μαξιμιλιανού ντε Ρομπεσπιέρ
Ξαναζεί στο μέτωπό σου.

Είσαι ο ελευθερωτής της Νότιας Αμερικής.
Δεν ξέρω πια συγγένεια σε συνέδεε, αν ήτανε απόγονός
Σου ο άλλος μεγάλος Αμερικανός, από το
Μοντεβίντεο αυτός,
Ένα μονάχα είναι γνωστό, πως είμαι γυιός σου.

Αντιστροφή

(the love of liberty brought us here)

τ' άροτρα στων φοινικιών τις ρίζες

κι' ο ήλιος

πού λαμπρός ανατέλλει

σε τρόποι' ανάμεσα

καί πουλιά

καί κοντάρια

θ' αναγγελίη ως εκεί πού κυλάει τό δάκρυ

και τό παίρνει ο αέρας στης

θαλάσσης

τά βάθη

τόν φριχτότατον όρκο

τό φριχτότερο σκότος

τό φριχτό παραμύθι:

Libertad

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ:

Μετά τήν επικράτησιν της νοτιοαμερικανικής
επαναστάσεως στήθηκε στ' Ανάπλι καί τή Μονεμβασιά,
επί

ερημικού λόφου δεσποζόντος της πόλεως, χάλκινος
ανδριάς του Μπολιβάρ. Όμως, καθώς τίς νύχτες ο
σφοδρός άνεμος πού φυσούσε ανατάραζε μέ βία τήν
ρεντυγκότα του ήρωος, ο προκαλούμενος θόρυβος ήτανε
τόσο

μεγάλος, εκκωφαντικός, πού στέκονταν αδύνατο να
κλείση κανείς μάτι, δέν μπορούσε νά γενή πλέον λόγος
για ύπνο. Έτσι οι κάτοικοι εξήτησαν και, διά
καταλλήλων

ενεργειών, επέτυχαν τήν κατεδάφιση του μνημείου.

ΥΜΝΟΣ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΜΠΟΛΙΒΑΡ

(Εδώ ακούγονται μακρινές μουσικές που παίζουν, μ'
άφθαστη μελαγχολία, νοσταλγικά λαϊκά τραγούδια και
χορούς
της Νοτίου Αμερικής, κατά προτίμησιν σε ρυθμό
sardane)

στρατηγέ

τί ζητούσες στή Λάρισα

σύ

ένας

Υδραίος;

Νίκος Εγγονόπουλος

Νίκος Εγγονόπουλος, Μπολιβάρ, ΙΚΑΡΟΣ

πηχούσαν ολόκληρη την κλεφταρματολόγική μας παράδοση και, όπως και τα λόγια του Έλληνα πληρεξουσίου, ταύτιζαν τον αγώνα για τη λευτεριά με τον αγώνα για τιμή και αξιοπρέπεια.

Από τα παραπάνω αναδύεται μεστό και πλούσιο το νόημα που προσέδιδε στην ελευθερία ο εξεγερμένος ελληνοισμός: Ελευθερία γι' αυτόν είναι δύναμη **αυθυπέμβασης**, προσφορά, είναι μετοχή σε κοινές αξίες, κατάρτηση και προάσπιση ενός έντιμου και αξιοπρεπούς προσωπικού και συλλογικού βίου.

Έτσι η ελευθερία είναι **στενά** συνυφασμένη με την έννοια της πατρίδας.

Πατρίς, γράφει στ' Απομνημονεύματά του ο Μακρυγιάννης, να μακαρίζεις γενικώς όλους τους Έλληνες, ό,τι θυσιάστηκαν για σένα, να σ' αναστήσουμε, να ξαναειπωθείς άλλη μια φορά ελεύθερη πατρίδα.

Όταν ο Σολωμός έγραφε εκείνο το μεγαλειώδες

«Λευτεριά για λίγο πάψε να χτυπάς με το σπαθί»,

ταύτιζε τον αγωνιζόμενο ελληνοισμό με την ίδια τη λευτεριά.

Στους δε στοχασμούς του, που προτάσσονται ως προοίμιο στους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», παρουσιάζει την Ελευθερία «μεσπίν από το Χρέος, δηλαδή, απ' όσα περιέχει η Ηθική, η Θρησκεία, η Πατρίδα, η Πολιτική κ.ά»

Την ίδια ακριβώς εποχή, στα 1826, ο Ανδρέας Κάλβος στην ωδή του «Εις Σάμον» προέτασε τη βαρυσήμαντη αυτή στροφή

«ΟΣΟΙ το χάλκεον χέρι βαρύ τού φόβου αισθάνονται, ζυγόν δουλείας ας έχωσι. Θέλει αρετήν και τόλμην η Ελευθερίαν»

Καθιστούσε έτσι σαφές πως η αρετή και η τόλμη, δεν προϋποτίθενται μόνο αλλά και **ενυπάρχουν** στην έννοια της ελευθερίας.

Χωρίς αυτά η ελευθερία εκφυλίζεται, παύει ν' αποτελεί αγαθό και γίνεται θράσος, αλαζονεία, ύβρις. Και, όπως λέει ο Σοφοκλής, η ύβρις γεννά τον τύραννο, («ύβρις φυτεύει τύραννον») ¹⁵.

Αντίθετα, η έννοια της ελευθερίας που σφρηγιάτησε ο αγωνιζόμενος ελληνοισμός του '21 κοσμεί τον άνθρωπο, τον **καταξιώνει**. Σ' αυτήν αναβιώνει η αρχαία ελληνική εκδοχή της ε-

λευθερίας. Ξανακούγεται και σαρκούται ο ίδιος λόγος που εκφώνησε ο Περικλής στον περίφημο Επιτάφιο του:

«Πρέπει να βλέπετε το μεγαλείο της πολιτείας στις καθημερινές της εκδηλώσεις και να συλλογίζεστε πως της το έδωσαν άνδρες γενναίοι που είχαν το αίσθημα του καθήκοντος και μεγάλη φιλοτιμία σε κάθε έργο που αναλάμβαναν». Και συνεχίζει: «Εύδαιμον το ελεύθερον, το δ' ελεύθερον το εύψυχον» ¹⁶ δηλαδή: Ευτυχία σημαίνει ελευθερία και ελευθερία σημαίνει ευψυχία

Ευψυχία, δηλαδή ανδρεία, υψηλό φρόνημα, ευταξία ψυχής. Μ' αυτήν την έννοια της ελευθερίας οφείλουμε να αναθρέψουμε τα παιδιά μας, πάνω σ' αυτή να οικοδομήσουμε τη, σκληρά δοκιμαζόμενη σήμερα, νεοελληνική μας ταυτότητα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Steven Runciman: *Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση*, σελ. 11,13, εκδόσεις Δόμος, 1980
2. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος θ, σελ. 287
3. Charles Diehl: «Από το 1204 ως το 1453», στο συλλογικό τόμο *Βυζάντιο*, σελ. 102, εκδόσεις Παπαδήμα, 1996.
4. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος θ, σελ.282
5. Απόστολος Βακαλόπουλος: *Η πορεία του Γένους*, σελ. 71-97 εκδόσεις Βάνιας, 1992.
6. Στο ίδιο. Βλέπε, επίσης, Απ. Βακαλόπουλος: *Καιρία θέματα της ιστορίας μας*, σελ. 15-83, εκδόσεις Βάνιας, 1988.
7. Douglas Dakin: *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σελ. 21 έκδοση του Μορβτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπεζής, 1989.
8. Περιλαμβάνεται στο βιβλίο της επόμενης παραπομπής, σελ.21
9. G.P. Henderson: *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830*, σελ. 21, έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, 1994.
10. Παναγιώτης Κονδύλης: *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός: οι φιλοσοφικές ιδέες*, σελ. 9-11, εκδόσεις Θεμέλιο, 1988
11. Περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Τ. Σταματόπουλου: *Ο εσωτερικός αγώνας*, τόμος 2, σελ. 19-21, εκδόσεις Κάλβος, 1979.
12. Θ. Κολοκοτρώνη: *Απομνημονεύματα*, σελ. 214-5, εκδόσεις Ωρόρα, 1992
13. Στρατηγού Μακρυγιάννη: *Απομνημονεύματα*.
14. Δ. Φωτιάδη: *Μεσολόγγι*, σελ. 436-37, εκδόσεις Σ.Ι Ζαχαρόπουλος, 1987.
15. Σοφοκλής: *Οιδίπους Τύραννος*, στίχος 873.
16. Θουκυδίδου, *Ιστορία*, Β43

Το κείμενο αυτό εκφωνήθηκε ως επετειακός λόγος για την 25η Μαρτίου, στην εορταστικά εκδήλωση του Ιου Δημοτικού Σχολείου Κερατοινίου.

του Σήφη Στενού*

Αρκεί όμως για να τεθεί το πρόβλημα: Ποια "κοινή Ευρωπαϊκή Ιστορία" θα διδάσκονται οι Έλληνες στα "Ευρωπαϊκά" σχολεία; Τι είδους κοινότητα αντιλήψεων, συνθηκών, γλώσσας, θρησκευτικών πιστεύω και θεσμών, θα μας επιτρέψει να διατηρήσουμε τη συλλογική και ατομική μας ταυτότητα και αυτοσεβασμό, στοιχεία απαραίτητα για την επιβίωσή μας; Σε ποια κιβωτό γλωσσική, θρησκευτική, ιστορική, θεσμική θα στηρίζονται τα συλλογικά "συμφωνημένα υπονοούμενα"; για να εξασφαλίζεται το ελάχιστο της άρρητης επικοινωνίας;

Θεμελιακές οι διαφορές μας με τους "Ευρωπαίους" κίνδυνος πλήρους αλλοτρίωσης και αφανισμού

Το κορυφαίο γεγονός και, σπεύδω από την αρχή να δηλώσω, πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας και ευρύτερα του έθνους της μεταπολεμικής περιόδου είναι η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ του 1980. Δυστυχώς η **ανάλυση, κατανόηση και αντιμετώπισή** του, πριν και μετά το 1980, ως τέτοιας σημασίας ζήτημα, με διάφορους τρόπους και τεχνάσματα, αποτράπηκαν με τέτοια επιτυχία, ώστε μέσα στην άγνοια, σύγχυση ή νεφελώδεις αναφορές στις επιπτώσεις του, ένα ποσοστό 60-70% (το υψηλότερο στην Ευρώπη!) να αντιμετωπίζει το πρόβλημα ως θέμα προοπτικής θετικά...

Δε θα θίξουμε την οικονομική συνίσταση του ούτε την κοινωνικοπολιτική, παρά την καθοριστική σημασία τους. Εδώ θα επιχειρηθεί μια αδρή σκιαγράφηση της **πολιτισμικής διάστασης** του προβλήματος, μέσα στην οποία φυσικά περιλαμβάνεται και η εθνοτική. Μια τέτοια εξέταση θα προκαλούσε, βέβαια, πολλές ενστάσεις, ειλικρινείς αλλά και, κυρίως, υποκριτικές, "προοδευτικές". Μέσα σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, και όχι μόνο οικονομικής, μέσα σε συνθήκες διαδικασιών σχηματισμού "πλανητικού χωριού" και πλανητικής σκέψης, υπόγειες ή εμφανείς, νεομυθολογικές ή σχεδιασμένες και καθευθυνόμενες, τέτοιες σκέψεις, θα πουν πολλοί, είναι εκδηλώσεις συντηρητικών προβληματισμών, παρωχημένων αντιλήψεων κλπ. Δεν αποκλείεται, παρά τα όσα μπορεί να πει κανείς γι' αυτά, που δεν είναι όμως του παρόντος. Και δεν είναι του παρόντος, γιατί η ΕΟΚ του 1980 και η μετεξέλιξή της σε "Ευρωπαϊκή Ένωση" μας επεφύλαξε πολλές (δυσάρεστες) εκπλήξεις, οικονομικές, πολιτικοκοινωνικές, αλλά και πολιτιστικές-εθνοτικές! Η κατεύθυνση της "Ευρωπαϊκής Ενώσεως" πόρρω απέχει από του να έχει στόχο το "πλανητικό χωριό" ή την παγκόσμια κοινωνία. Αναφέρεται σε σύνορα (τα οποία θέλει να διευρύνει), αλλά και σε ευρωπαϊκή φυσιογνωμία, σε ευρωπαϊκό πολιτισμό, σε κοινούς τόπους ευρωπαϊκών αντιλήψεων, σε γλωσσική κοινότητα, σε... ευρωπαϊκή ιστορία! Στοχεύει απερίφραστα στη δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης, με διακριτά γνωρίσματα. Οι ειλικρινείς ενστάσεις πρέπει να κατευθυνθούν λοιπόν στο σωστό στόχο...

Είναι επομένως, τουλάχιστο, θεμιτό να διερωτηθούμε μέσα σε ποιες καινούριες "εθνογενετικές" διεργασίες "καλούμαστε" να συμμετάσχουμε, μέσα σε ποιο πολιτιστικό πλαίσιο να δράσουμε και να δημιουργήσουμε ή να προσαρμοστούμε και ποιες προϋποθέσεις επιτυχίας υπάρχουν και, το κυριότερο, τι είδους επιπτώσεις μάς αναμένουν σε μια

ρηση τη Φινλανδία), ανεξάρτητα από τους ειδικούς λόγους της κάθε μιας για την πορεία αυτή, και παρά τις ιστορικά διαμορφωμένες ιδιομορφίες τους, έχουν πολλά κοινά στοιχεία, ιστορικοπολιτιστικά, που ενδεχομένως θα αποτελούσαν βάση για τη δημιουργία... ευρωπαϊκής συνείδησης, χωρίς, ίσως, σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνία

πνευματική (Καθολικισμός), στον αντίποδα του Βυζαντίου, που λειτουργούσε ως πρότυπο και αντικείμενο φθόνου. Γι' αυτό και όλοι μαζί επιτέθηκαν εναντίον του και, με το πρόσχημα των σταυροφοριών, πάνω στις οποίες έχτισαν τους θρύλους και τα έπη τους, το λεηλάτησαν και το διέλυσαν.

Και η συνέχεια των εξελίξεων στις

Ελλάδα και Δύση

τέτοια πορεία. Και είναι θεμιτό, πέρα από τα παραπάνω, και λόγω του γεγονότος ότι πολλές παρόμοιες διεργασίες, συνήθως "από τα πάνω", απέτυχαν και πολλές φορές τραγικά. Πρόσφατα παραδείγματα στον κοντινό χώρο ανάλογων ενώσεων (με διαφορετικές βέβαια διαδικασίες και στόχους), η ένωση συγγενικών σλαβικών εθνοτήτων στην Γιουγκοσλαβία το 1919, η Σοβιετική Ένωση με τα γνωστά αποτελέσματα, η παλιότερη ΗΑΔ (Συρία-Αίγυπτος-Λιβύη), οι διαλυτικές τάσεις στο... Ηνωμένο Βασίλειο (Μεγ. Βρετανία, δηλ. Αγγλία), στην Ισπανία (Βάσκοι και Καταλανοί), στην Ιταλία (Βορράς-Λομβαρδοί, γερμανικό φύλο, και Νότος- παλιότεροι κάτοικοι), οι επαπειλούμενες διαλυτικές εξελίξεις μέσα στην με τον τεχνητό τίτλο Τουρκία κοινωνία Κούρδων, Αράβων, Ποντίων, Αλεβιτών, Τούρκων και των λοιπών, μόλις, αφυπνιζόμενων εθνοτήτων...

Εκείνοι έχουν κοινά στοιχεία

Οι πρώτες χώρες που ξεκίνησαν τη δημιουργία της ΕΟΚ, Γαλλία-Γερμανία και Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ιταλία (βόρεια) και μεταγενέστερες Αγγλία, Δανία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία, Αυστρία, Σουηδία (με σχετική εξαί-

τους αλλά και στην ατομική ανάπτυξη του κάθε μέλους τους. Στο κελτικό υπόβαθρο, με τις όποιες μνήμες του, προστέθηκε το, σε διαδοχικά κύματα, γοτθικογερμανικό στοιχείο με τις δικές του εισφορές. Αγγλοσάξονες στη Βρετανία, Γότθοι στην Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Φράγκοι στη Γαλλία και Λομβαρδοί στην Ιταλία, Νορμανδοί σε όλα τα παράλια τους κλπ. Ήδη οι περιοχές αυτές, οι περισσότερες άμεσα και οι λοιπές έμμεσα, είχαν επικαλυφθεί με το λατινικό-ρωμαϊκό πνεύμα και οργάνωση και, όταν κόπασαν οι αναστατώσεις από τις γερμανικές μετακινήσεις και επιδρομές, καλύφθηκαν και διαποτίστηκαν από την παπική εκκλησία. Ο παπισμός ενδυνάμωσε και εκμεταλλεύθηκε το φεουδαλικό σύστημα, ευλόγησε τον απόλυτο κοινωνικό διαχωρισμό και με την πνευματική καθοδήγηση του οδήγησε τους δουλοπάροικους στην αδιαμαρτύρητη υποταγή και τη λατρεία της τάξης... Σ' έναν έτσι διαμορφωμένο χώρο αναπτύχθηκαν και τα πρώτα Ευρωπαϊκά μορφώματα ενιαίας οργάνωσης, οι Καρολίδες (8ος και 9ος αιώνας) και η Αγία (!) Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους (10ος και μετά). **Ενοποίηση** θεσμική, γλωσσική (λατινικά),

χώρες αυτές είναι, περίπου, κοινή. Η άνοδος της αστικής τάξης, οι πρώτες πνευματικές ανησυχίες, η Ιερά Εξέταση και τα εγκλήματά της. Και η αποικιακή εξάπλωση, η υποδούλωση και καταστροφή κοινωνιών και πολιτισμών στην Κεντρική και Νότια Αμερική, Αφρική, Νότια Ασία. Τη φρίκη που προκάλεσαν (για 500 περίπου χρόνια), όπου ως πειρατές και κατακτητές έφτασαν, τη βίωσαν όλοι τους ως εποποιία και ως εκπλήρωση θεικής αποστολής. Μόνο τα τελευταία χρόνια δείχνουν να συνειδητοποιούν την έκταση των καταστροφών που επέφεραν και οι πιο διορατικοί φρικιούν στη σκέψη του τι θα επακολουθήσει τώρα που άρχισε η αναστροφή του κύματος.

Μέσα σ' έναν τέτοιο χώρο με κοινά φυλετικά, γλωσσικά, πνευματικά (ενιαία και το φαινόμενο της Αναγέννησης, της Μεταρρύθμισης, του Διαφωτισμού αργότερα), οικονομικά, αποικιοκρατικά κλπ στοιχεία, γεννήθηκε στους νεώτερους χρόνους η ιδέα της Ενωμένης Ευρώπης και οι πρώτες εκδηλώσεις από το Ναπολέοντα έως και το Χίτλερ. Εδώ άνησαν οι ιδέες του γάλλου **Γκομπινώ** (1850) για την ανωτερότητα της κελτογερμανικής φυλής, που δηλητηρίασαν όλες αυτές τις χώρες. Στα κοινά στοιχεία των χωρών αυτών αναφέρεται και ο "προφήτης της Ευρώπης" **Χάινε** (περί το 1850), όταν διαπιστώνει ότι οι "οι εθνογενετικές διαδικασίες της Γερμανίας συμπίπτουν με ευρύτερες πνευματικές διαδρομές που οδηγούν κατά κύριο λόγο τους Γάλλους και τους Γερμανούς αλλά και τους άλλους λαούς της Ευρώπης σε μια συμπαντική σύγκλιση" ("Βήμα" 7 Δεκ. 1997 σελ. 43). Έχουν λοιπόν οι χώρες της Δυτ. Ευρώπης πολλούς κοινούς τόπους ώστε να θεμελιώσουν ένα "Ευρωπαϊκό Έθνος" ενδεχομένως. Ενδεχομένως, γιατί ακόμη και σε τόσο

VI - ΑΙ ΕΥΧΑΙ

Στροφή α'.
Της θαλάσσης καλύτερα
Φουσκομένα τά κύματα
να πνίξουν την πατρίδα
μου
ωσάν απελπισμένη,
έρημον βάρκαν'

β'.
στην στεριάν, στα νησιά
καλύτερα μίαν φλόγα
να ιδώ παντού χυμένη,
τρώγουσαν πόλεις, δάση,
λαούς κ' ελπίδας'

γ'.
καλύτερα, καλύτερα
διασκορπισμένοι οι
Έλληνες
να τρέχωσι τον κόσμο,
με εξαπλωμένη χείρα
φωμοζητούντες'

δ'.
παρά προστάτας νάχωμεν.
Με ποτέ δεν εθάμβωσαν
πλούτη ή μεγάλα ονόματα,
με ποτέ δεν εθάμβωσαν
σκήπτρων ακτίνες.

ιστ'.
Και αν ο Θεός και τ'
άρματα
μας λείψωσι, καλύτερα
πάλιν να χρεμετήσωσι
στον Κιθαιρώνα Τούρκων
άγριαι φοράδες,

ιζ'.
παρά... Αι, όσον είναι
τυφλή και σκληροτέρα
η τυραννίς, τοσούτον
ταχύτερος ανοίγονται
σωτήριοι θύραι.

ιη'.
Δεν με θαμβώνει πάθος
κανένα· εγώ την λύραν
κτυπάω, και ολόρθος
στέκομαι
σιμά εις του μνήματός μου
τ' ανοικτόν στόμα.

Ανδρέα Κάλβου, "ΑΠΙΑΝΤΑ",
Σελ. 86-87,

Εκδοτική Φιλολογική
Εταιρεία, Αθήνα 1956.

κοινό έδαφος αναπτύχθηκαν και αναπτύσσονται τέτοιες διαφορές και τόσες ανισότητες, ώστε ακόμη και τώρα, που δεν έχουν διαφανεί πλήρως τα αρνητικά αποτελέσματα της τεχνητής σύνθεσής των, ακούγονται ήδη οι τριγμοί...

Η Ελλάδα διαφέρει

Και η Ελλάδα, το 15ο μέλος, από πού έλκει την καταγωγή και με ποια κοινά στοιχεία θα συμπορευτεί σ' αυτή τη "σύγκλιση"; Η εθνική συνείδηση των Νεοελλήνων, είναι γνωστό, αναδύθηκε πέρα από τα ενθυμήματα και τα λείψανα των αρχαίων και μεσαιωνικών χρόνων, μέσα

τοιας έκτασης η λεηλασία των "Σταυροφόρων", τέτοια η υποκρισία του Παπισμού και τόσο απροκάλυπτη η προσβολή κατά των "ιερών και οσίων" των Νεοελλήνων, ώστε να "προτιμούν" "το τουρκικό φακίολιον από την παπική τιάρα". Και τα νεοελληνικά γνωρίσματα συνεχίζουν την ανάπτυξη τους μέσα στην Οθωμανική πλημμυρίδα, που ήταν φυσικά ελάχιστα τουρκική! Η κοινότητα των συνθηκών στη Βαλκανική, Νησιά και Μικρασία στάθηκε η νεότερη κοιτίδα της ανάπτυξης του νεοελληνικού πολιτισμού, με τα τραγούδια του, τις γιορτές, τις συνήθειες, τη γλώσσα, τις ανθρώπινες σχέ-

τητα και αυτοσεβασμό, στοιχεία απαραίτητα για την επιβίωσή μας; Σε ποια κιβωτό γλωσσική, θρησκευτική, ιστορική, θεσμική θα στηρίζονται τα συλλογικά "συμφωνημένα υπονοούμενα"; για να εξασφαλιστεί το ελάχιστο της άρρηκτης επικοινωνίας; Με τι είδους και βαρύτητας έρμα θα συνεχίσουμε το ταξίδι μας στο χρόνο; Εννοείται ότι **υπάρχουν και κοινά σημεία**. Τα νεώτερα φώτα ήρθαν από τη Δύση. Η νεώτερη Επιστήμη, Δημοκρατία, Πολιτική και Κοινωνική, επίσης. Το ότι οι πηγές τους ήσαν στην (αρχαία) Ελλάδα ενισχύει αυτήν την κοινότητα. Όμως σε ποια γλώσσα π.χ. θα μιλάμε; Είναι φαινομενικά μόνο παράδοξο ότι κανένας, από αυτούς τουλάχιστο που θα έπρεπε φύσει και θέσει, δεν ενδιαφέρεται για το γεγονός πως η γλώσσα (οι γλώσσες) των κυρίαρχων στην ΕΟΚ ήδη κυριαρχούν. Όσοι απευθύνονται ή επισκέπτονται ή συμμετέχουν στα όργανα της "Ευρωπαϊκής Ένωσης", και όχι μόνο στην πρωτεύουσά της, δεν μπορούν να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα, παρ' όλα όσα έλεγαν στην αρχή για ισοτιμίες, αυτόματες μεταφράσεις κλπ. Και υπάρχει κανείς που αγνοεί τι σημαίνει η **γλώσσα του κυρίαρχου**; Αρκεί το παράδειγμα της προκολομβιανής Αμερικής, το παράδειγμα των λαών της Μικρασίας. Όταν η Γαλλία σήμερα επιχειρεί να προσπατήσει τη γλώσσα της με νόμους (!), είναι φανερό τι περιμένει εμάς.

φορες, γνωστές, πολιτικές ηγεσίες. Το πώς επιλέγονται, από ποιους και τι σκοπούς υπηρετούν είναι τοις πάσι γνωστό. Και παρά το ότι τον τελευταίο καιρό κάτι φαίνεται να κινείται, εξακολουθεί γενικά να κυριαρχεί ο φόβος ότι αυτά εκφράζουν συντηρητικές έως και αντιδραστικές, "εθνικιστικές" αντιλήψεις. Όσοι ακούγονται, δηλαδή προβάλλονται με κάθε τρόπο, μας καθησυχάζουν ή μας καθοδηγούν κίολας στη "φωτισμένη Ευρώπη". Και, εννοείται, δεν είναι **όλοι** πληρωμένοι, άμεσα ή έμμεσα. Το αποτέλεσμα όμως είναι το ίδιο. Όπου οι "μάγοι των φυλών" τήρησαν τέτοια στάση, τα αποτελέσματα ήσαν καταστροφή και, συνήθως, αφανισμός. Τους "ξανθούς θεούς" ανέμειναν από την Ανατολή οι μάγοι των Αζτέκων και των Ίνκας. Στην Κένυα της Αφρικής οι μάντιες των Λούου, "έδωσαν εντολές που απαγόρευσαν κάθε αντίσταση στους μεγαλόπρεπους "Κόκκινους Ξένους" της Ευρώπης, στα όντα αυτά με την εξαίσια καλωσύνη."! Τουλάχιστον αυτοί γρήγορα κατανόησαν την πραγματικότητα και ανήγγειλαν στους οπαδούς τους "ένα μήνυμα από το θεό τους, που αναγγέλλει ότι όλοι οι Ευρωπαίοι είναι εχθροί σας αλλά σύντομα θα 'ρθει η μέρα που θα εξαφανισθούν όλοι από τη χώρα μας". (Ιστορία της Αφρικής. Β. Davidson σελ. 314-329 εκδόσεις Αλμπατρός 1981). Και έφυγαν πράγματι, αφού όμως... Πραγματικές **πνευματικές** (και όχι μόνο) **ηγεσίες** είναι αυτές που προβλέπουν τα προβλήματα και προτείνουν λύσεις όχι εκ των υστέρων. Δεν είναι ακριβώς αντίστοιχο, είναι όμως διδακτικό το παράδειγμα των Ινδίων (ινδουιστική και μουσουλμανική) πριν από την Ανεξαρτησία τους. Ο **Τζινάχ** (ηγέτης των Μουσουλμάνων) ζητούσε ανεξάρτητο κράτος (**Πακιστάν**): "Δεν έχουμε τίποτα κοινό με τους ινδοιστές. Οι θρησκείες μας, οι φιλοσοφίες μας, οι λογοτεχνίες μας, τα έθιμά μας, οι ήρωές μας είναι εντελώς διαφορετικά... Είμαστε δύο διαφορετικά έθνη. Δε θέλουμε να ζήσουμε κάτω από τον ίδιο ζυγό". Και ο **Γκάντι** (φυσικά καλόπιστος): "Δεν υπάρχει καμιά απολύτως φυλετική, πολιτιστική και οικονομική διαφορά ανάμεσα στις μουσουλμανικές και ινδουιστικές μάζες. Οι μουσουλμάνοι της Ινδίας δεν είναι παρά ινδοιστές που έχουν προσηλυτισθεί βίαια στον ισλαμισμό. Η Ινδία είναι μία και αδιαίρετη για πάντα". Και αυτά παρά την κοινή γλώσσα, καταγωγή, ιστορία. (Ραιμόν Καρτιέ, *Μεταπολεμική Πα-*

στους βυζαντοαραβικούς αγώνες (ακριτικά τραγούδια) του 9ου και 10ου αιώνα και, κυρίως, από τη διαπάλη της Βυζαντινής Ελλάδας με την παποκρατούμενη Δύση αρχικά (ο Φώτιος απέσπασε τη Βαλκανική από τη θρησκευτική επικυριαρχία της Ρώμης) και ιδιαίτερα μέσα στη φρίκη που προκάλεσε η επιδρομή των "Φράγκων" πριν και μετά το 1204. Η ιδιαιτερότητα των Νεοελλήνων σφυρηλατείται στη Νότια Βαλκανική, Πόντο και Δυτ. Μικρασία, στους αγώνες τους κατά των "Φράγκων" του Ελληνικού χώρου. Σημαία τους τότε η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Παρά τη διαμάχη Δυτικοφίλων (που πατρωνόρονται από Πάπα, Βενετούς και Γενουάτες) με επικεφαλής τους Παλαιολόγους και των Ορθόδοξων με επικεφαλής το Πατριαρχείο και γενικότερα την Ανατολική Εκκλησία, οι Νεοέλληνες ως σύνολο συνειδητοποιούν την ιδιαιτερότητά τους και χτίζουν την ταυτότητά τους μέσα στην αντίθεσή τους με τους "Δυτικούς". Ήταν τέ-

σεις, την οικονομία, την κοινωνική οργάνωση. Και με τη "μετακένωση" του Διαφωτισμού στην Ελλάδα και Δυτ. Μικρασία, με το Νεοελληνικό Διαφωτισμό και τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, πριν να επιπέσουν πάλι σαν ακρίδες οι Δυτικοί, φθάσαμε στους σύγχρονους Νεοέλληνες. (Και δεν είναι τυχαίος ο όρος "μετακένωση" του Κοραή. Καίτοι γαλλοθρεμένος αυτός, γνώριζε τον κίνδυνο. Όσα μας δίνει τώρα η Ευρώπη τα πήρε από τους (αρχαίους) Έλληνες και έτσι "μετακινούνται" τώρα σε μας!)

Οι συνέπειες της ένταξης

Η σκιαγράφηση αυτή είναι, φυσικά, εν πολλοίς σχηματική. Αρκεί όμως για να τεθεί το πρόβλημα: Ποια "κοινή Ευρωπαϊκή Ιστορία" θα διδάσκονται οι Έλληνες στα "Ευρωπαϊκά" σχολεία; Τι είδους **κοινότητα** αντιλήψεων, συνθηκών, γλώσσας, θρησκευτικών πιστεύω και θεσμών, θα μας επιτρέψει να διατηρήσουμε τη συλλογική και ατομική μας ταυτό-

τως, όμως, τα πράγματα είναι ακόμη πιο **δυσοίωνα** στις γενικότερες κοινωνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, όταν για όλα τα θέματα αποφασίζουν άλλα κέντρα που καθορίζουν ανώνυμα και έτσι με μεγαλύτερη επιτυχία της αυταρχικότητας, ακόμη και το τι θα τρώμε ή όχι. Όπου μια κοινωνία δεν αναπτύσσεται αυτόνομα, εκεί τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και η όποια ταυτότητα κατακτάθηκε, ως αναγκαίο αποτέλεσμα διαδικασιών προσαρμογής και ανθρώπινης έκφρασης αιώνων, αφανίζονται, βαθμιαία ή βίαια. Και τότε όσοι τα έχασαν μόνο υποτακτικοί ή δούλοι αυτών που τα κράτησαν (και τα ανέπτυξαν) γίνονται.

Το καθήκον της πνευματικής ηγεσίας

Τα προβλήματα που παραπάνω τέθηκαν, έστω και στοιχειωδώς, θα περιμέναμε να είχαν αναλυθεί, τουλάχιστον, από την πνευματική ηγεσία της κοινωνίας μας. (Δεν τίθεται, φυσικά, ζήτημα για τις διά-

32

γκόσμια Ιστορία, τόμος 1, σελ 192, ΒΙ-ΠΕΡ).

Οι δικοί μας; Αν μας έλεγαν για πορεία προς πανανθρώπινη κοινωνία κλπ, καλώς. Ο κοσμοπολιτισμός, όμως, ή διεθνισμός (τώρα δεν ξέρει κανείς από ποιον και για ποιο σκοπό χρησιμοποιούνται οι όροι...) πρέπει να περάσει μέσα από την "Ευρωπαϊκή Ένωση" και με αφανισμό του Ελληνισμού; Και ποια θα είναι η συνεισφορά μας στον παγκόσμιο πολιτισμό ή στην παγκόσμια κοινωνία, όταν θα έχουμε λησμονήσει τη γλώσσα, τα άλλα πολιτιστικά μας στοιχεία, την ιστορία μας;

Δεν είναι αναγκαστικά κακό το ότι πνευματικοί καθοδηγητές μας εμφανίζονται οι εκ της Εσπερίας επανερχόμενοι (ούτε φυσικά είναι κακό να γνωρίζουμε πολλές ξένες γλώσσες, να επικοινωνούμε με κάθε τρόπο με όλους τους λαούς και να αναπτύσσουμε κάθε είδους δεσμούς. Το αντίθετο). Ο μεγαλύτερος άλλωστε αντίπαλος του Βυζαντίου υπήρξε ο Συμεών που γαλουχήθηκε στο Βυζάντιο με ελληνικό και χριστιανικό πνεύμα. Έφυγε και δημιούργησε το βουλγαρικό κράτος, θανάσιμο εχθρό του Βυζαντίου. Το κακό είναι να "βλέπουν" με τα μάτια της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Αγγλίας, συνειδητά ή ασυνειδητά. Το κακό είναι η παιδεία μας να οργανώνεται από τον ΟΟΣΑ, από επιτελεία ξένης προέλευσης και κατεύθυνσης. Το κακό είναι ο

πολιτισμός μας να **ποδηγετείται** από ιδρύματα και πρόσωπα που δεν ορίστηκαν από την κοινωνία μας μέσα από νομιμοποιητικές διαδικασίες ελεύθερου πάγκοιου προβληματισμού. Το κακό είναι να επαληθεύονται και στα καθ' ημάς, όσα συνέβαιναν στις αποικίες. "Τα περισσότερα μέλη των ελίτ εγκολπώνονται ευχαρίστως τις αξίες των αφεντάδων τους... Η αποικιακή παιδεία δεν είχε προορισμό της να προπαρασκευάσει τους νέους για να υπηρετήσουν τη χώρα τους, αντίθετα το κίνητρό της ήταν η επιθυμία να ενσταλάξει στους μαθητές τις αξί-

ες της αποικιακής κοινωνίας και να τους εκπαιδεύσει για να υπηρετήσουν το αποικιακό κράτος... Αυτό σημαίνει ότι η αποικιακή παιδεία γεννούσε μια στάση που υπέβαλλε την ανθρώπινη ανισότητα και πρακτικά υποστήριζε την κυριαρχία των δυνατών πάνω στους αδυνάτους, ιδιαίτερα στον οικονομοτεχνικό τομέα". (B. Davidson, *Ιστορία της Αφρικής*, σελ. 340). Όποιος παρακολουθεί, έστω και ακροθιγώς, τα της παιδείας μας, διαβλέπει τις αναλογίες. Και έχει μικρή σημασία που κυρίαρχο (ακόμη) ρόλο στο Υπουργείο Παιδείας παίζουν οι Αμερικανοί και όχι οι Ευρωπαίοι. Αυτοί αρκούνται για την ώρα στα διάφορα ΜΜΕ, τα διάφορα "ιδρύματα" και τους "χορηγούς". Ο στόχος όμως είναι κοινός, αλλοτρίωση και υποταγή.

Το πολιτικό καθήκον

Όλα τα ζητήματα, σε τελευταία ανάλυση, ανάγονται σε πολιτικά ανάλογα. Σε όσους, λοιπόν, τα παραπάνω αποτελούν, σε γενικές γραμμές έστω, **κοινούς** τόπους, όσοι διακρίνουν, ή έστω υποπεύονται τον κίνδυνο της επικείμενης αλλοίωσης των κύριων γνωρισμάτων μας και μετατροπής μας σε γραφική επαρχία της Ευρώπης: όσοι δεν αποδέχονται το ρόλο του **αντιπροσώπου** των Ευρωπαίων και τιθασειτή των ιθαγενών, ρόλο που άλλωστε συνεχώς θα εξασθενεί, καθώς οι ιθαγενείς θα αφανίζονται... και όσοι, γενικά δεν αποδέχονται, μετά τον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό μαρασμό της κοινωνίας, και τον πολιτιστικό **αφανισμό** μας, έχουν να διανύσουν πράγματι μονόδρομο !

Μόνο ένας τρόπος υπάρχει: Να διασφαλισθεί η οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική μας επιβίωση, δηλ. απλά η επιβίωσή μας. Μόνο με αυτό τον τρόπο θα δοθεί η δική μας συνεισφορά στην πορεία της μελλοντικής πανανθρώπινης κοινωνίας, πολυπολιτισμικής, δημοκρατικής, ανθρώπινης ενάντια στην απειλούμενη κοινωνία αγέλης κάτω από τους "μεγάλους αδελφούς" (σήμερα εκείνοι είναι που ελέγχουν το τραπεζικό και χρηματιστηριακό κεφάλαιο) και τους ενδιάμεσους "φύλακες του κοπαδιού". Και ο τρόπος αυτός, ο μονόδρομος, είναι η αποδέσμευση από κάθε κέντρο και μηχανισμό που περιορίζει ή αποκλείει την αυτόνομη ανάπτυξη όλων των στοιχείων μας, τον έλεγχο κάθε διαδικασίας της κοινωνίας μας από τα μέλη της και μόνο.

**Μέλος της εκτελεστικής Επιτροπής του Α.Σ.Κ.Ε. (Αγωνιστικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας)*

"Επιμειξία και ευφνία"

"Και πρώτον περί της γενομένης εις την Ελλάδα εισβολής ξένων εθνών και της επιμειξίας αυτών μετά του αρχαίου φύλου. Πολλοί μεταξύ ημών άνθρωποι θεωρούσι την επιμειξίαν ταύτην ως δυστύχημα μέγα, επιθυμούσι να αποδειχθή ιστορικώς ανύπαρκτος (πράγμα αδύνατον), και στοχάζονται παν άλλο ιστορικών σύστημα ανάξιον της Ελληνικής φιλοτιμίας. Το αίσθημά των είναι ευγενές, αλλ' η απάτη πρόδηλος. Τα μάλιστα μεγαλουργήσαντα των εθνών υπήρξαν προϊόν τοιαύτης και έτι πλείονος επιμειξίας. Οι Άγγλοι είναι φύραμα Κελτών, Σαξώνων, Νορμανδών... Ίβηρες, Ρωμαίοι, Γότθοι, Άραβες, αλληλοδιαδόχως άρξαντες της Ισπανίας παρήγαγαν το έθνος εκείνο, εντός του Κράτους του οποίου άλλοτε ο ήλιος δεν έδυε ποτέ. Δεν αναφέρω τους κατοίκους της αρκτώας Αμερικής, εις ήν συνέρρευσαν πάσαι αι φυλαί του Ισραήλ... Μη μας ταρατίη άρα η επιμειξία του νεωτέρου Ελληνικού έθνους μετά πολλών ξένων, δυστύχημα ίσως ήθελεν είσθαι εάν διέμενεν επί τοσούτου χρόνου άμικτον και ιδιόρρυθμον, διότι φαίνεται ότι τα εθνικά εκείνα συνοικέσια είναι κατά τινας εποχάς αναγκαία προς την ανάπτυξιν της ευφνίας των λαών. Το ζήτημα άρα δεν είναι να αποδειξωμεν ότι το νεώτερον Ελληνικόν έθνος κατάγεται κατ' ευθειαν γραμμίν από Περικλέους και Φιλοποίμενος Ό,τι πρόκειται, ό,τι πρέπει να αποδειξωμεν ιστορικώς, είναι ότι εκ της γενομένης και **έτι γινομένης** (υπογρ. του Άρδην) εν τη Ελλάδα επιμειξίας διαφόρων φύλων προέκυψεν όχι, ως λέγουσι, συρφετός βάνουσος, αδρανής, ευήθης, αλλά έθνος περιέχον εν εαυτώ τα στοιχεία μεγάλης πολιτικής υπάρξεως, και ιδίως το πνεύμα του Ελληνισμού, τροποποιηθέν ως προς το θρησκεισμα και τα πολιτικά και κοινωνικά δόγματα, αλλ' αναλλοίωτος ως προς την ευφνίαν και την δύναμιν του εθνισμού, ζωοποιεί διηνεκώς το νέον τούτο προϊόν της αλληλουχίας των αιώνων... Αλλ' ό,τι μάλιστα μαρτυρεί την δύναμιν του Ελληνισμού είναι η γλώσσα...".

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος

Κ.Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*, ΜΙΕΤ, σελ. 152-154.

Το θέμα επιδέχεται πολλές επί μέρους προσεγγίσεις. Τις ακούμε άλλωστε καθημερινά. Ολιστικές όμως προσεγγίσεις δεν κάνουμε. Ξεκινούμε ότι το σύνολο είναι κάτι παραπάνω από το άθροισμα των μερών. Βεβαίως, οι επί μέρους προσεγγίσεις είναι αναγκαίες, για να βλέπου-

νουμε και πώς, θα το καθορίσουν οι συνηθισμένες μερικές προσεγγίσεις. Το τι όμως πρέπει να θέλουμε μπορούν να το καθορίσουν μόνο οι συνολικές προσεγγίσεις.

Θα παρουσιάσω στη συνέχεια μια απόπειρα συνολικής προσέγγισης. Ξεκινώ από τα ερωτήματα:

πος αυτός είναι το άτομο. Και το καλούπι του η νεωτερική εξατομίκευση.

Εκ κατασκευής, ο νεωτερικός **ατομισμός** δημιουργεί κοινωνικό πρόβλημα. Θεμελιώθηκε στην παραδοχή ότι οι ανταγωνιστικές ατομικές επιδιώξεις εναρμονίζονται αυτόματα από το αόρατο χέ-

Η κρίση της νεωτερικής εθνικής συνείδησης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις

του Θεόδωρου Ι. Ζιάκα

Το τουρκικό αίνιγμα, η κρυμμένη ουσία του Ανατολικού Ζητήματος, μπορεί να απαντηθεί μόνο με την υπόθεση ότι ο Τούρκος είναι μετάλλαξη του Έλληνα. Πρέπει να υπάρχει ένας μηχανισμός στη συλλογική ψύχη του Έλληνα που γεννά τον Τούρκο. Πρόταση: Ο μηχανισμός αυτός είναι ο ίδιος με εκείνον που φτιάχνει τον ελληνικό παρασιτισμό.

με τα δέντρα, τη μικροκλίμακα. Χρειάζεται όμως να βλέπουμε και το δάσος. Ποιο είναι το δάσος στο πρόβλημά μας με την Τουρκία; Ποια είναι η μεγάλη κλίμακα;

Χωρίς **συνολικές** προσεγγίσεις δεν μπορούμε να έχουμε εθνική στρατηγική ούτε καν ενιαία καθημερινή πολιτική. Η ενιαία πολιτική και η προϋπόθεσή της, η εθνική στρατηγική, βασίζονται σ' αυτό που λέμε εθνικό συμφέρον. Το τι είναι εθνικό συμφέρον δεν καθορίζεται από τις ιδιόρρυθμες αντιλήψεις του ενός ή του άλλου πολιτικού προσώπου ή κόμματος αλλά από την εθνική ταυτότητα. Η διαμόρφωση, όμως, της εθνικής ταυτότητας καθορίζεται από δυνάμεις παγκόσμιες και από δυνάμεις μεγάλου ιστορικού βήθους. Για να συλλάβουμε αυτές ακριβώς τις δυνάμεις, χρειαζόμαστε τις συνολικές προσεγγίσεις.

Το τι ακριβώς πρέπει να κά-

α) Ποια είναι η ευρύτερη ιστορική ολότητα στην οποία ανήκουν τα δύο έθνη και προς τα πού αυτή κατευθύνεται; **β)** Πώς διαμορφώνεται η ελληνική και η τουρκική εθνική ταυτότητα; **γ)** Ποια είναι η βαθύτερη φύση των μεταξύ τους σχέσεων; Και θα κλείσω με τη διατύπωση πιθανών συμπερασμάτων.

Α. Περιέχουσα ολότητα: η παγκοσμιοποίηση

Περιέχουσα ολότητα υπάρχει. Είναι ο σύγχρονος παγκόσμιος πολιτισμός. Παγκόσμιος = κυρίαρχος σε κάθε χώρα. Και στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Είναι ο κοινός πολιτισμικός παρονομαστής μεταξύ των πιο διαφορετικών εθνών και λέγεται νεωτερικότητα. Οικονομική της όψη: ο καπιταλισμός. Κατά βάθος όμως είναι μια πολιτισμική παράδοση. Ένα ανθρωπολογικό καλούπι, μέσα από το οποίο φτιάχνεται ο νεωτερικός τύπος ανθρώπου. Ο τύ-

πος της αγοράς. Αποδείχθηκε, όμως, ήδη από τα μέσα του περασμένου αιώνα, ότι χωρίς ειδικό σύστημα κοινωνικής παρέμβασης, είναι αδύνατο να διασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή. Ως λύση στο κοινωνικό πρόβλημα προέκυψε ο νεωτερικός **κολεκτιβισμός**, με κύρια μορφή τον σοσιαλισμό. Ήταν η οραματική διέξοδος της νεωτερικότητας. Αλλά η εφαρμογή του οράματος έφερε, παντού στον κόσμο, ανελεύθερα συστήματα κρατικού καπιταλισμού. Το φάρμακο αποδείχτηκε χειρότερο από την αρρώστια, -αν λάβουμε υπόψη το κόστος του σε αίμα και προσπάθεια. Το όραμα έχασε έτσι την αίγλη του και έσβησε. (Τον υπαρκτό σοσιαλισμό δεν τον νίκησε ο ιμπεριαλισμός, όπως θέλουν να το εμφανίζουν. **Κατέρρευσε** από μόνος του.) Το αποτέλεσμα ήταν να κάνουμε κύκλο, επιστρέφοντας στο ίδιο σημείο: στον άκρατο καπιταλιστικό φιλελευθερισμό. Όλα τα συστήματα κοινωνικής αλληλεγγύης, που βασίστηκαν στον κρατισμό, σαρώνονται σήμερα ανελέητα. Τίποτα δεν μπορεί να τα σώσει, εξ ου και η παγκοσμιοποίηση ως "απειλή". Το κοινωνικό πρόβλημα, μπλεγμένο τώρα και με το οικολογικό, έχει γίνει παγκόσμιο και κλιμακώνεται εκρηκτικά.

Η επέκταση της νεωτερικότητας έχει πλέον **ολοκληρωθεί**. Στο χώρο και στο χρόνο. Κι αυτό είναι, κατά βάθος, η παγκοσμιοποίηση. Στο χώρο: επειδή ο ιδιωτικός καπιταλισμός κυριάρχησε παντού, όχι μόνο οικονομικά αλλά και ιδεολογικά. (Μένει η κοινοβουλευτική δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά αυτά θεωρούνται δευτερεύοντα και μπορούν να περιμένουν.) Στο **χρόνο**: επειδή το κοινωνικό πρό-

βλημα έγινε παγκόσμιο, ακριβώς εξ αιτίας της αποτυχίας όλων των νεωτερικών λύσεων. Ο **Φουκουγιάμα**, αποκλείοντας κάθε διέξοδο, ονόμασε την κατάσταση αυτή "τέλος της Ιστορίας". Δεν συμφωνούν όμως μαζί του οι θιγόμενοι από την εκρηκτική κλιμάκωση του προβλήματος και αναζητούν λύσεις έξω από τον ορίζοντα της νεωτερικότητας. Αμφισβητούν την ίδια την ατομοκεντρική της θεμελίωση. Σ' αυτό το τελευταίο συτνείνει και η μαζική συντριβή του νεωτερικού ατόμου, στα ιστορικά κέντρα του, κάτω από το βάρος των γιγάντιων αυτονομημένων συστημάτων. Η ολοκλήρωση της νεωτερικότητας ισοδυναμεί, ακριβώς, με γενικευμένη **κρίση** της νεωτερικής εξατομίκευσης.

Η παγκοσμιοποίηση των αντιφάσεων ελευθερίας - δικαιοσύνης, φύσης - πολιτισμού, εξατομίκευσης - συστημάτων, κάνει παγκόσμιο το ανθρωπολογικό αδιέξοδο της νεωτερικότητας. Γεννά παντού τρεις δυνάμεις: τον **εκσυγχρονισμό**, το **φονταμενταλισμό** και το **μετανεωτερισμό**. Ο εκσυγχρονισμός προσπαθεί να αναζωογονήσει το διαλυμένο άτομο με τη βία, καταργώντας τις κρατιστικές κατακτήσεις του και δημιουργώντας περιβάλλον κοινωνικού δαρβινισμού. Ο φονταμενταλισμός βλέπει ως μοναδική διέξοδο την καταφυγή σε προνεωτερικά συστήματα κοινωνικής αλληλεγγύης, την κατάργηση του ατομικισμού και την επιστροφή στον προνεωτερικό κολεκτιβιστικό άνθρωπο, που ακολουθεί τυφλά την παράδοση. Ο μετανεωτερισμός απορρίπτει τόσο τον εκσυγχρονισμό όσο και το φονταμενταλισμό αλλά δεν έχει ακόμη ξεκαθαρίσει τους δρόμους του. Το πεδίο δεσπόζεται έτσι από την **άγνονη** σύγκρουση εκσυγχρονισμού-φονταμενταλισμού.

Η σύγκρουση αυτή **δεν** παράγει διέξοδο, επειδή η εξατομίκευση αντιστοιχεί, εν γένει, σε ανθρωπολογικό στάδιο ανώτερο του κολεκτιβιστικού ανθρώπου, του καθλωμένου κατά κάποιον τρόπο στην παιδικότητα. Αν η νεωτερική παράδοση κυριάρχησε στον κόσμο, το οφείλει σε αυτήν ακριβώς την υπεροχή. Με τη λέξη κυριαρχία εννοούμε ότι τα νεωτερικά πρότυπα καθορίζουν την

εκπαίδευση και τις ανάγκες όχι μόνο των οπαδών της νεωτερικότητας αλλά μαζί και των κυριαρχούμενων προνεωτερικών παραδόσεων αλλοτριώνοντάς τες. Ενώ οι καταστροφικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης είναι συνηθισμένες με το έλλειμμα οικουμενικότητας του νεωτερικού προτύπου ("καλός ο καπιταλισμός αλλά έχει λίγες θέσεις"), ο φονταμενταλισμός δεν αντιπαραθέτει μια οικουμενικότερη πρόταση. Δημιουργεί απλώς ένα **αμυντικό** κέλυφος.

Αν υπάρχει, λοιπόν, προοπτική,

οθούν. Οι προνεωτερικές εθνικές ταυτότητες (μετοχή σε προνεωτερικές μορφές οικουμένης) σώζονται ως αντίστοιχες παραδόσεις, κάτω από την κυριαρχία της νεωτερικής παράδοσης. Η κυριαρχία αλλοιώνει όχι μόνο τις παλιές παραδόσεις αλλά και την ίδια τη νεωτερική παράδοση. Κάνει τη νεωτερική ταυτότητα κακέκτυπο της ευρωπαϊκής. Η **κακέκτυπία** είναι χαρακτηριστικό της εξευρωπαϊκής νεωτερικότητας.

Τι νόημα δίνει ο νεωτερικός άνθρωπος στην **ταυτότητα** του έ-

νισμό η εθνική ταυτότητα παρέμεινε σε κοινότητα μηδενικού αντικρίσματος: φανταστική, "νοερή". Είναι ο κοσμοπολιτισμός των πολυεθνικών. Είναι επίσης ο σοσιαλιστικός διεθνισμός που εξισώθηκε με το διεθνισμό των πολυεθνικών, όταν έσβησε το ιδανικό που τον κινούσε. Ο εθνομυδενισμός, φορώντας το φωτοστέφανο του διεθνισμού, είναι σήμερα η **σημαία** της παγκοσμιοποίησης.

Η νεωτερική εθνική ταυτότητα βρίσκεται σήμερα σε βαθιά κρίση νοήματος και εξελίσσεται σε **κρίση** εθνικής συνοχής. Ο εθνομυδενισμός, η αναβίωση του εθνοφυλετισμού, ή η στροφή σε προνεωτερικές νοηματοδοτήσεις, είναι εκδηλώσεις της κρίσης. Επιδεινώνουν το πρόβλημα. Το ζητούμενο είναι η μετανεωτερική νοηματοδότηση της εθνικής ταυτότητας.

Β1. Η ελληνική ταυτότητα

Σταθερός άξονας της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας είναι ο **εκνεωτερισμός**. Η νοηματοδότησή της προλαμβάνει διαδοχικά τις τρεις μορφές που εμπονάναμε: Στην "ηρωική εποχή" έχουμε τη Μεγάλη Ιδέα: Απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Η Ελλάδα "πρότυπο βασίλειο στην ανατολή". Φάρος εκνεωτερισμού. Μετά την εθνική καταστροφή του 1922 και ως την εισβολή του Αττίλα στην Κύπρο, το 1974, κυριαρχεί ο **εθνοφυλετισμός**. Είμαστε Έλληνες γιατί ρέει αρχαιο-ελληνικό αίμα στις φλέβες μας. Όχι γιατί μετέχουμε ελληνικής παιδείας. Από το 1974 και έπειτα κυριαρχεί ο **εθνομυδενισμός**.

Η πρώτη φάση διέπεται από το κοραϊκό πρόταγμα της μετακένωσης ή της ευρωπαϊκής αερογέφυρας προς την αρχαία Ελλάδα. **Είμαστε παιδιά του παππού**. Όχι εγγόνια του. Το Βυζάντιο δεν θέλουμε να το ξέρουμε. Στη συνέχεια έρχεται ο Φαλμεράνερ και αμφισβητεί την ελληνικότητά μας, ακριβώς με το επιχείρημα ότι, αφού το Βυζάντιο δεν είναι ελληνικό, δεν υπάρχει φυλετική συνέχεια. Για να τον αντιμετωπίσουμε, τροποποιούμε το κοραϊκό πρόταγμα. Το κάνουμε "ελληνοχριστιανικό". Δεν ενοχλεί και πολύ, γιατί ο "χριστιανισμός" μας εί-

Μέμνησο λουτρών ος ενοςφισθής

Εύνησα με το μαρμάρينو τούτο κεφάλι στα χέρια που μου εξαντλεί τους αγκώνες και δεν ξέρω που να τ' ακουμπήσω.

Έπεφτε στο όνειρο καθώς έβγαίνα από το όνειρο έτοι ενώθηκε η ζωή μας και θα είναι πολύ δύσκολο να ξαναχωρίσει.

Κοιτάζω τα μάτια· μήτε ανοιχτά μήτε κλειστά μιλώ στο στόμα που όλο γυρεύει να μιλήσει κρατώ τα μάγουλα που ξεπέρασαν το δέρμα. Δεν έχω άλλη δύναμη·

τα χέρια μου χάνονται και με πλησιάζουν ακρωτηριασμένα.

Γιώργος Σεφέρης, *Μυθιστόρημα*

αυτή μπορεί να είναι **μόνο** μετανεωτερική. Αν οι εκσυγχρονιστές απορρίπτουν τη θέση αυτή, είναι γιατί δεν μπορούν να δουν πέρα από το άτομο. Το άτομο αντιπροσωπεύει γι' αυτούς την κορυφή της ανθρωπολογικής εξέλιξης.

Β. Η εθνική ταυτότητα

Ας δούμε τώρα πώς διαμορφώνεται η εθνική ταυτότητα.

Εθνική ταυτότητα είναι ο ιδιαίτερος τρόπος **μετοχής** του έθνους στην επικρατούσα μορφή οικουμένης. Η ταυτότητα των σύγχρονων εθνών είναι νεωτερική. Τη διαμόρφωσε η ανάγκη και η βούλησή τους να εκνεωτερι-

θουν; Στην αρχή της έδινε δημοκρατικό-απελευθερωτικό περιεχόμενο. Η εθνική ταυτότητα παρέπεμπε στην κοινότητα των ελευθέρων πολιτών που αγωνίστηκαν για την ανατροπή του φεουδαλικού δεσποτισμού. Ελευθερία, ισοτιμία, αλληλεγγύη. Γρήγορα όμως προσαρμόστηκε στις ανάγκες της ιμπεριαλιστικής επέκτασης. Πέρασαμε έτσι στον εθνοφυλετισμό και τον εθνομυδενισμό. Για τον **εθνοφυλετισμό** η εθνική ταυτότητα είναι θέμα φυλετικής καταγωγής. Γονίδιο. Τον βρίσκουμε κυρίαρχο ως αποκάλυπτο ρατσισμό στην Ευρώπη του μεσοπολέμου. Για τον **εθνομυδε-**

να ευσεβιστικός δηλαδή ακραφνώς νεωτερικός. Με την άνοδο τέλος του εθνομυθιστικού κυριαρχεί το δικό του νοσηματοδοτικό πρόταγμα: Η νέα Ελλάδα είναι ένα καινούργιο έθνος, όπως τα ευρωπαϊκά. Και βεβαίως μια νοσηρή **ψευδο-κοινότητα**, η λειτουργία της οποίας εξαντλείται στο να κρύβει τον ξενόδουλο-καπιταλιστικό-αντιλαϊκό χαρακτήρα του ελλαδικού κράτους.

Μετά το 1989 ο σοσιαλισμός και ο διεθνισμός, έχοντας χάσει κάθε αυθυπερβατική διάσταση, **εκφυλίζονται** σε πρόσχημα και προκάλυμμα, όχι μόνο εθνικού, αλλά και κοινωνικού μηδενισμού. Η εθνική συνοχή δεν έχει από πού να αντλήσει το νόημά της. Πικρή η αλήθεια αλλά πρέπει να την αντικρίσουμε κατά πρόσωπο: ζούμε την πλήρη **κατάρρευση** της νεωτερικής εθνικής μας ταυτότητας. Τίποτα δεν αντισταθμίζει την

ελπίζει να βγει σώος και αβλαβής από τη λαίλαπα της παγκοσμιοποίησης. Τρέφεται από τα εθνικά ελλείμματα -στην άμυνα, στην παιδεία, στην οικονομία, παντού. Είναι το εθνικό μας **βαμπίρ**, το γνωστό κι από άλλες εποχές της ελληνικής ιστορίας. Οικουσύστημά του: το "τέλος των ιδεολογιών". Ο παρασιτικός αυτός οργανισμός έχει διαβρώσει όλα τα κόμματα, όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και όλα τα ΜΜΕ. Το ευτύχημα είναι ότι δεν έχει προϋποθέσεις βιωσιμότητας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης.

Β2. Η τουρκική ταυτότητα

Ο εθνομυθισμός δεν έχει καμιά απολύτως επιρροή στην Τουρκία. Κυριαρχεί εκεί ο **εθνοφυλετισμός** με τη μορφή του κεραλισμού.

Η κεραλική νοσηματοδότηση της τουρκικής ταυτότητας έχει

συγκωνευτεί με τον ευρωπαϊκό εθνοφυλετισμό. Ο τουρκισμός είναι ρατσιστικός στην ουσία του, γιατί ο Τούρκος προϋποθέτει την ύπαρξη ραγιά. Η ευτυχία του να είσαι Τούρκος πάει περίπατο χωρίς τον ραγιά. Άμα τον χάσει ο Τούρκος θα τον ψάξει ανάμεσα στους γείτονές του. Κι αν δεν τον βρει εκεί θα χωριστεί στα δύο, μετατρέποντας τον μισό εαυτό του σε ραγιά. **Χωρίς ραγιά ο Τούρκος δεν μπορεί να αυτοεπιβεβαιωθεί ως Τούρκος.** Από τη στιγμή που εξόντωσε τους χριστιανούς ραγιάδες, έχει μεταβάλει σε ραγιάδες τους Κούρδους και τους Αλεβίτες. Στο τέλος θα φάει τους δικούς του. Ο Τούρκος ταυτίζεται με τη δύναμη, την αυθαιρεσία και την κτηνωδία. Είναι οι αξίες του. Τούρκος = ιδιοκτήτης εθνών που τα βλέπει σαν κοπάδια.

Το τουρκικό έθνος συγκροτείται μέσα στο μηχανισμό του κράτους και ιδιαίτερα στο στρατό. Πυρήνας του είναι ένας στρατοκρατικός παρασιτικός οργανισμός. Ο έμφυτος ρατσισμός του τουρκισμού και η ζωτική γι αυτόν σημασία του στρατοκρατικού κρατισμού, δεν επιτρέπουν την πλήρη ανάπτυξη του φιλελεύθερου καπιταλισμού στην Τουρκία. Ούτε της δημοκρατίας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επ' αυτού η Τουρκία δεν έχει ταλαντεύσεις, παρ' όλο που φοβάται την παγκοσμιοποίηση. Πιστεύει όμως ότι μπορεί να αντιμετωπίσει τους κινδύνους, αξιοποιώντας **α)** την ανάγκη της μοναδικής υπερδύναμης για αστυνόμευση της γειτονικής ζώνης των πετρελαίων και **β)** τις ανάγκες του εβραϊκού φονταμενταλισμού. Εξοπλίζεται έτσι σαν αστακός και προθυμοποιείται να το παίξει περιφερειακός ζανταρμάς. Έχει αποκτήσει υπεροπλία και τη χρησιμοποιεί, για να μετατρέψει σε **δουροφόρους** της τα γειτονικά κράτη.

Η συνοχή της Τουρκίας, ως πολυεθνικού κράτους, απειλείται από το κουρδικό αυτονομιστικό κίνημα και από την ενδεχόμενη συνειδητοποίηση των μικρότερων υποτελών εθνοτήτων. Η απλή όμως αυτή **συσπειρώνει** την τουρκική ταυτότητα, πράγμα που δεν πρέπει να το παραβλέψουμε. Ο

μόνος, και πολύ σοβαρός κίνδυνος για τη συνοχή της τουρκικής ταυτότητας είναι οι αντικρατιστικές πτήσεις που ασκεί η παγκοσμιοποίηση. Η αντίθεση κεραλισμού-ισλαμισμού (νεωτερικής-προνεωτερικής ταυτότητας) είναι συνέπεια της απειλής αυτής. Ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται η κρίση της νεωτερικής ταυτότητας της Τουρκίας.

Γ. Η σχέση ελληνοισμού-τουρκισμού

Ας περάσουμε τώρα στη **συσχέτιση** ελληνικής και τουρκικής ταυτότητας, αρχίζοντας από τη σύγκριση ελλαδικού και τουρκικού παρασιτισμού:

Αναπτύσσονται και οι δύο μέσα στο κράτος. Έχουν όμως διαφορετικά αντίθετο ιδιοσυστασία: **1)** Ο δικός μας είναι ατομικιστικός αναρχικός. Το υλικό του είναι ο αδιάλλακτος ατομικισμός που αποχαλινώνεται σε συνθήκες όπου "κανείς δεν πιστεύει σε τίποτα". Ο τουρκικός, αντίθετως, είναι κολεκτιβιστικός-ρατσιστικός. Βάση του η τοτεμική υποταγή στη ρατσιστική ομάδα. **2)** Του δικού μας το δόγμα είναι: ο ζημιών το έθνος ουδένα ζημιό. Του τουρκικού: το κράτος υπεράνω όλων. **3)** Σε μας: Ένας αναίσχυρος γραυκλιτισμός προς τα έξω. Και προς τα μέσα: το κούφιο νταπλίκι, να καις τη δική σου Νομαρχία, υπό τα έντρομα βλέμματα του κράτους. Στους Τούρκους: Ηγεμονιστική ιταμότητα προς τα έξω. Αδίστακτη δικτατορία προς τα μέσα.

Οι επιπτώσεις στην εθνική ταυτότητα είναι αντίθετες. Το δικό μας παράσιτο **αποσυνθέτει** την εθνική ταυτότητα. Το τουρκικό την **συγκροτεί**. Αυτός είναι και ο λόγος που η Τουρκία έχει σαφή αίσθηση του εθνικού συμφέροντος, εθνική στρατηγική και ενότητα πολιτικής. Σε μας υπάρχουν τόσες εκδοχές εθνικού συμφέροντος όσες και οι Έλληνες πολιτικοί. Και βεβαίως **ανυπαρξία** όχι μόνο εθνικής στρατηγικής αλλά ούτε καν μικροπολιτικής με στοιχειώδη συνοχή. Το συμπέρασμα βγαίνει από μόνο του: το ελλαδικό παράσιτο δουλεύει για το τουρκικό. Καλύτερο "πράκτορα" δεν θα μπορούσε να βρει η Τουρκία μέσα στην Ελλάδα. Σ' αυτό έγκειται και η περίφημη δύναμη του

κοινωνική εντροπία, τον πολιτικό και τον οικονομικό ανταγωνισμό. Το εθνικό συμφέρον δεν μπορεί έτσι να οριστεί, ώστε να υπάρξει εθνική στρατηγική και ενότητα πολιτικής. Κάτι πολύ χειρότερο: το εθνικό κράτος έγινε **άδειο** κέλυφος μέσα στο οποίο εγκαταβίωσε ένας πολύ καλά διαρθρωμένος παρασιτικός οργανισμός. Προέκυψε από τη συγχώνευση κοινωνικού παρασιτισμού, εθνικού γραυκλιτισμού και πελατειακού πολιτικού συστήματος. Διασωληνώθηκε μάλιστα τόσο καλά με τα ευρωκοινοτικά Ταμεία, που

τις απαρχές της στο κίνημα των Νεοτούρκων. Ήταν η προσπάθεια να μη χαθεί ο Τουρκισμός, μαζί με την οθωμανική Τουρκία. Η νεωτερική τουρκική ταυτότητα θεμελιώθηκε **α)** στην **εθνοκάθαρση** (γενοκτονία των χριστιανικών μιλέτ), **β)** στο νεωτερικό **κρατισμό**, **γ)** στο **μύθο** της εντοπιότητας του τουρκισμού, μέσω της αναδρομικής οικειοποίησης όλων των πολιτισμών της Μικρασίας (ο Όμηρος π.χ. ήταν Τούρκος).

Η τουρκική νεωτερική ταυτότητα είναι φυλετική. Ο παραδοσιακός ρατσισμός του Τούρκου

τουρκικού επεκτατισμού. Ο Τούρκος είναι μέσα μας λοιπόν. Είναι π.χ. αυτός που φτιάχνει κάθε χρόνο τα τεράστια ελλείμματα του "Δημοσίου".

Ο ελληνικός και ο τουρκικός παρασιτικός κρατισμός **ταιριάζουν** όπως ο τέντζερης και το καπάκι. Η συμπληρωματική αυτή σχέση δεν πρέπει κάποτε να μας βάλει σε σκέψεις; Να αναρωτηθούμε επί τέλους πώς μας προέκυψε ο Τούρκος;

Όταν ο Τούρκος ήρθε από την κεντρική Ασία, ήταν αριθμητικά ασήμαντος. Ο Έλληνας ήταν υπερδύναμη. Ο Τούρκος τίποτα. Και όμως οι όροι αντιστράφηκαν. Ο Τούρκος έγινε υπερδύναμη κι ο Έλληνας ασήμαντο υποζύγιο της αγιωτάτης των Οθωμανών βασιλείας. Αν δούμε την εξέλιξη των αριθμών από το 1200 κι έπειτα, θα διαπιστώσουμε ότι ο Τούρκος μεγαλώνει τρώγοντας τον ελληνισμό. Το τουρκικό αίτημα, η κρυμμένη ουσία του Ανατολικού Ζητήματος, μπορεί να απαντηθεί μόνο με την υπόθεση ότι ο Τούρκος είναι **μετάλλαξη** του Έλληνα. Πρέπει να υπάρχει ένας μηχανισμός στη συλλογική φύση του Έλληνα που γεννά τον Τούρκο. Πρόταση: Ο μηχανισμός αυτός είναι ο ίδιος με εκείνον που φτιάχνει τον ελληνικό παρασιτισμό. Το τουρκικό βαμπίρ γεννιέται σ' ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης του ελληνικού παρασιτισμού. Ο αδιάλλακτος ελληνικός ατομικισμός, η πίστη του ότι το συλλογικό δεν έχει υπόσταση, ότι επινοία μόνον υπάρχει και ο ζήμιών το έθνος ουδένα ζημιοί, μετατρέπεται το κράτος του σε εκτροφείο Τούρκων. Ο ανεργάσιμος και ξεσαλωμένος Έλληνας άρχοντας, είναι Τούρκος εν τω γεννάσθαι. Η εξουσία του δημιουργεί τέτοια κοινωνικά προβλήματα που προκαλούν μεταλλάξεις στην εθνική ταυτότητα. Παράγουν "μυδίσαντες" και "γρασκύλους" στην αρχαιότητα. "Βούλγαρους", "Λατίνοους" και "Τούρκους" στο Βυζάντιο. "Μακεδόνες", "κούτβηδες" και "ευρωλιγουρηνδες" στην εποχή μας. Στην έξαρσή του ο ελληνικός ατομικισμός μεταμορφώνεται στο αντίθετό του: σε άγριο κολεκτιβισμό. Στην τουρκική κιονοσιβάδα, που σάρωσε τον Ελληνισμό, ο κεντρο-ασιατικός Τούρ-

κος ήταν απλώς το χαλκικάκι. Όλη η τεράστια μπάλα ήταν **ακραφινώς** ελληνική. Στα χρόνια της δουλείας οι καλογέροι μας είχαν εκπονήσει εθνική στρατηγική με τη μορφή προφητειών. Μια απ αυτές πρόβλεπε πόλεμο "εφτά κρατών" στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα πλέξει το μοσχάρι στο αίμα. Στον πόλεμο αυτόν εμείς δεν θα λαμβάναμε μέρος. Η Τουρκία θα διαλυόταν: Το ένα τρίτο των Τούρκων θα σφάζονταν. Το ένα τρίτο θα ξαναγίνονταν χριστιανοί. Το άλλο τρίτο θα περιορίζονταν στην "κόκκινη μπλιά". Η κατοχή δεν ήταν καθόλου τυχαία και αυθαίρετη. Γιατί αυτή είναι περίπου η σύνθεση της Τουρκίας. Οι **Αλεβίτες**, ως ελληνογενείς, μπορούν να ξαναγίνουν χριστιανοί. Οι Κούρδοι θα λευτερωθούν. Και οι Τούρκοι, μη έχοντας αλλογενείς ραγιάδες, θα σφαχτούν αναμεταξύ τους. Ο τουρκισμός, ως σύστημα ρατσιστικών αξιών, θα εξαφα-

νιστεί. Φυσικά αμίν και πότε. Αλλά γιατί εμείς δεν θα πάρουμε μέρος στο ξεπάστρεμα του τουρκισμού; Μα γιατί ο Τούρκος είναι γέννημα-θρέμμα δικό μας. Δυστυχώς η προφητεία δεν μας λέει ποια είναι η ρίζα του Τούρκου. Αρκείται στην κοινή πεποίθηση ότι τον έστειλε ο Θεός να μας **τιμωρήσει** για τις αμαρτίες μας. Καιρός δεν είναι να καταλάβουμε για ποια ακριβώς αμαρτία πρόκειται;

Όσο η Ελλάδα δεν αντιλαμβάνεται τον μηχανισμό που γεννά τον Τούρκο μέσα της, δεν μπορεί να τον αντιμετωπίσει. Η τουρκική απειλή είναι **εσωτερικό** πρόβλημα του ελληνοισμού.

Συμπέρασμα

Ο κόσμος βρίσκεται σε σύγχυση, γιατί δεν ξέρει ότι υπάρχει ανθρωπολογική εξέλιξη και πέρα από το άτομο. Οι καλύτεροι από μας, λέει ο Σεφέρης, το ξέρουν. Γιατί κάναμε κάποτε το βήμα από το

Άτομο στο Πρόσωπο. Αλλά δεν θελήσαμε να εγκαταλείψουμε την ατομικιστική μας σκευή. Ο Τούρκος ήταν γέννημα αυτής ακριβώς της υποστροφής μας. Η τελευταία μας προσπάθεια να αντικαταστήσουμε τον δικό μας προβληματικό ατομικισμό με τον νεωτερικό, για να απαλλαγούμε από τον Τούρκο, κατέληξε σε φιάσκο.

Μιλώντας με την πολύ βαθύτερη σε νόημα παραδοσιακή ορολογία, θα έλεγα ότι αρνηθήκαμε τον Τριαδικό Θεό, η σχέση με τον οποίο μας κάνει από Άτομα Πρόσωπα. Ανθρώπους υπεύθυνους, όχι μόνο για τον εαυτό μας αλλά και για την κτίση ολόκληρη. Στη θέση της σχέσης αυτής βάλουμε το δυτικό πόντ-σύστημ. Τον θεό-ιεροξεταστή της μεσαιωνικής Δύσης. Ή τον θεό-Μηδέν του επαναστατημένου νεωτερικού ατόμου. Η εσωτερική αποξένωση του Έλληνα από τον προσωπικό του Θεό να ποιο είναι το πρόβλημα. Η **άρση** αυτής της αποξένωσης είναι και η ζητούμενη λύση.

Αλλά ας επανέλθουμε στη σύγχρονη ορολογία: μιλάμε για την **απελευθέρωση** της αυθυπερβατικής δύναμης του Ελληνοισμού. Το δίδυμο ελληνοτουρκικό βαμπίρ, που απειλεί να πνίξει τόσο τον ελληνικό λαό όσο και τους λαούς της Τουρκίας, μπορεί να εξαλειφθεί μόνο αν η Ελλάδα κατορθώσει να ανα-νοηματοδοτήσει σε μετανεωτερική-μεταατομική κατεύθυνση τη σχέση που συγκροτεί την εθνική της ταυτότητα: τη σχέση ελληνοισμού και χριστιανισμού.

Αυτή είναι η **ολιστική** τοποθέτηση του προβλήματος. Μια τοποθέτηση στρατηγικής. Φυσικά δεν αρκεί. Χρειάζεται και η άμεση πολιτική πρόταση που της αντιστοιχεί. Απ' όσα είπαμε είναι ήδη φανερό: Πάλι για την εξάλειψη: **α)** του αμυντικού ελλείμματος, **β)** του παραγωγικού ελλείμματος, **γ)** του ελλείμματος ελληνικής παιδείας. Πάλι φυσικά εναντίον όλων όσων **τρέφονται** από τα ελλείμματα αυτά. Και δεν είναι λίγοι.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ

II

*Μες στα χαράματα σιχνά, και μες στα μεσημέρια,
και σα θολώσουν τα νερά, και τ' άστρα σαν ληθύνουν,
ξάφνου σκιρτούν οι ακρογιαλιές, τα πέλαγα κι οι βράχοι.
«Αραπάς άτι, Γάλλου νους, βόλι Τουρκίας, τοπ' Άγγλου!
Πέλαγο μέγα πολεμά, βαρεί το καλυβάκι,
κι αλιά, σε λίγο ξέσκεπα τα λίγα στηθια μένουν!
Αθάνατη'σαι, που ποτέ, βροντή, δεν ησυχάζεις;»
Στην πλώρη, που σκιρτά, γυρτός, τούτα' ν' ο ξένος ναύτης.
Δειλιάζουν γύρου τα νησιά, παρακαλούν και κλαίνε,
και με λιβάνια δέχεται και φώτα τον καημό τους
ο σταυροθόλωτος ναός και το φτωχό ξεκλήσι.*

*Αλλ' ήλιος, αλλ' άορατος αιθέρας κοσμοφόρος,
από το μαύρο σύγνεφο κι από τη μαύρη πίσσα,
ο στύλος φανερώνεται, με κάτου μαζωμένα,
τα παλληκάρια τα καλά, μ' άπάνου τη σημαία,
που μοιρμουρίζει και μιλεί και τον Σταυρόν απλώνει
παντόγυρα στον όμορφον αέρα της αντρειάς.
Κι ο ουρανός καμάρωνε, κι η γη χειροκροτούσε
κάθε φωνή κινούμενη κατά το φως μιλούσε,
κι εσκόρπα τα τρισεύγενα λουλουδία της αγάπης:
«Όμορφη, πλούσια, κι άπαρτη, και σεβαστή, κι αγία!».*

Διονύσιος Σολωμός

Απόσπασμα από το ποίημα του Διονύσιου Σολωμού "Οι ελεύθεροι πολιορκημένοι", Γ Σχεδίασμα, από το βιβλίο Ποιήματα και πεζά, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου, εκδόσεις "Στιγμή", Αθήνα 1994.

Όμοια με το σύμπαν του Ηράκλειτου, ο κόσμος, μέσα στον οποίο ακούστηκε αυτή η σταθερή επίκληση στη δικαιοσύνη, έμοιαζε «να κυβερνιέται από τον κεραυνό». Κατ' αρχήν, για τους Έλληνες, ο πόλεμος είναι ο κανόνας και η ειρήνη εξαίρεση: έχει υπολογιστεί ότι, στη διάρκεια του ενάμισι αιώνα που μεσολαβεί ανάμεσα στους μηδικούς πολέμους και τη μάχη της Χαϊρωνείας, η Αθήνα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, κατά μέσον όρο, δύο στα τρία χρόνια και ποτέ δεν γνώρισε ειρήνη

κτα από τους ευπατρίδες αν μια αποφασιστική αλλαγή στην τέχνη του πολέμου δεν ερχόταν εγκαίρως να μετατρέψει σε όφελός τους τον συσχετισμό των δυνάμεων: προς τα μέσα του 7ου αιώνα, η χρήση του αλόγου, σελωμένου ή δεμένου σε άρμα, που εξασφάλιζε την ανωτερότητα των ευγενών στις μάχες, εκτοπίστηκε από την *φάλαγγα*, μια εκπληκτική πολεμική μηχανή που αποτελούνταν από ένα πλήθος *οπλιτών*, πεζικάρων με βαρύ οπλισμό, παραταγμένων δίπλα δίπλα, έτσι ώστε ο ώμος του ενός ν'

Πράγματι, κάθε πολιτεία υποχρεώθηκε να αποκτήσει το δικό της σώμα από βαριά οπλισμένους πεζικάρους και, καθώς οι οπλίτες έπρεπε να είναι αρκετά πλούσιοι για να προμηθευτούν μια πανοπλία και να συντηρήσουν έναν υπηρέτη, η διατήρηση ή η ανασύσταση της μικρής και μεσαιάς ιδιοκτησίας μεταβλήθηκε σε όρο *sine qua non* της στρατιωτικής ισχύος. Αν, σύμφωνα με τα λόγια του Αριστοτέλη (*Πολιτικά*, IV, 1297 b), «ο αρχαιότερος τύπος πολιτεύματος ήταν εκείνος που εκπροσωπούσε την εξουσία των ιππέων», η μεταρρύθμιση των οπλιτών θα εξελιχθεί παράλληλα με την πρόοδο της δημοκρατίας και η αλληλεγγύη των πολεμιστών, προστατευμένων από τις ασπίδες των διπλανών τους, δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αναπαραγωγή ή το προιδέασμα των νέων δεσμών που θα αναπτυχθούν ανάμεσα στους πολίτες.

Αντίθετα προς τη θεωρία του Ένγκελς, σύμφωνα με την οποία η στρατιωτική εξέλιξη πήγαζε από την τεχνική και οικονομική εξέλιξη, αυτή η αποφασιστική καινοτομία, η οποία εκδημοκράτισε τη «σιδεροφορία»* που μέχρι τότε μονοπωλούνταν από τους ευπατρίδες ιππείς, πραγματοποιήθηκε εντελώς ανεξάρτητα από τη βιομηχανική και εμπορική ανάπτυξη. Άλλωστε, η Σπάρτη ήταν εκείνη που αποκάλυψε στους Έλληνες την τέχνη της εκπαίδευσης των οπλιτών, τη διάταξη μάχης σε πυκνούς σχηματισμούς, τις κινήσεις συνόλων, την ανάπτυξη εν σειρά και στοιχηδόν που είχαν προκαλέσει τον θαυμασμό του Ξενοφώντα – η Σπάρτη, όπου δραστηριότητες όπως το εμπόριο και η βιοτεχνία τιμωρούνταν αυστηρά από τον νόμο, ήταν ανύπαρκτες ή διεξάγονταν κρυφά. Στη Σπάρτη διατυπώθηκε, μέσα από τα ποιήματα του Τυρταίου (7ος αιώνας), το νέο ιδεώδες του πολίτη-στρατιώτη που σύντομα θα υιοθετηθεί από όλες τις ελληνικές πόλεις:

«Εμπρός, νέοι, συνεχίστε να πολεμάτε χωρίς να διασπάζετε τη γραμμή! Μην υποχωρήσετε στη ντροπιασμένη φυγή ή τον φόβο! Ατσαλώστε στα στήθια σας μια καρδιά γενναία, μια καρδιά δυνατή! Ο καθένας, αφού σταθεί με τα πόδια διάσκελα, ας μείνει ακίνητος, γερά στηριγμένος στη γη, δαγκώνοντας τα χείλη, και τους μηρούς, τις κνήμες, τα στέρνα και

Οπλίτες, νομοθέτες και τύραννοι

Δημήτρης Πιζιώνης, Αγγειογραφία, Τέμπερα, 14Χ18.

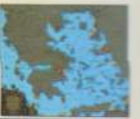
για δέκα συνεχόμενα έτη. Ο Πλάτωνας δεν υπερέβαλλε όταν έλεγε στους *Νόμους* (625e) ότι «το σύνολο των πολιτών περνάει τη ζωή του σε έναν αδιάκοπο πόλεμο εναντίον των άλλων πόλεων». Από την άλλη πλευρά, στον εξωτερικό πόλεμο, όπου διακυβευόταν η ύπαρξη της κάθε πολιτείας, ερχόταν να προστεθεί ο πόλεμος των τάξεων και των φατριών. Όπως γράφει ο Αριστοτέλης στο έργο του *Αθηναίων Πολιτεία* (II), «επακολούθησε οξεία διάσταση μεταξύ των ευγενών και του κάτω λαού για πολύν καιρό», επειδή «οι πτωχοί ήταν υποδουλωμένοι εις τους πλούσιους, και αυτοί και τα παιδιά τους και οι γυναίκες τους».

Αυτό το σύστημα που υποδούλωνε τη μάζα των αγροτών σε μια δράκα οικογενειών ευγενών θα μπορούσε να διαρκέσει στο διηνεκές και οι αγρότες θα συντρίβονταν αναπόφου-

ακουμπά στον ώμο του άλλου, το κράνος του ενός στο κράνος του άλλου, η ασπίδα του ενός στην ασπίδα του άλλου. Ήδη στην *Ιλιάδα*, βρίσκουμε ένα προιδέασμα αυτής της νέας στρατιωτικής τεχνικής. Αλλά αν ο οπλίτης της κλασικής εποχής ήταν, από την άποψη του εξοπλισμού, ένα αντίγραφο του Αχιλλέα (ή του Γολιάθ), από την άποψη του πνεύματος ήταν το ακριβώς αντίθετο, γιατί η ουσία της φάλαγγας δεν βρισκόταν στον εξοπλισμό των πολεμιστών που την συγκροτούσαν, και ακόμα λιγότερο στο ηρωικό ήθος της μονομαχίας, αλλά στην πειθαρχία και την αλληλεγγύη που έπρεπε να μετατρέψουν την οχλαγωγία των ατομικών μαχητών σε συμπαγή συλλογική δύναμη. Όπως λει ο Φούλερ, αν στη Δύση ο πεζικάριος γέννησε τον δημοκράτη, στην Ελλάδα, ο οπλίτης γέννησε τον ελεύθερο αγρότη που δημιούργησε τον πολίτη.

του Κώστα Παπαϊωάννου*

*Προδημοσίευση από το βιβλίο του Κώστα Παπαϊωάννου, «*Τέχνη και πολιτισμός στην αρχαία Ελλάδα*» που θα εκδοθεί από τις «Εναλλακτικές Εκδόσεις» σε μετάφραση της Χριστίνας Σταματοπούλου.

τους ώμους καλύπτοντας με την κοιλιά της φαρδιάς ασπίδας. Στο δεξί του χέρι ας σείει το δυνατό του δόρυ και ας κινεί το φοβερό λοφίο πάνω στο κεφάλι... Είναι ωραίο να πεθάνει το παλληκάρι πέφτοντας στην πρώτη γραμμή ενώ πολεμάει για την πατρίδα. Γιατί εκείνον που πέφτει στην πρώτη γραμμή των μαχητών και χάνει την ακριβή ζωή του δοξάζοντας την πολιτεία του, τους συμπατριώτες και τον πατέρα του -και ενώ το στήθος του, η ανάγλυφη ασπίδα και η πανοπλία του τρυπιούνται από παντού- αυτόν τον κλαίνει νέοι και γέροι, όλη η πόλη πάσχει για τον χαμό του, και όλος ο κόσμος ξέρει τον τάφο του, τα παιδιά του, τα παιδιά των παιδιών, και τους υστερώτερους απογόνους του. Ποτέ δεν θα χαθεί το όνομα και η ξακουστή φήμη του, και μόνο που κείται κάτω από το χώμα, γίνεται αθάνατος.»

Με την ανάπτυξη της πόλεως*, αυτή η πολιτική αντίληψη του ηρωισμού γίνεται κυρίαρχη και διατηρείται σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της Ελλάδας: σε αντίθεση με την *αρετή** των ηρωικών χρόνων, ο άνθρωπος, νοούμενος ως *ζών πολιτικών**, αγγίζει στο εξής την τελειότητα μέσα στην κοινότητα, μέσω της κοινότητας και για την κοινότητα. «Ένας από τους σημαντικότερους άθλους του Λυκούργου, λειο ο Ξενοφών, είναι πως έκανε τους Σπαρτιάτες να προτιμούν έναν άξιο θάνατο παρά να ζουν με το στίγμα της ατιμίας... Σε άλλες πόλεις, η μοναδική τιμωρία που επιβάλλεται στον δειλό είναι ο στιγματισμός του με αυτό τον χαρακτηρισμό. Κατά τα άλλα, είναι ελεύθερος, αν θέλει, να εργάζεται και να παίζει πλάι σε ανθρώπους άξιους. Στη Σπάρτη, αντίθετα, θα ήταν ντροπή για κάποιον να καθίσει στην ίδια θέση με ένα δειλό ή να τον δεχτεί ως συμπαίκτη του στα αθλήματα. Και συχνά, όταν διαλέγουν τις ομάδες για να παίξουν σφαίρα (οι Σπαρτιάτες αυτοαποκαλούνταν *σφαιρείς**, «παίκτες σφαιράς»...), ο δειλός αφήνεται πάντα παράμερα, στον χορό του δίνουν πάντα τη λιγότερο τιμητική θέση, πρέπει πάντα να δίνει τη θέση του στους άλλους, στον δρόμο ή στο τραπέζι, πρέπει να κάνει τόπο στους νεώτερους από αυτόν, να κρατάει κλεισμένες τις γυναίκες της οικογενείας του και να υπομένει τις επικρίσεις τους για την έλλειψη ανδρισμού από μέρους του, ακόμα πρέ-

πει να παραιτηθεί από το να έχει γυναίκα στο σπίτι του και να πληρώσει και πρόστιμο γι' αυτό, δεν μπορεί να κυκλοφορεί έξω με το κορμί αλειμμένο με λάδι, και γενικά, πρέπει να δεχτεί ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτε από αυτά που κάνουν οι Σπαρτιάτες με αφεγάδιαστη φήμη -αλλιώς θα πρέπει να υποβληθεί σε κάποια σωματική τιμωρία από εκείνους που αξίζουν περισσότερο από αυτόν. Για μένα δεν είναι καθόλου παράξενο το ότι σε μια κοινωνία όπου η δειλία συνεπάγεται μια τόσο φοβερή τιμωρία, ο θάνατος είναι προτιμότερος από μια ζωή επιτίμησης και ατίμωσης¹». Η ελληνική παράδοση απέδιδε στον Λυκούργο το πολίτευμα που έκανε τη Σπάρτη την πρώτη στρατιωτική δύναμη και την πρώτη πολιτεία που διέπονταν από τον νόμο της *Ευνομίας*². Στην πραγματικότητα, το «σύστημα του Λυκούργου» υπήρξε η κατάληξη μιας σειράς μεταρρυθμίσεων που πραγματοποιήσαν πολλές γενιές κυβερνητών και νομοθετών, μετά τον δεύτερο Μεσσηνιακό πόλεμο (650-620 π.Χ.). Ο πόλεμος αυτός άλλαξε καθοριστικά όλη την πορεία της ιστορίας της Σπάρτης. Η δοκιμασία υπήρξε τόσο τρομερή που οι Σπαρτιάτες δεν κατόρθωσαν ποτέ να λησμονήσουν το δίδαγμα της. Στο εξής, το σώμα των πολιτών μεταβλήθηκε σε σώμα επαγγελματιών στρατιωτών, εκπαιδευμένων από την παιδική τους ηλικία για τον πόλεμο και την απόλυτη υπακοή στους νόμους. Όπως έλεγε ένας παλιός βασιλιάς της Σπάρτης στον Ξέρξη, στην πορεία του προς τις Θερμοπύλες: «Μ' όλο που είναι ελεύθεροι οι Σπαρτιάτες, δεν είναι καθ' όλα ελεύθεροι. Έχουν δεσπότη τον νόμο, που τον φοβούνται περισσότερο απ' ό,τι εμένα οι υπήκοοί σου. Εκτελούν λοιπόν όσα εκείνος επιτάσσει; και επιτάσσει πάντα το ίδιο: δεν επιτρέπεται σε κανένα να υποχωρήσει, αλλά επιβάλλει σε όλους να νικήσουν ή να πεθάνουν, χωρίς να εγκαταλείψουν τη θέση τους³».

Χάρη σ' αυτή την *Ευνομία**, η Σπάρτη έπαιξε στους μηδικούς πολέμους τον ρόλο του αδιαμφισβήτητου ηγέτη της Ελλάδας, και ήταν φυσικό να της ανήκει η ανώτατη διοίκηση του στρατού. Ακόμα, μέσα σ' αυτή την πολιτεία-στρατόπεδο, σύμφωνα με την έκφραση του Πλάτωνα (*Νόμοι*, 666d), η δημοκρατική ιδεολογία των οπλιτών οδηγήθηκε στις πιο ακραίες

της συνέπειες, μέσα από την εξισωτική κατανομή των κατακτημένων εδαφών και μέσα από μία σειρά νόμων που αποσκοπούσαν στο να εμποδίσουν τη διαφοροποίηση των εισοδημάτων, καθώς και οποιαδήποτε δραστηριότητα στραμμένη προς το κέρδος: όταν ο αθηναϊκός λαός διεκδικεί, στην εποχή του Σόλωνα, το μίσθωμα της γης, πιθανά εμπνέεται από το παράδειγμα της Σπάρτης. Ήδη από τα τέλη του 7ου αιώνα, η τάξη των ευγενών φαίνεται πως χάνει τα πολιτικά της προνόμια⁴: οι τρακόσοι ιππείς της Σπάρτης δεν αποτελούν πια ούτε μια ομάδα ευγενών ούτε καν μια έφιππη δύναμη, αλλά ένα επίλεκτο σώμα του βαρέως πεζικού που στρατολογείται αξιοκρατικά, ενώ ο *δήμος** της Σπάρτης ορίζεται στο εξής ως η κοινότητα των «ίσων», ή πιο σωστά των *ομοίων**.

Το σύστημα αυτό επέτρεψε στη Σπάρτη να υπερβεί την εσωτερική κρίση δίχως να περάσει από την τυραννίδα. Ωστόσο, το τίμημα που πλήρωσε ήταν τεράστιο. Όταν, επί της εφορίας του Χίλωνος (μέσα του 6ου αιώνα), το «πολίτευμα του Λυκούργου» άγγιξε την τελειότητα, η Σπάρτη εξαφανίστηκε ως παράγων πολιτισμού. Τα ελεφάντινα γλυπτά της με τον ελάχιστο «δωρικό» ρυθμό καθώς και η όμορφη κεραμική της θα χαθούν για πάντα. Η πόλη που ο Αλκμάν από τις Σάρδεις θα κάνει πατριδα του και όπου θα συνθέσει τα θαυμάσια χορικά του για τις νεαρές κοπέλες (παρθένες*) θα κλείσει ερμητικά τις πόρτες της στις Μούσες. Κόβοντας βάνουσα κάθε επαφή με τον έξω κόσμο, η Σπάρτη θα αποτελέσει την κατ' εξοχήν αφιλόξενη πόλη και θα ωθήσει τον απομονωτισμό της στο σημείο να απαγορεύσει στους πολίτες της να συμμετέχουν στις μεγάλες πανελληνίες εορτές...

Η κατάκτηση των ελευθεριών, που είχε εκδηλωθεί πρώιμα στη σπαρτιατική οπλιτική πόλη, ήταν καταδικασμένη να ανακοπεί πρόωρα, σε ένα στοιχειώδες στάδιο, γιατί το «πολίτευμα του Λυκούργου» δεν είχε παρά μόνο στρατιωτικούς στόχους. Και

όπως λειο ο Αριστοτέλης με τη συνηθισμένη του βαθύτητα σκέψης, «ουσιαστικός στόχος κάθε κοινωνικού συστήματος είναι να οργανώνει τους στρατιωτικούς αλλά και όλους τους άλλους θεσμούς του παίρνοντας υπόψη τις συνθήκες ειρήνης, όπου ο στρατιώτης δεν βρίσκεται σε ενεργό υπηρεσία και αυτή η πρόταση έχει επιβεβαιωθεί από την ίδια την εμπειρία. Γιατί τα στρατιωτικά κράτη δεν έχουν πιθανότητα να επιβιώσουν παρά μόνο εφόσον είναι εμπόλεμα, ενώ οδηγούνται στον αφανισμό μόλις ο-

λοκληρώσουν τις κατακτήσεις τους. Η ειρήνη απονευρώνει τον χαρακτήρα τους, και το σφάλμα έγκειται σε μια νομοθεσία που δεν διδάσκει στους πολίτες της τι να κάνουν στη ζωή τους όταν δεν βρίσκονται σε υπηρεσία⁴. Ευτυχώς, οι άλλες πόλεις επέλεξαν λύσεις πολύ πιο γόνιμες από το απολιθωμένο πολίτευμα του Λυκούργου.

Σημειώσεις

1. Ξενοφών, *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, κεφ. ΙΧ.
2. *Ευνομία* -το ιδεώδες του Σόλωνα- ήταν ο τίτλος μιας άλλης περίπτωσης ελευγείας του Τυρταίου
3. Ηρόδοτος, VII, 104.
4. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1334a.

Το πρώτον βήμα

Α'. Δια να ομιλήσει κανείς λογικά δι' ένα ζήτημα ελληνικόν, είτε γλωσσικόν, είτε εθνικόν, είτε κοινωνικόν, ανάγκη να ανατρέξει εις το παρελθόν, να συμβουλευθή την **Ιστορίαν**. Και Ελληνική Ιστορία δεν υπάρχει. Δι' αυτό βασιλεύει τοιαύτη σύγκυσις και σύγκρουσις ιδεών εις όλα ανεξαιρέτως τα ιδικά μας πράγματα. Και δεν ήτο δυνατόν να υπάρξη ακόμη. Διότι έως χθες η μεγαλειτέρα και σπουδαιότερα εποχή του παρελθόντος μας, η Βυζαντινή, το **Κλει-**

Και οι φανέντες τοιούτοι κατέγιγαν εις τας λεπτομερείας, αφωσιώθησαν εις τον πολυτιμωτάτον φωτισμόν μας ή άλλης εποχής. Ωστε ελληνική ιστορία δεν υπάρχει. Δεν κατηγορώ. Θέτω τα πράγματα. Και δεν ήτο δυνατόν να συμβή άλλως. Μέγιστον και δυσκολώτατον και υπεράνθρωπον, ήτο το πρόβλημα το οποίον ετέθη από της Ελευθερίας ενώπιον των ιστορικών της αφυπνισθείσης Ελλάδος. Και το έργον υπεράνθρωπότερον. Και ιδού αυτό.

Ιδού πώς εύρον την Ελληνι-

νάρξεως πολιτισμού, ημείς έχομεν 30 και πλέον' ώστε ο ιστορικός του Έλληνος έχει να ερευνήσει από την αρχήν της ανθρωπότητος έως σήμερον. Η μακροτέρα όλων λοιπόν και η περιπλοκωτέρα. Διότι ο Έλλην Οδυσσεύς μεταμορφώνεται εξωτερικώς κατά πάσαν ιστορικήν εποχήν...

Ιδού πώς γράφουν την Ελληνικήν ιστορίαν οι Ευρωπαίοι ιστορικοί κατά γενικόν και απάραβτον κανόνα.

Αρχίζουν από την αρχήν, αρχίζουν όπως είναι δυνατόν να την φαντασθούν ξένοι, προχωρούν υμνούντες και δοξολογούντες, εκπούν εις την τελείαν εποχήν, εις ύμνους ακατασχέτους, ενθουσιώδεις, φρενήρεις. Έπειτα συναντώντες τον Δημοσθένην, τόσον πολύ παλαβόνονται από την δύναμίν του, ώστε μεταβάλλονται όλοι εις Δημοσθένας και απολύονται εις ένα κείμαρρον μομφών, ύβρεων, μωρολογιών, μοιρολογημάτων. Και ό,τι έλεγεν ο Δημοσθένης εις τους συγχρόνους του και όπως ωμίλει ο Δημοσθένης -στενοκέφαλος τοπικιστής και σαν κάθε Έλληνα- ομιλούν δια κάθε εποχήν, εκείθεν και κάτω, μέχρι σήμερον, μέχρις ημών των τωρινών... Τίποτε και καμμία εποχή δεν ανθίσταται εις τον κείμαρρον αυτόν της κατηγορίας. Οι Ευρωπαίοι ιστορικοί, σχεδόν όλοι, εντοπίζονται εις μίαν εποχήν. Άλλοι εις την αρχαίαν, άλλοι εις την Βυζαντινήν, άλλοι εις την Ρωμαϊκήν, άλλοι εις την Αλεξανδρινήν, άλλοι εις την τωρινήν. Και έχοντες ελαχίστην ή καμμίαν γνώσιν των άλλων εποχών, προσπαθούν να αναλύσουν την μίαν εκλεχθείσαν εποχήν, δια των στοιχείων τα οποία εσώθησαν.

Το αυτό σύστημα εφήρμοσαν φυσικά και εις την Ιστορίαν των νεωτέρων χρόνων, ήτις διεπλάσθη με εντελεστάτην άγνοιαν των πραγμάτων, διεμορφώθη συμφώνως προς τας θεωρίας, τας εξελίξεις και τας αναπτύ-

Προς την ελληνικήν αναγέννησιν

Ημείς οι Έλληνες, αγνοούμε την Ελλάδα και τον Έλληνα, περισσότερον κάθε Κίνας κάθε Κινέζου. Φανταζόμεθα τον εαυτόν μας και τον τόπον μας, από τα γράμματα που μας στέλλουν οι Ευρωπαίοι, οι οποίοι μας αγνοούν εντελώςτατα. Και εις την ιδικήν μας υποβατικήν κατάστασιν και εις την ιδικήν μας παραφροσύνην, προτίθενται και αι ευρωπαϊκά εξωφρενικά γνώμια και συμβουλαί και μας αποτρελλαινούν τελειωτικώς...

του Περικλή Γιαννόπουλου

δι προς νόσιν της αρχαίας, προς νόσιν της τωρινής Ελλάδας, προς νόσιν Ελληνισμού και Έλληνος, το είχε βυθίσει η Ευρώπη εις απύθμενον βάθος βορβόρου. Υπάρχει λοιπόν μία Ιστορία, γραφείσα χωρίς το **κλειδί** αυτό, συρραφείσα από τας Ευρωπαϊκάς ιστορίας και γνώμας περί ημών, με ένα πνεύμα σχεδόν δουλικόν, με ένα πνεύμα μαθητικόν, το οποίο τρέμει τον ευρωπαϊόν δάσκαλον. Άνθρωποι, με πνεύμα, εντελώς ελεύθερον δουλικών αισθημάτων προ του Ευρωπαίου, δεν επαρουσιάσθησαν εις την μελέτην της Ιστορίας. Άνθρωποι, με πύρινον πάθος έρωτος ριχθέντες εις την μελέτην της Ιστορίας, δεν εφάνησαν μέχρι τούδε.

κήν Ιστορίαν οι ελεύθεροι Έλληνες ιστορικοί. Κατά τους βυζαντινούς χρόνους, ο μέγας χριστιανός Σουλτάνος της Ευρώπης, ο Πάπας, είχε γράψει την ιστορίαν μας, κατά το φανατικόν και πλαστογραφικόν σύστημα των ρασσοφορούντων λεγεώνων, κατά το σύστημα που έγραψεν και τας ιστορίας των ευρωπαϊκών εθνών, δια τον καθαρισμόν των οποίων εχρειάσθησαν επίσης υπεράνθρωποι αγώνες.

Η φαυλότατη κακουργωτάτη πλαστογραφία αυτή, εκρησίμωσεν ως βάση εις όλας τας ευρωπαϊκάς ιστορίας περί ημών. Αφ' ετέρου η ιστορία μας είναι η μακροτέρα όλων. Διότι, ενώ η Ευρώπη αριθμεί 10 αιώνων ε-

ξεις των νέων Ευρωπαϊκών Κρατών - πράγματα όλα που δεν έχουν την παραμικρότερη σχέση με τα ιδικά μας. Και όλοι οι Ευρωπαίοι ιστορικοί και άλλοι επιστήμονες, ομιλούντες περί ελληνικών πραγμάτων, ευρίσκονται εις πληρεστάτην, βαθυτάτην, εντελεστάτην άγνοϊαν του Έλληνος ανθρώπου.

Επομένως, εάν ήθελε κανείς να σχηματίση μίαν ιδεάν περί ελληνικής ιστορίας, περί της ελληνικής φυλής και περί του Έλληνος, από όλας αυτάς τας ιστορίας - από τας οποίας κατά μέγιστον μέρος απεσταλάχθησαν και αι ιδικά μας σύγχρονοι ιστορία, όπως το κάθε τι που έχομεν τώρα ή που λέγομεν περί παντός πράγματος, και ημών αυτών ακόμη - θα έβλεπεν ότι εις το σύνολον δεν υπάρχει πλέον μυθιστορική και καταπληκτική **Μωρία**.

Β'. Και ήτο απολύτως αδύνατον κατά φυσικόν λόγον να είναι τίποτε άλλο. Διότι όσον σοφοί, όσον μεγαλοφυσείς και αν υποθεθούν οι Ευρωπαίοι, ευρεθέντες προ τόσον μακρού και σκοτεινού λαβυρίνθου, ακολουθούντες το σύστημα αυτό της τμηματικής ερεύνης, με ριζωμένας ιδέας ότι κάθε εποχή είναι άσχετος από την άλλην - αφού ο Έλλην, εκάθη εις την Αλεξανδρινήν εποχήν, εξερωμαίσθη εις την Ρωμαϊκήν, εξεβαρβαρώθη και εξεπατώθη εις την Βυζαντινήν, είναι νέος άνθρωπος τώρα με νέαν γλώσσαν, - και όντες άνθρωποι **ξένοι**, πολύ περισσότερον φιλόλογοι και δάσκαλοι και ελάχιστα περιηγηταί, επιστήμονες και πρακτικοί, είναι αληθώς θαύμα θαυμάτων, ότι χάρις εις την λατρείαν των, εις την φιλοπονίαν των, εις την σοφίαν των, εφώτισαν τόσα και τόσα και δεν έφθασαν εις πολύ γελοιωδέστερα αποτελέσματα όπως ήτο φυσικόν.

Αυτή είναι η θέση των πραγμάτων την ώραν αυτήν. Και είναι αμέσως φανερόν ότι, αφού σύ-

τε αυτήν την εσπεριοειδή ιστορίαν που έχομεν μελετούμεν, εις τι κατάστασιν ευρίσκονται αι ιδέαι μας περί ημών αυτών. Και τι καλασιμός κόσμου που γίνεται εις όλας μας τας σκέψεις και τα πράγματα. Και είναι αμέσως φανερόν ότι πάσα κίνησις ορθή ενός ελληνικού ζητήματος είναι πράγμα αδύνατον. Και είναι αμέσως φανερόν ότι πάσα σκέψις βάσιμος και λογική περί διευθύνσεως, διοικήσεως, νόμων, είναι λεπτομέρεια χωρίς καμμίαν σημασίαν, και είναι αμέσως φανερόν ότι το ζητείται από τους πολιτικούς μας να μας φωτίσουν είναι άδικον και παράλογον και είναι καθαρώτατα, αφελέστατα και απλούστατα παιδαριωδώς γελοϊόν.

Ημείς οι Έλληνες, αγνοούμεν την Ελλάδα και τον Έλληνα, περισσότερον κάθε Κίνας, κάθε Κινέζου. Φανταζόμεθα τον εαυτόν μας και τον τόπον μας, από τα γράμματα που μας στέλλουν οι Ευρωπαίοι, οι οποίοι μας αγνοούν εντελέστατα. Και εις την ιδικήν μας **υποβατικήν** κατάστασιν και εις την ιδικήν μας παραφροσύνην, προστίθενται και αι ευρωπαϊκά εξωφρενικά γνώμαι και συμβουλαί και μας αποτρελλαινουν τελειωτικώς, χαπτόμενα όπως χάπεται η κάθε γνώμη του κάθε Δίτερικ ή Μίντερικ, του οποίου του καπνίζει να μας φωτίσει και μας συμβουλεύση και μας βάλη νόμον εις το σπίτι μας και μας οδηγήση εις τον δρόμον μας, σαν να είμεθα εμείς στραβοί και παραλυτικοί. Όλοι μας λοιπόν αι ιδέαι, ο χωρισμός των Ιδανικών εις Αρχαϊσμόν και Κλεφτισμόν, όλη η παραφροσύνη του γλωσσικού ζητήματος, η κάθε άγνοια και η κάθε ξενομανία, η τελεία σύγχυσις και ανεμοζάλη κάθε ιδέας και κάθε πράγματος, εκεί έχει την αληθή πηγήν της.

Πρέπει λοιπόν να τεθή, πρώτον ένας φραγμός και δεύτερον να

ευρεθή ένα μέτρον κρίσεως της ξένης και της ιδικής μας παραφροσύνης. Ένα θεμέλιον νέας οριστικής ζητήσεως. Και ο φραγμός αυτός και το μέτρον αυτό και το θεμέλιον αυτό είναι.

1. "Είναι εντελώς αδύνατον να ερευνηθή ορθώς και μελετηθή λογικώς μία οιαδήποτε ελληνική **εποχή**, εάν ο θέλων να μελετήση αυτήν, δεν έχει ενώπιον των οφθαλμών του όλας τα άλλας εποχάς και πρωτίστως την τωρινήν".

Πάσα γνώμη και πάσα σκέψις οιοιδήποτε ιδικού μας ή ξένου σοφού, κάθε βιβλίον το οποίον εις κάθε γραμμήν, δεν παρουσιάζει την ομοίαν αυτήν γνώσιν και δεν συσχετίζει εις κάθε

οιονδήποτε ζήτημα, είτε παρελθόν, είτε τωρινόν δύναται να είναι περιφνημον ως υλικόν άλλα δεν έχει καμμίαν αξίαν και δεν πρέπει να κάμνη καμμίαν εντύπωσιν, διότι όλα του τα συμπεράσματα δεν έχουν καμμίαν θετικόν βάσιν, είναι μόνον χρονολογική εργασία, ενόσω δεν παρουσιάζουν την γνώσιν του τωρινού Έλληνος και ο τωρινός Έλλην είναι άγνωστος εις τους ξένους.

Και όσον αφορά τους Ευρωπαίους τους οιοιδήποτε, έστω και ακαδημαϊκούς, ένας Έλλην έχει το θάρρος να τους επιπεί, ότι είναι απρεπές και αδικαιολόγητον, ενώ τοιούτον βαθύ επιστημονικόν πνεύμα βασιλεύει εις την Ευρώπην, εις κάθε ζήτησιν,

γραμμήν αποδείξεις μιας γνώμης, δεν πρέπει να έχη καμμίαν ουσιαστικήν αξίαν δύναται να περιέχη θαυμασίαν ύλην και μεγαλοφυσείς παρατηρήσεις, είναι μόνο χρήσιμον ως υλικόν και τα συμπεράσματά του δεν έχουν καμμίαν αξίαν.

2. "Είναι εντελώς, αδύνατον, να εννοηθή εντελώς και εξηγηθή ορθώς, ένα οιοιδήποτε ελληνικόν ζήτημα, ολόκληρος η ελληνική ιστορία, άνευ της βαθυτάτης γνώσεως του τωρινού Έλληνος".

Πάσα σκέψις, γνώμη, ζήτησις ιδικού μας ή ξένου σοφού, είτε περί των Μυθολογικών χρόνων μας είτε περί των τωρινών, από την μίαν άκραν της Ελληνικής Ιστορίας μέχρι της άλλης εις

να εφαρμόζονται εις την ελληνικήν ζήτησιν κατ' εξαίρεσιν μοναδικήν, τόσον παιδαριωδώς επηπόλαια συστήματα, και να επιδεικνύεται τοιαύτη τόλημ πεποιθήσεως και συμπερασμάτων, επί πραγμάτων τόσον μακρυνών και αγνώστων.

"Το κείμενο του Περικλή Γιαννόπουλου, που δημοσιεύτηκε στην εφημ. "Ακρόπολις" 11, 13 Μαρτ. 1903, πιστεύουμε πως διατηρεί δυστυχώς όλη του την επικαιρότητα, 95 χρόνια μετά τη δημοσίευσή του, και ταυτόχρονα είναι ένα υπέροχο κείμενο που αξίζει να διαβάσουμε και πάλι.

Αν υπάρχει ένας χώρος επάνω στη γη όπου όλοι οι παράγοντες, όσοι συντελούν στη δημιουργία, φυσικοί, εθνικοί, φυλετικοί, ιστορικοί, συνηγορούν για την ύπαρξη μιας τέχνης –στις θεμελιακές της βάσεις– καθαρά **αντιμημητικής**, ο χώρος αυτός είναι η Ανατολική Μεσόγειος, ο τόπος αυτός είναι η Ελλάδα. Λέγοντας αυτό, δεν πρέπει να νομίσει κανένας ότι υποστηρίζουμε την αφηρημένη τέχνη. Μέσα στον όρο που αρνιέται τη μίμηση, δεν συμπεριλαμβάνεται αναγκαστικά και η διάλυση ή

θήσουν τη **μεσογειακή** ψυχοσύνθεση που, αυτή, και στη σύλληψη και στην εκτέλεση των οραμάτων της, είναι κατά κανόνα **συνθετική**.

Κέντρο της καλλιτεχνικής ενέργειας στην Ελλάδα, χιλιάδες χρόνια τώρα κι από την εποχή της αυγής των πολιτισμών, υπήρξε το **Αιγαίο**. Εκεί, στη γαλάζια λεκάνη που ενώνει και χωρίζει συνάμα τις τρεις ιστορικές ηπείρους, συντελέστηκαν ανέκαθεν οι πιο τολμηρές κι οι πιο γόνιμες συναντήσεις του πνεύματος. Ο Ελληνισμός, παρών πάντοτε στα χείλη της λεκά-

στοιχία του φυσικού και του νοητικού κόσμου.

Αν είναι αλήθεια ότι η αξία του ελληνικού τοπίου στηρίζεται στη γύμνια και την ακρίβεια των γραμμών και των όγκων του, μπορούμε να πούμε τότε ότι κι εκείνος που ζει ή θεάται ένα τέτοιο τοπίο δεν είναι δυνατόν να το αποδώσει παρά μόνο με μίαν αναγωγή στο πνευματικό ήθος του. Μια τέτοια αναγωγή θα ήτανε κίνδυνος να οδηγήσει ολόγεια στην αφαίρεση. Ευτυχώς, σ' αυτό το σημείο, το ένστικτο του μεσημβρινού που δεν αποχωρίζεται ποτέ του την αίσθηση, μπόρεσε να επιδράσει ευεργετικά. Η ελληνική τέχνη, από τη Μινωική εποχή ως τις μέρες μας, έμπρακτα έδειξε ότι δεν κινδυνεύει να ξεφύγει από τη σωστή γραμμή. Κι όπως μέσα στην περιοχή του ποιητικού λόγου, ορισμένα στοιχεία, η ομοιοκαταληξία π.χ. που αντιπροσωπεύει οπωσδήποτε ένα βάρος γλυκασμού, δεν έγινε ποτέ συνειδηση ανάγκης ούτε στους αρχαίους Έλληνες ή τους Βυζαντινούς, ώστε να την επινοήσουν, ούτε στους ανώνυμους ψάλτες του νεώτερου Ελληνισμού ώστε να τη χρησιμοποιήσουν τουλάχιστον με αποκλειστικότητα –έτσι και η νατουραλιστική αντίληψη, στους κόσμους της πλαστικής, σαν έκφραση που μαρτυρεί έλλειψη φαντασίας και μάταιη προσήλωση στο περριτό, δεν μπόρεσε ποτέ της να προκόψει μέσα στην αισθητική της χώρας αυτής. Είναι υπερβολική η παρομοίωση όχι όμως και για τούτο λιγότερο αληθινή.

Έντονη χρωματική διάθεση, αναγωγή σε σύμβολα και τύπους απόλυτους, ιδιοτυπία συνθετική ανάλογη με τα συναισθηματικά δεδομένα, τελείωση σχεδόν διακοσμητική, ο μελετητής της τέχνης βρίσκει σ' όλες τις σελίδες της ιστορίας μας που αρχίζουν με τις τοιχογραφίες της Κνωσού και φτάνουν –κρατώντας τις αναλογίες– ως τις εικόνες του **Παναγιώτη Ζωγράφου** και του **Θεόφιλου Χατζημιχαήλ**.

Μια τέτοια γενίκευση – επειδή για γενίκευση πρόκειται – είναι χρήσιμο να γίνεται κάθε τόσο, έτσι που να μας θυμίζει μέσα σε ποια πλάτια κοινότητα ατμόσφαιρας αναπτύχθηκε πάντοτε η δραστηριότητα της φυλής. Δεν πρέπει όμως να μας παρασύρει κι ως το σημείο να βγάσουμε συμπεράσματα παρακινδυνευμένα ή να προβαίνουμε σε κατατάξεις αυθαίρετες. Υπάρχει μια απόσταση μεγάλη ανάμεσα στην ενσυνείδητη, την προσωπική τέχνη, και την τέχνη του λαού, την ομα-

Ανοιχτά χαρτιά

Δημήτρης Πικιώνης, "Η αρπαγή της Περσεφόνης", Χρώματα από σκόνης βαρελιού σε χαρτί, 20,5X26.

του Οδυσσέα Ελύτη

η εξαφάνιση του αντικειμένου, μήτε, πολύ περισσότερο, η κατ' αρχήν αναγωγή των φαινομένων σε ιδεογράμματα. Όμως, ο ρεαλισμός είναι χαρακτηρισμός πολύ πλατύς κι ο νατουραλισμός, αντίθετα, πολύ στενός, για να χωρέσουν με ακρίβεια εκείνο που θέλουμε να πούμε. Γεγονός είναι ότι η τήρηση των νόμων της προοπτικής, όπως τους καθιέρωσε η Αναγέννηση και τους συνέχισε αργότερα η Δυτική Ζωγραφική – ο περιορισμός των συναισθημάτων και των πλαστικών ενδιαφερόντων σ' ένα απόσπασμα χώρου ισοδύναμο με το φυσικό – η οιοειή επιστημονική αντίληψη γι' αυτόν το φυσικό χώρο και η ζωγραφική απόδοσή του με τα διαφορετικά πλάνα και το κιάρο-σκούρο – η παθητική, τέλος, στάση απέναντι στα αντικείμενα και τις σχέσεις που δημιουργούν ανάμεσα τους μέσα στη φύση – αυτά όλα, έρχονται σε **αντίθεση**, ή αν όχι, μαρτυρούν πάντως μίαν αδυναμία να παρακολου-

νης αυτής (και τότε μονάχα όντας σε θέση να ολοκληρώνει το νόημα της αποστολής του μέσα στον κόσμο) γινόταν ο ενσυνείδητος λειτουργός μιας ακατάπαυστης αφομοιωτικής ενέργειας, που, με υλικό παρμένο από την Ανατολή και τη Δύση, εξακολουθητικά πλαστοουργούσε πρότυπα πολιτισμού, **διάφορα** και στην ουσία και στη μορφή από κείνα που του είχαν χρησιμεύσει για πρώτη ύλη. Στον ομφαλό λοιπόν του Αιγαίου έβλεπε το φως, όχι απλά και μόνο η ισορροπηση δυο κόσμων αλλά, ένας **τρίτος** κόσμος, ισοδύναμος με τους δυο άλλους σε πρωτογένεια και αλήθεια. Ο κόσμος αυτός στην εξέλιξή του γνώρισε πολλές φάσεις. Όμως για ένα μάτι που ξέρει να βλέπει, όλες αυτές οι φάσεις διαπερνούνται κατά βάθος από το ίδιο χαρακτηριστικό ρεύμα που ζωοποιά κινήθηκε σ' όλες τις περιπετειώδεις ανελιξεις της φυλής και σήμανε πάντοτε την ορθή **αντι-**

Το έργο τέχνης, όσο περισσότερο βυθισμένο βρίσκεται σαν ουσία, μέσα στις ρίζες και τις πηγές ενός τόπου συγκεκριμένου και παράλληλα, όσο περισσότερο προσαρμοσμένο είναι σα μορφή, στο γενικότερο αισθητικό πνεύμα μιας εποχής, τόσο καλύτερα κερδίζει το έπαθλο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, τόσο αποτελεσματικότερα καταφέρνει να αντισταθεί στη φθορά του χρόνου

δική. Ο Παναγιώτης Ζωγράφος, όπως κι ο Θεόφιλος, δεν μπορεί ούτε πρέπει να μελετιούνται συγκριτικά με άλλους καλλιτέχνες που παρουσιάστηκαν ή και θα παρουσιαστούν επηρεασμένοι από τα διδάγματά τους. Η σημασία τους η καίρια, η κεντρική, η αναμφισβήτητη, είναι η σημασία της πηγής. Κι από την άποψη της πηγής, ο ρόλος του Παναγιώτη Ζωγράφου δεν είναι διόλου μικρός. Απλώς και ταπεινός αγιογράφος στην πατρίδα του, ίσως να περνούσε απαρατήρητος και να έσβηγε μέσα στην ανωνυμία, αν μια μέρα δεν τον τραβούσε κοντά του ο παράξενος εκείνος Στρατηγός με το λανθάνον καλλιτεχνικό πάθος. Ίσως πάλι κι ο ίδιος ο Μακρυγιάννης, να μην έβλεπε πραγματοποιημένα τα οράματά του, έτσι τουλάχιστον όπως τα είχε συλλάβει μέσα στη φαντασία του, αν δεν έβρισκε μπροστά του τον λαϊκό αυτό τεχνίτη.

Στενή, βαθιά και πρωτότυπη, στάθηκε η σύμπραξη τους στη γέννηση των Εικονογράφων του Εικοσιένα. Όλα τα κείμενα που υπάρχουν μαρτυρούν ότι ο Μακρυγιάννης έδωσε λεπτομερέστερες οδηγίες. Όμως αν η πλάστιγγα της τιμής για τη δημιουργία του έργου πρέπει από κάπου να γείρει, νομίζουμε ότι πρέπει σίγουρα να γείρει από τη μεριά του Παναγιώτη Ζωγράφου. Είδαμε ότι ο πρώτος που χρησιμοποιήθηκε γι' αυτή τη δουλειά, ο «Φράγκος» όπως τον αναφέρει ο Μακρυγιάννης, μολοντί θα έλαβε τις ίδιες περίπου οδηγίες δεν μπόρεσε να φτάσει σε αποτελέσματα ικανοποιητικά ώσπου στο τέλος, διώχτηκε. Η κατανόηση δηλαδή των εμπνεύσεων του Μακρυγιάννη, φάνηκε γρήγορα ότι δεν ήταν τόσο ζήτημα παιδείας, όσο ζήτημα ψυχολογικού συνταυτισμού. Αυτός ο Σπαρτιάτης, πέρ' από τα χρώματα και τις γνώσεις της αγιογραφίας, κουβαλούσε μέσα του κάτι άλλο: μια **παράδοση**, τη ζωτανή παράδοση του τόπου του. Είχε αγρυπνήσει με τους ίδιους καημούς, είχε κοιμηθεί με τα ίδια όνειρα, τραγουδήσει με το ίδιο πάθος που τραγουδούσανε χρόνια τώρα όλοι οι γύρω του άνθρωποι. Και μέσα σ' αυτά, μια ορισμένη αντίληψη για τη φύση και τη σχέση των πραγμάτων και των ανθρώπων, μια ειδική αισθαντικότητα, διαμορφώνονταν και ταξίδευε υποσυνείδητα ώσπου να φτάσει τη στιγμή των πραγματοποιήσεων.

Αυτή την αισθαντικότητα παίρνοντας, ο αισθητικός και ξετυλιγόντας την σαν ένα είδος μίτου προς τα πίσω, θα κάνει ένα παράδοξο ταξίδι. Θα

περάσει από μερικές λαϊκές εκδηλώσεις της νεοελληνικής ζωής όπως ο Καραγκιόζης ή τα χωριάτικα χειροτεχνήματα, από παλιές λιθογραφίες, ορισμένες τοιχογραφίες σπιτιών ιστορικών, της Ύδρας ή των Γρεβενών, παραστάσεις μοναστηριών του Άθω, και θα βρεθεί στο τέλος, όπως το επεσήμανε κάποτε ο καθηγητής Άγγελος Προκοπίου, συνδεδεμένος με το λαϊκό εκείνο ρεύμα της Βυζαντινής ζωγραφικής που καλλιιεργήθηκε στις ακραίες επαρχίες της Αυτοκρατορίας, παράλληλα με το επίσημο, και που φέρνει φανερά επάνω του τα χαρακτηριστικά σημάδια της Ανατολής. Ποια ήταν η επίδραση της Ανατολικής τέχνης, προ πάντων της Συριακής και της Περσικής, επάνω στη Βυζαντινή και σε τι ποσοστό χρωστάει ετούτη πάλι, τη διαμόρφωση της στην προγενέστερη Ελληνιστική, είναι ένα ξεχωριστό θέμα. Εκείνο που ενδιαφέρει εδώ είναι ότι ο Παναγιώτης Ζωγράφος, ασυνείδητος φορέας της αισθαντικότητας αυτής, που κράτησε την ενότητα και τη συνοχή της όσο το επιτρέψανε οι μύριες αντιξοότητες της δουλειάς, έφτιαξε πραγματικά ένα έργο που, χωρίς να είναι μεγάλη ζωγραφική, γίνεται το ευαίσθητο μέτρο των στοιχείων που χαρακτηριστικά σηματοδοτούν τη νεοελληνική τέχνη, και που, σ' όλο το διάστημα της πρώτης ελεύθερης εκατονταετίας του έθνους, συγκεκριμένα ως τον Παρθένη, απουσιάζουν εντελώς σχεδόν από την παραγωγή των καλλιτεχνών μας.

Μια τέτοια απουσία είναι βέβαια πως οφείλεται στην ολοκληρωτική σχεδόν **απορρόφηση** μας από τη **Δύση**, στην απώλεια, για να μιλήσουμε πιο καθαρά, του μεγάλου αντίρροπου στηρίγματός μας που υπήρξε πάντοτε η **Ανατολή**. Γι' αυτό ίσως νιώθουμε τόσο πολύ την ανάγκη να υπερασπίσουμε σήμερα τον παράγοντα της Ανατολής, όχι μόνο σε ό,τι αφορά την τέχνη, αλλά και γενικά τον πολιτισμό μας. Γι' αυτό βρίσκουμε πιο φυσικό, πιο ευεργετικό, να επηρεάζονται οι νέοι μας από έναν Matisse π.χ., που συμβολίζει κατά βάθος μίαν αντίθεση στον μονοδογματικό Ευρωπαϊσμό, παρά από έναν Λύτρα ή έναν Ιακωβίδη, δηλαδή ζωγράφους που, παρ' όλες τις τυχόν μεγάλες ατομικές του αρετές, είναι θύματα του Βορρά. Γι' αυτό **αγαπούμε** τόσο τις ζωγραφίες του Μακρυγιάννη¹.

Αν για μια στιγμή μπορούσαμε να φανταστούμε το σημερινό κόσμο χωρισμένο σε ομάδες ολότελα απομονωμένες ανάμεσά τους, σε συγκροτήματα χωρισμένα όχι μόνον από υλικά κι από ψυχικά τείχη αξεπέραστα, σαν σύνολα αποκλειστικά στραμμένα στον εαυτό τους, με ξεχωριστές έγνοιες, ξεχωριστές συνθήκες ζωής, αν μ' ένα λόγο οι χώρες της Ευρώπης π.χ. αντιπροσωπεύανε η κάθε μια τους ένα ριζικά διαφορετικό επίπεδο πολιτισμού, θα μπορούσε ίσως να μιλήσει κανείς για άσκοπες μμήσεις και άκαιρες μεταμορφώσεις. Σήμερα όμως –είναι και βαρετό να το ξαναλέμε ύστερα από τόσους άλλους– οι μεγάλες γραμμές που αφορούν την τύχη της ανθρωπότητας είναι κοινές. Η επικοινωνία ανάμεσα στους λαούς (δε μιλώ φυσικά για την περίπτωση του πολέμου) είναι τόσο μεγάλη, οι καλοί όσο κι οι κακοί καρποί του πολιτισμού μας τόσο παρόντες ως τις τελευταίες γωνιές της γης, οι πόθοι και τα όνειρα τόσοσ «ομοειδώς» στραμμένα κατά τους ίδιους στόχους, που θα ήτανε και αντιεπισημονικό και ανόητο να υποστηρίξει κανείς ότι οι λόγοι που δικαιώνουν την απόπειρα δημιουργίας μιας νέας κατάστασης πραγμάτων δεν ισχύουνε το ίδιο και για τον δικό μας τόπο.

Αν έχουμε μονάχα εκατό χρόνια ελεύθερης ζωής και πνευματικής παράδοσης, αυτό βέβαια παίζει ένα μεγάλο ρόλο, θα δείτε όμως παρακάτω ότι τον ρόλο αυτόν δεν τον παραγνωρίζουμε διόλου. Αν έχουμε διαφορετικό υλικό από τους άλλους λαούς, υλικό που πρέπει να το χρησιμοποιήσουμε, αυτό, όχι μονάχα δεν το αρνιάμαστε αλλά ίσα-ίσα πρώτοι εμείς, με έμφαση, το υπογραμμίζουμε. Αλλά εμείς, θέλουμε και κάτι άλλο ακόμη: να βρούμε έναν τρόπο ώστε το υλικό αυτό να μην πηγαίνει χαμένο μέσα σε μορφές και είδη εκφραστικά ανάξια του αιώνα μας, να μη φαίνεται καταδικασμένο να περνάει απαρατήρητο και αδιάφορο από τους άλλους αδελφούς λαούς αλλά να δοκιμάζεται και να λάμπει μέσα στις σύγχρονες μορφές, τις μόνες ικανές να του εμψυχήσουνε ζωή κι ενδιαφέρον.

Το έργο τέχνης, όσο περισσότερο βυθισμένο βρίσκεται σαν ουσία, μέσα στις ρίζες και τις πηγές ενός τόπου συγκεκριμένου και παράλληλα, όσο περισσότερο προσαρμοσμένο είναι σε μορφή, στο γενικότερο αισθητικό πνεύμα μιας εποχής, τόσο καλύτερα

κερδίζει το έπαθλο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, τόσο αποτελεσματικότερα καταφέρνει να αντισταθεί στη φθορά του χρόνου. (υπογραμ του Ο.Ε.)

Την αλήθεια τούτη δεν μπόρεσαν, φαίνεται, να νιώσουν οι αμέσως προγενεστεροί μας, κυριευμένοι από ένα «συμπλεγμα κατωτερότητας» αδικαιολόγητο νομίζω, τη στιγμή που είχανε κιάλας πίσω τους μορφές μεγάλες σαν του Σολωμού, του Κάλβου, του Παπαδιαμάντη, του Παλαμά, του Καβάφη, του Σικελιανού. Δεν μπόρεσαν οι άνθρωποι αυτοί, έγκαιρα να αντιληφθούνε ότι ενόσω υπάρχει μπροστά τους κάτι που τους φοβίζει και φαντάζει ίσως ανώτερο από τις δυνάμεις τους, ο καλύτερος τρόπος για να το υπερνικήσουν δεν είναι να γυρίζουν αλλού το πρόσωπό τους αλλ' απεναντίας να το προσεγγίζουνε θοραλά, να το γνωρίζουνε, να το δοκιμάζουνε από κάθε πλευρά και μονάχα έτσι να φτάσουνε κάποτε στο σημείο **και** να το ξεπεράσουν. Μια τέτοια αντίληψη προοδευτική, απαλλαγμένη από περιττούς φόβους, βοήθησε τους «μοντέρνους» να κοιτάζονε με καθαρότερο μάτι τον δικό τους τόπο και να στρέψονε την προσοχή τους στις παραμελημένες ως τότε αξίες της Ανατολής. Αυτό το τελευταίο θα σας φανεί παράξενο ίσως, μια μέρα όμως, όταν μελετηθούνε βαθύτερα τα έργα των συγχρόνων μας, θα φανεί τι ρόλο έπαιξε η αισθητική της Ανατολής σε έργα σαν του Κόντογλου, του Χατζηκυριάκου-Γκίκα και του Τσαρούχη καθώς και πόσην επίδραση είχε απάνω στο λυρισμό μας η ανοιχτόχρωμη χλιδή της Περσικής και Αραβικής Ποίησης.²

1. Απόσπασμα από το *Επίμετρο Α*, "Οι εικονογραφίες του στρατηγού Μακρυγιάννη και ο λαϊκός τεχνίτης Παναγιώτης Ζωγράφος", *Ανοιχτά Χαρτιά*, σελ. 423-427, εκδόσεις Αστερίας, 1974.
2. Από το εκτεταμένο κείμενο που δημοσίευσε στην *Κατοχή*, σε πέντε συνέχειες το 1943-1944, στο εβδομαδιαίο λογοτεχνικό περιοδικό του ΕΑΜ, *Καλλιτεχνικά Νέα*, με τον τίτλο «Τα σύγχρονα ποιητικά και καλλιτεχνικά προβλήματα», όπου κάνει μια παρουσίαση της καλλιτεχνικής «πρωτοπαρίας».

(ΑΝΟΙΧΤΑ ΧΑΡΤΙΑ)

εντί γαρ άλλα
οδών οδοί περαιτέραι,
μία δ' ουκ άπαντας
άμμε θρέψει
μελέτα.

Πίνδαρος

Το έχουμε για κανόνα –και ο κανόνας αυτός έχει την ισχύ και το κύρος Νόμου– να περιορίζουμε τη μελέτη του αντικειμένου μας στα **συμβατικά** όρια μιας ειδικής περιοχής, και κει μέσα να το εξετάζουμε με τα κριτήρια μιας λογοκρατούμενης

μέσα σ' αυτούς δεν λανθάνει η αναφορά τούτη του ειδικού προς το καθολικό; Και δεν έρχεται αργά ή γρήγορα ο ανθρώπινος νους ν' αναγάγει τους καρπούς του αξιολογήσαστου μόχθου των εις την ιεραρχική των σχέση προς το όλον;

Δεν είναι επίσης εδώ ο κατάλληλος τόπος για να κάνω την απολογία του δρόμου που ακολούθησα, μα μια βαθύτερη ψυχική ανάγκη μ' έσπρωξε σε τούτο το δρόμο, που ποτέ δεν την αισθάνθηκα τόσο επιτακτική, τόσο αγω-

κριναν, σαν να σ' έφερναν, εμάς όλους, στο κριτήριο, για να δοκιμάσουν τη ψυχή μας. Κι ήταν σαν να μας εξέταζαν: Ποιανού **ιδεώδους** πόκετε μέσα σας συλλάβει έρχεσ' εδώ να προβάλετε επάνω μας το φέγγος;

Απ' την αρχή, κάτω απ' της Φύσης την παρουσία, τέτοια μορφή πήρε το πρόβλημα μέσα μου. Και τον έλεγχο τούτο, που ήταν όλα σαν να τον ζητούσαν από μέρους μας, άρχισα απ' την πρώτη μέρα να τον κάνω. Άς φαίνεται στα μάτια των ανίδεων αλλοπρόσαλλο το πλήθος τούτο των συναισθημάτων, των ξένων τάχα προς ό,τι λέμε κύριο της μελέτης θέμα...

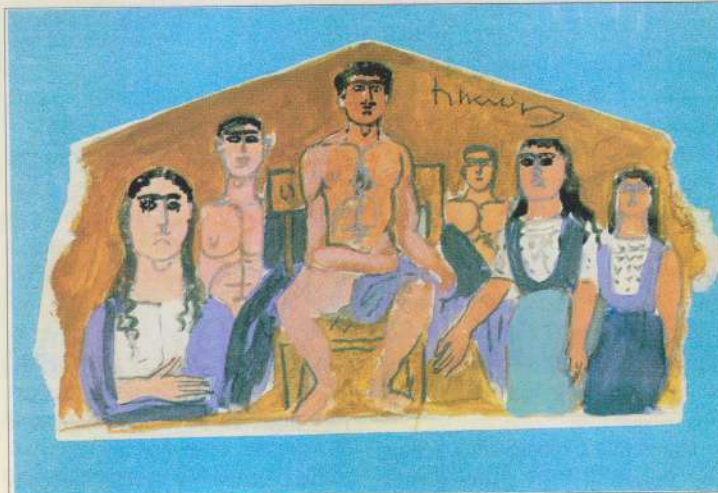
Το κύριο; δεν είν' εδώ; Ναι, πιο ιδεώδες ζωής έχουμε πραγματώσει μέσα μας άξιο να μας αποκαλύψει το μυστικό **νόημα** του Κόσμου; Δεν είναι από την αξία του που θα εξαρτηθεί κι η αξία της σ' οποιαδήποτε περιοχή εκδήλωσής μας, αφού τούτη δεν είναι τίποτα άλλο παρ' εκείνου του καθολικά ανθρώπινου, του κοσμοθεωρητικού ιδεώδους η ομόλογη ερμηνεία; Και δεν είναι απ' τις διαστάσεις του ιδεώδους τούτου –το ύψος, το πλάτος, το βάθος του– που θα εξαρτηθεί των ειδικών κριτηρίων της ερμηνείας τούτης –της τέχνης και της τεχνικής της– η αξία;

Και σήμερα στο αρχιπέλαγος τούτο, όπου απάνωθ' του πλανιέται η μεγάλη σκιά του Ομήρου, ο κόσμος ο ελληνικός ζητάει από τους επιγόνους εμάς **απάντησιν**. Κι η απάντησιν που θα δίναμε θα'ταν της ψυχής μας το μέτρο...

Σκέφτομαι όλους εκείνους, δικούς μας και ξένους, που στον κόσμο τούτο τον ελληνικό αφιέρωσαν τη διάπυρη λατρεία του νου και της ψυχής των...

Οι ξένοι, ατελεύτητη χορεία, ποιητές και φιλόσοφοι, της γνώσης, της θρησκείας, της γλώσσας, του μύθου, καλλιτέχνες, φιλόλογοι, ιστορικοί, τεχνοκρίτες... Πόση ιερότητα στο μόχθο τούτο, πόση ανάλωσιν νου και ψυχής! Έλεξιν κόσμων αντίθετων. Διείδωσιν του αντίθετου απ' τον έναν από αυτούς, **μέσον τού όμοιου** που βρισκόταν στην ίδια του την ψυχή. Πρόβαλλε πραγματικά ο κα-

Ιστορικές μορφές και λαϊκή παράδοση

Δημήτρης Πικιώνης, Τέμπερα σε χαρτί πάνω σε φύλλο γλασέ, 19X27.

του Δημήτρη Πικιώνη

θεώρησης. Και ο διπλός τούτος περιορισμός μάς φαίνεται πως μας εξασφαλίζει τα απαραίτητα εκέγγυα μιας θετικής μεθόδου.

Γι' αυτούς που πιστεύουν στη μέθοδο τούτη, η κατάλυση των συμβατικών αυτών ορίων μέσα στα οποία περιορίζουμε τη ζωή, η ανάλωσιν όλων ανεξαίρετα των δυνάμεων του νου και της ψυχής στο να θεωρήσουμε το αντικείμενό μας εις την ιεραρχική του αναφορά προς το αδιαίρετο σύνολο του πνεύματος, φαίνονται σαν ενέργεια επικίνδυνη και **αντεπιστημονική**.

Δεν θέλω μ' αυτά, δεν είμαι άξιος να κρίνω ή να καταδικάσω τους άλλους δρόμους. Μήπως και

νώδη, όση σ' αντίκρισμα αυτό άγνωστον τόπων ελληνικών: μέλη νέα και πρωτογνώριστα του ίδιου πάντα ιερού κορμιού της Ελλάδας και νέος ήλιος, νέα αυγή, νέα μέρα. Όλα νέα και τα ίδια μαζί, κι ένας νέος εαυτός μας άγνωστος και γνωστός μαζί, απ' το ίδιο αίμα, το ίδιο σπλάχνο. Ο λαός των τόπων αυτών.

Κι ήταν σαν τα πέλαγα τούτα, κι η ανεκλάλητη μακαριότητα της γαλήνης των, οι ιερές καταγιγίδες και οι κεραυνοί των· κι οι περφηφανες δειράδες των βουνών κι οι ξερές ράχες και οι ακτές, κι η Ιστορία και τα μνημεία, κι η κοινωνία των ανθρώπων κι η ταπεινή ζωή του λαού· ήταν σαν να σ' έ-

...μέλη νέα και
πρωτογνώριστα του
ιδιου πάντα ιερού
κορμιού της Ελλάδας
και νέος ήλιος, νέα
αυγή, νέα μέρα. Όλα
νέα και τα ίδια μαζί,
κι ένας νέος εαυτός
μας άγνωστος και
γνωστός μαζί, απ' το
ίδιο αίμα, το ίδιο
σπλάχνο. Ο λαός των
τόπων αυτών.

θένας, στον ξένο τον κόσμο, της δικιάς του ψυχής τις λατάρτες, τις δικές του αρετές. Έτσι ο **Γάλλος**, χάρις στη λαμπρή του πλαστικάν ευαισθησία, είδε ιδιαίτερα του αρχαίου την πλαστικάν αρετή, τη χάρη και το μέτρο. Ο **Άγγλος**, την ποιητική του αρχαίου ουσία, την αγωγή, τα πολιτικά ιδεώδη... Του **Γερμανού** η μεταφυσική διάθεση τον έκανε ιδιαίτερα ικανό να πλησιάσει το μυστηριακό του Ελληνισμού περιεχόμενο, τον θρησκευτικό μύθο, τη φιλοσοφία...

Ξέρω τις αντιμαχίες γύρω απ' τις ερμηνείες που έδωσε ο τελευταίος... Όμως πόση δύναμη θαυμασμού, τι φλογερή λατρεία... σχεδόν ξανοίγεις, κάτω απ' τον έρωτα τούτο του υπερβόρειου προς τον Ελληνισμό, τον έρωτα κοσμικών στοιχείων... της ομίχλης και τους σκότους του Βορρά προς το φως της Μεσομβρίας...

Αλλά γιατί με κυνηγάει έτσι η παρουσία του **ξένου**; Με θέλγει η έλξη τούτη δύο αντιθέτων κόσμων, ή εμείς δεν κάναμε αρκετά για να φωτίσουμε μέσα μας τον κόσμο τον ελληνικό;

Τι σχέση είναι τούτη που μας δένει μ' αυτόν; Ναι, ζει ο σπόρος του μέσα στην ελληνική Χριστιανισμένη. Ζει στου λαού και του ποιητή την ψυχή. Αλλά και σε μας τους άλλους ακόμα ζει, υπνώττωντας εις το βάθος του είναι μας. Δεν είν' έρωτας εδώ των αντίθετων· εδώ πρόκειται για έναν άλλον άθλο: **Να μοιάσουμε μ' αυτό που πραγματικά είμαστε**... Να γνωρίσουμε τον εαυτό μας... Αλλά που είναι η καταβολή αυτού του πνευματικού μόχθου που θα φώτιζε σε μιαν έλλαμψη την ιστορική μας μνήμη; Που είναι η προσπάθεια που ζητάει ένας δικός μας (ο Κ.Δ. Γεωργούλης: *Η μελέτη των ελληνικών ανθρωπιστικών Γραμμάτων*, 1938) «για την κατάρτιση μιας δημιουργικής μας σχέσης με το περασμένο, απ' όπου θα εξαρτηθεί η ικανότητά μας να δημιουργήσουμε ένα καινούριο μέλλον; Κι όπου μέσα του θα επαναληφθούν οι αξίες οι εγκείμενες εις το παρελθόν, στην έκταση και το βάθος που μας επιτρέπει η σύγχρονη ιστορική πραγ-

ματικότητα, ο ιστορικός καιρός που κάθε φορά αντικρίζουμε;»

Μελετώ μέσα μου τις μεγάλες μορφές του έθνους μας. Ποιητές, ήρωες... Ήρωες που η αρετή και η ανδρεία των είναι αρετή και ανδρεία ελληνική. Τους ποιητές μας. Τον πρώτο, τον πιο μεγάλο απ' αυτούς, και τον αγώνα του για μορφή και για έκφραση ελληνική. Τους μεγάλους μας αυτοδιδάκτους που ο Θεός τους χάρισε το δώρημα της «αυτοποιάς» έκφρασης και που το έργο τους υψώνεται κι αυτών «κάθετα εις το κέντρο της εθνικότητας». Όλους τους άλλους που με λογισμό και πειθαρχία δουλεύουν στο αληθινό και ετοιμάζουν τον δρόμο των κατοπιών. Και τη νέα γενιά των ζωγράφων μας, που μας δίνουν τόσες ελπίδες; Ανάλαβαν τον μεγάλο **άθλο** να συλλάβουν τον εσωτερικό κόσμο τον ελληνικό και να τον εκφράσουν όχι περιγραφικά μα με τα συμβολικά μέσα που ορίζει η Τέχνη τους.

Να' ναι τάχα μιας χαραυγής το φανέρωμα; Θα κατανικήσουν τις χθόνιες δυνάμεις που αντιστέκονται σε κάθε ανθρώπινη πραγματώση; Και ανακαταχτώντας, όπως έλεγε ο Γκαίτε, κάθε φορά αυτό που κατάκτησαν, θα μπορέσουν να γίνουν οι **θεμελιωτές** μιας παράδοσης;

Αυτά και άλλα εστοχαζόμουν, και σ' όλα μέτρο και κριτήριο υψώνονταν η πνευματικότητα τούτης της Γης...

Αλλ' ιδού, εις τον πρώτο τούτον όρμο θα πατήσουμε τα κόματά της. Θα αντικρίσουμε το λαό της. Ανείπωτη χαρά σε περιτρέχει, σκιρτάει η καρδιά σου, σαν της μάνας που ξαναβρίσκει το χαμένο τέκνο της ή του μαθητή που ξαναβλέπει αναστημένο τον Διδάσκαλο! **Πλήρωση** ακριβής επαγγελίας ν' αντικρίσεις, ν' αγγίξεις σαρκωμένο το ίνδαλμα της αγάπης σου!

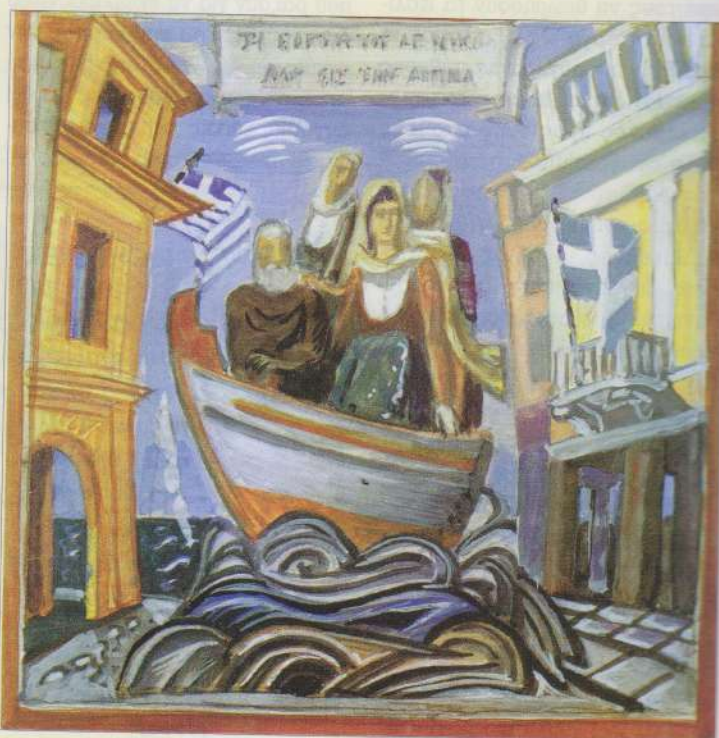
Ιδού τον αυτός, με σάρκα και οστά. Λεύτερος και σαν απολιθωμένος γιορτάζει εις τις αυλές του Κυρίου του... Οι ίδιες κατάσπρες αυλές οι ελληνικές, οι ίδιοι πυλώνες οι μυρτοστόλιστοι. Τα ίδια μύρα, τα ίδια σχήματα τη **ταπεινώσει τα υψηλά και τη πτω-**

χεία τα πλούσια... Η ίδια πάντα ιλαρότητα, η ίδια αγιοσύνη... ο ίδιος μυστικός γλυκασμός...

Και θέλεις να γίνεις πνέμα να ξεχυθείς και ν' αγκαλιάσεις και ν' ασπασθείς το πλήθος τα κορμιά. Κι όπως η αρχαία θεά ανάστανε τον ισόθεο αδελφό της απ' τα σκόρπα μέλη του· έτσι και συ, από τον πολυπρόσωπο τούτο μερισμό σ' αναριθμητα κορμιά και αναριθμητες ψυχές, θέλεις να συλλάβεις και να στήσεις μέσα στην ψυχή σου, την απρόσωπη, την ιδανική του λαού σου την ει-

*...ουκ ην ουδαμού, φευ! προ-
σβλέπειν
αυτήν εκείνην την αοίδιμον πό-
λιν
την, δυσσαρίθμου και μακραίω-
νος χρόνου
λίθης, βυθοίς κρύψαντος, π-
φαντωμένην...
Όλωλε σύμπαν των Αθηνών το
κλέος·
γνώρισμα δ' αυτών ουδ' αμυ-
δρόν τις ίδιη...*

Θα ποθούσαμε ν' απόμενε κά-

Δημήτρης Πικιώνης, Χρώματα από σκόνες βαρελιού σε χαρτί, 20Χ20,5

κόνα.

*...ταν ποντίαν
υμνέων, παιδ' Αφροδίτας
Αελίοιο τε νύμφαν, Ρόδον...*

ΠΙΝΔΑΡΟΣ

*Έστι γαρ όντως η πόλις του Η-
λίου πρόπον
έχουσα τῷ θεῷ τό κάλλος.*

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ

Δε σώζεται, πραγματικά, σχεδόν τίποτα απ' την αρχαία πόλη που να σου υποβάλει την αρχαία της δόξα... Ο χρόνος αφάνισε όλα τα' ακνήρια της. Για τούτη περισσότερο παρά για την Αθήνα αρμόζουν οι σίχοι του Χωιάτιη:

τι που να μας βοηθούσε να οραματιστούμε του κλέους της την εικόνα. Κι αυτό, όχι απλά για μια τέρψη αισθητική... Κάτι **βαθύτερο** για να δούμε: Εκείνο που ούτε στο Μεσαίωνα δεν πραγματώθηκε, ούτε ακόμα λιγότερο στους χρόνους μας δε θα τ' αξιωθούμε της θρησκευτικής εκείνης σχέσης την επιτέλεση, ανάμεσα της οίκησης της ανθρώπινης και της θεότητας της φύσης και των απ' τη μυθοπλαστική φαντασία θεοποιημένων δυνάμεών της...

Με τ' απομεινάρια τούτης της πόλης έχτισε ο Φράγκος κατακτητής τη δικιά του, και τελευταίος ο Ιταλός βάλθηκε μ' άμετρο ζήλο να βάλει παντού της πα-

ρουσίας του τη σφραγίδα στον ελληνικό τούτο τόπο. (Ο συγγραφέας αναφέρεται στην πόλη της Ρόδου, σημ. του Άρδην).

Εμβολή των δικών μας μέτρων, των δικών μας υποθετικών αξιών απάνω στους άλλους, που εδώ παίρνει τη μορφή μιας αυθαίρετης παρέμβασης στο «κάρμα» ενός λαού, ενός εκβιασμού αβάσταγου για τη συνείδηση την ελληνική...

Να' ταν τουλάχιστο πραγματικές οι αξίες τούτες! Οι πολλοί μπορούν να γελαστούν... Δικαιώματά τους να θεωρήσουν τα ιταλικά τούτα έργα ως αξιόλογες κι αντάξιες της σύγχρονης μάθησης πραγματώσεις, πλέρια ανταποκρινόμενες προς τους σκοπούς ενός υπαγορευμένου πολιτικού προγράμματος... Ως προς το τελευταίο τούτο, θα 'λεγα πως ο καλλιτέχνης, ο άξιος καλλιτέχνης, δεν είναι υπηρέτης ενός ιδανικού, μα ο αυτεξούσιος και υπεύθυνος απέναντι στο πνεύμα δημιουργίας (Νίτσε). Όσο για τ' άλλα, το ουσιώδες δεν είναι να αποδεχτούμε ή όχι τα πορίσματα μιας συμβατικής κρίσης. Δε θα δυσκολευόμουν να την αποδεχτώ, αν ήξερα πως είχαμε συνείδηση της σχετικότητάς της. Αλλά ξέρω τον κίνδυνο που η συμβατική τούτη αποτίμηση αξιών κρύβει για τους πολλούς: να θολώσει τα κριτήριά μας, ν' αποπλανήσει το πνεύμα μας από τον πραγματικό δρόμο - τη ζήτηση του αληθινού, που τίποτα δεν πρέπει να το αποκρύψει απ' τα μάτια μας.

Γιατί τεχνικές υπάρχουν λογικών λογιών. Κλίμακα ολόκληρη ποιημάτων, απ' τις πιο συμβατικές ως τις γνήσιες κι αληθινές. Κι η αξία των ελέγχεται και σταθμίζεται απ' των αρχών των και των κριτηρίων την αξία την πνευματική. Κι αξίζουν εκείνες που είναι των αρετών των ανθρώπων η μετάφραση στην ειδική γλώσσα της τέχνης. «Οι ανθρώπινες αρετές είναι οι καλλιτεχνικές αρετές», είπε πολύ σωστά ο Καριέρ. Όταν αυτές οι αρετές, οι αξίες ζωής, καθούν, «όταν χαθεί» - έγραφα στο ημερολόγιό μου (Κως, Νοέμβρης 11) - αυτό το μοναδικό ούτως μόνον εστί χρεία, τι απομένει

για να εκφραστεί; θεραπεία τότε δεν υπάρχει. Μάταια είναι όλα τα εφευρήματα κι όλες οι δεξιότητες. Μάταια κοπιάζουμε... Μακάριος όποιος νιώθει την αξία αυτού του ενός κι αν ακόμα δεν είναι ικανός να το εκφράσει πλαστικά, έχει συλλάβει νοητά την αξία του μέσα στην ψυχή του - και προσπαθεί να τη πραγματώσει.

Ανάμεσα σε τούτα τα έργα είχα την εντύπωση πως εκινόμενοι ανάμεσα σε σκηνικά. Αισθάνεσαι πως παρασταίνουν αρετές μα δεν τις ενσαρκώνουν. Η ένταση που βάζουν για να εκφράσουν του δυνατού και του επιβλητικού την εντύπωση είν' αυτή ακριβώς που προδίνει την πραγματική έλλειψη δύναμης ψυχής και γίνεται στόμφορ και κομπασμός. Μάταια γί-

τους λαούς τόσο **δύσκολος** ο δρόμος του αληθινού όσο στα χρόνια μας. Κι ας μη νομοστεί πως η αυστηρότητα τούτη κρύβει επιείκεια για τους εαυτούς μας. Ξέρω, αλίμονο, πως **μακριά** ακόμα είναι η «σύλληψη» εκείνη του κοινού ιδεώδους που θα' μαστεν όλοι ως ταπεινοί εργάτες και πως ο καθένας από μας «ιδιάζει» και γ' αυτό «αμαρτάνει», δηλαδή **αστοχεί** την αλήθεια.

Τέτοιο, μολοταύτα **απόλυτο**, μέτρο νόμισα πως ήταν χρέος μου να κρατήσω, και σαν Έλληνας και -όσο κι αν φαίνεται τούτο αντινομικό και παράδοξο- σαν αντικειμενικός κριτής:

Σαν Έλληνας, αισθάνθηκα εμπρός σε τούτα τα έργα, σπινένα, σ' ελληνική γη, την ανανεω-

προϋπόθεση.

*θεώ δε δυνατόν μελάνας
εκ νυκτός αμίαντον όρσαι
φάος,
κελαινεφεί δε σκότει
καλύψαι σέλας καθαρόν
αμέρας.*

ΠΙΝΔΑΡΟΣ

*Κύριε, γνάπσα ευπρέπειαν
οίκου σου και τόπον προσκυνή-
ματος δόξης.*

Αν θέλουμε να δούμε το γνήσιο, πρέπει να πάμε στο Κάστρο. Εκεί μέσα **τέσσερις** λαοί, ο Έλληνας, ο Ρωμαίος, ο Φράγκος, ο Τούρκος, άφπσαν χαραγμένα απάνω στις πέτρες και στα μάρμαρα τα ιδεογράμματα του «είναι» των, του ιδανικού της ζωής που είχε ο καθένας συλλάβει. Και του ενός απ' αυτούς, του Έλληνα, θα δεις εδώ τους δυο λαμπρούς άθλους, της Αρχαιότητας και του Μεσαίωνα. Έργα της πρώτης - όχι απ' τα καλύτερα ούτε της καλύτερης εποχής - βρίσκονται στο Μουσείο του Spedale. Τα βυζαντινά θα τα δεις κάτω από το ντύμα το μουσουλμανικό. Μα εύκολα θα μπορέσεις κάτω απ' τις μετατροπές και τις προσθήκες ν' αναγνωρίσεις τα σχήματα της βυζαντινής κατασκευής. Και κάποτε ξαφνιάζεσαι όταν απ' τους τοίχους κάποιου εγκαταλειμμένου μεζίντι θωρείς να σε κοιτάνε οι γνώριμες σου μορφές οι άγιες της ελληνικής Χριστιανοσύνης.

Μ' ας αρχίσουμε από ένα οποιοδήποτε έργο του αρχαίου κόσμου. Από ένα οποιοδήποτε συντήριμ. Και το ελάχιστο απ' αυτά αναδίνει το πνεύμα της εποχής ολάκερης...

** Το παρόν απόσπασμα είναι από το βιβλίο: «Το πρόβλημα της Μορφής» (1946), Έκδοση Υπουργείου Ανοικοδομήσεως με τίτλο «Δωδεκάνησος», τόμος Β', Το οικιστικό και πλαστικό πρόβλημα, Αθήνα, 1950, αρ. 21, σελ. 93-122 και πιν. Α-ΛΕΤ.*

ΤΕΛΟΣ ΑΓΑΠΗΣ

*Αγριεύει ο τόπος μου.
Σε αποκρούω Ελλάδα.
Η λογική σώνεται τι
θ' ακολουθήσει;
Αττική διαύγεια· τι άλλοθι!
Τέλειωσέ με Θεέ μου. Συν
άπειρο.
Τα μάτια σου τι μεταφράζουν;
Ερήμωση.
Ροκανίζω μοίρα.*

ΕΡΥΘΡΟΓΡΑΦΟΣ
[1988]

ΝΙΚΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ
ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ
Β' (1979-1991)

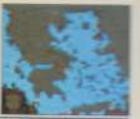
ΙΚΑΡΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

αυτό πχούν τ' αρχαία ρητά κι οι επιγραφές οι γραμμένες απάνω τους, τα «Ara Patriae Augustae» και τα «Sedes Potestatis, Fanum Aequitatis Corpus Civium» και τα παρόμοια. Κι η ψυχή του θεατή που ξέρει πως η πραγματική αρετή επιβάλλεται με την ακτινοβολία της δεν υποχωρεί στον πειθαναγκασμό τέτοιων επιφατικών μέσων.

Φάνηκα αυστηρός στην κρίση μου για τον ξένο, αν και ξέρω πως ποτές άλλοτες δεν ήταν για όλους

μένη έκφραση της βίας του Ρωμαϊκού Καισαρισμού, κάθε Καισαρισμού, και το πως τα κρίνει και πως τα δέχεται η ελληνική καρδιά, ήταν απόλυτα αναγκαίο να εκφραστεί.

Αλλά γιατί δε θα' ταν δίκαιη η αυστηρότητα τούτη για την αντικειμενική κρίση; Κοινό είναι για όλα τα έθνη το αίτημα γ' αληθινή ζωή και τέχνη, κοινή κι η προσπάθεια για την ανύψωση των κριτηρίων μας, που είναι η βασική για την πραγμάτωση του αληθινού

ΤΗ ΜΙΑ ΦΟΡΑ η πατρίδα μου
 Το έβαλε στα πόδια
 (είχε προηγηθεί των στρατιωτών
 της
 η τακτική φυγή—ούτε για δείγμα
 δεν έμεινε κανείς, πενήντα έστω
 λεπτοί αποφασισμένοι).
 Και στρατοπέδευσε ο κατακτητής
 Τριγύρω από την πόλη. Που να
 φανταστεί
 Πως άθικτο του αφήκανε τραπέζι
 (φύγανε όλοι, γάτοι και ποντίκια-
 κανέννας δε στοχάστηκε να δέσει
 από το σπάγκο έστω κάτι
 επισφαλές).
 Σε τρεις ημέρες μπήκε μέσα με
 προφύλαξη.

θεί.

Της ιστορίας συνέχεια. Ο Αντρέας, όταν οι Τούρκοι μπήκαν για καλά, κατάφυγε στο σπίτι μιας κατάκοιτης γριάς, που δεν πρόλαβαν τα παιδιά της να την πάρουνε μαζί με τις αποσκευές τους. Δεν ξέρουμε αν αυτή συμβόλιζε την πόλη- ο χρόνος θα το δείξει. Και μη λυπάσαι, μάνα, της έλεγε ο Αντρέας. Τώρα έχεις εμένα για παιδί σου. Είμαι κι εγώ κυνηγημένος, αποφασισμένος να ζήσω κλέβοντας τα βράδια από το μαγαζί μου τρόφιμα και για τους δυο μας. Και να'θελα να φύγω, πια δεν το μπορώ. Γύρω γύρω Τούρκοι μενεξέδες και στη μέση εγώ κι εσύ.

λησε ν' ατιμάσει; Παίρνει σανίδα τον χτυπά, οι κόρες ξεσηκώνονται. Μαζεύεται σκόνη πολλή, λαός και παιδομάνι. Εκείνος γονατίζει. Είμαι ο άντρας σου. Είμαι ο Αντρέας της οδού Ιλαρίωνος. Επάγγελμα μπακάλης, όχι, δεν απόθανα. Εκείνη τον φιλά και τον σκεπάζει. Δάκρυα βροχή στα γένια τα φρυγμένα. Οι θυγατέρες του τον θυμιατίζουν. Παιδιά πετάνε ροδοπέταλα και ρύζι. Παπάς εκεί τους ψέλνει «ους ο Θεός...»

Τέλος της ιστορίας κι επαναφορά
 Στη δεύτερη και θλιβερή φορά:
 Πατρίς εν εξορία
 Ψηφίζει εκείνους που τη δέσαν
 στη σκλαβιά.

Η Μνήμη δεν έχει παιδιά, είναι γυ-

Η ιστορία του πολιτοφύλακα

Δημήτρης Πικικιώνης, Η αρπαγή της Περσεφόνης, Χρώματα από σκόνες βαρελιού σε χαρτί, 14,5X28,5

του Κυριάκου Χαραλαμπίδη

Απόσπασμα από το
 βιβλίο του Κυριάκου
 Χαραλαμπίδη:
 ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ
 ΒΑΣΙΛΕΥΟΥΣΑ
 Εκδόσεις: Άγρα

Εδώ σημειώνω την ιστορία του πολιτοφύλακα. Αντρέα, του παντοπώλη. Κι επειδή γειτόνευε με των γονιών μου το σπίτι, του τηλεφώνησα την τρίτη μέρα του περικυκλώματος. Δεν το περίμενα να σήκωνε κανέννας το τηλέφωνο—στην τύχη δοκίμασα, γιατί όταν είσαι πια χαμένος, απελπισμένος, ελπίζεις από πουθενά. Το πήρε κι ούτε μου είπε το γνωστό «πήρατε λάθος αριθμό, εμείς δεν έχουμε τηλέφωνο». Αλλά «οι γονείς σου φύγαν με τους άλλους. Μείναμε λιγοστοί πολιτοφύλακες. Οι Τούρκοι δεν ξεμύτισαν, τι λέτε τώρα! Πηγαίνουμε στην Αγορά για τα φαρτά. Για μένα δηλαδή τα παίρνω. Που να τα πουλήσω;». Αυτό μπορεί το τηλεφώνημά μου να ήταν το τελευταίο που γίνθηκε στην πόλη πριν να πατη-

Πέρασαν μέρες και μεγάλες νύχτες. Οι Τούρκοι ψάχνοντας ζύγωσαν τη γριά. Ο Αντρέας κρυμμένος βγήκε στη στεριά, δεινοπαθώντας χάθηκε μες στο σκοτάδι, πίσω του σέρνοντας γαβγίσματα και μπαταριές. Χάρη στα γένια του που σμίγανε με το χορτάρι, τα χέρια του που μοιάζαν με ξερόκλαρα, μπόρεσε και ξεγλίτρησε από μια γωνιά. Φτάνει στο πρώτο ύψωμα των Πανελλήνων, ρωτάει, μαθαίνει, τρέχει, βρίσκει τη γυναίκα του σ' ένα προσφυγικό καταυλισμό. Μπαίνει μες στη σκηνή, τη βλέπει να κοιμάται. Ξαπλώνει πλάι της ο σκοτωμένος από εξάντληση. Τρεις κόρες του, τρεις μοίρες σ' ύπνο βυθισμένες. Κάποια στιγμή απ' όνειρο κακό η γυναίκα του πετιέται. Βλέπει τον ξένο δίπλα της, ουρλιάζει. Ποιος είναι αυτός που θέ-

ναίκα στείρα.

Της αρετής ο άντρας, της τέχνης
 εραστής
 Μονάχα αυτά που βλέπει συλλο-
 γάται.

Ανοίγοντας παρένθεση λέμε και τούτο: Ξέρουμε, που θα πάμε πίσω, αυτά θα χρησιμεύουν σαν παλιός ρυθμός,. Κάποιος θα πρέπει να τα πει. Ένας μεγάλος ευεργέτης-δωρητής θα πρέπει να τα περιώσει. Πάνω σ' αυτά θα στηριχτούμε αργότερα να φτιάξουμε ιστορία. Ότι απ' εδώ θα ξεκινήσει το καινούργιο. Τότε θ' ανεγερθεί κι ένα μνημείο σ' όσα χαμένα διατρέχουν την πεδιάδα. Μνημείο συμπαγές από χαλκό κι από τσιμέντο— να στολίζει αυτή την πόλη.

Μάης 1981.

□

Τη νύχτα της 9ης προς την 10η Αυγούστου του '43 μια βρετανική Ντακότα θα εγκαινιάσει το μυστικό αεροδρόμιο του βουνού, παίρνοντας από την Ελλάδα, τους Μάιερς, Ουάλας, Χάμσον και την αντιστασιακή αντιπροσωπεία. Για τον ΕΔΕΣ ταξιδεύει ο Κ. Πυρομάγλου, για την ΕΚΚΑ ο Γ. Καρτάλης και –μετά από βέτο του Σιάντου– ο Η. Τσιρμώκος για το

πελευθερωτικού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας (ΛΑΣΓ) συνάντησαν αποφασιστική αντίσταση από τους αντάρτες του ΕΑΜ, στις προσπάθειες τους να οργανώσουν ανταρτικό κίνημα στη Μακεδονία. Το ΕΑΜ επιμένει στα προηγούμενα σύνορα της Ελλάδας και δεν αποδέχεται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης για τους Μακεδόνες.

Οι κομμουνιστές ακολουθούν επί-

το:

«Έγινε φανερό ότι υπάρχουν πολύ ανώμαλες σχέσεις ανάμεσα στους Μακεδόνες και τους Έλληνες (...) Οι Μακεδόνες κατηγορούν τους Έλληνες ότι απαγόρευσαν οποιαδήποτε συγκρότηση μακεδονικών παρτιζάνικων συγκροτημάτων στην Ελληνική Μακεδονία. Ισχυρίζονται ότι απαγόρευσαν ακόμη και τη μακεδονική γλώσσα³. Δεν αναγνωρίζουν ότι υπάρχει ζήτημα εθνικής μειονότητας για τους Μακεδόνες της Ελλάδας⁴».

Η πραγματικότητα είναι πως το ΚΚΕ στη διάρκεια της κατοχής, έχει αισθητά επηρεασθεί στα εθνικά θέματα από τους εταίρους του στο ΕΑΜ και από τις εκρηκτικές διαθέσεις ανταρτών και λαού· είναι αδύνατον να αγνοήσει αυτούς τους παράγοντες. Και εσωκομματικά έχει δυναμώσει η φωνή των «ελληνοκεντρικών» Σιάντου, Τζήμα, Ζεύγου, Γληνού, Καραγκίτση, κ.α. που απαγορεύουν οποιαδήποτε έστω σκέψη συζήτησης του «Μακεδονικού», ενώ για τον Άρη είναι περιττό να ειπωθεί ότι «ήταν Έλληνας ως το κόκαλο (...) και εξανίστατο όταν μιλούσε κανείς κομμουνιστής ή άλλος, για την αυτονομία της Ελληνικής Μακεδονίας⁵».

Ως και ο Ιωαννίδης που «όλη του η ζωή ήταν μέσα στα πλαίσια τα διεθνιστικά» δηλώνει για το συγκεκριμένο ζήτημα: «Είχαμε καεί με η Βαλκανική Ομοσπονδία... Δεν μπορούσαμε πια να κάνουμε τα ίδια πράγματα⁶».

Το Ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα από την Άνοιξη του '43 με δημόσιες δεσμεύσεις, έχει προσχωρήσει στις θέσεις των άλλων εαμικών κομμάτων, κυρίως της ΕΛΔ, και την ογκούμενη λαϊκή απαίτηση για τις δίκαιες εθνικές διεκδικήσεις (Δωδεκάνησα, Κύπρος, Β. Ήπειρος) και το πιο εκπληκτικό, με άμεσο κίνδυνο σύγκρουσης με το ΚΚ της Βουλγαρίας, ζητάει επισήμως στρατηγική διαρρύθμιση των βορείων συνόρων προς όφελος της Ελλάδας⁷.

Παρά τις μεταπολεμικές εθνικές κορώνες τους, ελλειμματικές στα εθνικά θέματα παρουσιάζονται οι θέσεις που υποστηρίζουν «οι περισσότερες από τις αστικές ομάδες, οι οποίες τρέφουν μια σχεδόν δουλική αγγλοφιλία⁸».

Παράδειγμα, η προσκεϊμένη στον ΕΔΕΣ, εφημερίδα «Νεοδημοκρατική Πρωτοπορία» το '43 προβάλλει εδα-

Μακρινή Κύπρος

του Διονύση Χαριτόπουλου

Το Ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα από την Άνοιξη του '43 με δημόσιες δεσμεύσεις, έχει προσχωρήσει στις θέσεις των άλλων εαμικών κομμάτων, κυρίως της ΕΛΔ, και την ογκούμενη λαϊκή απαίτηση για τις δίκαιες εθνικές διεκδικήσεις (Δωδεκάνησα, Κύπρος, Β. Ήπειρος) και το πιο εκπληκτικό, με άμεσο κίνδυνο σύγκρουσης με το ΚΚ της Βουλγαρίας, ζητάει επισήμως στρατηγική διαρρύθμιση των βορείων συνόρων προς όφελος της Ελλάδας.

ΕΑΜ, ο Α. Τζήμας για τον ΕΛΑΣ, ο Π. Ρούσος για το ΚΚΕ και ο εαμίτης δικηγόρος Κ. Δεσποτόπουλος, παλιός παπανδρείκος, ως νομικός σύμβουλος των αντιπροσώπων.

Πριν επιστρέψει στην Αθήνα ο Σιάντος έχει ένα ακόμη θέμα προς τακτοποίηση· να εξαγνίσει το κόμμα από μια παλιά «αμαρτία» δίνοντας απάντηση στις τερατώδεις φήμες που οι αντίπαλοι του ΕΑΜ διαδίδουν στην πρωτεύουσα.

Ο Τέμπο που βρίσκεται καθ' οδόν προς τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα ειδοποιείται να γυρίσει στη Θεσσαλία για να συναντηθεί με τον γραμματέα το κόμματος. Το κάζο για τον Γιουγκοσλάβο είναι μεγάλο· ο Σιάντος, παρόντος και του Π. Καραγκίτση, του ακυρώνει οριστικά το προσύμφωνο του Βαλκανικού Στρατηγείου και με καθόλου ευγενικό τρόπο βάζει φρένο στις επεκτατικές φιλοδοξίες των γιουγκοσλάβων παρτιζάνων.

Τα «άκρωσ απόρρητα» έγγραφα των Μυστικών Υπηρεσιών της Σοβιετικής Ένωσης, έχουν το ίδιο περιεχόμενο:

«Οι αντιπρόσωποι του Λαϊκού Α-

σης αυτή τη θέση.

Ο γραμματέας της ΚΕ του ΚΚ Ελλάδας δήλωσε στις συνομιλίες του με τον αντιπρόσωπο του Τίτο ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για οποιαδήποτε αυτοδιάθεση των Μακεδόνων, αφού δεν υπάρχει μακεδονικό έθνος ως τέτοιο.

Οι Έλληνες κομμουνιστές στη Μακεδονία σταθερά αντιτίθενται στο κίνημα των Μακεδόνων για αυτοδιάθεση¹».

Ο Τέμπο φεύγει έξαλλος μετά τη συνάντηση με τον Σιάντο και στα «Ντοκουμέντα της Ιστορίας του Γιουγκοσλαβικού Στρατού» θα υπάρχει η έκθεσή του από αυτή τη συνάντηση:

«Αυτοί ακύρωσαν όλη τη συμφωνία σε σχέση με τη συνεργασία των Κομμάτων μας και ιδιαίτερα διαφώνησαν στο Μακεδονικό ζήτημα (...) Αρνήθηκαν ν' αναγνωρίσουν το δικαίωμα στα δικά μας τμήματα, που θα μπήκανε στο έδαφος της ελληνικής Μακεδονίας, να μιλούν για την ανεξάρτητη Μακεδονία, που μετά τη νίκη θα αποκτήσει πλήρη ελευθερία και δικαιώματα αυτοδιάθεσης²».

Τα ανωτέρω επιβεβαιώνει και ο Τί-

φικές διεκδικήσεις προς όλες τις κατευθύνσεις, ακόμη και στη Λιβύη, Σικελία, Κ. Ιταλία, αγγίζοντας τα όρια του γελοίου, αλλά προτείνει παραίτηση από τη «μακρινή» Κύπρο, για να μην δημιουργηθούν προστριβές με τους Άγγλους.

Αν ληφθεί υπόψη ότι, εκτός από τα Δωδεκάνησα, η Κύπρος έχει τη συντριπτική πλειοψηφία Ελλήνων, πολύ λογικά ο ιστορικός Χ Φλάισερ γράφει: «Η 'σ'ωφρων' λοιπόν παραίτηση -που αποσιωπάται σήμερα- από αυτή την εθνική διεκδίκηση δεν πρέπει να αντιμετωπιστεί με μεγαλύτερη επιείκεια απ' ό τι η παλαιότερη υποχώρηση του ΚΚΕ στις πιέσεις της Κομμιντέρν ως προς το Μακεδονικό».

Όμως για ορισμένους η Κύπρος εξακολουθεί και σήμερα να «είναι μακρία» για παρόμοιους λόγους.

Σημειώσεις

1. «Τα αρχεία των Μυστικών Σοβιετικών Υπηρεσιών. 1931-1944 Φάκελος Ελλάς» - Νέα Σύνορα.
2. Θ. Χατζή, «Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε» - Παπαζήσης.
3. σ.σ. Η σλαβομακεδονική γλώσσα που προβάλλεται ως «μακεδονική» δεν είναι παρά μια βουλγαρική διάλεκτος, η οποία μετά ο 1944 απέκτησε και κάποια σερβικά δάνεια για να εξελιχθεί στη σημερινή τεχνητή γλώσσα για καθαρά πολιτικούς λόγους.
4. «Τίτο. Αυτοβιογραφικές αναμνήσεις», επιμ. Βίντα Πέριτς - Νέα Σύνορα.
5. Κομν. Πυρομάγλου, «Ο Δούρειος Ίππος» - Δωδώνη.
6. Γ. Ιωαννίδη, «Αναμνήσεις» - Θεμέλιο.
7. Γ. Ιωαννίδη, «Αναμνήσεις» - Θεμέλιο / Θ. Μακρίδη, Έκθεση προς το ΠΓ του ΚΚΕ της 16.8.46.
8. Χ. Φλάισερ, «Στέμμα και Σβάστικα» - Παπαζήσης.
9. ό.π.

Προδημοσίευση από τον β' τόμο της βιογραφίας του Άρη Βελουχιώτη: «ΑΡΗΣ. Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΩΝ ΑΤΑΚΤΩΝ» του Διονύση Χαριτόπουλου που θα εκδοθεί στο τέλος του χρόνου.

Ο λόγος της Λαμίας

Κάποτε, λοιπόν, η χώρα μας εΐτανε δοξασμένη, μα αργότερα την υποδούλωσαν κι έχασε την παλιά της αυτή δόξα. Μα ύστερα από κάμποσα χρόνια η χώρα μας σπκώθηκε στο πόδι κι ύστερα από σκληρούς αγώνες ενάντια στη σκλαβιά πάλι λευτερώθηκε.

Στην εποχή της σκλαβιάς πέρασαν σκληρά, μαύρα χρόνια και πολλοί «έξυπνοι», ανάμεσα στους οποίους και κάποιος Φαλμερά-

Μας κατηγορούν ότι θέλουμε να καταργήσουμε τα σύνορα και να διαλύσουμε το κράτος. Μα το κράτος εμείς το φτιάνουμε σήμερα, γιατί δεν υπήρχε μια που αυτοί οι ίδιοι το είχαν διαλύσει. Ποιος είναι λοιπόν πατριώτης; Αυτοί ή εμείς; Τι κεφάλαιο δεν έχει πατριδα και τρέχει νάβρει κέρδη σ' όποια χώρα υπάρχουνε τέτοια. Γι αυτό δε νοιάζεται κι ούτε συγκινείται με την ύπαρξη των συνόρων και του κράτους. Ενώ εμείς το μόνο που διαθέ-

Μάχη της Λαγκάδος, Κομπότη και Πέτα, Παναγιώτης Ζωγράφος, από το άλμπουμ "Στοχασμοί Μακρυγιάννη", εκδ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

γιερ, ισχυρίστηκαν, πως η ελληνική φυλή έσβησε κι ότι αυτή διασταυρώθηκε με άλλες φυλές που δεν έχουν τίποτα το κοινό με την αρχαία ελληνική φυλή.

Μα ότι και να πούνε, αυτό δεν έχει καμιά αξία. Την ελληνικότητά μας την αποδείξαμε. Γεγονός είναι ότι η χώρα μας ξεσπκώθηκε και ξαναγίνθηκε πάλι λεύτερη...

Έτσι όλο το βάρος έπεσε πάνω σε μια κούφτα ανθρώπων, απ' αυτούς που τρώγανε καρπαζιές μέσα στα αστυνομικά μπουντρούμια και τις ασφάλειες, μα που φλέγονταν από ηρωισμό και ανδρεία και μέσα τους υπήρχε μια ζεστή ελληνική καρδιά και έτρεχε στις φλέβες τους πραγματικό ελληνικό αίμα. Αυτοί άναψαν το δαυλό κι έδωσαν το σύνθημα για τον ξεσπκωμό του έθνους. Αυτοί που δώσανε το κουράγιο στους Έλληνες. Αυτοί που δημιούργησαν τη νέα Φιλική Εταιρία: το ΕΑΜ...

τομπε, είναι οι καλύβες μας και τα πεζούλια μας. Αυτά, αντίθετα από το κεφάλαιο που τρέχει όπου βρει κέρδη, δεν μπορούν να κινηθούν και παραμένουνε μέσα στη χώρα που κατοικούμε.

Ποιος λοιπόν μπορεί να ενδιαφερθεί καλύτερα για την πατριδα του; Αυτοί που ξεπορτίζουμε τα κεφάλαιά τους από τη χώρα μας, ή εμείς που παραμένουμε με τα πεζούλια μας εδώ;

Άρης Βελουχιώτης

1. Γιάννη Γ. Χατζηπαναγιώτου (καπετάν Θωμά), *Η πολιτική διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Δωρικός, Αθήνα 1975, σελ. 491-509.

Στις 8 Μαΐου 1945 συντρίφτηκε η τεράστια στρατιωτική μηχανή του Χίτλερ και ηττήθηκε στρατιωτικά ο Ναζισμός.

Η πιο φοβερή απειλή εναντίον της ανθρωπότητας είχε αποτραπεί. Συντρίφτηκαν, όπως ξεκίνησαν να υλοποιούνται, τα χιτλερικά δόγματα για την εκλεκτή άρια φυλή, για τη μονοδιάστατη αντίληψη λειτουργίας του πολιτεύματος, για τον αφανισμό της εθνικής συνείδησης όλων των άλλων εθνών, για την κατάλυση κάθε ιδέας δικαίου, ηθικής και ανθρωπίνων αξιών,

Οι λαοί όλου του κόσμου και ιδιαίτερα της Ευρώπης, με το δικίο τους αποτίουν φόρο τιμής και άφατης ευγνωμοσύνης σ' όλα αυτά τα εκατομμύρια των ανθρώπων που θυσιάστηκαν σ' ένα υπέροχο αγώνα για τη σωτηρία της ανθρωπότητας από τη βαρβαρότητα και την απανθρωπιά. Έσωσαν τον κόσμο από τον κίνδυνο μιας μόνιμης φασιστικής σκλαβιάς.

Αν για όλους τους άλλους λαούς η 8 Μαρτίου 1945 παίρνει το αληθινό νό-

μός και βωμούς θυσίας. Μπροστά τους δεν γονατίζει μόνο ολόκληρο το έθνος, αλλά η ίδια η Ιστορία του Έθνους μας.

Για μας τους Έλληνες, όμως, η 8η Μαΐου 1945 είναι όχι μόνον μέρα ολοκλήρωσης της απελευθέρωσης της χώρας, γιατί παραδόθηκαν κι οι τρεις τελευταίες ναζιστικές φρουρές (Σούδα - Μήλος - Λέρος), αλλά γιατί είναι πια δυνατός ο συγκριτικός αναλογισμός της συνεισφοράς της Ελλάδας στο β' Παγκόσμιο Πόλεμο για τη συντριβή του Ναζισμού, όπως και γιατί επιτρέπει μια βαθειά εθνική αυτογνωσία.

Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων 1940-1945 είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την Απελευθέρωση της Ελλάδας, χάρις στην καθολικότητα του χαρακτήρα της.

Καθολικότητα στο χρόνο: Από την πρώτη ως την τελευταία μέρα. Χωρίς ανάπαυλα ούτε μιας μέρας. Συνεχής, αδιάλειπτη, ασταμάτητη πάλη εναντίον των εισβολέων και κατακτητών. Αντίσταση με κάθε τρόπο και μέσο, με την περιφρόνηση, την άρνηση συνεργασίας, με το χωνί, την απεργία, τη διολιοφθορά, με το όπλο στο χέρι.

Καθολικότητα στο χώρο: Από τη μιαν άκρια της Ελλάδας ως την άλλη. Από το Διδυμότειχο ως την Καλαμάτα κι από την Κέρκυρα ως την Κρήτη. Το ίδιο στα αστικά κέντρα και στην επαρχία, στις πόλεις και στα βουνά. Αντίσταση σ' όλη τη χώρα.

Καθολικότητα ακόμα στη συμμετοχή των Ελλήνων απ' όλο τον κόσμο: οι Δωδεκανήσιοι, οι Κύπριοι, οι Αιγυπτιώτες Έλληνες στην πρώτη γραμμή. Οι Έλληνες επίσης του Καναδά, των ΗΠΑ, της Νότιας Αφρικής και όπου αλλού. Όλος ο Ελληνισμός επί ποδός, για να αποδείξει γι άλλη μια φορά ότι το Έθνος μας ξεπερνά τα κρατικά όρια.

Καθολικότητα στις ηλικίες και στο φύλο: Όλες οι ηλικίες των Ελλήνων. Από μικρά παιδιά ως γέροι και υπέργηροι. Το ίδιο επίσης γυναίκες και άντρες, χωρίς διάκριση. Όλοι οι Έλληνες ανεξάρτητα από ηλικία. Όλοι συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση. Έδειχναν έκδηλα την αντίθεσή τους, αντιδρούσαν με κάθε τρόπο, αντιστέκονταν κι έπαιρναν μέρος στις Αντιστασιακές Οργανώσεις.

Στα διάσελα της Ιστορίας

Πολιορκία και μάχη των Ναβαρίνων. Παναγιώτης Ζωγράφος, από το άλμπουμ: "Στοχασμοί Μακρυγιάννη", εκδ. Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

του Μανώλη Γλέζου

για την καταπάτηση όλων των δικαιωμάτων στη ζωή, στη δημοκρατία και στην ελευθερία.

Με το δικίο της, συνεπώς η ανθρωπότητα γιορτάζει τη Μεγάλη Μέρα, την πιο σημαντική του 20ού αιώνα. Με υπερηφάνεια οι λαοί της Ευρώπης τιμούν τη νίκη τους εναντίον του Χίτλερ. Γιατί βίωσαν άμεσα, αντίκριστο στο θάνατο, την πρακτική εφαρμογή των ναζιστικών δογμάτων, με τα στρατόπεδα της φρίκης, με τα ιατρικά πειράματα στ' ανθρώπινα πειραματόζωα, με τους φούρνους εξόντωσης των αντιφρονούντων, με τους εκατοντάδες χιλιάδες δολοφονημένους, με τις εκατόμβες των εκτελεσμένων, με τα εκατομμύρια τους νεκρούς από την αστία, την πείνα και τις αρρώστιες, με τις μυριάδες τους νεκρούς στις μάχες και τους βομβαρδισμούς των αμάχων στα αστικά κέντρα.

ημα της σωτηρίας τους από τη ναζιστική υποδούλωση και γι' αυτό τη λογαριάζουν ως Μεγάλη Μέρα, για μας, τους Έλληνες, που ας σημειωθεί δεν τη γιορτάζουμε, η ιστορική αυτή μέρα σηματοδοτεί κι άλλα υψηλότερα, βαθύτερα και ουσιαστικότερα νοήματα.

Δεν την εορτάζουμε. Γιατί εμείς οι Έλληνες δεν συνηθίζουμε να εορτάζουμε τις νίκες επί των αντιπάλων, όπως κάνουν οι άλλοι λαοί. Και οι δύο εθνικές επέτειοι και η 25η Μαρτίου 1821 και η 28η Οκτωβρίου 1940 αποτελούν ξεκίνημα για αγώνα, σηματοδοτούν την απόφαση να θυσιαστούμε για την λευτεριά μας. Το ίδιο τιμούμε και τα ολοκαυτώματα, την αυτοθυσία στο Ζάλογγο, στο Μανιάκι, στα Ψαρά, τη Μάχη της Κρήτης, τη 15 Αυγούστου 1940, τα Καλάβρυτα, το Δίστομο, το Κούρνοβο, το Μονοδένδρι, το Χορτιάτι, το θυσιαστήριο της Καισαριανής και τόσα άλλα τεμένη προσφο-

50

Γιατί εμείς οι Έλληνες δεν συνηθίζουμε να εορτάζουμε τις νίκες επί των αντιπάλων, όπως κάνουν οι άλλοι λαοί. Και οι δύο εθνικές επέτειοι και η 25η Μαρτίου 1821 και η 28η Οκτωβρίου 1940 αποτελούν ξεκίνημα για αγώνα, σηματοδοτούν την απόφαση να θυσιαστούμε για την λευτεριά μας.

Καθολικότητα στην κοινωνική διαστρωμάτωση: Όλοι οι Έλληνες πήραν μέρος στην Εθνική Αντίσταση. Αγρότες, εργάτες, υπάλληλοι, επαγγελματίες, διανοούμενοι, επιστήμονες, στρατιωτικοί, κληρικοί. Όλοι αγωνίστηκαν. Πήραν μέρος στην παθητική αντίσταση και στην ένοπλη αντίσταση. Ελάχιστοι συνεργάστηκαν με τους κατακτητές και είναι αναλογικά λιγότεροι από κάθε άλλη χώρα της Ευρώπης.

Ο παλλαϊκός χαρακτήρας της Εθνικής Αντίστασης είναι το κύριο, το καθοριστικό στοιχείο της Ελλάδας.

Παράλληλα η συμβολή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο για τη συντριβή του Άξονα (Γερμανία-Ιταλία-Ιαπωνία) υπήρξε καθοριστική.

Γιατί η Ελλάδα, με την απόκρουση της φασιστικής επιδρομής του Μουσολίνι κατάφερε το **πρώτο πλήγμα** εναντίον του Άξονα. Έδωσε την **πρώτη νίκη** στις αντιναζιστικές δυνάμεις.

Ως τότε ο Άξονας νικούσε σ' όλα τα μέτωπα (Ευρώπη-Αφρική-Ασία). Νικούσε συνέχεια από τότε που ενσωμάτωσε βίαια την Αυστρία στο Γ' Ράιχ τον Μάρτιο του 1938 (Anschluss) επίσημη κήρυξη του πολέμου το 1939. Είχε κατακτήσει όλη σχεδόν την Ευρώπη.

Η νίκη αυτή -αναπτέρωσε το ηθικό των σκλαβωμένων λαών της Ευρώπης, σκόρπισε ρίγη συγκίνησης σ' όλους τους ηγέτες των Συμμάχων να προβούν σε δηλώσεις θαυμασμού, όπως η Ξακουστή εκείνη ρήση: "...**από τώρα και στο εξής θα λέμε πως οι ήρωες πολέμου σαν τους Έλληνες**".

Η Εθνική αντίσταση των Ελλήνων υπήρξε καθοριστική στην τελική και χρονική έκβαση του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, γιατί για να κατακτηθεί η Ελλάδα χρειάστηκαν 213 ημέρες πολεμικών συγκρούσεων από την πλευρά του Άξονα. Από αυτές τις ημέρες, τις 158 η Ελλάδα αντιμετώπιζε **νικηφόρα** τη φασιστική εισβολή του Μουσολίνι. Και γι' αυτό χρειάστηκε η επέμβαση του Χίτλερ, που με μια φοβερή στρατιά πυρός και σιδήρου, υποχρεώθηκε σε άλλες 55 ημέρες σκληρών μαχών για να κατακτήσει την Ελλάδα.

Κανένα άλλο έθνος στην Ευρώπη, από όσα κατακτήθηκαν, δεν άντεξε τόσο πολύ σε χρόνο μπροστά στον κε-

ραυνοβόλο πόλεμο (Μπλιτς Κρίγκ) του Χίτλερ. Κανένα άλλο έθνος δεν ανέτρεψε τα σχέδια του Χίτλερ, όπως το Ελληνικό Έθνος. Ανέτρεψε τα σχέδια του για την κατάκτηση της Μόσχας, του Καυκάσου, της Κύπρου, της Αιγύπτου. Ματαίωσε τα σχέδια του να υποχρεώσει την Ισπανία και την Τουρκία να βγουν στον πόλεμο στο πλευρό του.

Η Ελληνική Εθνική Αντίσταση υπήρξε καθοριστική ως προς την τελική και χρονική έκβαση του Β' Παγκόσμιου Πολέμου γιατί η συνεισφορά της Ελλάδας στον κοινό συμμαχικό αγώνα υπήρξε αξιόλογη, σημαντική, μοναδική.

✓ **Μοναδική ως προς την καθήλωση**

μεγάλων δυνάμεων του Χίτλερ στην Ελλάδα για να αντιμετωπίσει την Εθνική Αντίσταση. Δεκατρείς ολόκληρες γερμανικές μεραρχίες, πέρα από τις ιταλικές, τις βουλγαρικές και ορισμένες άλλες δυνάμεις, βρίσκονταν καθηλωμένες στην Ελλάδα. Έλειπαν, δηλαδή, από τα άλλα μέτωπα, πάνω από εκατόν πενήντα χιλιάδες ετοιμοπόλεμοι άντρες.

✓ **Μοναδική ως προς τις θυσίες του Ελληνικού Λαού.** Η Ελλάδα έρχεται πρώτη, αναλογικά, ως προς την προσφορά της σε ανθρώπινες απώλειες. Έχασε το 13,6% του πληθυσμού της. Εξακόσιες χιλιάδες πέθαναν από την πείνα, τριακόσιες χιλιάδες είναι οι απώλειες από την υπογεννητικότητα.

Τριάντα οκτώ χιλιάδες εννιακόσιοι εξήντα Έλληνες εκτελέστηκαν. Εβδομήντα χιλιάδες νεκροί σε μάχες, δώδεκα χιλιάδες από αδέσποτες, εκατό χιλιάδες στα στρατόπεδα.

✓ **Μοναδική ως προς τα γεγονότα** πως α) η **πρώτη μαθητική εκδήλωση στην Ευρώπη έγινε στην Κέρκυρα στις 3 Νοεμβρίου 1941.** β) ο **πρώτος φοιτητής που δολοφονήθηκε σε διαδήλωση στην Ευρώπη είναι ο φοιτητής Δήμ. Κωνσταντινίδης στις 22 Μαρτίου 1942.** γ) η **πρώτη ένοπλη εξέγερση είναι του Δοξάτου και της Πρωσοτσάνης τον Σεπτέμβριο του 1941.** δ) η **πρώτη δημοσιοϋπαλληλική απεργία στην Ευρώπη έγινε στην Ελλάδα το 1942 ε) το πρώτο σαμποτάζ στην Ευρώπη είναι η ανατίναξη της ΕΣΠΟ στις 22 Σεπτεμβρίου 1942.**

✓ **Μοναδική ως προς το γεγονός ότι δεν πέτυχε στην Ελλάδα η Πολιτική Επιστράτευση.** Όταν άρχισαν να αραιώνουν οι στρατιές του Χίτλερ από τις μάχες στα διάφορα μέτωπα, συμπλήρωσε τα κενά με γερμανούς εργάτες από τη Γερμανία. Τα κενά όμως που δημιουργήθηκαν τα κάλυψε στρατολογώντας με τη βία, με τη λεγόμενη **Πολιτική Επιστράτευση**, από όλα τα κατεχόμενα κράτη της Ευρώπης. Το ίδιο επιχειρήσε να κάμει και στην Ελλάδα. Αλλά, ο Ελληνικός Λαός, σε μια μεγαλειώδη, πανελλαδική και παλλαϊκή συγκέντρωση-διαδήλωση-εξέγερση ματαίωσε τα χιτλερικά σχέδια. Στις 5 Απριλίου 1943 οι διαδηλωτές κατέλαβαν όλες τις Νομαρχίες της Χώρας και το Υπουργείο Εργασίας στην Αθήνα και έκαψαν τις καταστάσεις των εργαζομένων. Μοναδικό φαινόμενο σ' όλη την Ευρώπη.

✓ **Μοναδική ως προς το γεγονός ότι ο Χίτλερ δεν πέτυχε να σχηματίσει στρατιωτικό σώμα από την Ελλάδα και να το χρησιμοποιήσει ως σώμα κατοχής σε άλλη κατεχόμενη χώρα είτε να πολεμήσει στο Ανατολικό Μέτωπο εναντίον της ΕΣΣΔ.** Μοναδικό φαινόμενο κι αυτό.

Υπήρχαν και στην Ελλάδα προδότες, συνεργάτες και γερμανοντυμένοι, όπως σ' όλη την κατεχόμενη Ευρώπη. Με μια διαφορά. Ο αριθμός τους ποσοτικά και αναλογικά ήταν μικρότερος από κάθε κατεχόμενη χώρα. Και όχι μόνον αυτό. Αλλά δεν κατάφερε απ' όλον αυτό τον συρφετό να σχηματίσει στρατιωτικό σώμα, ως

Κι ακόμη θυμάμαι

Ανοιξιάτικα πρωινά κλωνάρια ανθισμένα δειλά πράσινα
χρώματα
που άρχιζαν να βάφουν τις πλαγιές κορίτσια να πηγαίνουν
στο σχολείο
Γυναίκες να τανύζονται στο διάστημα σφήνες μέσα στις
αρτηρίες
μας σάλπιγγες και ριπές των όπλων που πασχίζαμε να
συνταιριάσουμε με τον εκάστοτε σφυγμό σου
Πρόσωπα που χάνονταν διαδοχικά κι οριστικά από κοντά
μου
στεγνός και στέρφος δεν είχα δάκρυα να κλάψω τον πατέρα
τον φίλο
την αγάπη περνούσαν χρόνοι πολλοί κι ανοίγαν Ξαφνικά
κρουνού
τα μάτια μου νιοές ανέμου και φιλιά τα στέγνωναν κατόπι

Θα πρέπει να θυμάσαι

Ύστερα μας πρόφτασε η άλωση
Τι ωφελεί που είχες προβλέψει την καταστροφή
Οι ποιητές δεν εισακούγονται ποτέ η φωνή τους
Τώρα ένα ροδόφυλλο που το κομμάριασαν οι ερπύστριες
Άγγελοι ολέθρου ανέστησαν εκ της νυκτός αποκόβοντας
Εξόδους διαφυγής σύρματα και γραμμές στενεύοντας τον
ύπνο σου

Όταν βγήκες στους δρόμους δεν αναγνώριζες τίποτα
Ένας λαός εκφυλισμένος συνωθούταν
Στις αγορές και στα ηλεκτρόφωνα τι να' γιναν της γης οι
αντρειωμένοι

Τώρα μέσα στη γενική χρεοκοπία μέσα
Σε συρφετούς από εξαγγελίες και συνθήματα
Μένεις γυμνός ήταν βαριά η καταλήστευση
Δεν έχεις πια τίποτα σου πήραν τα όπλα
Σου πήραν τους φίλους τη φωνή σου πήραν
Τα μεγάλα όνειρα έχασες και το μονοπάτι
Που νίγεται στις μικροδάφνες και τ' αηδόνια
Φαρμάκι παντού σκίβεις καρτερικά το κεφάλι
Μελετώντας τον τρόπο του ποιητή.

Απόσπασμα από το ποίημα με αριθμό 20
του ΚΛΕΙΤΟΥ ΚΥΡΟΥ
στο βιβλίο ΑΠΟΛΟΓΙΑ [ποιήματα]
Θεσσαλονίκη 1976

σώμα κατοχής σε άλλη χώρα ή για να παλεμήσει στο Ανατολικό Μέτωπο εναντίον της ΕΣΣΔ.

Αυτή υπήρξε η συνεισφορά της Ελλάδας στον κοινό Συμμαχικών Αγώνων για τη συντριβή του Χίτλερ και τη σωτηρία της Ανθρωπότητας. Συμβολική καθοριστική για την τελική και χρονική έκβαση του πολέμου.

Όλα αυτά έρχονται στο νου, μαζί με ένα ρίγος θανάτου που διατρέχει ακόμα στα όνειρα της νύχτας, τους επιζώντες εκείνης της εποχής, τους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης,

δικαιούται και δε μπορεί κίολας να παραγνωρίσει τον πρωταγωνιστικό ρόλο που έπαιξε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) και τα κόμματα που το δημιούργησαν (Το ΚΚΕ, το ΣΚΕ, η ΕΛΔ και το ΑΚΕ). Όλες, όμως, οι οργανώσεις αγωνίστηκαν για την αντίσταση κατά του κατακτητή και γι' αυτό δημιουργήθηκε η **Εθνική Αντίσταση**. Το ΕΑΜ, η ΠΕΑΝ, ο ΕΔΕΣ η ΕΚΚΑ ανήκουν πια στο Έθνος, γιατί η προσφορά τους υπήρξε εθνική.

Η εποποιία της Εθνικής Αντίστασης,

νιάκι, το Μεσολόγγι, τα Ψαρά.

Παρ' όλη τη μοναδικότητά τους, δεν μετριοιούνται με τα κοινά μέτρα και σταθμά οι Θερμοπύλες και το Μανιάκι. Διαπερνούν όμως τις συνειδήσεις των Ελλήνων, ώστε να πολεμά ο κάθε γιος της Ελλάδας «Στης ιστορίας το διάσελο, όρθιος». (Νικ. Βρεττάκος).

Η Επανάσταση του Εικοσιένα, δε μετριέται με τα συνηθισμένα μέτρα της λογικής, σκορπά όμως ριγή συγκίνησης στη δημιουργημένη Εθνική συνείδηση και συνεπαίρνει τους Έλληνες για ν' ανέβουν, μέσα από τη φασιστική σκλαβιά, όλες τις σκάλες του ιστορικού χρόνου ως την 28η Οκτωβρίου 1940. Στην Πίνδο, στα οχυρά της Μακεδονίας, στη Μάχη της Κρήτης, στις διαδηλώσεις της Αθήνας, στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής, στο Κάστρο του Υμηττού, στα Καλάβρυτα, στο Δίστομο, στο Χορτιάτη, στο Κομμένο της Άρτας, στο Μονοδένδρι της Σπάρτης, στο Κούρνοβο, στο Δοξάτο, στα Κερδέλλια, στο Αμπελόφυτο, στο Δομένικο, στις Λιγυιάδες, στο... , στην ατέλειωτη σειρά των μαρτυρικών πολέων, οικισμών και χωριών, σ' όλα τα ολοκαυτώματα του αγώνα.

Η Ελληνική Εθνική Αντίσταση ως ανεκτίμητο ιστορικό ορόσημο επιβεβαιώνει την εθνική ταυτότητα. Το 1940-1945 ως μια από τις ιστορικές ανατάσεις του ελληνικού λαού αποδεικνύει με τον πιο τρανό τρόπο την Εθνική Υπόσταση.

Οι Έλληνες στην Ελλάδα και όπου γης με τη γενναιότητά τους και τις αμέτρητες πράξεις αυτοθυσίας μαρτύρησαν γι' άλλη μια φορά πως υπάρχουν ως Εθνική Οντότητα. Γιατί όπως είπε ο Μακρυγιάννης στους Μύλους τ' Αναπλιού κι επιβεβαίωσαν κι επικύρωσαν με την προσφορά της ζωής τους οι δεκάδες χιλιάδες εκτελεσμένοι γιοι της Ελλάδας, που πολεμούν ολόρθοι στα διάσελα της ιστορίας: «οι Έλληνες είναι έτοιμοι να πεθάνουν για τη λευτεριά τους».

Ουσία της Ιστορικής ενότητας

Η

έννοια της ιστορικής ενότητας πρέπει να ξεχωριστή σε δυο ιδιαίτερα στοιχεία. Στην αντικειμενική ιστορική συνέχεια ενός λαού και **στη συνείδηση** αυτής τη συνέχειας. Αντικειμενική ιστορική συνέχεια έχομε, όταν ένας λαός από την αρχή που φάνηκε στην ιστορία ξακολούθησεν αδιάκοπα να υπάρχει χωρίς δηλ. να 'ρθη καμιά εποχή γενικού εξολοθρευμού της φυλής ή χωρίς να γίνει τούτο ανακάτεμα αιμάτων, που ο πρωτόγονος φυλετικός χαρακτήρας του λαού να έχει σβήσει μαζί με τα οικοδομημένα πάνω σ' αυτόν ψυχικά αποκρυσταλλώματα από την ως τότε ιστορική ζωή του.

Του είδους αυτού την ιστορική συνέχεια μάς την αρνήθηκαν καθώς είναι

Ναυμαχία γενναία των Ελλήνων, Παναγιώτης Ζωγράφος, από το άλμπουμ: "Στοχασμοί Μακρυγιάννη", εκδ. Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

που επιζούν ακόμα κατά λάθος, γιατί δεν τους άγγιξε κατάστηθα το βόλι του θανάτου.

Οι μνήμες όμως εκείνης της εποχής, δεν είναι μόνο ατομικές. Κι όσο κι αν επιχείρησαν πολλοί («φιλοι» και εχθροί, «Έλληνες» και ξένοι) να σβήσουν αυτές τις μνήμες, να τις αγνοήσουν, να τις διαστρεβλώσουν, να τις υποτιμήσουν και να τις μηδενίσουν, να τις εκτιμήσουν σαν ένα τίποτα μέσα στην αιωνιότητα, οι μνήμες αυτές ζουν. Ζουν γιατί ανήκουν πια στο έθνος.

Όλοι οι Έλληνες συμμετείχαν στην Αντίσταση. Γι' αυτό η ατομική αντίσταση μετουσιώθηκε, μεταλλάχθηκε κι έγινε **Εθνική Αντίσταση**.

Πάμπολλες οργανώσεις σχηματίστηκαν για να εκφράσουν και να συντονίσουν τον αγώνα για τη σωτηρία του Λαού και τη Λευτεριά της Πατρίδας. Κανένας δεν δικαιούται και δε μπορεί κίολας να μειώσει τη συνεισφορά και της πιο μικρής αντιστασιακής μονάδας. Κανένας επίσης δεν

θέλουν δεν το θέλουν μερικοί, αποτελεί **εθνική μνήμη**. Καταγράφεται ως η πιο σημαντική εθνική ιστορική εποχή, του 20ού αιώνα. Οι μνήμες, βέβαια, δεν αναπαράγονται. Θα αποτελούσε, όμως, ιστορική αφέλεια να δεχτούμε πως οι ιστορικές μνήμες είναι άσχετες από την όποια φάση της εξελικτικής πορείας ενός Έθνους.

Το ελληνικό Έθνος, το πιο μακράν στην ιστορία της Ανθρωπότητας (μόνο το κινέζικο Έθνος μας συναγωνίζεται, χωρίς να έχει και 400 χρόνια σκλαβιάς), εξακολουθεί να υπάρχει, όχι γιατί αναπαράγει τις ιστορικές του μνήμες. Αλλά γιατί οι ιστορικές μνήμες προσφέρουν δημιουργική δύναμη εθνικής αυτογνωσίας.

Ο Μαραθώνας, οι Θερμοπύλες, η Σαλαμίνα απόδειξη αυτογνωσίας για τη δυνατότητα υπεράσπισης ανθρωπιστικών ιδεών, για ελευθερία και δημοκρατία, δεν αναπαράγονται. Δημιουργούν, όμως, εθνική συνείδηση, που χτίζει τα βάρη απ' όπου θα εξορμήσει και θα δημιουργήσει το έθνος των Ελλήνων, το Σούλι, το Μα-

Φυσικά και αποδέχομαι την κάποια πολιτισμική συνέχεια του ελληνοισμού. Αλλά όχι και ολόκληρη την παπαρηγοπούλεια όποση. Σε ορισμένα σημεία σαφώς και υπάρχει αυτή η συνέχεια... Θεωρώ τη συνέχεια αυτή ως ένα δυναμικό φαινόμενο με διαφορετικές φάσεις...

Λοιπόν, η αντίθεση με όλα αυτά τα φαινόμενα για μένα είναι αντίσταση. Δηλαδή, όπως πολύ σωστά συμπυκνώνεται στο ερώτημά σας, δεν θεωρώ αντίσταση απλή και μόνο να πάρεις τα όπλα να ανεβείς στα βουνά. Αυτό είναι εύκολο πράγμα, σχετικά εύκολο. Το πρόβλημα είναι να μένεις αυτό που είσαι, και αυτό βέβαια συνδυάζεται με την πολιτισμική συνέχεια του ελληνοισμού. Με το γεγονός ότι, όταν κατακτήθηκε ο ελληνοικός λαός, από τους Ρωμαίους αρχικά είτε αργότερα από τους Τούρκους, είχε εθνική ενότητα και συνείδηση της ενότητας αυτής. Υ-

γνωστό μερικοί νεώτεροι ιστορικοί υποστηρίζοντας, πως σε μια περίοδο της ιστορίας μας ερμηνεύθηκε η Ελληνική γη από τους κατοίκους της που ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων και στη θέση τους ήρθαν φύλα Σλαβικά, που αποτελούν μαζί με τους Αρβανίτες το σημερινό πληθυσμό της Ελλάδας. Η θεωρία αυτή πολεμήθηκε και έπεσε. Γιατί απόδειξαν άλλοι ιστορικοί και ξένοι και δικοί μας, πως ο Ελληνισμός διατηρήθηκε, προ πάντων στις πολιτείες, μ' όλο το κύμα των ξένων λαών, που πλημμύρισε σε ωρισμένες εποχές τη χώρα μας και πως τ' απομεινάρια των ξένων αυτών λαών απορροφήθηκαν ολότελα από τον ελληνικό πυρήνα, έτσι που σήμερα η οσλαβική επίδραση είναι όπως διόλου ασήμαντη στην Ελλάδα και τα σημάδια της έμειναν μόνο σε μερικές τοπωνυμίες και σε μερικά ήθη και έθιμα ωρισμένων ελληνικών τόπων.

Μα οσοδήποτε πολύ κι αν κύνεται μέσα σ' ένα λαό, η σημασία του δεν είναι απόλυτη (ως προς την ιστορική συνέχεια και όχι γενικά βιολογικά), όσο δεν επηρεάζεται το δεύτερο, το πολύ πιο σημαντικό στοιχείο της ιστορικής ενότητας. Και το στοιχείο αυτό είναι η **συνείδηση της ιστορικής συνέχειας**. Όπως όταν έχω μέσα στα κατάβαθα της ψυχής μου την ακλόνητη πίστη, πως είμαι Έλληνας και θέλω να ενώσω την τύχη μου μαζί με τους Έλληνες αδελφούς μου, αποτελώ μέρος αναπόσπαστο του έθνους του ελληνικού του σημερινού, έστω εάν φυλετικά είμαι Σύρος ή Αρβανίτης, έτσι και όταν έχω μέσα μου την πίστη πως είμαι απόγονος των αρχαίων Ελλήνων, όταν έχω δηλ. τη συνείδηση της ιστορικής συνέχειας, είμαι αληθινά απόγονός τους, έστω και αν τρέχω στις φλέβες μου οποιοδήποτε αίμα, αρκεί αυτή τη συνείδηση να

τη στηρίζουν τα γενικά ψυχολογικά κληρονομικά στοιχεία, που βρίσκονται μέσα στα κοινά γνωρίσματα του χαρακτήρα στη γλώσσα, στις παραδόσεις, στα ήθη και έθιμα και στις θρησκευτικές δοξασίες και στα κοινά εθνικά ιδανικά. Και αυτή η εσωτερική πίστη, η συνείδηση της ιστορικής συνέχειας οσοδήποτε και αν σκοτίστηκε κάποτε από τη χριστιανική συνείδηση, που σε ωρισμένες εποχές από θρησκευτικούς λόγους ήρθε σε αντίθεση προς τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, **τον εθνικό**, όμως έμεινε πάντα στα βάθη της ψυχής των Ελλήνων και γρήγορα ξύπνησε ζωντανή και σα φωτεινή γραμμή την παρακολουθούμε πότε ωκρότερη και πότε ζωρρότερη ανάμεσα στον κόσμο το Βυζαντινό, για να τη δούμε να φωτίζει κρυγμένη από τα κείλη του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα όλη τη σκοτεινή νύχτα τη ελληνικής δουλείας.

Έτσι λοιπόν στο έθνος το ελληνικό βρίσκεται και τα δυο στοιχεία της ιστορικής ενότητας και το **αντικειμενικό** δηλ. η αδιάκοπη ζωή της φυλής μας από τους αρχαιότατους χρόνους ως σήμερα και το **υποκείμενο** δηλ. η **συνείδηση**, πως εμείς είμαστε η ίδια φυλή των αρχαίων Ελλήνων μόλο που ήρθαν στη χώρα μας σε διάφορες εποχές πολλοί ξένοι λαοί και ανακατώθηκαν μαζί μας. Και αφού τόσο βαθιά ριζωμένη βρίσκεται στη ψυχή όλων των Ελλήνων αυτή η πίστη, δεν μπορεί βέβαια πα σήμερα να κινδυνέψει από πουθενά και όλοι οι φόβοι είναι μάταιοι.

Δημήτρης Γληνός,
Απόσπασμα από το βιβλίο:
Έθνος και Γλώσσα,
εκδόσεις "Αθηνά", 1971.

Η αντιστασιακή υφή του ελληνισμού

πήρχε μια λαϊκή ενότητα με τη γλώσσα, με τα ήθη και τα έθιμα, και είχε συνείδηση της ταυτότητάς του αυτής, η οποία του επέτρεψε να αντισταθεί, να αντισταθεί στην απορρόφηση από άλλους λαούς οι οποίοι ήταν κατακτητές του. Με αυτή την έννοια, το φαινόμενο αυτό μπορεί να το δει κανείς και σ' άλλους λαούς. Δεν είναι ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ελληνικού λαού. Το ίδιο φαινόμενο μπορεί να το δει σε όλους τους λαούς της Κεντρικής Ευρώπης και στους άλλους βαλκανικούς λαούς, οι οποίοι, όχι βέβαια με τον ίδιο ρυθμό, ανέπτυξαν τα εθνικά τους κινήματα.

Πάντως η αντίσταση αυτή γίνεται ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνικής ιστορίας, γιατί ο ελληνισμός είχε αυτή την πορεία για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Δεν ξέρω αν γίνονται σαφής και δεν θα ήθελα να παρεξηγηθώ, να θεω-

ρηθεί ότι αντιμετωπίζω την ελληνική ιστορία σαν να είμαστε εμείς οι παλικαράδες του κόσμου, ο περιούσιος λαός της ιστορίας.¹

Ο αντιστασιακός χαρακτήρας... διέπει ολόκληρη τη νεοελληνική ιστορία: ο ελληνισμός ανήκει στην κατηγορία των μικρών λαών που κινούνται στην περιφέρεια του νεότερου κόσμου, και που η σταδιακή ανάπτυξη της εθνικής τους συνείδησης και η συγκρότησή τους σε καινούργια έθνη, που διεκδικήσαν και διεκδικούν την πολιτική τους ανεξαρτησία και την οικονομική και πολιτισμική τους αυτονόμηση, συντελείται μέσα στην πάλη εναντίον υπερεθνικών αυτοκρατοριών στην αρχή, εναντίον υπερεθνικών ιμπεριαλιστικών οικονομικοκοινωνικών συγκροτημάτων, στα νεότερα χρόνια.

Η αντιστασιακή αυτή διαδικασία, με την πιο πησιτιά σημασία του όρου, που πε-

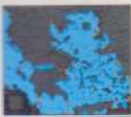
ριέχει κάθε προσπάθεια διαφύλαξης της ιδιαίτερης προσωπικότητας ενός λαού, παίρνει διάφορες μορφές: από την απλή προσαρμογή στις εκάστοτε συνθήκες με προοπτική τη διεύθυνση στους πολιτικοκοινωνικούς μηχανισμούς της κατάκτησης και τη μετατροπή τους σε όργανα εθνικής συντήρησης (εκκλησία-Φαναριώτες-κοινότητες-αρματολοί, στην Τουρκοκρατία) και την ολοένα και περισσότερο ενεργό συμμετοχή στους οικονομικούς μηχανισμούς των κατακτητών και ιδιαίτερα των δυτικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Εγγύς Ανατολή, που έδωσε ως το τέλος του 19^{ου} αι. τις πραγματικές διαστάσεις του Ελληνισμού, ως τη συνεχή παθητική ή ένοπλη αντίσταση (κλεφτουριά - αλληπάλληλα, έστω και ξενοκίνητα, κινήματα) που κατέληξαν στην εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση του '21.

Επίσης, όταν από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους ως τις μέρες μας οι εξωελληνικές δυνάμεις παίρνουν πρωτεύοντα ρόλο στη ρύθμιση της μοίρας του Ελληνισμού, όχι μόνο στην εθνική του ολοκλήρωση, αλλά και στην εσωτερική του πολιτική και κοινωνική εξέλιξη, σε σημείο που η επίσημη πολιτική της Ελλάδας να δίνει συχνά την εντύπωση ότι ανεξίσταται εν απουσία των Ελλήνων, η παρουσία του ελληνικού λαού εκδηλώνεται με συνεχή κινήματα διαμαρτυρίας, έστω και αν τα κινήματα αυτά δεν παίρνουν πάντα συγκεκριμένες πολιτικές μορφές, που κορυφώνονται με την εθνική και αντιφασιστική αντίσταση του 1940-1945.²

Νίκος Σβορώνος

1. Κ.Θ. Δημαράς, Νίκος Σβορώνος, *Η μέθοδος της Ιστορίας*, συνεντεύξεις με τους Στέφανο Πεσμαζόγην και Νίκο Αθιβιζάντο, Άγρα, Αθήνα 1995, σελ. 104, 161.

2. Νίκος Σβορώνος, *Ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1976, σελ. 12-13.

**Φεβρουαρίου
10, 1919**

Οι Έλληνες «ομογενείς» του Παρισιού και της Λόντρας, τι είναι;

De bons capitalistes ou de bons bourgeois, εκστατικοί πάντα μπρος στη Γαλλία ή Αγγλία που τους θρέφει το πουγκί. Θα βλέπουν τη Γαλλία και Αγγλία σαν τα μαστάρια καμιάς αγελάδας φορ-

τους. Είμαι πιο κοντά στους λαούς και τα αισθήματά τους, είτε εθνικιστικά είτε σοσιαλιστικά. Μ' αρέσει να θέλουν να κρατήσουν τη διαφορά που ο καθένας τους αισθάνεται πως έχει από τους άλλους λαούς. Μ' αρέσει να συλλογίζονται και το ψωμί τους. Είναι αληθινά αισθήματα. Μα μ' αρέσει και να μη σκοτίζομαι για πάρα πέρα, για ιμπεριαλιστικά σχέδια, μ'

ζέλος από το πάθος του ενάντια στο Βασιλιά θέλησε να τον εκδικηθεί και πήγε κρυφά στην Entente και τον ραδιούργησε και επροετοίμασε την επέμβασή της για να τον βγάλει από την Ελλάδα. Έπειτα, με την προστασία τους, ξεσπάθωσε (κατά τα μέσα του 1916) ενάντια στο Βασιλέα, και έχασε τη συμπάθεια του λαού. Μα με την προστασία των ξένων στάθηκε και στέκεται. Οι Αγγλογάλλοι τον διακρύπτουν ή και τον έχουν για μεγάλον άντρα γιατί τους βοηθεί να κάνουν τις δουλειές τους, να εκτελούν τα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια στην Ανατολή. Μα και τα ιμπεριαλιστικά σχέδια είναι ψέμα, γιατί δεν τα θέλουν οι λαοί. Απόδειξη η Ρωσία και η Γερμανία. Τρία χρόνια αγωνίστηκε η ιμπεριαλιστική Ρωσία (η επίσημη Ρωσία) για να πάρει την Πόλη, και σκοτώθηκε κόσμος και κοσμάκης, και υπόφερε ο λαός. Και όλα στο βρόντο, γιατί κουράστηκε, απελπίστηκε ο λαός, σπκώθηκε και σάρωσε τους κυβερνήτες του με τα ιμπεριαλιστικά σχέδια μαζί. Το ίδιο και στη Γερμανία. Τώρα μένουν οι ιμπεριαλιστικοί κυβερνήτες της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας. Και αυτοί θα σαρωθούν από τα λαϊκά κύματα που θα σπκωθούν σίγουρα, σήμερα αύριο. Και τότε ο κ. Βενιζέλος, ο τσαρλατάνος, ο ραδιούργος, ο ταχυδακτυλουργός, ο δημαγωγός, ο γαλίφης, θα μείνει σόλος. Που θα σπκρική; Οι ιμπεριαλιστές ξένοι προστάτες του θα είναι καντακωμένοι.

Στα υποδουλωτικά του καρώματα μπορεί να ελπίζει πως έχει στήριγμα τους Μικρασιάτες και νησιώτες Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου, Ρόδου (Κύπρου). Αυτοί είναι ραγιαδες, συνήθισαν με τον Τούρκο. Ένα αίσθημα έχουν, πώς να γλιτώσουν από τον Τούρκο και ας γίνουν ο,τιδήποτε. Δέχονται ευκολότερα από το λαό της ελεύθερης Ελλάδας ένα καθεστώς αυτονομίας και προστασίας ξενικής, φτάνει να ξεφύγουν από τα χέρια του Τούρκου. Απάνω σ' αυτό το αίσθημά τους θα παίξει ο Βενιζέλος. Θέλει να τους ενώσει με την Ελλάδα για να σπκρική έπειτα απάνω τους και να επικρατή-

Εθνική και κοινωνική συνείδηση

Παναγιώτη Ζωγράφου, Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως από το Άλμπουμ Στοχασμός Μακρυγιάννη, εκδόσεις: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

τωμένα με γάλα για ν' αρμέξουν. Ζουν όπως ζουν οι capitalistes ή οι bourgeois του τόπου, με τη διαφορά που δεν είναι εγκώριοι, δεν έχουν τους ίδιους δεσμούς με τα περασμένα, την ίδια κληρονομικότητα. Καλλιεργούν σχέσεις με τους ντόπιους, που τους περιφρονούν τους «ομογενείς» αυτούς λιγάκι. Την εκκλησία τους την έχουν κάμει όσο γίνεται πιο διαμαρτυρόμενη στη Λόντρα και πιο καθολική στο Παρίσι, μοντέρνα ορθοδοξία. Κάνουν προξενιές για τις κόρες και τους γιους τους, που πρέπει να κάμουν καλούς γάμους. Τι ιδανικά έχουν; καπιταλιστικά ή μπουρζουαζικά. Την Ελλάδα και τα ελληνικά πράγματα, τα κρίνουν από ψηλά, σαν τους Γάλλους και Άγγλους.

Βαρέθηκα όλους τους ιμπεριαλισμούς και τα επιχειρήματά τους, βαρέθηκα όλους τους διπλωμάτες και τη διανοητικότητα

αρέσει η αδελφότητα που αισθάνονται αναμεταξύ τους οι λαοί σαν άνθρωποι, μ' αρέσει ο Γάλλος να βλέπει το Γερμανό σαν αδελφό, σαν όμοιό του, σαν άνθρωπο, να βλέπει τη διαφορά του αλλά και να μην τον βρίζει, να μην τον περιφρονεί(...)

**Φεβρουαρίου
12, 1919**

Και πριν, στα 1916 και 1917 πίστευα και έγγραφα πως το ψέμα δεν μπορεί να σταθεί πολύ. Θα πέσει. Είναι το ψέμα ασταθής ισορροπία και πρέπει να πέσει μια μέρα. Είναι λοιπόν ψέμα ότι ο Βενιζέλος είναι ο εκλεκτός του λαού. Είναι ψέμα ότι ο λαός θέλησε τον πόλεμο. Είναι ψέμα ότι δέχτηκε ευχάριστα την αγγλογαλλική επέμβαση και την υποδούλωσή του. Είναι ψέμα ότι η Αγγλογαλλία έχει δικαίωμα προστασίας απάνω στην Ελλάδα. Τα ψέματα αυτά θα πέσουν. Ο Βενι-

του Ίωνα Δραγούμη

Από το ημερολόγιο του Ίωνα Δραγούμη ("Φύλλα ημερολογίου", έκτος τόμος 1918-1920, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1987) δημοσιεύουμε αυτά τα αποσπάσματα, γραμμένα λίγο πριν το θάνατό του, στην εξορία του της Κορσικής. Σε αυτά αναδεικνύεται ένας Δραγούμης διαφορετικός από τα γνωστά στερεότυπα.

σει αυτός, γιατί είναι φίλαρχος και πρέπει πάντα να βασιλεύει, έστω και με την προστασία και σαν υποταχτικός των ξένων. Και στην Ινδία υπάρχουν μακαραγιάδες που βασιλεύουν υποταχτικοί της Αγγλίας. Τι μ' αυτό που είναι δούλοι των Άγγλων; Μήπως τάχα δε βασιλεύουν; Τον ελεύθερο λαό της ελεύθερης Ελλάδας νομίζει πως θα τον υποτάξει στον εαυτό του και στην Αγγλογαλλική προστασία (ιμπεριαλισμό) μέσω των Μικρασιατών που τα δέχονται όλα φτάνει να μην έχουν τον Τούρκο από πάνω τους. Έχει και τους Κρητικούς που ήταν πάντα τους μισοφόροι.

Οι Αγγλογάλλοι ιμπεριαλιστές και ο Βενιζέλος έχουν κοινές ελπίδες, και έκαναν συνεταιρισμό με την ελπίδα κοινού κέρδους. Θα τους βγει ξυπόλητη φιλοκέρδεια τους. Θα σαρωθούν από τα λαϊκά κύματα που υψώνονται. Είχε δίκιο ο Wilson όταν έλεγε τις προάλλες: «The fortunes of mankind are now in the hands of the plain people of the world».

**Μάρτιν
12, 1919**

Σε τι εποχή ζούμε!

Σήμερα διάβασα στο εφημερίδιό μου τις εφημερίδες. Η Ρωσία, αφού έκανε τη ριζοσπαστικότερη κοινωνική επανάσταση, παλεύει μεταξύ της και με την ξενική επέμβαση. Έλληνες και Γάλλοι στρατιώτες πολεμούν στην Οδέσα. Μακάρι να τσακιστούν από τους μπολσεβίκους. Άγγλοι και Γάλλοι στον Αρχάγγελο. Γάλλοι στην Ουκρανία. Οι Πολωνοί παλεύουν με τους Τσέχους, Ουκρανούς, Γερμανούς, Γερμανοί με τους Τσέχους, Ούγγροι με τους Σλοβάκους και Ρουμάνους. Στην Ουγγαρία, στην Πολωνία, στη Ρουμανία μπολσεβισμός βροντάει, στη Γερμανία σπαρτακισμός. Οι διπλωμάτες αγωνίζονται να βρουν λύσεις στο Παρίσι ιμπεριαλιστικές ή συμβιβαστικές. Ο Ουίλσον παλεύει με τον Κλεμανσώ. Οι Ιταλοί μποϊκοτάρουν τους Γιουγκοσλάβους. Οι Αμερικάνοι φοβερίζουν τους Ιταλούς πως αν δεν πάψουν το μποϊκοτάρισμα των Γιουγκοσλάβων θα τους μποϊκοτάρουν αυτοί. Ο Βε-

νιζέλος βγάζει λόγους και εισπράτει επευφημίες και χειροκροτήματα κούφια σ' ένα θέατρο στη Μασαλία. Στην Πορτογαλία μοναρχική επανάσταση που αποτυχαίνει. Στην Ισπανία αυτονομιστικό κίνημα Καταλανίας και σοσιαλιστικά κινήματα. Στην Αγγλία, ιρλανδικό κίνημα αυτονομιστικό και κίνδυνος απεργίας μεγάλης, ανθρακωρύχων, σιδηροδρομικών και dockers. Στο Βέλγιο το 1/3 των εργατών απεργεί. Οι νασιοναλιστές των διάφορων κρατών μαλώνουν αναμεταξύ τους για εδαφικές κατακτήσεις. Οι λαοί πεινούν, οι εμπορευόμενοι και επιχειρηματίες κερδίζουν και χορταίνουν, οι ακόρταγοι. Τα δημόσια οικονομικά τρίζουν από το βάρος των δανείων. Δικτατορεύουν και αγορεύουν οι πρωθυπουργοί. Παχιά λόγια και λιγνές ιδέες. Και γω ο Έλληνας, ελεύθερος τάχα πολίτης, βρίσκομαι εξοριστος στη Γαλλία που κάνει τον χωροφύλακα της Ελλάδας, c' est l'été de justice, de droit et de paix qui commence!

Είπα: - Θα ήθελα να μην είχαμε ανάγκη να κάνουμε στην Ελλάδα ό,τι έκανε για μας ο Βενιζέλος. Να τους ταπεινόναμε τους βενιζελικούς με μια μεγαλόπρεπη περιφρόνηση και επείκεια.

- Ναι, αυτό θα ήταν ωραίο, έκανε η συνομιλήτριά μου, μα δεν μπορεί να γίνει δυστυχώς.

Και μπορεί να έχει δίκιο, αφού θα χρειαστεί να γίνει επανάσταση, και κάθε επανάσταση πρέπει αναγκαστικά να κάμει πολλές ατομικές αδικίες, όσες κι αν είναι ο λαός που την ακολουθεί.

**Μαρτίου
18, 1919**

Αγαπώ πάρα πολύ τον άνθρωπο για να γίνω στενός σοσιαλιστής.

Αγαπώ πάρα πολύ τον άνθρωπο για να γίνω στενός πατριώτης.

Αγαπώ πάρα πολύ τον άνθρωπο για να νοιώσω τον εαυτό μου άτομο.

Από άνθρωπος μιας τάξης με ορισμένα συμφέροντα τάξης, γίνομαι σοσιαλιστής με την πλατειά έννοια, και θέλω μια καινούρια οικονομία της κοινωνίας μου και των άλλων κοινωνιών. Από στενός

πατριώτης, γίνομαι εθνικιστής, με τη συνείδηση του έθνους μου και όλων των άλλων εθνών, γιατί οι διαφορές των εθνών πάντα θα υπάρχουν, και έχω τη συνείδησή τους και καίρομαι που υπάρχουν αυτές οι διαφορές, που με τις αντιθέσεις τους, με τις αντιλήψεις τους, υψώνουν την ανθρώπινη συνείδηση και ενέργεια.

Από άτομο γίνομαι άνθρωπος.

Από τη στενή αλληλεγγύη, την ασυνείδητη, τη λεγόμενη αλληλοβοήθεια, φτάνω στην έννοια της αληθινής της πλατειάς αλληλεγγύης, της ανθρωπίνης, και ζω και

πολιτισμούς και ας επηρεάζουν τα άλλα έθνη, αν μπορούν. Κι όποιος κάμει τον καλύτερο.

Μου φαίνεται πως αυτό το: «Γιούχα σ' όλους τους ιμπεριαλισμούς» μου έρχεται φυσικά στο στόμα, από το αίσθημα πως άμα πέσουν τα ιμπεριαλιστικά, κεφαλαιοκρατικά καθεστώτα στη Γαλλία, Αγγλία, Ιταλία όπως έπεσαν στη Ρωσία, τότε θα μπορέσει να ανασάνει ο Ελληνισμός από τις διάφορες χωματικές βουλιμίες των Γάλλων, Άγγλων, Ιταλών, όπως και των Ρώσων. Ας μας αφήσουν ήσυχους στα σύνορά μας

Α' μάχη των Ελλήνων κατά των Τούρκων εις την γέφυραν της Αλαμάνας, Β' εις την Αγίαν Μαρίνα και Στυλίδα, Γ' εις το Πατραϊκό. Από το Άλμπουμ του Παναγιώτη Ζωγράφου, "Στοχασμοί Μακρυγιάννη", Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

ενεργώ σύμφωνά της. Άμα φτάσω στην κατανόηση αυτής της ανθρωπίνης αλληλεγγύης, άμα ιδώ καθαρά την εικόνα της, αυτή πα με σπρώχνει, και άθελά μου, στις καλές στις φωτεινές πράξεις, με βάζει σε μια πειθαρχία ζωής σύμφωνης με τον εαυτό της, με οργανώνει για μια ζωή σε υψηλό ηθικό επίπεδο(...)

**Μάρτιν
21, 1919**

Κάτω όλοι οι ιμπεριαλισμοί! Θα σουχάσουν πολύ και θα καλυτερέψουν πολύ οι άνθρωποι άμα πάψουν να έχουν χωματική λαιμαργία, δηλαδή να διψούν για ν' απλωθούν σε ξένα κώματα, να ορίζουν όλο και περισσότερα κώματα. Να θέλουν τα έθνη να ορίζουν ανθρώπους το εννοώ, μα πώς να τους ορίζουν; με το πνεύμα, με τον πολιτισμό τους τον ανώτερο. Ας δημιουργούν τα έθνη

Αυτό προπάντων θέλω και γι' αυτό λέω «Κάτω οι ιμπεριαλισμοί!»(...)

**Απρίλη
6, 1919**

Μια περίοδο της ζωής μου εθνικιστική, (από τα 1902 ως τα 1914 απάνω κάτω). Έπειτα έβαλα μια pétition de principe στο νασιοναλισμό μολονότι ενεργούσα συμφωνά του. Τώρα μπαίνω σε μια σοσιαλιστική και ανθρωπιστική περίοδο. Αρχίζω να λαβαίνω συνείδηση του αναρχισμού μου (1917-1919) και προχωρώ. Δόξα στην εξορία μου και στην καταναγκαστική αδράνεια. Και σ' αυτό πρέπει να βάλω une pétition de principe.

Στην πρώτη περίοδο επίδραση του Nietzsche και Barrés. Στη δεύτερη Τολστόϊ, Rousseau, Κροπότκιν, Gide.

Στην πρώτη περίοδο Μακεδο-

νική ενέργεια. Στη δεύτερη Ρωσική επανάσταση και κοινωνικά επανάσταση παντού. Στη Μακεδονική ενέργεια έλαβα μέρος, στην κοινωνική επανάσταση όχι ακόμα.

Ο Βαρές στο νασιοναλισμό που έπλασε δεν έκαμε άλλο παρά να δώσει συνείδηση σ' ένα αίσθημα βαθιά ριζωμένο στην ανθρώπινη ψυχή, στον πατριωτισμό. Ο Κροπότκιν και Μπακούιν δεν κάνουν άλλο παρά να δίνουν συνείδηση (τη συνείδηση που αυτοί οι ίδιοι έλαβαν) ενός άλλου βαθιού αισθήματος, της αλληλοβοήθειας

ματος όπως και οι ατομικιστές φώτισαν το άλλο αίσθημα τον εγωισμό (με αρχή την αυτοσυντηρησία).

**Μαΐου
21 1919**

Καλά το άτομο, δεν έχει ελεύθερη βούληση (libre arbitre) αλλά τα έθνη, που είναι νεφελώματα, δεν έχουν ούτε αυτά; Να ένα ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί. Πρώτα πρώτα τι θα πει έθνος; Έπειτα είναι έθνη πιο ομοιογενή και άλλα ετερογενή. Μια ή πολλές κοινωνίες. Έθνη

έχουν ελεύθερη βούληση, ενώ τα άλλα που βρίσκονται σε ζύμωση και en ébullition (βράζουν δηλαδή σαν το μούστο) να έχουν και να εξαρτάται από την επικράτηση του ενός ή του άλλου στοιχείου που τα αποτελούν, ή από μίγμα που θα βγει, να έχουν ή να μην έχουν. Στα μη κωνεμένα έθνη μπορείς να φανταστείς ποικίλους συνδυασμούς με ποικίλες τάσεις. Είναι πολλές θέλησες που συγκρούονται, ποικίλες κληρονομικότητες(...)

Όλες αυτές οι σκέψεις μου ήλθαν από το Μικρασιατικό ζήτημα. Ρωτώ: μπορούσε ο Ελληνισμός να ακολουθήσει δυο δρόμους, ή τη διατήρηση της Τουρκίας και την καλπότερη της ζωής των Ελλήνων εκεί, ή την πολιτική της προσθήκης κομματιών της Τουρκίας στην Ελλάδα (ή την αυτονομία των ελληνικών περιφερειών της Τουρκίας). Και στα 1909-1912 παρουσιάστηκε αυτό το δίλημμα: τοπικές εδαφικές αυτονομίες μέσα στην Τουρκία, ή εθνικές αυτονομίες αφεδιάλυτες μέσα στο οθωμανικό κράτος, με κέντρο των αυτονομιών την Πόλη και τα πνευματικά κέντρα. Γιατί επικράτησε το πρώτο και όχι το δεύτερο; Και οι δυο τάσεις είχαν υποστηρικτές και αντιπροσώπους.

**Αυγούστου
14 1919**

Ολοι όσοι νοιώθουν κάτι συναισθάνονται μια στενοχώρια στην Ελλάδα, και περιφρονούν λιγάκι τους συγκαιρινούς Έλληνες. Γιατί; Γιατί δεν εδημιούργησαν οι νεώτεροι Έλληνες τίποτε δικό τους. Για το κράτος τους πήραν καλούπι από τα δυτικά κράτη, για τον πολιτισμό παίρνουν παραδείγματα από τη Δύση. Ούτε φιλολογία δική τους δεν μπόρεσαν να φτιάσουν. Τίποτε πρωτότυπο δεν έφτιασαν και ρίχτηκαν στην κερδοσκοπία.

Γι' αυτό όσοι νοιώθουν κάποια στενοχώρια στην Ελλάδα, ή καταφεύγουν σε παλιότερα ελληνικά πρότυπα, στην αρχαία Ελλάδα ή στη βυζαντινή Ελλάδα δηλαδή στην Ανατολή, ή καταφεύγουν σε νέα, ανύπαρχτα ακόμη πρότυπα,

στο σοσιαλισμό, στον αναρχισμό. Κάτι γυρεύουν άλλο από κείνο που υπάρχει. (Οι Ρώσοι, όπως το περίμενα, παν να δημιουργήσουν κάτι πρωτότυπο, τη σοσιαλιστική δημοκρατία. Βέβαια η ιδέα δεν πρωτοήλθε σε κείνους. Την πήραν από τον Μαρξ. Μα αυτοί πρώτοι την εφαρμόζουν και όλο γυρεύουν κάτι καινούριο να φτιάσουν. Είναι έτοιμοι για κάθε πρωτοτυπία.)

Εγώ βλέπω στους Έλληνες την κρυμμένη δύναμη, γυρεύοντας καινούρια καλούπια, να φτιάσουν στην Ανατολή, ανατολικό κράτος ή ανατολική ομοσπονδία από κράτη εθνικά όπου, στο καθένα μέσα, να μπορεί να ζει αυτόνομα η αλλόφυλη ανατολική κοινότητα. Έγινε εν μέρει και γίνεται ολοένα η αποκατάσταση των ανατολικών εθνών σε κράτη ανεξάρτητα, πρώτο στάδιο, σύμφωνο με το σύγχρονο δόγμα των εθνικοτήτων. Έπειτα θάρθουν καταποδιστά η αυτονομία των περιφερειών σε καθένα από τα εθνικά κράτη, και η αυτονομία των κοινοτήτων σε κάθε περιφέρεια. Θα κολλήσει απάνω σ' αυτή την οργάνωση της Ανατολής η οργάνωση των...εργατών προς κάποια καθολικότερη κατανομή του πλούτου (νέα οικονομική οργάνωση της κοινωνίας χωρίς συγκέντρωση του κεφαλαίου στα χέρια μερικών, συνεργατικοί συνεταιρισμοί πίστης, παραγωγής και κατανάλωσης) και θα βγει απ' αυτά όλα η μεταμόρφωση του κράτους, με δυο βάσεις α) την κοινότητα αυτόνομη και β) τους συνεργατικούς συνεταιρισμούς. (Κράτος= ομοσπονδία αυτονομών κοινοτήτων, περιφερειών εθνολογικών, των τωρινών κρατών, εθνικών, μικτών, με σύνδεσμο οικονομικών συμφερόντων συνεργατικών)(...)

Θεμέλια βασικά της σκέψης μου της κοινωνικής και κάθε προγράμματος πολιτικής ενέργειας 1) οι κοινότητες - αυθπαρξία και αυτοδιοίκηση, ελεύθερη ανάπτυξη 2) **συνεργατισμός** - συμφέρον του καταναλωτή που είναι όλος ο κόσμος 3) **ανατολή** - ανεξάρτητος συνασπισμός της Ανατολής μέσα στην Ευρώπη.

56 Δημήτρης Πικιώνης, Χρώματα από σκόνες βαρελιού σε χαρτί, 27,5x21,5

μεταξύ στους ανθρώπους.

Ούτε ο πρώτος ούτε ο δεύτερος εδημιούργησαν τίποτε, μόνο έλαβαν και έδωσαν συνείδηση. Ο πατριωτισμός και η αλληλοβοήθεια υπάρχουν πάντα, με στενότερα ή πλατύτερα όρια (χωριό, πολιτεία, κράτος, έθνος, κοινότητα, αδελφάτα, συνεταιρισμοί, συνασπισμοί) και σύμφωνα τους ενεργούσαν και ενεργούν οι άνθρωποι. Οι νασιοναλιστές και οι αναρχικοί και σοσιαλιστές μόνο τα εφώτισαν, έκαμαν φωτεινή και μονομερή προβολή ενός αισθή-

που γίνονται, έθνη γινομένα, κωνεμένα. Όλα τα έθνη είναι ιστορικά. Σ' άλλα υπάρχει ζύμωση από την επιμειξία διάφορων φυλών που δεν έχουν καλά καλά συγχωνευτεί. Σ' άλλα έχει γίνει κάποια περισσότερο συγχώνευση των διάφορων κληρονομικοτήτων. Ξέρω ότι οι νεκροί ορίζουν τους ζωντανούς. Ξέρω πως και τα έθνη από άτομα απαρτίζονται και αφού τα άτομα δεν έχουν ελεύθερη βούληση, μπορεί και τα έθνη να μην έχουν. Μπορεί τα γινομένα τα κωνεμένα έθνη ή κοινωνίες να μην

Ενας εξ απολύτου πεπειθής ως πιστός, που γράφει στη γλώσσα την οποία τίμησαν και δόξασαν Πατέρες, ασκητές και Άγιοι, έστω και αν δεν είναι ιεροκήρυκας αλλά διακονεί τη λογοτεχνία, τι πιο φυσικό από το να αφιερώσει ένα του διήγημα σε μια μεγάλη μορφή της Ιεράς Παραδόσεως; Εντούτοις, πουθενά ο Παπαδιαμάντης δεν ανασυνθέτει τη ζωή ενός Αγίου, ούτε συναξα-

νώτερο κλήρο: «Είχεν έλθει τότε, προ ολίγου καιρού, δια πρώτην φοράν εις τον τόπον, περιοδεύων, ο νεοχειροτόνητος Δεσπότης, όστις, καθώς εκακογλωσσούσαν πολλοί, είχε καταρτίσει τιμολόγιον, πρί φίξ, δια τας χειροτονίας των κληρικών»¹. Δαψίλεια μομφών για την κοιλιοδοουεία του («δια τα γαλόπουλα, τους αστακούς και τ' αυγοτάραχα, κανείς δεν του εζήτησε λογαριασμόν πόσα είχαν εξο-

τος, αν και ως προεστώς Ιδιορρυθμού μοναστηρίου είχαν ιδίαν περιουσίαν, ηρνεύτο να δίδη χρήματα εις τους συγγενείς του, λέγων ότι "τα καλογηρικά γρόσια γίνονται φίδια και σας τρώνε..."»². Τι άλλο χρειάζεται για να συμπεράνουμε μια ριζική αντιπάθεια του συγγραφέα για τον κλήρο; Πριν απαντήσουμε, οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι αυτή η αντιπάθεια δεν περιοριζόταν στους αξιωματούχους ρασοφόρους, αλλά αγκάλιαζε κάθε λογής ιεραρχία.

Το Πάσχα του 1887, ο Παπαδιαμάντης πηγαίνει στα μεσόγεια της Αττικής, με σκοπό να εορτάσει μέσα σ' ένα ταπεινό εκκλησίασμα. Ίδού τι διαπίστωσε: «...ευρέθησαν επτά ή οκτώ αυτοσχέδιοι ψάλται. [...] ήσαν εύρωστοι χωρικοί νεανία, και δεν τα ελεγον μεν απταισίτως, αλλά δεν τα εδολοφόρουν ασυνειδήτως. Μόνον εις παραφώνως και ατάκτως έψαλλε, και ούτος ήτο διδάκτωρ της νομικής»³. Όποιος έχει πάει στην Εσπερία για να αγοράσει μυαλό, όποιος είναι δόκτωρ, μεγαλόσχημος, τιτλούχος, Παναγιώτατος, μεγαλειότατος, δεν έχει καμία τύχη μέσα στον κόσμο των διηγημάτων. Έτσι άλλωστε εξηγείται και η ιδιότυπη σιωπή τους. Παρότι η κοινότητα έχει πολλούς μορφωμένους: «Και ήσαν τόσοι και τόσοι στο χωρίον, σχολάρχαι, καθηγητάι, μισθοφόροι επιστητήμονες με διπλώματα, μορφωμένοι ευπρόσωποι, καλλωπισμένοι»⁴, πουθενά δεν γίνεται λόγος γι' αυτούς.

Αν τα λιμάνια είναι εστίες μόλυνσεως γιατί εκτίθενται σε ξενοφερτα ήθη, μέσα στις κοινωνίες οι μορφωμένοι, ως λιμένες ξένων ιδεών, κρατούν κι αυτοί μολυσματικό ρόλο. «Τόσοι σοφοί άνδρες, φωστήρες εκ της Εσπερίας ανατειλάντες, με τόσον παχείς μισθούς, και να μην μεταγγίσουν ολίγον αθεϊστικόν πνεύμα εις την Ελλάδα!»⁵. Η απόφαση έχει παρθεί: το αυθεντικό ήθος, η γνήσια θρησκευτικότητα, η αγνότητα της καρδιάς αναζητείται με κατιούσα κατεύθυνση. Όχι στα υψηλά διαζώματα της κοινωνίας, παρά στις τάξεις των ταπεινών. Η άγνοια προτιμάται από τη δακνησοφία. Μια παρόμοια στάση, που κρύβει ένα στοιχείο κοινωνικής εκδίκησης εκ μέρους ενός ανθρώπου που δεν ανήκε ποτέ σε μια μορφή εξουσίας, είναι κανονική έμμονη ιδέα, πετριά, έτσι άλλωστε διατυπώνεται στην περίπτωση του Πατισσοτάθη: «...ο αληθής

Η λαϊκή αγιότητα

Η δικαία απόφασις του Θεού διά την απελευθέρωσιν της Ελλάδος, Παναγιώτης Ζωγράφος, από το άλμπουμ: "Στοχασμοί Μακρυγιάννη", εκδ. Εθνικής Τράπεζας.

ριζει κάποιον Κολλυβά από τα πατρογονικά του. Η αναφορά στα εκκλησιαστικά κείμενα είναι μόνιμη και επανέρχεται σαν ψαλμωδικός συνειρμός στη γραφίδα του ψάλτη, όπως αμετακίνητη είναι και η θέση του αφηγητή: μιλάει για λαϊκούς, κοσμικούς, ανθρώπους καθημερινούς, που πάσχουν συχνά απλώς και μόνο επειδή ζουν, ποτέ όμως για μια καθγιασμένη μορφή. Άτυχες κόρες, πολυπαθή γραΐδια, αναξιοπαθούντες νεαροί, νεκροβαπτισμένα βρέφη, απαρηγόρητοι ερωτευμένοι φαίνεται πως ταιριάζουν καλύτερα στην υψηλή παθολογία της γραφής.

Άραγε έχουμε να κάνουμε με μια ειλημμένη θέση που προβάλλει τη λαϊκότητα ως αυθεντική μορφή αγιότητας, ασκώντας έτσι, έμμεσα αλλά αποτελεσματικά, μια κριτική εις βάρος των κατεστημένων εκκλησιαστικών και μοναστικών θεσμών; Για όποιον θέλει να υποστηρίξει μια παρόμοια άποψη, το υλικό αφθονεί. Υπάρχει δαψίλεια χλευασμών για τον

δεύσει»⁶). Όπως και για το ήθος των Ριζαρειτών, τους οποίους αντιπαθούσε ο Παπαδιαμάντης: «Και το κάτω κάτω, κύριε, επέφερεν οιονεί αποστρέφων τον λόγο προς τον Ριζαρείτην, αφού δεν σ' αρέσει, κύριε, η θρησκεία και το ιερατικόν στάδιον, διατί φορείς ράσα, και διατί οι φιλόστοργοι γονείς σου σε στέλνουν να φοιτάς εις την Ριζάρειον; Έως πότε θα είμεθα αχαράκτριστοι Γραικύλοι;»⁷

Μια ασήμαντη αφορμή, η αιφνίδια επίθεση ενός σκύλου, κάνει το συγγραφέα να θυμηθεί ειρωνικά τον ανώτερο κλήρο: «Το 'ξαφνικό', και ευτύχημα αν είναι, καλόν δεν κάμνει. Διαβάστε εις την ιστορίαν δι' ένα Μητροπολίτην, Δωρόθεον, αν καλώς ενθυμούμαι, όστις έπεσαν απόπληκτος και απέθανεν άμα έμαθε το ανέλπιστον ευτύχημα, ότι εξελέχθη Οικουμενικός Πατριάρχης!»⁸. Αλλά και τους Αθωνίτες συχνά δεν τους εξαιρεί: «Ο παπα-Καισάρης, [...], είχε χρηματίσει επί μακρά έτη Προηγούμενος εις την Μεγάλην Λαύραν την εν Άθω. Ού-

του Κωστή Παπαγιώργη*

Τα μόνα πρόσωπα που περιβάλλονται με αγάπη και συμπάθεια είναι ο άσημος λαός. Αντόχημα, η φανατική προσήλωση στους ταπεινούς συνεπάγεται και μια γνησίως θρησκευτική άποψη για τον άνθρωπο, που θα αποτελέσει και τον ορίζοντα αυτής της λογοτεχνίας. Όταν ένας συγγραφέας υποτάσσει τα πρόσωπά του στο κοινό ήθος, ουσιαστικά δεν δέχεται καμιά ριζική αποσκίρτηση· κάθε μοίρα ενοφθαλμίζεται στη συλλογική μοίρα.

λόγος δι' ὃν δεν ήθελε να συναντήση τον Δήμαρχον, ήτο η πτόησις εκείνη και το σκιάξιμον από το οποίον έπασχεν. Ήτο 'σκιασμένος'. Δεν επεθύμει ν' αντικρύζη αρχάς, εξουσίας, και ανθρώπους με αξιώματα. Τοιαύτη τις ήτο η 'πετριά' την οποίαν έπασχε»⁹

Τα μόνα πρόσωπα που περιβάλλονται με αγάπη και συμπάθεια είναι ο άσημος λαός. Αυτόχρονα, η φανατική προσήλωση στους ταπεινούς συνεπάγεται και μια γνησίως θρησκευτική άποψη για τον άνθρωπο, που θα αποτελέσει και τον ορίζοντα αυτής της λογοτεχνίας. Όταν ένας συγγραφέ-

κόητας, που δεν χωρούσε στον κόσμο του, αποσκοπούσε στη διαγραφή της ενοποιού φυσιογνωμίας – η οποία μεταφραζόταν σε θρησκευτική αλήθεια(...)

Όπως γνωρίζουμε, ο Παπαδιαμάντης ήταν σαφής πάνω στο ζήτημα της θρησκευτικής πίστης: «Το επ' εμοί, ενόσω ζω και αναπνέω και σωφρονώ, δεν θα παύσω πάντοτε, ιδίως δε κατά τα πανεκλάμπρους ταύτας ημέρας, να υμνώ μετά λατρείας τον Χριστόν μου...»¹². Άλλωστε η σαφήνεια αυτής ακριβώς της διακήρυξης απέβη σπα-

ντης). Αυτή θα ήταν, ωστόσο, η κανονική σειρά. Γιατί έχομε στην ελληνική γλώσσα – και σε ξένες – και άλλα λογοτεχνικά έργα, αισθητικά 'ωραία' ή πληρέστερα σε κατεργασία, αλλά δεν είναι Παπαδιαμάντης. Λείπει η προέχταση που μας μεταφέρει – κάθε λαό – στο ανεξήγητο εκείνο καθεστώς των πατέρων ή στο επίκεντρο της πνευματικότητάς μας, στη μεταφυσική ρίζα της ζωής. Και για να το έχει κανένας αυτό δε φτάνει η οποιαδήποτε ποιητική φλέβα ή αισθητική πληρότητα. Αυτή μονάχη της μπορεί να γεννάει έργα (γεννάει πολλά), δε γεννάει τα έργα της παράδοσης. Από την άλλη μεριά, το να ανήκεις απλά και μόνο στην παράδοση, δίχως να έχεις τη χρειαζόμενη δεξιότητα στα χέρια, πάλι δε φτάνει να δώσει σε οποιοδήποτε έργο την προέχταση που αναφέραμε. Παράδειγμα ο Μωραϊτίδης. Είχε το ένα, δεν είχε το άλλο. Πρέπει να υπάρχουν και τα δύο (παράδοση και δεξιότητα) για να μεταφερόμαστε στη ρίζα της ζωής. Και αυτά τα δύο πρέπει να έχουν γίνει ένα. Παράδειγμα ο Παπαδιαμάντης»¹³

Το επιχείρημα του Λορεντζάτου συνοψίζει επιτυχώς όλη την περί τον Σκιαθίτη ψυχοπαθολογία. Αν αρνηθούμε τη θρησκεία και κρατήσουμε τον λογοτέχνη, μετατρέποντας έτσι το έργο σε «αισθητική», τι απομένει; Είναι σαν να θαυμάζουμε μια εκκλησία που μετετράπη σε μουσείο. Αν πάλι αδιαφορήσουμε για τον λογοτέχνη και στραφούμε στον πιστό, αυτόματα μας απειλεί η μέτρια έως κακή λογοτεχνία των πιστών – παράδειγμα ο Μωραϊτίδης. Συνεπώς; Αντί η πίστη να συμπληρώνει τη λογοτεχνία ή η λογοτεχνία την πίστη, χωρίζουμε το έργο σε δυο ασυμφιλίωτους πόλους: και ό,τι κερδίζουμε με το ένα χέρι, το χάνουμε με το άλλο. Πράγματι, όσο ακολουθούμε τη λογική αίτιο-αιτιατό, ο κύκλος είναι φαύλος και η λύση ανέφικτη. Μόνο αν σκεφτούμε ότι τα διηγήματα αίρουν τη διφυή αίτιο-αιτιατό, και παραδίδουν συγγραφέα και θρησκευόμενο εν ταυτώ, εξερχόμαστε από την αντίφαση και θεραπεύομαστε από τη νεύρωση. Άλλωστε και οι αντίποδες του Λορεντζάτου το ίδιο ακριβώς επιχείρημα αναπτύσσουν: τι να μας πει ένας καλός συγγραφέας που είναι «αντιδραστικός», «θρησκόληπτος», «σκοταδιστής», «πολέμιος

της δημοκρατίας»; Αν υπάρχουν δυο Παπαδιαμάντηδες, πάντα ο ένας θα θυσιάζεται εν ονόματι του άλλου(...)

Οι έξι μοναχοί Κολλυβάδες ήταν νεοφερμένοι. Είχαν έρθει από ένα νησί των Κυκλάδων, όπου είχαν παραμείνει επί χρόνια ασκητεύοντες. «Η κοινή φήμη έλεγεν ότι ηπαίζοντο εν μέρει τας δοξασίας θρησκευτικού τινος δασκάλου, τας οποίας είχαν αποκηρύξει η Ιερά Σύνοδος. Το αληθές ήτο ότι ο εν λόγω διδάσκαλος, αυτός μάλλον είχαν ακολουθήσει τινά των παλαιών εθίμων μοναστικής τινος κοινότητος, λίαν αρχαιοπρεπούς, εις την οποίαν ανήκον οι ασκηταί ούτοι».

Την υπέρογκη γοητεία που ασκεί αυτή η παράδοση στην καρδιά του αφηγητή τη βλέπουμε στη συμπεριφορά του Αγάλλου: αφού ευχαρίστησε την περιέργειά του, ήταν αποφασισμένος να απέλθει, με τη σκέψη στην οικογένειά του: αλλά είπε μέσα του: «*As καθίσω ακόμα λίγο*», και πάλιν «*ακόμα λίγο*». Ο σαββατογεννημένος, αλαφροίσκιωτος, ξεμυαλισμένος και έκδοτος σε παραισθήσεις Αγάλλος θα κάνει το λίγο πολύ και θα τον πάρουν τα μεσάνυχτα, «*διότι το τρυφερόν και σεμνόν της ψαλμωδίας τον έτερπε*».

Εδώ η θρησκευτικότητα του Παπαδιαμάντη βρίσκει την πιο μεστή της έκφραση. Η σχέση με τον Χριστό μέσα στο θάλαμος της λειτουργίας είναι ένα βίωμα εκστατικό, που δεν έχει να κάνει με καμιά νοητική προετοιμασία. Ο νους είναι εμπόδιο. Μόνο η καρδιά θρησκευείται. Γι' αυτό βλέπουμε τον Αγάλλο να νιώθει ότι «*επήγε ζωντανός εις τον Παράδεισον*». Το γεγονός ότι αυτή τη σπάνια στιγμή ο συγγραφέας τη συνδέει με τους Κολλυβάδες, ίσως είναι και ο ύστατος φόρος τιμής προς τα προγονικά του.

Όντως, σε αυτό το διήγημα ο αφηγητής αναφέρεται ευθέως στην πατρογονική παράδοση των Κολλυβάδων. Αυτήν που ξεκίνησε το 1754 στον Άθω εξαιτίας των μνημοσύνων, και κατόπιν με επικεφαλής τον Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη τον εξ Εβραίων, πήρε χαρακτήρα αίρεσης. Ο Καυσοκαλυβίτης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τον Άθω και να εγκατασταθεί στη Βλαχία, όπου και απεβίωσε το 1780. Συνεχιστής του ήταν ο Αθανάσιος ο Πάριος, διδάσκαλος στην Αθωνιάδα Ακαδημία και ένας από τους πιο σφοδρούς πο-

Δημήτρης Πικιώνης, Ακοναρέλλα και χρώματα από χόμα, 21,5x19.

58 ας υποτάσει τα πρόσωπά του στο κοινό ήθος, ουσιαστικά δεν δέχεται καμιά ριζική αποσκίρτηση: κάθε μοίρα ενοφθαλμίζεται στη συλλογική μοίρα. Υπ' αυτή την έννοια, η άποψη ότι «οι τύποι του δεν παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία: τρεις τέσσερις άνδρες, άλλες τσέρες γυναίκες και μόνο τα ονόματα αλλάζουν»¹⁰ δεν είναι άστοχη. Μόνο που η ευστοχία της υπονοεί τα μυθιστορηματικά πρόσωπα του 19ου αιώνα, τα οποία, αποκλίνοντας από το κοινό ήθος, προκαλούν επανάσταση που γίνεται άξια καταγραφής ως μυθιστόρημα. Για τον Παπαδιαμάντη¹¹, αυτή η δημιουργία είναι «ξένη». Αντί να ανιχνεύσει τα μυστικά της ατομι-

ζοκεφαλιά για τους κριτικούς της λογοτεχνίας του. Οι καταδίκες αλλά και τα εγκώμια έθυσαν σε αυτόν τον γρίφο του πιστού και λογοτέχνη Παπαδιαμάντη. Άραγε ο πιστός ανάγεται στον συγγραφέα; Ο συγγραφέας ανάγεται στον πιστό; Τι θα ήταν ο ένας χωρίς τον άλλο;

«Ο λογοτεχνικός κόσμος της Αθήνας μπορεί να ρωτάει τι θα ήταν ο Παπαδιαμάντης χωρίς τα διηγήματα ή το λογοτεχνικό έργο. Δε βλέπω να ρωτάει τι θα ήταν τα διηγήματα χωρίς τον Παπαδιαμάντη. Ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα (η διηγηματογραφία) δίχως την αιτία του (ο Παπαδιαμάν-

λέμιους του Κοραή και του δυτικισμού. Συνοδοιπόροι του αναδείχθηκαν ο Μακάριος Νοταράς και ο μοναχός Νικόδημος ο Αγιορείτης. Αυτή η παράδοση ίδρυσε το μοναστήρι του Ευαγγελισμού στη Σκιάθο (1794), κι από κει κρατούσε ο Διονύσιος ο Γέροντας, ο τελευταίος των Κολλυβάδων στο νησί, τον οποίο πρόλαβε εν ζωή ο Παπαδιαμάντης. Για τη μόρφωσή του δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία (*διήλθε άπασαν την ελληνικήν παιδείουσιν αναγνούς πάντας τους Έλληνας συγγραφείς*), ούτε βέβαια και για τις πολιτικές του τοποθετήσεις: «Ανάμεσα στους 150 περίπου κληρικούς που συνελήφθησαν στα 1852 για τη συμμετοχή τους στο χριστιανικό αντι-οθωνικό κίνημα του Παπουλάκη και της Φιλορθόδοξης Εταιρίας, είχαν και ο Διονύσιος ο Γέροντας, πρόγονος και διδάχος του Παπαδιαμάντη. Έτσι μόνο μπορεί να εξηγηθεί πως απεσταλμένοι αξιωματικοί του πολεμικού ναυτικού τον πήραν απ' τη Σκιάθο και τον έστειλαν στη Θήρα με την κατηγορία πως συνεργάζονταν με τον Παπουλάκη για να ρίξει τον Όθωνα»¹⁴.

Μιλώντας για τον ιερομόναχο Διονύσιο Επιφανειάδη, ο Βαλέτας γράφει: «Τι σχέση μπορεί να έχει ο αγωνιστής αυτός με τη φωτισμένη αγυρτεία των Κολλυβάδων, που έβγαζαν απ' την κόλαση του μεσαίωνα κι ήθελαν, από παντού αποκρηγμένοι και κυνηγημένοι, κι απ' την Ελλάδα πίσω στο μεσαίωνα, έχοντας αρχηγό τους το σκοταδιστή Αθανάσιο Πάριο, που, αφού κυνήγησε κάθε φωτισμό στην προεπαναστατική Ελλάδα, έφτασε στο επαίσχυντο σημείο να γράψει πως η τυραννία των Τούρκων είναι εκ Θεού στην *Πατρική διδασκαλία*»¹⁵. Και δυο αράδες παρακάτω συμπληρώνει: «Αυτοί ήταν οι Κολλυβάδες που τους καταδικάζει με τον τρόπο του ο ίδιος ο Παπαδιαμάντης».

Ασφαλώς ζήτημα παρόμοιας κατάδικης δεν υφίσταται¹⁶. Ο Βαλέτας διογκώνει σκοπίμως τις υποψίες του, για να σώσει τον συγγραφέα από το υποτιθέμενο στίγμα του ανθελληνισμού. Όπως φαίνεται καθαρά στη νεκρολογία του πατρός Διονυσίου¹⁷, πουθενά ο Παπαδιαμάντης δεν καταφέρεται ενάντια στα πατρογονικά του.

Αντίθετα, θα μπορούσε κανείς να καλλιεργήσει τον σκεπτικισμό του διαβάζοντας το *Χατζόπουλο* και τα *Μαύρα κούτσουρα*, ή απλώς εμβαθύ-

νοντας στη φράση: «*ήτο μοναστής, δηλ. [...] ζων αναχρονισμός εν ΙΘ' αιώνι φθίνοντι...*»¹⁸. Όταν το παπαδοπαιδί κλήθηκε, με τα χρόνια, να διαλέξει ανάμεσα στην παράδοση των Κολλυβάδων και την πίστη του λαού, πήρε τη θέση του απλού πιστού. Άλλωστε το τονίζει στη νεκρολογία του: «*Διότι δεν εδόθη εις κοσμικούς ανθρώπους να μιμούνται τα έθιμα των ασκητικών εκείνων ανδρών, των εν αμέμπτω πολιτεία διαγαγόντων...*»¹⁹.

Η γνώμη του Παπαδιαμάντη για τον ανώτερο και τον κατώτερο κλήρο, η στάση του ως πιστού και ως λογοτέχνη, συναρτάται άμεσα με τα μικρά

βαλούσε πάντα μαζί του την εικόνα, τρεις φορές η εικόνα βρέθηκε πάνω του. Τη μια φορά βρέθηκε στον κόρφο του, σαν να του έλεγε: «*Σε σώζω ως Άγιος, σώσε με ως κειμήλιον*». Την άλλη φορά πρόλαβε να τη βάλει στον κόρφο του προτού παρασυρθεί από τα κύματα, ενώ την τρίτη φορά, παρότι το λησμόνησε, το εικόνισμα βρέθηκε και πάλι στον κόρφο του, σαν να του έλεγε: «*Που με αφήνεις;*».

Για τα παπαδιαμαντικά πρόσωπα, η σχέση με τον Άγιο αποτελεί την πιο μύχια σχέση με τον εαυτό τους. Την εικονολατρία τους εύκολα μπορούμε να την παρεξηγήσουμε ή να την κατα-

Αναστάσει, αν και πτυχή τις μερίμνης συνέστελλε το υψηλόν μέτωπόν του, προβλέποντος ότι θρασύς ιερόσυλος έμελλε μετ' ου πολύ να τον αρπάξη εκ της κόγχης του δια να τον μεταφέρει εις Αθήνας και τον καθιέρωση όχι εις ναόν και ολοκαύτωμα και θυσιαστήριον, όχι εις τόπον του καρπώσαι, αλλ' εις Μουσείον, Ύψιστε Θεέ! εις Μουσείον, ως να είχε παύσει ν' ασκήται εις τον τόπον τούτον η χριστιανική λατρεία, και τα σκεύη αυτής ν' ανήκον εις θαμμένον παρελθόν, και να ήσαν αντικείμενον περιεργείας!...»²¹
Όπερ και εγένετο...

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΧΑΪΚΗΣ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΠΟΛΕΜΗΣΑΝΤΕΣ

**Ανδρείοι σεις που πολεμήσατε και πέσατ' ευκλεώς
τους πανταχού νικήσαντας μη φοβηθέντες.**

Άωμοι σεις, αν έπτασαν ο Δίαιος κι ο Κριτόλαος.

Όταν θα θέλουν οι Έλληνες να καυχηθούν,

«Τέτοιους βγάζει το έθνος μας» θα λένε

για σας. Έτσι θαυμάσιος θαναί ο έπαινός σας.-

**Εγράφη εν Αλεξανδρεία υπό Αχαιού·
έβδομον έτος Πτολεμαίου, Λαθύρου.**

Κ.Π.ΚΑΒΑΦΗΣ

**Κ.Π.ΚΑΒΑΦΗΣ ΠΟΙΗΜΑΤΑ [1919-1933]
ΕΚΔΟΣΕΙΣ:ΙΚΑΡΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ**

δράματα που αφηγήθηκε στα διηγήματά του. Η θέση του συνοψίζεται στη λαϊκή αγιότητα.

Αντί για τα αυστηρά ασκητικά ήθη τα οποία ποτέ δεν δραματοποίησε, ο συγγραφέας προτίμησε την άμεση επαφή του άσμου λαού με τα θεία. Ο πλασματικός του κόσμος αθέτησε την ιερή ιστορία συγκεκριμένων προσώπων, για να αφηγηθεί ιστορίες, εικόνων και θαλασσομαρτύρων. Όταν η γρια-Σκεύη η Γιαλινίτσα προσεύχεται μπροστά στην Παναγίτσα της –που «της είχε φέρει ο μακαρίτης ο άνδρας της από την Ρωσίαν, τον καιρόν εκείνον όταν οι ναύται έκαμναν ταξίδια εις την Ρωσίαν και έφερναν καλούδια απ' εκεί»²⁰– η ιστορία της εικόνας απαντάει σε όλα. Τρεις φορές είχε ναυαγήσει ο καπετάν Γιαλής –που κου-

δικάσουμε εν ονόματι του νέου πνεύματος. *Ποιος το αρνείται; Άλλωστε και ο ίδιος ο συγγραφέας είχε πλήρη επίγνωση. Όπως αμφιβάλλει για την επιβίωση του ελληνικού έθνους, άλλο τόσο σκεπτικιστής είναι σχετικά με το μέλλον της θρησκείας. Δεν διατάζει λοιπόν, στις πιο κατανυκτικές στιγμές της λειτουργίας, να λύνει λογαριασμούς με τους αντιπάλους του. Καθώς ο παπα-Διανέλος εισέρχεται στον ναό και προσκυνά τις βαθμίδες του ιερού Βήματος, η όψις του Τιμίου Προδρόμου «εσελαγίζετο εκ μυστικής ευφροσύνης» και δίπλα, η εικόνα του «ηγαπημένου μαθητού» συνοψίζει όλες τις παπαδιαμαντικές σκέψεις για το μέλλον:*

«*Και ο ηγαπημένος μαθητής ήτο ακόμη εκεί, και συνέχαιρεν επί τη*

Σημειώσεις

1. Τ' Αστεράκι, Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, Άπαντα, Δόμος, Αθήνα 1989. τ. 4, σ. 308.
2. Η Επίσκεψις του αγίου Δεσπότη, τ.4, σ.133
3. Η Κάτσα της Νύμφας, τ. 4, σ.194.
4. Το Ζωντανό κιβούρι μου, τ.4, σ.620
5. Οι Λίρες του Ζάχου, τ.4, σ. 291.
6. Ο Επιτάφιος και η Ανάστασις εις τα χωριά, τ.5, σ. 121.
7. Το γράμμα στην Αμερική, τ. 4, σ.357
8. Μεγαλείον οψώνια, τ. 4, σ.427
9. Τα Ρόδιν' ακρογιάλια, τ. 4, σ.265
10. Κ.Θ.Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Ίκαρος, β' έκδοση, σ. 375
11. Βλ. Το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του Κ. Παπαγιώργη: «Η Φόνισσα ή η σχέση με το κακό».
12. Λαμπριάτικος ψάλτης, τ.2, σ.517
13. Ζήσιμος Λορεντζάτος, «Πενήντα χρόνια από τον θάνατό του», στον τόμο: Αλ. Παπαδιαμάντης, Εκδόσεις των Φίλων, σσ.225-226.
14. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, Αθήνα, 1948, σ.64.
15. Γ. Βαλέτας (επιμ.) *Διδασκαλία Πατρική*, σ. 39, εκδ. Πηγή.
16. Βλ. την αποκατάσταση της αλήθειας στο κείμενο του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Φωνή αβελτίωτη», στο *Δαιμόνιο μεσημβρινό*, σ.σ. 94-103.
17. Ο πατήρ Διονύσιος, τ.5, σσ. 327-331
18. Στο ίδιο, σ. 327
19. Στο ίδιο, σ. 330
20. Βαρδιάνος στα σπόρκα, τ.2, σ. 544
21. Λαμπριάτικος ψάλτης, τ.2, σ. 524.

***Το κείμενο του Κωστή Παπαγιώργη στην πλήρη μορφή του, έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο του, "Αλέξανδρος Αδαμαντίου Εμμανουήλ", Εκδόσεις "Καστανιώτη", κεφ. "Η λαϊκή αγιότητα", σελ. 143-146.**

Όταν ο κύριος εκδότης του περιοδικού **Άρδην** μου ζήτησε να γράψω ένα κείμενο με τον πιο πάνω τίτλο με έπασαν οι διαβόλοι. Δεν είμαι ούτε ιστορικός ούτε κοινωνιολόγος για να μπορώ να γράψω επιστημονικές εργασίες με βαρύνδρους τίτλους. Άλλωστε τι να γράψει κανείς για την εθνική ταυτότητα στην Κύπρο ή καλύτερα για ποια εθνική ταυτότητα να γράψει; Για την εθνική ταυτότητα των Ετεοκυπρίων, των Νεοκυπρίων, των Φραγκολεβαντίνων, των Νεοελλήνων, των Τουρκοπροσκυνημέ-

μολύβι και χαρτί και άρχισα να γράφω. Μόνο που όσο έγραφα και όσο σκεφτόμουνα τον τίτλο του άρθρου, έγραφα όλο βρισιές, κατάρτες και φωκλίκκια, λέξεις και φράσεις που δεν αρμόζουν να τυπωθούν σ' ένα τέτοιο περιοδικό. Σταμάτησα και άρχισα να γράφω ένα κιομοριστικό κείμενο, που όλο και πιο μετασορευλιστικό μου έβγαινε. Έγραφα, λοιπόν, για την εθνική ταυτότητα των Κύπριων, ROTARY, LIONS, PRACTICAL PHILOSOPHERS, NEW BORN CHRISTIANS, έγραφα για τους επαναπροσεγγιστές, τους

και τις Ρουμάνες, τις κυπριακές επίσημες και ανεπίσημες μαφίες, έγραφα ακόμα για το νεοκυπριακό μας University. Έγραφα επίσης για τους S-300 που δεν θα έρθουν, για τον εκουγχρονισμό που ήρθε και μας τα 'πρηξε κιόλας, για τα golf club που μας έρχονται, και για τα παιδιά που νομίζουν ότι η Σριλανκέζα υπηρέτριά τους είναι ένα είδος γιαγιάς. Έγραφα και για τα κυπριώτικα γαϊδούρια που τώρα τα προστατεύει μια Αγγλίδα, έγραφα και για τα OLD PEOPLES HOMES, έγραφα ακόμα και για την αντίστασή μας στην κατοχή, για μια Κύπρο Ομόσπονδη, ενωμένη, ανεξάρτητη, αποστρατιωτικοποιημένη, νεοσοβιετική, αμερικανοκρατούμενη όπου όλοι οι κάτοικοί της, Έλληνες, Τούρκοι, Αρμένιοι, Λατίνοι, Μαρωνίτες, Άγγλοι, Ελλαδίτες, Ρώσοι, Λιβανέζοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Φιλιππινέζοι, Σριλανκέζοι και έποικοι θα ζουν μαζί ευτυχισμένοι, δίχως διακρίσεις και τέτοια.

Έγραφα πολλά πράγματα, μα διαβάζοντάς τα ντράπηκα. Είναι ντροπή λέω να στείλω ένα τέτοιο κείμενο. Ίσως κάποιοι Ελλαδίτες με παρεξηγήσουν, ίσως κάποιοι άλλοι, σκέφτηκα, να πουν "τι ρεμάλια αυτοί οι Κύπριοι", ωσάν και αυτά που έγραφα να μην αφορούν και την εκουγχρονισμένη ευρωπαϊκή ψωροκόσταινα. Μετά είπα στον εαυτό μου μισή ντροπή δική μου μισή δική τους.

Εδώ οι Τούρκοι μας κατέχουν τα εδάφη μας και κανείς απ' το έθνος μας δεν ντρέπεται, γιατί πρέπει να ντρέπομαι εγώ για κάποιες παρατηρήσεις;

Στο τέλος αποφάσισα να μην στείλω το κιομοριστικό μου κείμενο. Σας στέλνω μόνο δύο παλιά μου ψευδοδιηγήματα από την ανέκδοτη συλλογή (δεν θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Κασιανιώτη) ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΜΑΣ. Το πρώτο το αφιερώνω στον κουμπάρο μου **Δημήτρη Δημόπουλο**, γνωρίζοντας ότι θα μου δώσει μιαν ελιά στην Πελοπόννησο για να κρεμάσω τα παπούτσια μου ή οτιδήποτε άλλο, όταν θα πάρω την απόφαση ν' αποσυρθώ και το δεύτερο στον **Τζιμη Πανούση**, τον ράμπο της Κερύνειας, με τις ευχές μου για γρήγορη ανάρρωση. □

Εθνική ταυτότητα και Κύπρος

Σαλαμίνα της Κύπρος

- Τώρα καλύτερα να λησμονήσουμε πάνω σε τούτα τα χαλίκια·

δε φελά να μιλάμε·

τη γνώμη των δυνατών ποιος θα μπορέσει να τη γυρίσει;

ποιος θα μπορέσει ν' ακουστεί;

Καθένας χωριστά ονειρεύεται και δεν ακούει το βραχνά των άλλων.

- Ναι· όμως ο μαντατοφόρος τρέχει κι' όσο μακρύς κι' αν είναι ο δρόμος του, θα φέρει σ' αυτούς που γύρευαν ν' αλυσοδέσουν τον Ελλησποντο το φοβερό μήνυμα της Σαλαμίνας.

Φωνή Κυρίου επί των υδάτων.
Νήσος τις εστί.

Σαλαμίνα, Κύπρος, Νοέμβρης /53
Γιώργος Σεφέρης

Απόσπασμα από το ποίημα "Σαλαμίνα της Κύπρος", "Ποιήματα", εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, 1964.

νων, των νεοευρωκυπρίων ή των εκουγχρονισμένων νεοπλουτοχωριατών της νήσου; Ύστερα, σκέφτηκα, μα γιατί σώνει και καλά πρέπει να υπάρχει ειδικό άρθρο για την Κύπρο τη στιγμή μάλιστα που όλοι, **Άρδην** κι εγώ, υποστηρίζουμε χρόνια τώρα ότι Ελλαδίτες και Κύπριοι αποτελούμε ένα έθνος, μία εθνική οντότητα; Μετά ντράπηκα και λέω δεν πειράζει, φίλοι μου και σύντροφοί μου είναι, ας γράψω κάτι να μην τους κακοφάνω. Πήρα λοιπόν

τζογαδόρους στα τουρκικά καζίνο, τους καλοφαγάδες στις ταβέρνες της Κερύνειας, τους τουρίστες στα κατεχόμενα σπίτια τους, τους πολιτικούς που κλέβουν ασύστολα, τους γιάπηδες με τα κινητά τηλέφωνα τους, τους αριστερούς με τα δεξιά μυαλά τους, τους κληρικούς που καταστρέφουν τους ναούς μας, τους λαϊκούς που κατακλύζουν τα McDonald's, τα MME με το Neogreekfundamentalist look τους, τα μασσατζιδικά, τις Βουλγάρες

του Βάσου Φτωχόπουλου

«Την Μικρά
Ασία γιε μου
εχάσαμεν την,
γιατί οι γυναίκες
εχόρευαν ζεμπέκι-
κο και οι άντρες
τοιφιτετέλι»

**ΣΑΡΛΟΤ
ΣΤΡΗΤ
ΜΠΛΟΥΖ**

Κάτι πολύ παράξενο συνέβαινε στο Λονδίνο, της δεκαετίας του '60, λες και ο Θεός αποφάσισε να ρίξει όλες του τις δυνάμεις να κάνει αυτή τη συντηρητική μητρόπολη την πιο ευτυχημένη και ζωντανή πόλη του κόσμου. Οι Beatles, Rolling Stones, Kinks, Who, Animals, η Twiggy, Mary Quant, Jean Shrimpton, Patti Boyd, Marianne Faithful, Susan, Hampshire, Suzy Kendall, Julie Christie, Vanessa Redgrave, Penelope Tree, Candice Bergen, οι Cecil Beaton, David Hicks, David Hockney, Michael Caine, Brian Duffy, David Frost, Kenneth Tynan, Tom Stoppard, John Osborne, Ronnie Scott, Dudley Moore, Joseph Losey και τόσοι και τόσοι άλλοι, μαζί με τους Mods, τους Rockers, τους Hippies και ολόκληρη την νεολαία της Βρετανίας έδιναν την εντύπωση ότι το κέντρο του Λονδίνου ήταν το κέντρο του κόσμου, ενός κόσμου που ξαναγεννιόταν από την αρχή μ' άλλα όνειρα κι άλλες αξίες.

Στο κεντρικό Λονδίνο και κυρίως ανάμεσα στην Soho Square και Goodge Street ζούσαν και πολλοί Έλληνες, στην πλειοψηφία τους Κύπριοι μετανάστες της πρώτης μεταναστευτικής περιόδου του 1920-30. Στα εστιατόρια και τα καφενεία των Ελλήνων, σύχναζαν οι Κύπριοι σερβιτόροι, τζογαδόροι, υπάλληλοι και ιδιοκτήτες κακόφημων νυχτερινών κέντρων, προδότες του αγώνα της ΕΟΚΑ, η κυπριακή υπομαφία αλλά και αρκετοί Εγγλέζοι διανοούμενοι των γύρω πανεπιστημιακών σχολών, οι οποίοι, άλλοι λάτρευαν τα φτηνά κυπριακά εδέσματα, άλλοι λάτρευαν την ιδέα ότι συντρώγαν με τους απογόνους των αρχαίων Ελλήνων.

Στο καφενείο στην οδό Charlotte, ο πάτερ Δημήτρης, ένας Πειραιώτης δύο μέτρα μανträχαλος με κόκκινα γένια, ο Σίουρας, ένας Γιαλουσίτης γέρος ασπρομάλλης, κοντός ζαβοπόδης και βρακοφόρος, και ο παππούς ο Στέλιος έπιναν ούζο από το πρωί και ήσαν στουπί. Ο πάτερ Δημήτρης παρόλη τη δύναμη και την αγριάδα του ήταν χρυσός άνθρωπος. Μάζευε τους κακόμοιρους τους Ιρλανδούς και μαύρους μεθυσμένους από τις στράτες του Camden, τους τάζε τραχανά και όταν είχε τους έδινε και κανένα σελί-

νι από πάνω. Ο Σίουρας, μετανάστης από το 1910 ποτέ του δεν έβγαλε την βράκα. Πενήντα πέντε χρόνια στην Αγγλία και δεν ήξερε λέξη Αγγλικά. Μόνο το παρατσούκλι του το κόλλησε από τα Αγγλικά. Παναής ήταν το πραγματικό του όνομα. Στην πρώτη του δουλειά, στην Αγγλία ως λαντζιέρης, ένας άλλος Κύπριος του είπε ν' απαντάει στα αφεντικά, όταν τον ρωτούσαν κάτι, με τη λέξη SURE. Έτσι ο Παναής έγινε «Σίγουρας» και στα κυπριακά Σίουρας και έκτοτε ουδείς γνώριζε το πραγματικό του όνομα. Ο Σίουρας έφτανε ως τη μέση του πατέρα Δημήτριου, ήταν όμως παλληκάρι.

Στο στοργυλό του προσωπικά δέσποζε μια ουλή που απέκτησε στις μάχες του Piccadilly Circus, κατά τη διάρκεια της ΕΟΚΑ, όταν οι Εγγλέζοι και οι Εβραίοι έκαναν οργανωμένες επιθέσεις για να διώξουν τους Κύπριους από το τότε ελληνοκρατούμενο Piccadilly του Λονδίνου. Τον είχαν αρπάξει, τον πήραν σ' ένα υπόγειο της Shaftsbury Avenue και του ζήτησαν να πει GOD SAVE THE QUEEN. Ο γερο-Σίουρας σήκωσε το ένα του κλωμέρι και τους έκλασε, λέγοντας ελληνικά «στην βασιλίσσά σας». Μ' ένα ξυράφι του χάραξαν το πρόσωπο όπως συνήθιζαν να κάνουν τότε οι Εγγλέζοι του East End.

Ο παππούς ο Στέλιος, ήταν ψηλός λεβεντόγερος και ντυμένος πάντα με το μοναδικό κοστούμι του, με ποικίλο γραβάτα. Το δεξί του μπουτί ήταν γεμάτο πληγές από τις μαχαιριές που έδινε στον εαυτό του μετά από τα ιστορικά του μεθύσια και μαστούρια. Χόρευε ζεϊμπέκικο με τον παλιό τρόπο, και με το αριστερό του χέρι να καλύπτει τα γεννητικά του όργανα, όπως είχε μάθει κάπου στην Μικρά Ασία.

Μόλις άρχισε την τραγουδιά ο παππούς ο Στέλιος, όλοι σώπασαν, ακόμη κι ο Βρουτής, ένας άθλιος προδότης που ενόμιζε ότι ήταν λόρδος, επειδή οι Εγγλέζοι τον είχαν υπό την προστασία τους για τις υπηρεσίες που τους πρόσφερε στην Κύπρο.

*Και γιατί δεν μας το λες
Βρε, και γιατί δεν μας το λες
Και γιατί δεν μας τον λες
Τον νόνο που' χεις κι όλο κλαις.*

Ο παππούς μετά από κάθε τραγούδι και αμανέ αναστέναζε, έπαιρνε μια γουλιά ούζο και μια φέτα παστουρ-

μά καμήλας και πάλι απ' την αρχή.

*Απ' τον τόπο πουμαι γω
Ξέρουν να γλεντούν
Ξέρουν*

Έξω από το καφενείο μαζεύτηκε κόσμος πολύς, για να ακούσει αυτά τα παράξενα άσματα. Άλλοι άκουγαν με περιέργεια, άλλοι έβριχναν ειρωνικά σχόλια και άλλοι έβριζαν με την γνωστή cockney βρισιά FUCKING BUBBLES AND SQUEEKS δηλαδή γαμημένοι Έλληνες.

Ο παππούς ο Στέλιος θύμωσε, βγήκε έξω, τον ακολούθησαν και ο πάτερ Δημήτρης κι ο Σίουρας και άρχισαν αντιμετώπιζοι πια με το πλήθος των μοντέρνων Άγγλων να τραγουδούν.

Διάφορα πολιορκία του Μεσολογγίου, Παναγιώτης Ζωγράφος από το άλμπουμ "Στοχασμοί Μακρυγιάννη", εκδ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

*Έμαθα το απ' τα ξένα
Από τόπο μακρινό
Πως τ' αδέρφια μου κει πάνω
Πολεμούνε το Γερμανό*

*Έτρεξα με τ' άρματά μου
Και με το σπαθί στο χέρι
Ή τ' αδέρφια μου να σώσω
ή και γω να σκοτωθώ
Αμάν.*

Οι Εγγλέζοι έμειναν άφωνοι, πλην καμιάς δεκαριάς MODS οι οποίοι σ' αντιπερισπασμό και κάπως απειλητικά άρχισαν να τραγουδούν ένα τραγούδι των KINKS

*There's a crack up in the ceiling
And the kitchen sink is leaking
Out of work and got no money
A Sunday joint of bread and honey*

*What are we living for
two room departments on the second floor*

*no money coming in the rent collector's
s' trying to get in
We are strictly second class*

Ο δρόμος είχε πια κλείσει. Απ' την μια μεριά οι τρεις πιωμένοι Ρωμιοί κι απ' την άλλη εκατοντάδες πια Εγγλέζοι και κάποιοι απ' αυτούς απειλητικά να πλησιάζουν το ελληνικό καφενείο. Ο πάτερ Δημήτρης σηκώνει τις χερούκλες του ψηλά και με μια γαϊδουροφωνάρα αρχίζει:

ΔΕΥΤΕ ΛΑΒΕΤΕ ΦΩΣ

Οι πιτσιρικάδες έκαναν πίσω. Τι η φωνή τι τα ράσα τι η κατακόκκινη γενειάδα, τέλος πάντων κάτι, τους τρόμαξε. Μόλις ο γερο Σίουρας συνειδητοποιή-

ησε τη μερική οπισθοχώρηση των «Mods» άρχισε να τραγουδά αρχικώς μόνος του στην συνέχεια και οι τρεις μαζί:

*Η ζωή εν τάφω
Κατετέθης Χριστέ
και αγγέλων στρατιαί
εξεπλήττοντω*

Στην μέση του ύμνου μια πέτρα από μεριάς των Εγγλέζων κάνει θρύφαλα την τζαμαρία του καφενείου. Το όλο σκηνικό μυρίζει λιντοσάρισμα, μόνο που στην μέση του δρόμου ένας ρακένδυτος τραγουδιστής του δρόμου, ο γνωστός Pike με την κιθάρα στο χέρι και σαν να θέλει ηρεμήσει τα πράγματα, μπαίνει ανάμεσα στους Mods και το καφενείο και αρχίζει να τραγουδά.

*There is a house in New Orleans
Is called the rising sun*

*And it's been the home
of many runned man
And in God I know I've been one.*

Πριν προλάβει ο Pike να μπει στο δεύτερο στίχο καταφθάνει η αστυνομία.

Η αντιπαράθεση σταματά κι ο κόσμος διαλύεται δίχως επεισόδια. Ο Πάτερ Δημήτρης καλεί τον Pike για ένα ποτό και οι τέσσερις πια συνεχίζουν τα ούζα, ενώ ο καφετζής μαζεύει τα σπασμένα γυαλιά. Ο παππούς ο Στέλιος αρχίζει έναν αμανέ και πριν μπει στους στίχους καλεί με το χέρι του τον Pike να συνεχίσει. Ο Pike χωρίς την κιθάρα του παίρνει το μήνυμα και συνεχίζει:

*So mothers tell your children
Not to do what I have done
Spent your life in sheer misery
In the house of the rising sun.*

Στις 6 το απόγευμα οι τρεις θαμώνες φεύγουν μεθυσμένοι αλλά κύριοι. Με τα χέρια δεμένα πίσω, ο ένας δίπλα στον άλλο, διασχίζουν την πολυσύχναστη Tottenham Court Road αργά-αργά ωσάν να επροχώρουν την προκουμαία της Σμύρνης, και ανηφορίζουν για το CAMDEN. Στην εκκλησία των Αγίων Πάντων πίνουν από μια κομανταρία πριν αναχωρήσουν ο καθένας για το σπίτι του. Εγώ, πιστός στο ραντεβού μου, ήμουν έξω από την εκκλησιά, στις 7, για να τον πάρω σπίτι, διότι ο πατέρας μου φοβόταν μήπως και δεν βρει τον δρόμο σπίτι μετά το καθημερινό μεθύσι του με τους φίλους του. Πήρα τον παππού απ' το χέρι και πρόσεξα ότι τα μάτια του ήταν βουρκωμένα. Ο παππούς σπανίως μιλούσε κι εγώ που να τολμήσω να τον ρωτήσω για τα δάκρυα που, όπως κοντεύαμε στο σπίτι, έτρεχαν στο πρόσωπό του. Κάποια στιγμή μου ένεψε και καθίσαμε σ' ένα παγκάκι στη στάση του λεωφορείου. Μετά από ένα πεντάλεπτο στο παγκάκι κι ενώ δεν ήξερα τι να κάνω και τι να πω, ο παππούς άρχισε να τραγουδά:

*Απ' την Σμύρνη κι απ' την Πόλη
Κι απ' το Κορδελιό...*

Έλεγε αυτό το στίχο συνέχεια σαν να 'χε κολλήσει η βελόνα του, κι εγώ αμήχανος άκουα, ώσπου σταμάτησε το τραγούδι του και μου λέει:

«Την Μικρά Ασία γιε μου εχάσαμεν την, γιατί οι γυναίκες εχόρευαν ζειμπέκικο και οι άντρες τσιφτετέλι».

ΕΝΑΣ ΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΓΡΙΑ

Αφού μας ξενάγησε στην Ουάσινγκτον, ο Άγγελος θέλει οπωσδήποτε να μεταβούμε στην Νέα Υόρκη για να δούμε την έκθεση THE GLORY OF BYZANTIUM στο μουσείο Μετροπόλιταν. Την προηγούμενη μέρα, ο Άγγελος μαζί μ' ένα φίλο του Σαϊπροαμερικανό, ο οποίος προφανώς ήθελε να μας εντυπωσιάσει με τα αξιοθέατα της Ουάσινγκτον, μας είχανε πάει στο κέντρο της πόλης όπου ο Αμερικανός γεμάτος ευγένεια μας κατατόπιζε με ιδιαίτερη περηφάνια για τα κτίρια "Καμάρια" της πόλεώς του. Εμείς όμως δεν μπορούσαμε να συμμεριστούμε τον ενθουσιασμό του Σαϊπροαμερικανού και αυτός μάλλον το κατάλαβε και μας οδήγησε στο χώρο που ήταν σίγουρος ότι θα μέναμε άφωνοι. Σε άπαιστα ελληνικά ο Κυπροαμερικανός μας λέει: "Αυτό το οκοία είναι πάνω από 200 years old". Έδειξε πρώτα την Ελένη και μετά τον Άγγελο. Ο Άγγελος χαμογέλασε και μετά με ύφος σοβαρότατο εξήγησε στον φίλο του ότι το σπίτι της γιαγιάς μου είναι πιο παλιό. Ο Σαϊπροαμερικανός χαμογέλασε κάπως αμήχανα και στην συνέχεια ξέσπασε στα γέλια σαν να 'θελε κι αυτός να περιπαίξει ολίγον την αμερικανική ιστορία, για να συνεχίσει όμως λέγοντας ότι το σπίτι της Ουάσινγκτον δεν κινδυνεύει από κανέναν, ενώ το σπίτι της γιαγιάς μου το κατέχουν οι Τούρκοι και μόνο με την βοήθεια των αμερικανών θα το πάρω πίσω. Ο Άγγελος ως ευγενέστατος κύριος (ήπλην, παλαιού τύπου και άρχοντας της ψυχής και του πνεύματος, σαν αυτούς που πιτσιρικά φανταζόμαστε ότι θα συναντούσαμε κατά χιλιάδες εάν γινόταν η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα), βρέθηκε σε δύσκολη θέση και πια ήταν σίγουρος ότι έπρεπε να προχωρήσουμε προς Νέαν Υόρκην, μιας και το πείραμα της προσωρινής συμβίωσης ανάμεσα σ' εμάς του Κυπρίου και το Σαϊπροαμερικανό φίλο του σχεδόν θα χρειαστεί την ΟΥΝΙΦΥΚΥΠ για να μην ξεσπάσει κανένα θερμό επεισόδιο.

Φτάσαμε στο Μετροπόλιταν μουσείο κι εγώ καθόμουν σ' αναμμένα κάρβουνα. Πριν 4 χρόνια είχα ξαναπάει και, σε μια γωνιά στην αίθουσα, Censula, όπου βρίσκονταν όλα τα κλοπιμαία κυπριακά εκθέματα, έκλαψα τα πρώτα μου αμερικάνικα δάκρυα. Σε μια άλλη αίθουσα, στην αίθουσα λαϊ-

κών οργάνων του κόσμου είδα τότε ένα άλλο έκθεμα που με τρόμαξε. Ένα λαούτο, προφανώς ελληνικό, από την Κύπρο, και προφανώς κλεμμένο κατά την τουρκική εισβολή, είχε λεζάντα τα εξής:

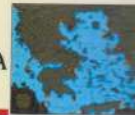
TURKISH LAOUD GIFT TO THE MUSEUM FROM MR. AHMED CELIK CYPRUS 1975.

Τώρα ξανά μέσα στο μουσείο με έπιασε το ίδιο παράπονο. Μήπως τώρα αυτό το υπέροχο μουσείο θα με ξανααστατώσει; Μήπως και τώρα θα πρέπει να ξαναγίνω έξαλλος εξηγώντας στους αμερικανούς φίλους μου ότι οι Τούρκοι δεν χρησιμοποιούν το ελληνικό αλφάβητο και ειδικά τα γράμματα Ξ και Π τα οποία ήταν χαρακτηρισμένα πάνω στο λαούτο; Τέτοιες ήταν οι σκέψεις μου κι ο φόβος μου, μόνο που τώρα ένιωθα πιο δυνατός, με την Ελένη και τον Άγγελο δίπλα μου. Μπήκαμε μέσα και από τα πρώτα εκθέματα δεν άκουγες και δεν έβλεπες παρά μόνο όλους να μένουν έκθαμβοι με την έκθεση. Ο φωτισμός των εκθεμάτων ήταν τόσο καλός και το στήσιμο της έκθεσης τέτοιο που ακόμη και οι Αμερικανοί και άλλοι ξένοι, που είχαν κατακλύσει τις αίθουσες, έμοιαζαν σαν ένα κομμάτι της όλης έκθεσης. Τα "γενάου" και τα "δεις ις γκρέιτ" των αμερικανών έδιναν και έπαιρναν. Παρ' όλα αυτά εγώ ανησύχησα. Ο Άγγελος ήταν επίσης πολύ σκεπτικός και ανήσυχος. Έβλεπε τα εκθέματα και σιγομιλούσε στο φορητό του κασετοφωνάκι, ωσάν να ενημέρωνε τον Αη Γιώργη για τα εκθέματα του μουσείου. Ήθελα πάρα πολύ να μάθω τι έλεγε μα ντρεπόμουν να τον κοντέψω κι άλλο. Κάποια στιγμή, όταν σταμάτησε να μιλάει με τους αγίους, τον ρώτησα έτσι ξερά. "Ε, πως σου φαίνεται;" Ο Άγγελος παρ' ότι Κύπριος, ήταν πολύ μορφωμένος και μάλιστα με την παλιά σημασία που δίνουμε στη λέξη, και γι' αυτό εγώ περίμενα την ανάλογη απάντηση. Όμως με κοίταξε για λίγο, χαμογέλασε, έλαμψε το ευγενικό του πρόσωπο και μ' αυτή την αρχοντική και αργόσυρτη φωνή του μου λέει: "Βασίλη μου νομίζω έκασαν μας την ..." Εγώ κατάλαβα αμέσως. Ψήλωσα 15 πόντους. Να λοιπόν ένας Έλληνας και δη από την μικρή ιδιαίτερή μου πατρίδα, που δε φοβόταν, έστω κι εκτός έδρας, να ρίξει και να πετύχει τρίποντο στο ιμπεριαλιστικό καλάθι των Αμερικανών. Να λοιπόν ένας

ηλικιωμένος Έλληνας δημοσιογράφος που μέσα απ' την βαθιά του γνώση για το Βυζάντιο και τον ελληνισμό, μπορούσε στο "δεις ις κρέιτ" των Αμερικανών να προσθέσει το "but" και έτσι να δώσει την ευκαιρία και σε μένα να δω την έκθεση με άλλο μάτι.

Μίλησα λίγο με τον Άγγελο και μετά ακολούθησα ένα μαύρο σαραντάρη που κοίταξε τα εκθέματα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στεκόμουν πολύ κοντά του, σαν να 'θελα να του πω πως είμαι κι εγώ μαύρος, σαν να θελα να του πω πως οι αγίοί μας είναι και μαύροι, αλλά η γλώσσα ήταν δεμένη και το μόνο που κατάφερα ν' αρθρώσω ήταν ένα "Γκούντ α;". Ο μαύρος δεν αντέδρασε καθόλου. Ένωσα κιόλας ότι με snόμπαρα κιόλας, αλλά πριν με πιάσει το παράπονο άκουσα κάτι αμερικανοκυπριακά και από περιέργεια ακολούθησα το θορυβώδες τσούρμιο των συμπατριωτών μου. Στάθηκα κοντά τους και κατάλαβα ότι ήταν μια μεγάλη οικογένεια πετυχημένων Κυπρίων της Αμερικής, οι οποίοι φιλοξενούσαν για το Πάσχα τη γριά μητέρα τους η οποία προφανώς επισκεπτιόταν την Αμερική για πρώτη φορά και τα παιδιά της θεώρησαν σωστό να της δείξουν τα αξιοθέατα της Νέας Υόρκης. Η μαυροφορεμένη γριά τα είχε χαμένα. Σ' αντίθεση με τους άλλους ούτε λαλούσε ούτε μιλούσε ούτε καν καταλάβαινε ότι βρισκόταν σε έκθεση, μέσα σε μουσείο. Ακολουθούσε τους άλλους, κάπως αμήχανη και φοβισμένη. Μπροστά στην εικόνα της Παναγίας της Ελεούσας η αγράμματη γριά από την Κάτω Δρυ, συγχωριανή του Αγίου Νεοφύτου, με μια κίνησή της ισοπεδώνει όλο τον πολιτισμό και αξίες των αμερικανών και σαϊπροαμερικανών. Προχωρεί προς την εικόνα, κάνει το σταυρό της και φιλά πρώτα τον Χριστούλη και ύστερα την Παναγία. Η έκθεση παγώνει. Οι σαϊπροαμερικανοί συγγενείς της σιωπούν και οι Αμερικανοί παρακολουθούν σαν να βλέπουν κάποιον εξωγήινο. Η γριά επαναλαμβάνει το προσκύνημά της στην επόμενη εικόνα και το φιλοθεάμων κοινό την ακολουθεί, βουβό.

Ένας απ' τους γιους, ντράπηκε, την πήρε απ' το χέρι και κάτι της ψιθύρισε στ' αυτή. Ο Άγγελος δάκρυσε κι έβαλε το κασετόφωνο στην τσέπη του. Εγώ φίλησα την Ελένη και της ψιθύρισα στ' αυτή. "Θα πάμε στην Γαλλούσα".

Είναι τα βλέφαρά μου διάφανες
αυλαίες
Όταν ανοίγω βλέπω εμπρός μου ό,τι
κι αν τύχη
Όταν τα κλείνω βλέπω εμπρός μου
ό,τι ποθώ.

Ανδρέας Εμπειρικός,
Πουλιά του Προύθου

Σε όλη τη διαδρομή του νεοελληνικού κράτους, το μόνο τμήμα της ελληνικής διανοήσεως που θα αποτελεί τον κατ' εξοχήν φο-

τόσο απεγνωσμένα αναζητούσε η γενιά του '30, θα διαρρήξει τον ζουρλομανδύα της αντιπαράθεσης ανάμεσα στο εγχώριο και το παγκόσμιο σε μια απελευθερωτική έκρηξη.

Αν η απόπειρα του Περικλή Γιαννόπουλου να συνδέσει την τέχνη και τη ζωή και την πολιτική, θα αποδειχθεί μάλλον πρόωρη και η "ελληνική γραμμή" του θα αποτύχει να προσελάσει το πεδίο της ιστορίας και της πολιτικής, τουλάχιστον άμεσα στον τομέα της τέχνης και του πολιτισμού,

θεί στο Σεφέρη, ως τον πλέον emblematico και χαρακτηριστικό εκπρόσωπο της "γενιάς". Θα γράψει λοιπόν:

"Η ερμηνεία αυτή του χριστιανικού ορθόδοξου μυστικού λόγου, στον πυρήνα της ποίησης του Σεφέρη δεν είναι παρά μια παραλλαγμένη μορφή της βυζαντινής ερμηνείας, που περιέχεται στην Μεγάλη Ιδέα... Η Ελλάδα (η νέα) δεν έχει ανάγκη την βυζαντινή αυτοκρατορία και ισχύ... Η ενότητα της ελληνικής γλώσσας και της λαϊκής ψυχής μπορεί να αντικαταστήσει την Μεγάλη Ιδέα: ο μύθος της μεγάλης Ιδέας μπορεί να αντικατασταθεί με τον μύθο της ενότητας της ελληνικής γλώσσας και της λαϊκής ψυχής... η προσήλωση και ο θαυμασμός του (του Σεφέρη) για το έργο του Μακρυγιάννη αποτελεί έμπρακτη απόδειξη για την συνέπεια ανάμεσα στο ποιητικό έργο και τους πνευματικούς προσανατολισμούς του."²

"ΕΙΣ ΣΕ ΠΡΟΣΤΡΕΧΩ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ"

του Γιώργου Καραμπελιά*

Νίκος Εγγονόπουλος, Αυτοπροσωπογραφία, τέμπρα σε ξύλο, 0,52X0,65, 1935

Αν ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Εγγονόπουλος "γύρισαν διψασμένοι από τη Δύση", είναι γιατί δεν δίστασαν να είναι "δυτικοί" στην εποχή τους, δηλαδή να αμφισβητήσουν τη Δύση, μαζί με τις δυτικές πρωτοπορίες, που θα σηματοδοτήσουν μια επανάσταση στην ζωγραφική, στην ποίηση, στην αφήγηση, συναντώντας και πάλι την τέχνη των νέγων, των Ινδιάνων, των Κινέζων και των Ινδών. Οι Έλληνες καλλιτέχνες, θέλοντας να είναι "δυτικοί" της εποχής τους, δηλαδή σύγχρονοι, ταξιδεύοντας προς τη Δύση, ανακάλυψαν και πάλι την Ελλάδα, δηλαδή το έδαφος, το χρώμα, αυτό που κάνει τους ανθρώπους να έχουν γλώσσα και ψυχή...

ρέα της "ελληνικότητας", ως μιας ιδιαίτερης ταυτότητας "μεταξύ Ανατολής και Δύσεως", θα είναι εκείνο που ασχολείται με την τέχνη και τη λογοτεχνία. Εδώ, όχι μόνον οι δημιουργοί είναι ανεξάρτητοι, συνήθως, από κρατικούς φορείς και ιδρύματα, όσο, προπαντός, η ίδια η φύση της καλλιτεχνικής δημιουργίας, που απαιτεί μια σχέση με το "έδαφος", κάνει αναγκαία τη σύνδεση με τις εγχώριες παραδόσεις και την "εθνική ψυχή".

Και αυτό ισχύει ακόμα και όταν το εκφραστικό ιδίωμα συνδέεται με παγκόσμια ή, για να κυριολεκτούμε, "δυτικά" εκφραστικά ρεύματα, όπως συμβαίνει με τον Καβάφη, τον Εγγονόπουλο ή τον Σεφέρη.¹ Εδώ θα διατηρηθεί και θα συγκροτηθεί ταυτόχρονα η ελληνική ιδιοπροσωπία, εδώ θα γίνουν τα βήματα που οδηγούν σε μια ιδιαίτερη σύνθεση εγχώριου και παγκόσμιου, εδώ θα συν-διαμορφωθεί ένας αυθεντικός νεοελληνικός πολιτισμός. Και εδώ η "λαϊκή ψυχή", που

θα υπάρξουν σοβαρά αποτελέσματα. Ο Σικελιανός και η Αγγελική Χατζημυχάλη, ο Ίων Δραγούμης και ο Σεφέρης, ή μάλλον ολόκληρη η γενιά του '30, θα επηρεαστούν βαθύτατα από την "ελληνική γραμμή".

Ενάντια στη γενιά του '30

Γι' αυτό ίσως εξάλλου, σήμερα, η κριτική των "δυτικοφρόνων" θα στραφεί και ενάντια στην "ελληνοκεντρικότητα" της γενιάς του '30 και του ελληνικού υπερρεαλισμού. Ο Γιάννης Γεράσης στη *Νεοελληνική ταυτότητα*, θα θεωρήσει πως σε όλη τη νεότερη ελληνική ιστορία θριαμβεύει η ελληνοκεντρική άποψη (sic!), τη στιγμή που εμείς πιστεύαμε πως αντίθετα κυριάρχησαν οι Βουαροί, οι Γλύμπουργκ, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και η ξενική προστασία. Αυτή την άποψη την στηρίζει κατ' εξοχήν στη ιδεολογική και διανοητική εξέλιξη της γενιάς του '30. Η κριτική του στην "νεοελληνική ταυτότητα" θα επικεντρω-

Όπως βλέπουμε ο Γεράσης στοχεύει "ψηλά", στοχεύει στην ίδια την νεοελληνική ταυτότητα, ως ενότητα "γλώσσας και λαϊκής ψυχής". Όμως η απόπειρα αυτή δεν είναι μεμονωμένη και δεν περιορίζεται στην επίθεση ενάντια στη γενιά του '30, τον Σεφέρη και τη λαϊκή ψυχή. Όπως θα δείξουμε πάρα κάτω θα φτάσει και στην ίδια την ιστορική έρευνα. Οπότε, αν μείνουμε στον τομέα της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Μετά τον Σεφέρη σειρά έχει ο Ελύτης και η ομάδα των Ελλήνων υπερρεαλιστών. Και βέβαια το πρόβλημα δεν είναι αν ο κ. Τάκης Καγιαλής είναι ένας εμπάθης -ίσως μέχρι μέχρι βλακειάς- καθηγητής του πανεπιστημίου Κύπρου -όπως έδειξε ο Γιώργης Γιατρομανωλάκης³- και ο οποίος έγινε γνωστός ανά το πανελλήνιο με προστράτειο τρόπο, το πρόβλημα είναι πως νιώθει την *ανάγκη και τη δυνατότητα* να επιτεθεί στον Εμπειρικό, τον Εγγονόπουλο και τον Ελύτη, χαρακτηρισίζοντάς τους φασίστες (ή έστω φασίζοντες) και εθνικιστές:

Η αντισυμβατική ετεροδοξία του ελληνικού υπερρεαλισμού δεν έχει τίποτε κοινό με τα ιδεώδη της σοσιαλιστικής πολιτισμικής παράδοσης. Πρόκειται για ένα συνονθύλευμα ακραία σολιφιστικών και αυταρχικών ιδεολογημάτων (ελιτισμού, σωβινισμού, φαλλοκεντρισμού, αντι-διανομμενισμού κ.ο.κ.) η γενεαλογία των οποίων ανήκει στην παράδοση της

ριζοσπαστικής Δεξιάς (η οποία επίσης λατρεύει τον υπερβατικό ανθρωπολογισμό και υπόσχεται, με τους δικούς της βέβαια όρους, την πλήρη απελευθέρωση του ανθρώπου). Τα ιδεολογήματα αυτά απαντούν σε διαφορετική πυκνότητα και ένταση στο έργο των τριών ποιητών, σχεδόν διακριτικά στον Εγγονόπουλο, πολύ εντονότερα στον Ελύτη, ανοιχτά και κραυγαλέα στον Εμπειρικό· δεν παύουν όμως να αποτελούν τον ελάχιστο κοινό παρανομαστή που διαμορφώνει το πολιτικό στίγμα αυτής της λογοτεχνικής συντροφιάς.⁴

Και κλείνει το κείμενό του δίνοντάς μας ένα ηχηρό παράδειγμα της "φασιστικής" ιδεολογίας του Ελύτη:

Νίκος Εγγονόπουλος, *Θησείας και Μινώταυρος*, λάδι σε μουσαμά, 0,60X0,73, 1961

"Ένα χρόνο νωρίτερα (δηλ. το 1972, σημ. του Γ. Κ.), ο Ελύτης έκλεινε μια συνέντευξη με δήλωση η οποία όπως τόνιζε, 'περιλαμβάνει τους σκοπούς της ποίησης μου': 'Θεωρώ την ποίηση μια πηγή αθωότητας γεμάτη επαναστατικές δυνάμεις. Αποστολή μου είναι να κατευθύνω τις δυνάμεις αυτές κατεναντίον ενός κόσμου που δεν μπορεί να αποδεχτεί η συνειδήσή μου, έτσι ακριβώς, ώστε μέσω διαδοχικών μεταμορφώσεων να φέρω τον κόσμο αυτόν σε αρμονία με τα όνειρά μου'⁵.

Έτσι λοιπόν η βούληση του Ελύτη "να φέρει τον κόσμο σε αρμονία με τα όνειρά του", είναι φασιστικού-"σολιφιστικού" τύπου, λες και οι επαναστάτες έκαναν ποτέ κάτι το διαφορετικό, ενώ προφανώς αυτό που προτείνει ο οπαδός "των ιδεωδών της σοσιαλιστικής πολιτισμικής παράδο-

σης" είναι η προσαρμογή των ονειρών στον... πραγματικό κόσμο και παρεμπιπτότως στον "μπεζαχτά" (για να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο αυτής της... σοσιαλιστικής παράδοσης) του Κράτους και των ευρωπαϊκών προγραμμάτων, όπως κάνουν σήμερα όλοι οι σοσιαλιστές που σέβονται τον εαυτό τους.

Πράγματι, η άποψη και το επίπεδο της συζήτησης κινείται προς το γκροτέσκο και θα ήταν ανάξια ενασχόλησης, όμως είναι εξαιρετικά διαφωτιστική γιατί από "μικρό και από τρελό μαθαίνεις την αλήθεια". Η "αντιδογματική" αριστερά ενώ κάποτε, από την δεκαετία του '60 και μετά, "παθαίνόταν" για την "πρωτοπορία", για

τον Ελύτη και τον Σεφέρη, για τον Θεόφιλο ή το ρεμπέτικο, σήμερα έγινε ο εκφραστής του ευρωπαϊζοντος μμητισμού και του "αντιεθνικισμού". Έτσι η επίθεση ενάντια στον Σεφέρη και τον "ελληνικό υπερρεαλισμό", ή θα λέγαμε ακριβέστερα την "ελληνική πρωτοπορία", καθίσταται αναγκαία για δύο λόγους: **Πρώτο**, γιατί αυτοί οι μείζονες ποιητές του νεώτερου ελληνισμού είναι "ελληνοκεντρικοί" και κατά συνέπεια υποσκάπτουν την απρόσκοπτη ηγεμονία του δυτικοστραφούς "εκσυγχρονισμού". **Δεύτερο**, και ίσως σημαντικότερο, διότι ταυτόχρονα υπήρξαν **σύγχρονοι**, μοντέρνοι, στην αιχμή των πλέον σύγχρονων παγκόσμιων ρευμάτων και ριζωμένοι στην εγχώρια παράδοση, στο εγχώριο έδαφος. Κατά συνέπεια, αποτελούν τη ζωντανή απόδειξη του ότι ο

μμητισμός της Εσπερίας δεν είναι σύγχρονος, αλλά αντίθετα **καθυστερημένος**, ότι οι εκσυγχρονιστές μας δεν είναι σύγχρονοι αλλά *minor* αντιγραφείς πεπαλαιωμένων παπύρων. Αντίθετα, οι μεγάλοι μας ποιητές, από τον Σολωμό και τον Κάλβο έως τον Καβάφη και το Σικελιανό, ή τον Σεφέρη και τον Ελύτη, όλοι οι μεγάλοι δημιουργοί ήταν ήδη παγκόσμιοι, "σύγχρονοι", για να μπορούν να είναι εθνικοί.

Για μια νέα σχέση με τη Δύση

Έγραφε ο "σωβινιστής" Ελύτης το 1938:

Γιατί δεν είναι η φοβισμένη απομάκρυνση από τον πολιτισμό της Δύσης (που καταντάει αρχοντοχωριατισμός από την ανάποδη) με η θοραλάε προς αυτόν προσέγγιση και το ξεπέρασμά του, που θα μας οδηγήσει στην ανεύρεση των αληθινών ανανεωτικών δρόμων. Την ημέρα που μια παράταξη ανθρώπων με διεθνή πνευματικό εξοπλισμό θα προσπαθήσει να κάνει μια εσωτερική και γόνιμη αυτοεκκαθάριση, σκύβοντας με ασίγαστον έρωτα στην πατρική γη, για ν' ανάψει από κει την καινούργια φλόγα της νόησης, την ημέρα που θα προσαρμόσει το καθαρά ελληνικό υλικό στα εκφραστικά μέσα της σύγχρονης εποχής που, πάνω από κάθε τι, ζητάει **θάρρος, ειλικρίνεια** και **ελευθερία**, θα λάμψουν από παντού οι ευτυχισμένες δυνατότητες της δημιουργίας ενός καινούργιου και πραγματικά εθνικού πολιτισμού.⁶

Και στο εκτεταμένο κείμενο που δημοσίευσε στην Κατοχή, σε πέντε συνέχειες το 1943-1944, στο εβδομαδιαίο λογοτεχνικό περιοδικό του Ε-ΑΜ, *Καλλιτεχνικά Νέα*, με τον τίτλο "Τα σύγχρονα ποιητικά και καλλιτεχνικά προβλήματα", όπου κάνει μια παρουσίαση της καλλιτεχνικής "πρωτοπορίας", γράφει:

Το έργο τέχνης, όσο περισσότερο βυθισμένο βρίσκεται σαν ουσία, μέσα στις ρίζες και τις πηγές ενός τόπου συγκεκριμένου και παράλληλα, όσο περισσότερο προσαρμοσμένο είναι σε μορφή, στο γενικότερο αισθητικό πνεύμα μιας εποχής, τόσο καλύτερα κερδίζει το έπαθλο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, τόσο αποτελεσματικότερα καταφέρνει να αντισταθεί στη φθορά του χρόνου. (υπογραμ του Ο.Ε.)

Την αλήθεια τούτη δεν μόρε-

σαν, φαίνεται, να νιώσουν οι αμέσως προγενέστεροί μας, κυριευμένοι από ένα "συμπλεγμα κατωτέρωτητας" αδικαιολόγητο νομίζω, τη στιγμή που είχαν κιόλας πίσω τους μορφές μεγάλες σαν του Σολωμού, του Κάλβου, του Παπαδιαμάντη, του Παλαμά, του Καβάφη, του Σικελιανού. Δεν μπόρεσαν οι άνθρωποι αυτοί, έγκαιρα να αντιληφθούν ότι ενόσω υπάρχει μπροστά τους κάτι που τους φοβίζει και φαντάζει ίσως ανώτερο από τις δυνάμεις τους, ο καλύτερος τρόπος για να το υπερνικήσουν δεν είναι να γυρίζουν αλλού το πρόσωπό τους αλλ' απεναντίας να το προσεγγίζουνε θοραλάε, να το γνωρίζουνε, να το δοκιμάζουνε από κάθε πλευρά και μονάχα έτσι να φτάσουνε κάποτε στο σημείο **και** να το ξεπεράσουν. Μια τέτοια αντίληψη προοδευτική, απαλλαγμένη από περιττούς φόβους, βοήθησε τους "μοντέρνους" να κοιτάζονε με καθαρότερο μάτι τον δικό τους τόπο και να στρέψουνε την προσοχή τους στις παραμελημένες ως τότε αξίες της Ανατολής. Αυτό το τελευταίο θα σας φανεί παράξενο ίσως, μια μέρα όμως, όταν μελετηθούνε βαθύτερα τα έργα των συγχρόνων μας, θα φανεί τι ρόλο έπαιξε η αισθητική της Ανατολής σε έργα σαν του Κόντογλου, του Χατζηκυριάκου-Γκίκα και του Τσαρούχη καθώς και πόσην επίδραση είχε πάνω στο λυρισμό μας η ανοιχτόχρωμη χλιδή της Πεερικής και Αραβικής Ποίησης.⁷

Αυτή η καινούρια, υπερήφανη και αξιοπρεπής σχέση με τη Δύση, μετά από πενήντα ή εξήντα χρόνια, παραμένει απρόσιτη για την πλειοψηφία των διανοουμένων μας, και ιδιαίτερα αυτό είναι το πλέον παράδοξο για την αριστερά και προπαντός για τους πολιτικούς, τους κοινωνιολόγους, τους φιλοσοφούντες, ένα μέρος των ακαδημαϊκών ιστορικών. Αν ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Εγγονόπουλος "γύρισαν διψασμένοι από τη Δύση", είναι γιατί δεν δίστασαν να είναι "δυτικοί" στην εποχή τους, δηλαδή να αμφισβητήσουν τη Δύση, μαζί με τις δυτικές πρωτοπορίες της εποχής τους, που θα σηματοδοτήσουν μια επανάσταση στην ζωγραφική, στην ποίηση, στην αφήγηση, συναντώντας και πάλι την τέχνη των νέγων, των Ινδιάνων, των Κινέζων και των Ινδών. Οι Έλληνες καλλιτέχνες, θέλοντας να είναι "δυτικοί" της εποχής τους, δηλαδή σύγχρονοι, ταξιδεύοντας προς τη Δύση,

ανακάλυψαν και πάλι την Ελλάδα, δηλαδή το έδαφος, το χώμα, αυτό που κάνει τους ανθρώπους να έχουν γλώσσα και ψυχή, αρνούμενοι τον παρασιτισμό, γιατί ήθελαν να είναι καλλιτέχνες. Αντίθετα οι "διανοούμενοι" και οι πολιτικοί, άμεσα δεμένοι –και εξαρτημένοι– με την παρασιτική υφή της χώρας, με τον "μπεζαχτά" της, με την αδυναμία παραγωγής προϊόντων και ιδεών, μένουν προσκολλημένοι σε παρωχημένα δυτικοκεντρικά και δυτικολάγνα –κυρίως– σχήματα. Και αυτή είναι μια ακόμη μορφή του "καημού της ρωμοσύνης": αυτό που ιώνθει η "ψυχή", το συναίσθημα, η τέχνη, οι καλλιτέχνες, η "λαϊκή ψυχή", δεν μπορεί να μεταβληθεί σε "πρόγραμμα", σε γνώση, σε συστηματική ιδεολογία, σε "κόμμα". Ας ακούσουμε για μια ακόμα φορά τον Οδυσσέα Ελύτη:

Και είχα την αφέλεια να συλλογίζομαι πως ανίως και ήμουν κάποιος ξένος, δεν θα είχα το παραμικρό ενδιαφέρον να γράφω ποιήματα, τόσο βαθιά ριζωμένη ήταν η πεποίθηση ότι τα στοιχεία που ήθελα να συνηρώ και να υπαγάω στην παντοδυναμία της συνδυαστικής φαντασίας (κι ας είχα πάρει το παράδειγμα απ' τους ξένους) δεν ήταν δυνατόν να υπακούσουν σε άλλο κέλευσμα παρά μόνο σ' αυτό που πρωτόμαθα πριν από χιλιοετηρίδες, στο ίδιο αυτό σημείο και με τους ίδιους φθόγγους. Ας μη γελάσει κανείς. Αυτές οι υπερβολές και οι παιδικότητες στα ζητήματα της τέχνης, βγαίνει να είναι κάποτε πιο σοφές από τα θέσφατα της επιστήμης. Και μετάξυ μας, θα ήθελα να φωνάξω "αλίμονο στην Ελλάδα από τα Πανεπιστήμια της Εσπερίας, που τα τρωκτικά τους ροκανίζουν κιόλας τα βάθρα της" αν δε φοβόμουν ότι θα με κλείνανε μέσα. Τόσο είναι αλήθεια ότι το δίκαιο της δύναμης αποκτά στο τέλος μίαν ευλογόφανεα που ξαποστέλνει όσους κρατούνται ακόμη από το λίγο της περηφάνειας τους, στις φυλακές και στα φρενοκομεία."⁸ (υπογραμμίσεις δικές μου, Γ.Κ).

Γι αυτό και οι πιο αληθινές και γνήσιες ψυχές αυτής της χώρας προστρέχουν τόσο συχνά "στην τέχνη της ποιήσεως", αν δεν θέλουν το κεφάλι τους να καρφωθεί στον πάσσαλο των Σούρληδων, να έχουν την μοίρα ενός Περικλή Γιαννόπουλου ή ίσως-ίσως και του γιατρού Τσιρώνη. Γι αυτό και τις μεγάλες αλήθειες μας συνεχίζουμε να τις ακούμε από τον Διονύση

Σαββόπουλο και όχι από βαρύγδουπους αντιγραφείς παπύρων.

Όμως διανοούμενοι, εφημεριδογράφοι, πολιτικοί και ατάλαντοι λογογράφοι, δεν αρκούνται στην εξουσία την οποία κατέχουν. Αισθάνονται πως απειλούνται. Ο Δημοσθένης Κούρτοβικ θα αναφερθεί στον "εθνοκεντρικό" Βελουχιώτη ως πιθανό σύμβολο της "ογκοδεμένης ελληνικής ακροδεξιάς" (sic!)⁹, ο Γιάννης Γεράσης στον ελληνοκεντρικό μυστικισμό του Σεφέρη και την υποκατάσταση της "Μεγάλης Ιδέας" από τη "Λαϊκή ψυχή", και την αναφορά στο Μακρυγιάννη ή τον Θεόφιλο τέλος ο Τάκης Καγιαλής θα μιλήσει για τον "έρποντα" φασισμό των Ελλήνων υπερρεαλιστών!

Και πράγματι νιώθονται οι άνθρωποι. Καθημερινά, αδιάκοπα, θα βομβαρδίζονται από την νεο-ελληνική ιστορία και τέχνη, ανοίγοντας το ραδιόφωνό τους, συνωστιζόμενοι στα μουσεία για τους "θησαυρούς του Αγίου Όρους", ανοίγοντας μια ποιητική συλλογή του Σεφέρη ή του Καβάφη, θαυμάζοντας τους πίνακες του Τσαρούχη ή του Εγγονόπουλου καθημερινά θα νιώθουν ως απειλή την παρουσία του Μακρυγιάννη και του Βελουχιώτη καθώς και την καταφυγή των νέων σε σύμβολα, όπως το '21 και η Αντίσταση. Γιατί όλα αυτά έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τις ιδέες που εκφέρουν στα Πανεπιστήμια, με τα κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά πονήματα που αναμεταδίδουν στους φοιτητές τους, σε αντίθεση με τη θεματική των εντύπων και των περιοδικών τους, των εφημερίδων τους, σε πλήρη αντίθεση με εκπονούμενα Ευρωπαϊκά Προγράμματα, με τα ξένα Πανεπιστήμια στα οποία προστρέχουν για να προσλάβουν ένα ελάχιστο κύρος. Επί τέλος, σε πλήρη αντίθεση με τον καθημερινό "εκσυγχρονισμό" τον οποίο ψελλίζουν.

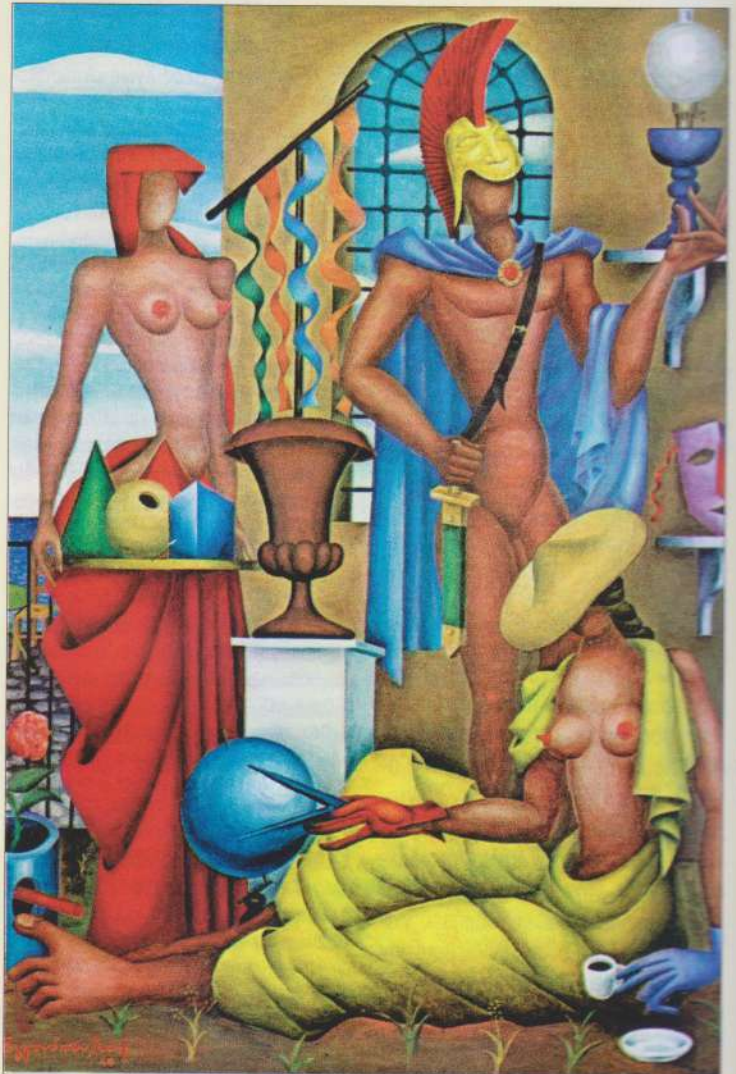
Η τέχνη, η Αντίσταση, η "ελληνική ψυχή" – τους διαφεύγει ακόμα, και η "ελληνοκεντρική" ιδεολογία απειλεί διαρκώς να εισβάλλει και στα δικά τους χωράφια!

Ο ελληνικός υπερρεαλισμός

Όμως ας επανέλθουμε λίγο στα πραγματολογικά στοιχεία της επίθεσης ενάντια στον ελληνικό υπερρεαλισμό: ο συγγραφέας του λιβέλλου εξετάζει μόνον τρεις από τους υπερρεαλιστές συγγραφείς και βέβαια "ξεχνάει" τον Γκάτσο, τον Κάλας, το

Νάνο Βαλαωρίτη, καθώς και άλλους που επηρεάστηκαν από το υπερρεαλιστικό ρεύμα, όπως το Ρίτσο, τον Βρεττάκο, τον Άρη Αλεξάνδρου. Ιδιαίτερως δε για τους δύο πρώτους η "παράλειψη" δεν συγχωρείται φιλολογικά, και είναι προφανώς εσκεμμένη, γιατί πρόκειται για βασικά "στελέχη" του μικρού υπερρεαλιστικού κύκλου της Αθήνας. Ιδιαίτερα δεν συγχωρείται η "παράλειψη" του Κάλας, που ίσως είναι και ο πρώτος που από το 1933 δημοσίευσε υπερρεαλιστικούς στίχους. Όμως αν ο καθηγητής μας της φιλολογίας συμπεριλάμβανε και τον Κάλας στην τυπολογία του "αντιδραστικού ριζοσπαστισμού", τότε θα γελούσαν και οι... πέτρες δε-

ώρηση, τους Νέους Πρωτοπόρους και άλλα, όταν ήταν ακόμα "ορθόδοξος" κομμουνιστής, το 1929-33, ή στη Νέα Επιθεώρηση της Αριστερής Αντιπολίτευσης, από το 1933, ή στα Νεοελληνικά Γράμματα, κλπ.¹⁰ Όμως ο "αριστερισμός" δεν περιοριζόταν στον ενεργό κομμουνιστή και αργότερα τροτσκιστή Κάλας. Εκείνη την περίοδο αποτελούσε ήδη χαρακτηριστικό του υπερρεαλιστικού ρεύματος τόσο στη Γαλλία, με πρωτεργάτη τον Μπρετόν, όσο και στην Ελλάδα. Γιατί βέβαια μαρξιστής και τροτσκιστής υπήρξε και ο Ανδρέας Εμπειρικός.¹¹ Γράφει γι αυτόν ο Ελύτης "... μορφές ιδεολογικών και ανατροπέων που ασκήσανε αδιαφιλονίκητη γοητεία επάνω του,

Νίκος Εγγονόπουλος, Ο Πλούταρχος, λάδι σε μουσαμά, 0,73X0,92, 1948

δομένου ότι ο Κάλας ως Μ. Σπιέρος και ως Νικήτας Ράντος (τα δύο ψευδώνυμα που χρησιμοποιούσε εκείνη την εποχή) έγραφε στην Φοιτητική Συντροφιά, την Κομμουνιστική Επιθε-

ώπως ο Μαρξ και ο Ένγκελς, ο Πλεχάνωφ και ο Κάουτσκι, ο Κροπότκιν και ο Μπακούιν. Και πως με τη βαθμιαία ωρίμανση, έφθασε να εντοπιστεί στην τριάδα Φρούδ-Τρότσκι-Μπρε-

τον...". Αλλά και ο ίδιος ο "συντηρητικός" Ελύτης είχε μολυνθεί από το "κομμουνιστικό μικρόβιο". Για την περίοδο μετά το 1934, όταν ήταν φοιτητής, γράφει: "Ήμουν άλλωστε, με τον τρόπο μου, ένας κομμουνιστής, οι καθοδηγητές μου με είχαν για σίγουρο. Στα κρυφά, μετέφραζα Τρότσκι για μιαν αρχειομαρξιστική εφημερίδα".¹² Όμως τι τα θέλει κανείς, πάντοτε η σταλινική ορθοδοξία διακήρυττε πως οι τροτσκιστές ήταν φασίστες και οι υπερρεαλιστές και οι υπαρξιστές "αντιδραστικοί" και, γιατί όχι, φασίστες, "σε τελική ανάλυση"! Ο Λούκατς, σε ένα από τα πλέον κάταπυστα σταλινικά του πονήματα, θα γράψει για τον "φασισμό" του Σαρτρ.¹³ Όσο για τις επικρίσεις στον υπερρεαλισμό, ο Μάρκος Αυγέρης θα μιλήσει ήδη το 1944 για "αισθητικό σολιψισμό" και ατομικισμό και ο Ελύτης θα του απανήσει κλείνοντας, νομίζω οριστικά, τη συζήτηση για τη φύση του υπερρεαλισμού, τουλάχιστον στην Ελλάδα:

Για να σοβαρευτούμε όμως, είναι άραγε τυχαίο πως ο Μιχάλης Ράπτης, ο γραμματέας του συμβόλου του διεθνισμού, της 4ης Διεθνούς, ο... Οδυσσέας Ελύτης ή ο Εγγονόπουλος, συνδεδεμένοι με τα πιο πρωτοποριακά και διεθνιστικά καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής τους, υπήρξαν ταυτόχρονα και διαπρύσιοι υπερασπιστές της ελληνικής ταυτότητας και της ιδιαιτερότητάς της; Είναι τυχαίο που αυτοί που υπήρξαν βαθύτατα διεθνείς και διεθνιστές ξεπέρασαν το σύμπλεγμα του ελλαδικού διανοουμένου έναντι της Δύσεως, γιατί ένωσαν πως μπορούν να διαλεχθούν ως ίσοι προς ίσους με τους δυτικούς;

Όσο για τον αντιδραστικό ριζοσπαστισμό, που παρήγαγε μορφές όπως ο Έζρα Πάουντ, ο Μάρτιν Χάιντεγκερ ή ο Ερνστ Γιούνγκερ στη Γερμανία, ο Μαρινέτι στην Ιταλία, ή ο Σαλβατόρ Νταλί στην Ισπανία, στην Ελλάδα δεν μπόρεσε να ευδοκιμήσει, γιατί η Ελλάδα όχι μόνον δεν διέθετε την ανάλογη οικονομική και κοινωνική βάση, αλλά και μόλις έβγαине από μια μεγάλη εθνική καταστροφή, και ήταν μια χώρα όπου το εθνικό ζήτημα δεν μεταβλήθηκε ποτέ σε ιμπεριαλιστική πολιτική, αλλά αντίθετα επέπρωτο να σφραγίσει και τις επόμενες δεκαετίες ως εθνικοαπελευθερωτικό αίτημα. Κατοχή, Κυπριακό, τουρκικός επεκτατισμός. Και προπαντός διότι δεν υπήρχαν οι ιδεολογικές προϋπο-

θέσεις ενός τέτοιου ρεύματος, προϋποθέσεις που συνδέονταν με την κρίση του δυτικού πνεύματος απέναντι στην ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού. Ας κλείσουμε αυτή τη συζήτηση εδώ με ένα ποίημα του πλέον "κοσμοπολίτη" ανάμεσα στους Έλληνες υπερρεαλιστές, του Νικόλα Κάλως:

ΞΕΝΑ ΔΟΧΕΙΑ
Είπεν ο Φιξ στην Καλλιρρόη: 'Εγώ
είμαι ο Ιλισός'
είπεν ο Χίλτον στον Παρθενώνα:
'Εγώ είμαι η Ακρόπολη'
είπεν ο Έντισον στην Κουκουβάγια:
'Εγώ είμαι το φως'
είπεν η Ελενίτσα στον Μπελαφό-
ντε: 'Ο Όμπρός μου εσύ'.
Τιμής ένεκεν Νήαρχος θα λέγεται
ο Ναύραρχος
και το πλωτό του Τσοίτσα.
Ο Άγνωστος Θεός έγινε σταυρόλε-
ξον.
Δόξα τω λόγω που ο Άρειος Πάγος
μένει βράχος
Και το ΤΖΗ ΜΠΗ Γκραντ Μπρετάγν κι
όχι Κύπρος!¹⁴

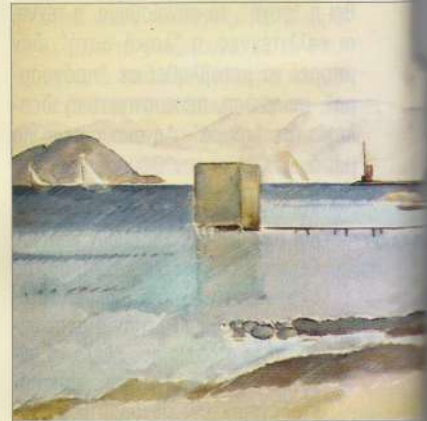
Σημειώσεις

1. Εξάλλου σε όλη την πρόσφατη παγκόσμια ιστορία, οι εκφραστές της αναγέννησης των εθνών θα είναι συνήθως ποιητές, όπως ο Σολωμός, ο Κάλλως ή ο Παλαμάς στην Ελλάδα, ο Μισκιέβιτς στην Πολωνία, ο Πετόφκι στην Ουγγαρία κ.λπ., μυθιστοριογράφοι και μουσικοί, όπως ο Βέρντι στην Ιταλία, και σπανιότερα ιστορικοί, γλωσσολόγοι, φιλόλογοι ή φιλόσοφοι. Ποτέ δεν θα είναι οικονομολόγοι ή κοινωνιολόγοι.
2. Γιάννης Γεράσης, *Η νεοελληνική ταυτότητα*, Ροές, Αθήνα 1989, σελ. 81-83.
3. Βλέπε *Το Βήμα*, 25 Ιανουαρίου 1998.
4. Τάκης Καγιαλής, "Μοντερνισμός και πρωτοπορία: Η πολιτική ταυτότητα του 'ελληνικού υπερρεαλισμού'", *Εντεκτύριο*, τ. 39, Θεσσαλονίκη, Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 1997, σελ. 75.
5. Οπ. π. σελ. 75.
6. Οδυσσέας Ελύτης, "Οι κίνδυνοι της ημιμάθειας", *Ανοιχτά Χαρτιά*, Αστερίας, Αθήνα 1974, σελ. 366. Το κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε το 1938 στα *Νέα Γράμματα*.
7. Οδ. Ελύτης, όπ.π. σελ. 423.
8. Οδ. Ελύτης, "Το χρονικό μιας δεκαετίας", ιδ. *Ανοιχτά χαρτιά*, όπ.π. σελ. 263-264.
9. Βλέπε *Αόδην*, τ. 11.
10. Βλέπε Νικόλας Κάλως, *Κείμενα ποιητικής και αισθητικής*, επιμ. Αλ. Αργυρίου, Πλέθρον, Αθήνα, 1982.
11. Οδ. Ελύτης, "Αναφορά στον Ανδρέα Εμπειρίκο", *Εν λευκώ*, Ίκαρος, Αθήνα 199, σελ. 120.
12. Οδ. Ελύτης, *Ανοιχτά χαρτιά*, όπ.π. σελ. 257.
13. Βλέπε G. Lucacs, *Existentialisme ou Marxisme*, Nagel, Παρίσι 1961.
14. Νικόλας Κάλως, *Οδός Νικήτα Ράντου*, Ίκαρος, Αθήνα 1977, σελ. 87.

*Απόσπασμα από *αδημοσίευτο βιβλίο του Γ. Καραμπελιά*.

Το περιβάλλον προϋποθέτει «κάποιον που περιβάλλεται» και συνεπώς είναι μια κατεξοχόν ανθρωποκεντρική έννοια, που υποδηλώνει την άμεση διαπλοκή ανθρώπου και φύσης και διαστέλλεται σαφώς από την «ουδέτερη» ή ευρύτερη έννοια του χώρου... Όσον αφορά την έννοια της εθνικής ταυτότητας, στο μέτρο που δεν εδραιώνεται σε κοινά φυλετικά-βιολογικά γνωρίσματα ή, ακριβώς αντίθετα, σε

Περιβάλλον και εθνική

Δημήτρης Πικιώνης, "Αγίνα"

του Γιάννη Σχίζα

Όσο κι αν ο σύγχρονος άνθρωπος γίνεται υπερκινητικός μέσα στο χώρο, δεν παύει να αναζητά έναν ιδιαίτερο χώρο, που να ενέχει το μοναδικό στοιχείο της οικειότητας. Πάνω σ' αυτή τη θεμελιώδη ιδιότητα του ανθρώπινου όντος, προσκρούει σήμερα η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης

μια light συμμετοχή κατάσταση (που θέλει την συλλογικότητα «Έλληνες» να είναι αντίστοιχης ισχύος με αυτήν των «Παναθηναϊκών» ή των «φιλοτελιστών»...), αυτή δηλώνει την διασύνδεση οικονομικών, βιοτικών, πολιτιστικών και άλλων χαρακτηρισμών, επικουρούμενων συχνότατα από ένα πνεύμα οικειότητας και μέθεξης. Για μερικούς η εθνική ταυτότητα είναι κρατικοδίαιτη και «ασύμφορη» από τη σκοπιά της παγκοσμιοποίησης, για άλλους είναι απόρροια της ανθρώπινης φύσης. «Η γήινη ταυτότητα του νέου πολίτη του κόσμου», γράφει ο Εντγκάρ Μορέν¹, «περιλαμβάνει ένα σύνολο ομόκεντρων ταυτοτήτων που ξεκινούν από την οικογενειακή, τοπική, περιφερειακή, εθνική ταυτότητα». Αυτό το σχήμα των ομόκεντρων ταυτοτήτων που μπορούν να μην αλληλοαναφέρονται αλλά να συναρθρώνονται και να συμβιώνουν ειρηνικά, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον: όχι σαν σχήμα που δηλώνει πάντοτε την πραγματικότητα, αλλά σαν σχήμα που εκφράζει μια optimum κατάσταση.

Σαν κοινωνικό DNA του σύγχρονου ανθρώπου, οι ταυτότητές του μπορούν να μεταβάλλονται, να καταλύονται ή να ανασυνδυάζονται.

Το θέμα που ανακύπτει αφορά το ποιες δυνάμεις διαμορφώνουν την εξέλιξή τους και ποια είναι τα όρια αυτών των εξελίξεων.

Στην εποχή της υπερκινητικότητας και της αυξανόμενης δικτύωσης των πολιτιστικών και πληροφοριακών στοιχείων, η επίδραση του περιβάλλοντος στον σχηματισμό της εθνικής ταυτότητας θεωρείται φθίνουσα, με οριακή κατάληξη την εκμδένσή της. Στο τέλος του 20ού

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Ακουαρέλλα, 27,5x43,5

αίωνα, από πρώτη όψη φαίνεται πως οδεύουμε στην πλήρη απαξίωση των θεωριών του «περιβαλλοντικού ντετερμινισμού»², που επηρέασαν με πολλαπλούς τρόπους την επιστημονική και πολιτική σκέψη των αρχών του αιώνα. Θεωριών που άλλοτε υπογράμμιζαν την επίδραση του κλίματος στον εθνικό χαρακτήρα (Buckle, 1872) ή άλλοτε υποστήριζαν ότι οι κοινωνίες των ανθρώπων προσαρμόζονται στο φυσικό περιβάλλον όπως οι κοινωνίες των φυτών και των ζώων (Ratrel). Στα πλαίσια αυτού του ρεύματος, η Simple (1911) υπέδειξε τον άνθρωπο ως «προϊόν της εμφάνειας της γης», κι ακόμη υποστήριξε ότι οι σχέσεις του με το περιβάλλον του «είναι περισσότερο πολυάριθμες και πολύπλοκες από τις σχέσεις των πιο ανεπτυγμένων φυτών ή ζώων». Εξάλλου, σε μια ακραία έκφραση περιβαλλοντικού ντετερμινισμού από τον Γάλλο φιλόσοφο Victor Cousin (1924), δηλωνόταν: «Δώστε μου το χάρτι μιας χώρας, την διαμόρφωση του εδάφους της, το κλίμα της, τα νερά της, τους ανέμους της και όλη τη φυσική γεωγραφία· δώστε μου τα φυσικά προϊόντα της, την κλωρίδα και την πανίδα της, και αναλαμβάνω την υποχρέωση να σας περιγράψω εκ των

προτέρων τον χαρακτήρα των κατοίκων της και τον ρόλο που διαδραματίζει η χώρα αυτή στην ιστορία, όχι τυχαία, αλλά αναγκαστικά· και όχι μόνο για μια εποχή αλλά για όλες τις εποχές!».

Ο Cousin δεν μιλάγε μόνο για τον ρόλο της γεωγραφίας αλλά και γι' αυτόν των «φυσικών πόρων», που συνιστούν ειδικά πεδία συνάντησης και όσμωσης του ανθρώπου με τη φύση. Σε παραπλήσιο μήκος κύματος, σε μια γενικότερη θεωρητική ζύμωση στα πλαίσια του μαρξιστικού ρεύματος, ο σοσιαλιστής Ότο Μπάουερ (1882-1938), αναφερόταν στον κυρίαρχο ρόλο που παίζει «η πάλη με τη φύση» όσον αφορά τον προσδιορισμό της εθνικής ετερότητας³.

Σήμερα, η σχέση περιβάλλοντος και εθνικής ταυτότητας διαπλέκεται υπό νέους όρους, που θέτουν ερωτήματα τόσο σχετικά με την επίδραση που ασκεί το περιβάλλον στον άνθρωπο όσο και σχετικά με το ποιόν των νέων «ταυτοτήτων» που συντίθεται στις νέες κοινωνικές συνθήκες.

Η εκπαιδευτική επτάχηση της ιστορίας, που επεξεργάζεται τον «θάνατο της μονιμότητας» (Άλβιν Τόφλερ), ή την «απώλεια του μέλλοντος» (Εντγκάρ Μορέν), δημιουργεί ένα κοινωνικό πεδίο «αινισταίνιο», όπου η ταχύτητα των δρώντων επηρεάζει τις πλέον παραδοσιακές και δομικές σχέσεις.

Ο νέος κόσμος συναντιέται με όλο και περισσότερες ανατροπές και επαναστάσεις, όπως αυτή του ταξιδιού⁴. Η διακρατική, μαζί με τη γλώσσα, κινητικότητα «επί σκοπώ αναψυχής» (τουρισμός) γίνεται ένα διαρκώς αυξανόμενο μέγεθος που υπερβαίνει πλέον τα 6 δισεκατομμύρια ταξιδιάρηδες το χρόνο. Εξάλλου η δηλωμένη και άδηλη μετανάστευση, τα διεθνή ταξίδια για μορφωτικούς σκοπούς και η διεθνής κυκλοφορία των πολιτιστικών προϊόντων, ασκούν όλο και μεγαλύτερη επίδραση.

Ο νέος διεθνής καταμερισμός των έργων συρρικνώνει ή αντίθετα υπερανάπτει κάποιους φυσικούς πόρους σε ορισμένες εθνικές περιοχές, ενισχύοντας διεθνείς και διαπεριφερειακές συσσωματώσεις και συμβάλλοντας στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών και πολιτιστικών υβριδίων. Ο σύγχρονος κόσμος εξελίσσεται προς ένα καθεστώς συντριπτικής κυριαρχίας των πόλεων, όπου, παρά την «χωρική» προσέγγιση των ανθρώπων, δεσπόζει η κοινωνική και ψυχολογική αποστασιοποίη-

σή τους, η απουσία των «κυτταρικών φαινομένων» της γειτονιάς και της συνοικίας, η ύφεση του αισθήματος της εντοπιότητας. Η «μεταπόλη» ως διάδοχο οχίμα της παραδοσιακής μητρόπολης⁵, μαζί με την τηλε-εργασία και τις άλλες μορφές εξατομικευμένης κατανάλωσης, συν-απεργάζονται ένα κοινωνικό πεδίο καοτικών ταυτοτήτων –εκ πρώτης όψεως το πεδίο της ανύπαρκτης συλλογικής ταυτότητας.

Αυτή η ανολοκλήρωτη εξέλιξη συνιστά μια καινοτομία, που επιτρέπει την «κατάδυση» στις πιο σιωπηρές ή «αυτονόητες» προϋποθέσεις της κοινωνικής ζωής. Παράδοξο, πλην όμως αληθινό: Όπως ακριβώς στην εποχή του φαινομένου του θερμοκηπίου «ανακαλύπτεται» ο σιωπηρός και δομικός ρόλος του κλίματος στην παραγωγή και τον τρόπο ζωής, ή όπως «ανακαλύπτεται» ο εξίσου δομικός ρόλος της στοιβάδας του όζοντος στον βιοτικό περίγυρο του ανθρώπου, έτσι και στην εποχή της απειλούμενης θρυμματισμού των συλλογικοτήτων που συγκροτούνται στον χώρο (της συνοικίας, της πόλης, της περιφέρειας, της χώρας) μπορεί να ανακαλύπτεται η θεμελιώδης λειτουργία της συμμετοχής και του «ανίκηιν» σε ένα σύνολο. Και μάλιστα όχι σε ένα οποιοδήποτε σύνολο, αλλά σε ένα σύνολο που διαπλέκεται με το χώρο και συγκεκριμένα με το περιβάλλον, σύνολο που συν-βιώνει την αίσθηση της αλληλεπίδρασης με την φύση, που δεν συγκροτείται απλώς επί τη βάσει κάποιων «κοινωνικών πεποιθήσεων». Όταν ο Μορέν μιλάει για το έθνος που αποκαθιστά σήμερον τη θέρμη του οικογενειακού, φυλετικού κλπ. δεσμού που έχει απολεσθεί σε μια διαδικασία εξατομικεύσεως, έχει υπόψη του το έλλειμμα κοινοτικού πνεύματος, που είναι προφανώς πνεύμα εν χώρα.

Η παγκοσμιοποίηση σήμερα καταλύει διάφορες μικρο-συλλογικότητες, προκαλεί υβριδικά μορφώματα μεταξύ διαφόρων πληθυσμών και μεταλλάσσει πολλούς εθνικούς σχηματισμούς. Φυσικά η επίδρασή της δεν είναι πάντα ομογενοποιητική και καταλυτική της εθνικής ετερότητας, δεδομένου ότι η συνάντηση κάποιων «παγκόσμιων ερεθισμάτων» με ποικίλους εθνικούς αποδέκτες καταλήγει και σε νέες συνθέσεις. Υπάρχουν αναμφισβήτητα κάποιες αλλαγές στους εθνικούς και τοπικούς χαρακτήρες που μπορούν να θεωρηθούν «ήπιες». Όμως το πρό-

βλημα δεν έγκειται σ' αυτές: το πρόβλημα βρίσκεται στην αντιπαλότητα της παγκοσμιοποίησης με τις εθνικές δομές, στο ότι συχνά η νέα τάξη των πολυεθνικών εταιρειών εκβάλλει ανάρθρες κραυγές και εναντίον των κρατών-εθνών⁶, διαβλέποντας σ' αυτά στοιχεία δυσκαμψίας στις απαιτήσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Το αίτημα του γρήγορου και πάση θυσία κέρδους κηρύσσεται ασύμβατο με τις εθνικές συλλογικότητες, με την βιωμένη σχέση τους προς τον γεωγραφικό περίγυρό τους και τις αυθόρμητες μορφές αλληλεγγύης.

Ευελιξία...

Η συνάρθρωση της εθνικής ταυτότητας με το αντίστοιχο περιβάλλον φαίνεται πως αμβλύνεται στις πύρες μας. Όμως αυτή η φαινομενικότητα είναι απατηλή: και τούτο γιατί, ενώ οι διαδικασίες άμεσης επικοινωνίας των λαών (π.χ. μέσω του τουρισμού) γίνονται πρόξενες νέων διαπλοκών και συγκρίσεων, ταυτόχρονα αναδεικνύουν την σημασία της οικειότητας του ανθρώπου με συγκεκριμένα περιβάλλοντα, δηλαδή με τα δικά του, βιωμένα περιβάλλοντα. Όσο κι αν ο σύγχρονος άνθρωπος γίνεται υπερκινητικός μέσα στο χώρο, δεν παύει να αναζητά έναν ιδιαίτερο χώρο, που να ενέχει το μοναδικό στοιχείο της οικειότητας. Πάνω σ' αυτή τη θεμελιώδη ιδιότητα του ανθρώπινου όντος, προσκρούει σήμερον η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης που απαιτεί την μεγαλύτερη δυνατή «ευελιξία» του ανθρώπινου παράγοντα σε συνδυασμό με την μεγαλύτερη δυνατή διευκόλυνση του υπάρχοντος κεφαλαίου...

1. Έντγκαρ Μορέν - Αν Μπριζίτ Κερν, *Γη-Πατριδα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
2. Rees Prga, «Προσεγγίσεις στο θέμα άνθρωπος και περιβάλλον», από το βιβλίο *Άνθρωπος και περιβάλλον*, εκδ. Κουτσουμπός, Αθήνα, 1987.
3. Θεόδωρου Ζιάκα, *Εθνισμός και Αριστερά*, εκδ. Πελεκάνος, Θεσσαλονίκη.
4. Γιάννη Σχιζα, *Ο άλλος Τουρισμός*, Εναλλακτικές Εκδόσεις-Οικοτοπία, Αθήνα, 1998.
5. Ι. Αισώπου, Γ. Σημαιοφορίδη, «Από τη μητρόπολη στην μεταπόλη», *Βήμα*, 7.12.97.
6. Φ. Φουκουγιάμα, συνέντευξη στον Α. Παπακελά, «Το κράτος-έθνος εμποδίζει την ανάπτυξη», *Βήμα*, 31.5.98.

-Κύριε Δημόπουλε, η εποχή σας χαρακτηρίστηκε από τη δημιουργία του λεγόμενου star-system. Υπάρχουν σήμερα stars;

-Δεν υπάρχει εποχή σ' αυτό το χώρο χωρίς star. Μονάχα που τώρα οι star δεν είναι -νομίζω- τόσο εμφανείς όσο ήταν άλλες φορές. Το σύστημα καλλιεργούσε κάποτε το πρόσωπο-σταρ γιατί αυτό ήταν που έθελγε τον κόσμο. Σήμερα η έννοια star είναι λίγο ανώνυμη, δεν είναι προσωπική. Έχει την έννοια του να κάνω μια

την Coca-Cola, τη Rock, τα τζιν. Έτσι κι ο κινηματογράφος είναι ένα εμπόρευμα το οποίο προωθεί το Αμερικανικό όνειρο. Σ' αυτό το χώρο δε, ξέρει ότι πετυχαίνει μόνο με το ν' αλώσει τη συνείδηση του καταναλωτικού κοινού γι' αυτό κι αν το έργο 50 εκατ. η διαφήμισή του πρέπει να κοστίζει άλλα τόσα. Συνεπώς σήμερα -πιστεύω- ότι αν αυτοί αποφασίσουν, μέσω αυτού του πλεονεκτήματος που έχουν στη διάθεσή τους, του ελεγκτού της αγοράς δηλαδή, να πούνε: «ούρα αγελά-

πουμε τον παλιό Ρωσικό κινηματογράφο με τους αργούς ρυθμούς, την ανθρωπιά, την έλλειψη δράσης και στη μισή ώρα πλύνουμε, γιατί έχουμε μάθει να το σινεμά να είναι κάτι που ερεθίζει τα νεύρα μας, που μας διεγείρει επί δυο ώρες. Καθετί που είναι αντίθετο με αυτό δε θα είναι πια σινεμά.

-Παρ' όλα αυτά οι επιλογές αυτές δεν είναι και ζήτημα παιδείας;

-Δεν είναι και τόσο εύκολα τα

Ο σταρ και το εμπόρευμα

Από το έργο του Ντίνου Δημόπουλου "Λεσποινίς Διευθυντής", 1964

πράγματα. Μπαίνουμε σε μια εποχή όπου η γνώση είναι περιττή αν όχι βλαβερή. Όλοι μας πληροφορούμαστε. Δε γνωρίζουμε. Αλλά δεν αναρωτιόμαστε από ποιους πληροφορούμαστε. Έτσι που είναι πλεγμένα τα δίκτυα της πληροφόρησης δεν είναι προφανές ότι υπάρχουν κάποιοι που οργανώνουν την πληροφόρησή μας; Και προφανώς δεν θα πρέπει να υπάρχει κάποιος λόγος γι' αυτό; Γιατί κάποιος να διοικητεύει τις πληροφορίες; Προφανώς γιατί έχει κέρδος ή γιατί εκπροσωπεί κάποια γενικότερα μυστικά συμφέροντα. Συνεπώς ο κόσμος, λόγω του ότι ο χρόνος του είναι πια πολύ περιορισμένος με όλα αυτά που έχουν παρεισφρήσει στη ζωή του δεν έχει χρόνο ν' αποκτήσει γνώσεις κι αποκτά πληροφορίες, που μέσω αυτών διαμορφώνει τον ηθικό και τον πνευματικό του κόσμο. Η πληροφορία όμως είναι επιδερμική.

-Πηγαίνετε σινεμά;

-Πηγαίνω σινεμά με περίσκεψη. Δεν αρνούμαι το σινεμά. Υπάρχουν ταινίες για τις οποίες νιώθω ευτυχής που τις είδα. Οι ελληνικές όμως δε μου άρεσαν. Είδα πρόσφατα μια ελληνική ταινία στην οποία έφυγα από τη μέση. Οι καινούριοι σκηνοθέτες νομίζω έχουν μπερδέψει την τέχνη με το κέρδος. Ήμουν κάποτε πρόεδρος του φεστιβάλ Θεσσα-

του Ντίνου Δημόπουλου

Ντίνος Δημόπουλος:
Ένας από τους πιο παραγωγικούς Έλληνες σκηνοθέτες. Ξεκίνησε την καριέρα του το 1953 κι από τότε έχει γυρίσει 50 ταινίες, έχει σκηνοθετήσει 50 θεατρικές παραστάσεις και 250 ραδιοφωνικές παραγωγές κι έχει 12 δημοσιευμένα βιβλία. Σήμερα ασχολείται με τη συγγραφή, ενώ ταυτόχρονα παραδίδει μαθήματα θεάτρου στο Εθνικό Θέατρο και στο Ωδείο Αθηνών. Τη συνέντευξη που ακολουθεί πήρε για λογαριασμό του "Αρδην" η Αναστασία Μουτζούρη.

ταινία που να είναι από μόνη της star. Σήμερα το καινούριο σύστημα που ελκίζει το ενδιαφέρον του κοινού έχει φύγει από τα πρόσωπα και πηγαίνει καθαρά στο προϊόν. Με το ίδιο πάθος, με την ίδια επιμονή και με τον ίδιο τρόπο που κάποτε πρόβαλλαν το πρόσωπο κάνοντάς το σταρ τώρα -νομίζω- προβάλλουν το προϊόν.

Και γι' αυτό βλέπουμε σήμερα σ' αυτόν που σε 10-20 χρόνια θα μονοπωλεί πια την έννοια κινηματογράφος -κι εννοώ τον Αμερικανικό παράγοντα βέβαια- ότι φτιάχνει μια ταινία που του κοστίζει 50 εκατ. δολάρια και δίνει αμέσως άλλα 50 εκατ. για να προβάλλει αυτό το προϊόν ή τους συντελεστές του με τους τρόπους που ξέρει: με τα OSCAR, με τα περιοδικά που αγοράζει, με τις διαφημίσεις. Όπως ακριβώς κάνει και με τα άλλα προϊόντα του,

δος είναι το καινούριο μας ποτό που θα αντικαταστήσει την Coca-Cola» θα μπορούσαν θαυμάσια να πετύχουν. Έχουν την ικανότητα να βάλουν χώρο στη συνείδηση του ανθρώπου. Να την εκτρέψουν. Σήμερα κάνουν κάτι πολύ πιο δυσάρεστο. Περνάνε την αντίληψη ότι κινηματογράφος είναι μόνο ο αμερικάνικος. Με τους ρυθμούς που δρα, παράγεται κι επενεργεί επάνω στη συνείδηση του κόσμου ο αμερικανικός κινηματογράφος, δε φτιάχνει μόνο έργα που να αρέσουν στο κοινό αλλά ταυτόχρονα αποκλείει ένα άλλο είδος, μιας άλλης χώρας και νοοτροπίας να έχει την ίδια υποδοχή μ' αυτόν. Αυτό σημαίνει ότι πέρα από την παραγωγή των ταινιών διαμορφώνει και το γούστο του κόσμου. Σήμερα -και σε λίγα χρόνια θα είναι πιο έντονο- βλέ-

λονίκης κι είχα την ευκαιρία να δω σε μια εβδομάδα κάπου τριάντα ταινίες. Αυτές οι ταινίες ήταν ταπεινές, από την Ουκρανία, την Ταϊβάν, το Ουζμπεκιστάν, χώρες που ούτε τις θυμάσαι. Ταινίες ταπεινές, τρυφερές, άτεχνες αν θέλεις, αλλά όταν τις έβλεπες έκλαιγες, αισθανόσουν να επικοινωνείς με τον άνθρωπο. Και τέτοιες ταινίες παράγονται αλλά που προβάλλονται; Σε καμιά λέσχη θα ξεπέσουνε, σε κανένα συνοικιακό κινηματογράφο. Το μονοπάτι του Αμερικανικού κινηματογράφου έχει αποκλείσει πα και τις αίθουσες, τις έχει αγοράσει. Συνεπώς διαμορφώνει τις συνειδήσεις όπως θέλει αυτός. Και φυσικά μιλάμε για την τέχνη μονάχα. Δε μιλάμε για ευρύτερα πράγματα π.χ για την κλωνοποίηση γιατί τότε θα βρεθούμε ενώπιον μιας φρικτής πραγματικότητας. Βρισκόμαστε στα πρόθυρα μιας εποχής όπου μπορούν να παράγουν λαούς-δούλους. Όχι δούλους που θα θέλουν κάποτε να επαναστατήσουν αλλά δούλους ευτυχείς γιατί οι δούλοι αυτοί θα έχουν το φαγητό τους, το αυτοκίνητό τους, θα έχουν το εξοχικό τους ό'αυτά τα υπέροχα πράγματα αλλά δε θα μπορούν ούτε να σκέφτονται, ούτε να ονειρεύονται. Κι αυτή είναι η φοβερότερη δουλεία. Η δουλεία που δε γιαιτρεύεται. Ας μην είμαστε όμως τόσο απαισιόδοξοι.

-Υπάρχει ελληνικότητα στον ελληνικό κινηματογράφο;

-Δεν υπάρχει. Ούτε μπόρεσε ποτέ να επιτευχθεί για πολλούς λόγους. Εγώ προσωπικά το επιχείρησα από την πρώτη στιγμή που απέκτησα τη δυνατότητα να παράγω μια ταινία έστω και μέσω του παραγωγού. Επειδή δεν είχαμε σεναρίστες ήθελα να εισάγω τη λογοτεχνία στον κινηματογράφο. Ήθελα να πάρω τον Καραγάτσι, τον Βενέζη και να γυρίσω τα έργα τους. Το πως αλλάξαν τα πράγματα είναι μια άλλη ιστορία. Ζούσαμε τότε σε μια εποχή λογοκρισίας. Τον απόλυτο έλεγχο είχε ο

παραγωγός, χωρίς καμία επιχορήγηση. Ο έμπορος έκανε ταινίες και φώναζε κι εμάς. Εγώ μπόρεσα να παρέμβω σε πολλές ταινίες, χωρίς να το καταλαβαίνει ο παραγωγός και πιστεύω -αυτό τουλάχιστον κολακεύομαι να το πω- ότι αν οι ταινίες μου δε μιλάγανε ελληνικά θα ήταν εφάμιλλες με τις ευρωπαϊκές ταινίες εκείνης της εποχής. Ήταν ταινίες αξιολογικές, σεμνές και το κούμφο των «κυριών της αυλής» δεν μπορείς να το βρεις εύκολα. Άσχετα αν αυτές οι ταινίες πλαστογραφούσαν την πραγματικότητα. Εγώ γύριζα ταινίες όταν εκτελούσαν το Μπελογιάννη. Τριάντα οκτώ χρόνια είχαμε λογοκρισία. Το '36 και η δικτατορία του Μεταξά, ο πόλεμος, η απελευθέρωση που κράτησε ένα μήνα και μετά άρχισε ο Δεκέμβρης και οι κυβερνήσεις της Δεξιάς στις οποίες η λογοκρισία ήταν λογοκρισία. Έγινε ένα μικρό διάλειμμα το 1968 κι ώσπου ν' ανασάνουμε λίγο ελευθερία ήρθε η κούνια. Τι μπορούσε να προκόψει σ' αυτόν τον τόπο; Είχαμε κάνει μια αντίσταση σα λαός η οποία ήταν εφάμιλλη μόνο της αντίστασης που έκανε το Βιετνάμ - η άποψη μου είναι αυτή. Κάναν ταινίες αντίστασης οι ΜΑΚΙ της Γαλλίας που κάνουν έναν περίπατο δήθεν, κάνουν οι Ιταλοί ταινίες αντίστασης κατά του φασισμού κι εμείς δεν κάναμε καμιά ταινία. Σ' ότι ταινία κάναμε έπρεπε ο ήρωας της αντίστασης να λέγεται πατριώτης κι όχι αντίρτησ- απαγορευότανε αυτή η λέξη- κι αν ανέφερες τη λέξη ΕΑΜ πήγαινες στρατοδικείο. Κι αν υπήρχε κάποιος που έκανε αντίσταση έπρεπε να είναι λοχαγός ή γιος κάποιου ταγματάρχη. Αυτές οι αθλιότητες γινόντουσαν. Πως να αποκτήσει πρόσωπο ο ελληνικός κινηματογράφος, όπως είχε ο Ιταλικός; Παρ' όλα τότε υπήρχε ένα μέτρο. Σήμερα δεν υπάρχει, εκτός κι αν εγώ είμαι πα τόσο μακριά απ' το χώρο και τα βλέπω με λίγη γκρίνια. Αλλά θα ήμουν ευτυχής να μη γκρίνιαζα. Σήμερα είναι επιλογή μου να μην κάνω ταινίες γιατί δεν προλαβαίνω. Είναι

τόσο λίγος ο χρόνος που μου απομένει για να ολοκληρώσω αυτά που θέλω που δεν μπορώ να τον σπαταλώ σε τέτοιες ψυχοφθόρες και κουραστικές διαδικασίες. Έχω εμπλέξει τη συγγραφή και τη διδασκαλία γιατί δεν διδάσκω μόνο αλλά διδάσκομαι.

-Πως βλέπετε τη θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη σήμερα;

-Πιστεύω ότι δεν μπορούμε να είμαστε μακριά από αυτό το γίγνεσθαι. Το ερώτημα όμως δεν είναι αυτό. Είναι το πως βλέπουμε εμείς την Ευρώπη. Εγώ νομίζω πως δεν έχει μέλλον η Ευρώπη πα. Εκτός αν γίνει μια επανάστα-

νουμε εύκολα. Αλλά δεν έχουμε ρίζες και γι' αυτό δεν κρατιόμαστε γερά. Κι ακόμα δεν έχουμε μνήμη για ένα λόγο. Γιατί δεν έχουμε τι να θυμηθούμε». Γι' αυτό κι εμείς εδώ στην Ευρώπη -και λέω εμείς γιατί κι εμείς συμμετέχουμε, όχι με τον τωρινό αλλά με τον παλιό μας πολιτισμό, σ' αυτό το πολυπολιτισμικό κύτταρο- μπορούσαμε ν' αποτελέσουμε το αντίπαλο δέος στην Αμερική. Όμως, είναι τόσο θελκτική η διάβρωση της Αμερικής στον καθένα από μας, είναι τόσα τα αντιμαχόμενα στοιχεία που φοβάμαι ότι θα έχουμε μεν Ένωση αλλά από πίσω θα караδοκεί η υποταγή και

Από το έργο του Ντίνου Δημόπουλου, "Τα Δελφινάκια του Αμβρακιού", 1993

ση συνειδήσεων η οποία όμως δεν είναι τόσο εγκαίροφλεγγής. Νομίζω ότι αυτός ο οδοστρωτήρας που λέγεται Αμερική και οι αντιδικίες που αναπτύσσονται μεταξύ των Κρατών της Ευρώπης δεν μας επιτρέπουν να είμαστε ιδιαίτερα αισιόδοξοι. Η Ευρώπη έχει κουλτούρα, έχει παράδοση και μια υγιή κοινωνικά Ευρώπη, μια οργανωμένη Ευρώπη - πηγή ενός πολιτισμού που έχει ρίζες είναι η μόνη σωτηρία απέναντι στη λαίλαπα του αμερικανισμού και της επιδερμικής και κατακτητικής νοοτροπίας του. Στην Αμερική η παράδοση ζήτημα είναι να φτάνει 200 χρόνια πίσω. Δεν έχουν τι να δείξουν οι άνθρωποι. Σ' ένα βιβλίο μου τη «Μεσαία Όχθη» η ηρωίδα, μια νεαρή Αμερικανίδα ζωγράφος λέει: «Εμείς εδώ έχουμε εύφορο έδαφος και φυτρώ-

η άνευ όρων παράδοση στην Αμερική. Βεβαιωθείτε για κάτι που είναι πολύ απλό. Κι αυτό είναι το ανατριχιαστικό. Πόσα από τα καινούρια κράτη που δημιουργήθηκαν ύστερα από τις διάφορες πολιτικές αλλαγές δε θα θέλανε να είναι ένα αστεράκι στην Αμερικανική σημαία; Γιατί λοιπόν να θέλει να κατακτήσει με τα παλιά μέσα η Αμερική τον κόσμο αφού είναι ήδη κατακτημένος; Σήμερα ο Αμερικανικός τρόπος ζωής εισβάλλει ακράτητος σε κάθε πόλη, σε κάθε χώρα κι όχι μονάχα δεν αποέμμεται αλλά τον υποδέχονται όπως κάποτε στην Ιερουσαλήμ τον Ιησού Χριστό.

Ευλογημένος ο ερχόμενος!!!

Ενα κείμενο για τον λόγο. Ένα κείμενο για την ταυτότητα. Τι σχέση μπορούν να έχουν; Πώς χωρούν στις ίδιες παραγράφους; Ένας λόγος περί ταυτότητας είναι λόγος περί προσώπου. Και θα ήταν λίγο οξύμωρο αν ο λόγος περί προσώπου δεν ήταν και λόγος προσωπικός.

Το παρόν πόνημα θα μπορούσε σε

οι δύο αυτές προσεγγίσεις βρίσκονται σε σύγκρουση. Παρόλα αυτά κι επειδή θεωρώ πως τα πεδία των συγκρούσεων είναι, συνήθως, πολύ γόνιμα, απαντώ στην πρόκληση.

Η μία αφορμή ήταν η μελέτη ενός πολύ αξιόλογου βιβλίου της Μ. Μπαλμαρύ: *Η Απαγορευμένη Θυσία*(3). Είναι μία παράλληλη ανάγνωση της Βίβλου και του Φρόυντ, όμως την ίδια

ΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ή αλλιώς στη Συστημική Επιστημολογία, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται το ζήτημα της **ΣΧΕΣΗΣ**. Με άλλα λόγια η Συστημική προσέγγιση έχει στο κέντρο της την **ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ** των διαφοροποιημένων υποκειμένων.

Το πεδίο μοιάζει κοινό και η πρόκληση μεγάλη.

Η άλλη αφορμή, βεβαίως, ήταν ο συνολικότερος προσωπικός (και όχι μόνο) προβληματισμός σε σχέση μ' αυτό που τελευταία ακούγεται από παντού: την Ταυτότητα. Ποιος είμαι, πού πάω, από πού έρχομαι. Και συνάμα, με ποιους μοιράζομαι αυτή την πορεία, ποιός συλλογικής ουτοπίας παιδί είμαι και ποια είναι τα "αδέρφια" μου.

Σε μία εποχή μετάβασης, όπως αναγνωρίζεται πως είναι η σημερινή, τα ερωτήματα αυτά τίθενται όλο και πιο έντονα κι επιτακτικά. Όταν χάνονται παλιές βεβαιότητες, η ανάδυση των νέων προκύπτει μέσα από νέες πίστεις που για να τις αγγίξουμε δεν μπορούμε παρά να ριξουμε και μία ματιά στο παρελθόν. Τα Συλλογικά Υποκείμενα, όταν καλούνται να αναμετρηθούν με την Ιστορία, πάντα αγγίζουν την ταυτότητά τους. Την ψηλαφούν για να νιώσουν τη ζεστασιά της ασφάλειας που τους προσφέρει. Η εγκατάλειψη παλιών βεβαιοτήτων είναι μία "βλάσφημη" πράξη, είναι ένα πηδύμα που τόσο πιο καλό είναι όσο πιο γερά πατήσουμε "κάτω".

Ταυτότητα του Λόγου...

Η γλώσσα, όπως γνωρίζουμε, συγκροτείται και ζωογονείται από διαφορές. Ο δε λόγος προκύπτει μόνο ανάμεσα σε διαφοροποιημένα υποκείμενα.

Βρισκόμαστε έτσι κι αλλιώς στον κόσμο του λόγου. Κάθε σκέψη, ακόμα κι εκείνη που αναφέρεται στα θεμέλια της ανθρώπινης γνώσης, πραγματοποιείται αναγκαστικά μέσα στον λόγο, που συνιστά τον ιδιαίτερο τρόπο μας να είμαστε άνθρωποι και να παραμένουμε μέσα στο πλαίσιο της ανθρώπινης δράσης.

Ο λόγος είναι η αφετηρία μας γιατί γεννιόμαστε μέσα στον λόγο. Η πρώτη πράξη ανάδυσης του υποκειμένου είναι αυτή της διαφοροποίησης από τη μητέρα. Είναι αυτή της δράσης στο πρώτο πρόσωπο. Είναι η λέξη ΕΓΩ.

Ο λόγος είναι το γνωστικό μας εργαλείο, μέσα από μία καταπληκτική

Λόγος και Ταυτότητα ή λόγος περί Ταυτότητας

Δημήτρης Πικιώνης, Κολάζ, 42X25.

πολύ αδρές γραμμές να χαρακτηριστεί σαν μία προσέγγιση του φαινομένου του λόγου και της ταυτότητας από τη Συστημική και την Ψυχαναλυτική σκοπιά ταυτοχρόνως.

Αυτό ακούγεται λίγο παράδοξο στο βαθμό που, στο πεδίο των θεωριών,

στιγμή είναι μία ψυχαναλυτική ματιά για τον λόγο και την ταυτότητα, τον λόγο του ΕΓΩ και τον λόγο του ΑΛΛΟΥ.

Το πιο σημαντικό είναι ότι η μελέτη αυτού του βιβλίου έγινε εν μέσω της εκπαίδευσής μου στη **ΣΥΣΤΗΜΙ-**

του Δημήτρη Μπάσογλου*

Μια από τις βασικότερες, λοιπόν, (και ίσως η βασικότερη) κατηγοριοποιήσεις του κοινωνικού κόσμου είναι η διάκριση μεταξύ "εαυτού" και "άλλου". Το συλλογικό συνακόλουθο αυτής της κατηγοριοποίησης είναι η διάκριση μεταξύ του "εμείς" και του "οι άλλοι". Από την κατηγοριοποίηση αυτή προκύπτει η κοινωνική ταυτότητα.

διαλεκτική όπου ο λόγος είναι γνώση και η γνώση λόγος, την ίδια στιγμή που η γνώση είναι δράση και η δράση γνώση. "Κάθε δράση είναι γνώση και κάθε γνώση είναι δράση" (2).

Ο λόγος είναι δράση. Ο λόγος είναι γνώση. Ο λόγος είναι σκέψη. Και αντίστροφα: Η δράση, η γνώση, η σκέψη είναι λόγος.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί η ρηξικέλευθη πρόταση του Η. Maturana: "Κάθε σκέψη γεννά έναν κόσμο και σαν τέτοια είναι μία ανθρώπινη δράση που πραγματοποιείται από συγκεκριμένο άτομο σε συγκεκριμένο τόπο". (2)

Ο άνθρωπος γενιέται μέσα στον λόγο για να μπορέσει με τη βοήθειά του να γεννήσει έναν κόσμο.

Ο λόγος, τέλος, είναι το όριο μας στον βαθμό που γεννά το πρόσωπο. Πριν από την ανάδυση του πρώτου προσώπου (ΕΓΩ) βρισκόμαστε σε μία αδιαφοροποίητη κατάσταση όπου δεν ξεχωρίζουμε καλά-καλά ούτε καν τα φυσιολογικά μας (βιολογικά) όρια. Το βάπτισμα είναι η πρώτη πράξη της προσωποποίησης. Είναι η πρώτη πράξη στη διαδικασία ανάδυσης της ταυτότητας.

Εδώ αξίζει, ίσως, να αναφερθεί η σημειολογία της τελετουργίας που ακολουθεί ο χριστιανικός (ορθόδοξος) τρόπος βαπτίσματος. Βυθιζόμαστε, συμβολικά, για μία τελευταία φορά στο νερό, το σύμβολο του αδιαφοροποίητου, και αναδυόμαστε στον κόσμο των ονομάτων, στον κόσμο του λόγου, όπου έχουμε πλέον μία ιδιαίτερη θέση. Έχουμε ένα όνομα. Αυτό το όνομα, όμως, μας το έδωσαν οι άλλοι. Η διαδικασία της προσωποποίησης ξεκινά αυτή τη συμβολική στιγμή, όμως ολοκληρώνεται (όσο μπορούμε να πούμε ότι ολοκληρώνεται) όταν ο-η καθένας-μιά από εμάς θα "πει" αυτό το όνομα, θα μιλήσει στο πρώτο πρόσωπο. Τότε είναι που αναδύεται και στο πραγματικό επίπεδο, από τη θάλασσα (η οποία συμβολίζει και τη μητέρα) του αδιαφοροποίητου και μπαίνει στον κόσμο των ορίων. Γιατί την ίδια στιγμή που γενιέται το ΕΓΩ, γενιέται και το ΕΣΥ.

Ο λόγος, λοιπόν, αποτελεί την αφετηρία μας, το γνωστικό μας εργαλείο και το όριο μας.

Τη στιγμή που γενιέται το ΕΓΩ, γενιέται και το ΕΣΥ. Αυτή τη στιγμή αναδύεται ο ΑΛΛΟΣ στον ορίζοντα του κόσμου μας. Την ίδια αυτή, μαγική, στιγμή (στιγμή εν τη ρύμη του λόγου)

για να υπάρξει ΕΓΩ πρέπει να χωρίσω από τον ΑΛΛΟ. Γίνομαι ΕΓΩ μόνο τη στιγμή που χωρίζω από τον ΑΛΛΟ. Όταν, όμως, χωρίζω αναγκαστικά κόβω, αφαιρώ. Μικραίνω, ίσως, για να μπορέσω να μεγαλώσω. Αυτή η καταπληκτική διαλεκτική της ζωής με συνεπαίρνει σ' έναν τρελό χορό μέσα στον οποίο τη στιγμή που παίρνω όνομα, ονοματίζω την έλλειψη.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί μία φράση του Λακάν : "...Μου λείπει η έλλειψη. Όταν σε κάποιον λείπει η έλλειψη δεν νιώθει καλά..." (5). Αυτή τη φράση ζωντανεύει η Μ. Μπαλμαρύ όταν λέει: "...Αυτό λοιπόν πρόκειται να λείψει στους ανθρώπους, η έλλειψη; Πράγματι, αν δεν υπάρχει τίποτα πιά "κομμένο απ' αυτούς", αν από τη γή ως τους ουρανούς, όλα είναι για πάντα δικά τους, αν υπάρχει διαρκώς αυτό το ΕΜΕΙΣ διαμορφωμένο από ένα μόνο όνομα, που συγκροτεί ένα αδιαφοροποίητο σώμα, τότε δεν θα υπάρχει πιά ξένος, δεν θα υπάρχει πια άλλος, άγνωστος, ούτε καινοτομία, ούτε ετερότητα, ούτε ρίσκο..." (3)

Ο λόγος, λοιπόν, παράγει τον χωρισμό, την έλλειψη, αλλά και παράγεται από αυτούς. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε και στην αρχή, η γλώσσα συγκροτείται και ζωογονείται από διαφορές.

...και Λόγος περί Ταυτότητας

Εδώ θα τολμήσω ένα πέρασμα από την ταυτότητα του λόγου στον λόγο της ταυτότητας.

Ο λόγος δημιουργείται στον τόπο του ΑΛΛΟΥ. Έρχεται, θάλεγε κανείς, σαν ανάμνηση της έλλειψης του ΑΛΛΟΥ. Και την ίδια στιγμή, έρχεται για να μας ενώσει με τον ΑΛΛΟ. Ο λόγος παράγεται από τον χωρισμό για να μας ξαναενώσει. Τώρα πια όμως η ένωση είναι άλλης τάξεως. Είναι σχέση διαφοροποιημένων υποκειμένων. Γι' αυτή την σχέση μιλάει η Μ. Μπαλμαρύ: "...Ο καθένας φέρνει στον άλλο την έλλειψη. Χωρίς αυτή την έλλειψη, το όν δεν θα ανορθωθεί ποτέ..." (3).

Ο ΑΛΛΟΣ γίνεται ΑΓΝΩΣΤΟΣ, γίνεται ΞΕΝΟΣ, για να μπορέσει να γίνει ΟΙΚΕΙΟΣ. Αυτή η διαδικασία μοιάζει να αγγίζει ένα βιολογικό όριο, διαπεράστο από οποιαδήποτε ιδεολογία ή ιδεολόγημα. Φαίνεται να μας λέει πως η διαλεκτική της ζωής είναι αυτό το αέναο παιχνίδι ΧΩΡΙΣΜΟΥ-ΕΝΩΣΗΣ, πως για να ενωθούν κάποιοι

πρέπει να χωρίσουν και για να χωρίσουν πρέπει να ενωθούν.

Αυτός ο χωρισμός, ουσιαστικά, είναι μία διαφοροποίηση, είναι η απαραίτητη κίνηση προς τα μπρός για να μπορέσουμε να διακρίνουμε τον ζωτικό μας χώρο, για να μπορέσουμε να αναπνεύσουμε ελεύθερα και να αναπτυχθούμε. Πρόσωπο γίνομαι όταν κοιτώ προς τον ΑΛΛΟ, όταν τον αντιμετωπίζω. Για να γίνει αυτό, για να έρθω απέναντι από τον ΑΛΛΟ, πρέπει να κάνω καλά διακριτά τα όρια ανάμεσα στο ΕΓΩ και τον ΑΛΛΟ. Προσωπική ανάπτυξη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτή την αναρώτηση για το "ποιος είμαι", αυτό το θεμελιακό ερώτημα της ταυτότητας. Η απάντηση, βέβαια, στο ερώτημα αυτό είναι: "είμαι αυτό που γίνομαι". Και με τον τρόπο αυτό η Συστημική προσέγγιση αποφεύγει μία στατική εικόνα του εαυτού.

Μια υγιής ανάπτυξη της ταυτότητας είναι στοιχείο που βοηθά στην ανάπτυξη υγιών σχέσεων στις οποίες τα όρια είναι καλά καθορισμένα. Την ίδια στιγμή, οι υγιείς σχέσεις βοηθούν στην υγιή ανάπτυξη ταυτότητας. Στην διαπλοκή αυτών των παραγόντων δεν μπορούμε παρά να βάλουμε μίαν αυθαίρετη στίξη αν αποπειραθούμε να αποδώσουμε μίαν αιτιακή σχέση.

Μία υγιής ανάπτυξη της ταυτότητας είναι μία ατελείωτη, μία συνεχής, διαδικασία. Η "σύγκρουση" είναι ένα βασικό στοιχείο αυτής της διαδικασίας. Είναι άλλωστε βασικό στοιχείο οποιασδήποτε σχέσης.

Και βέβαια όλα τα παραπάνω γίνονται ευκρινή όταν η ανάπτυξη δεν είναι υγιής, όταν αγγίζουμε την "παθολογία".

Οι άνθρωποι εκφράζουν αίτημα "θεραπείας" όταν χάνουν την ταυτότητά τους μέσα στα συστήματα στα οποία λειτουργούν, ζούν, υπάρχουν. Όταν τα όρια ανάμεσα στα μέλη των συστημάτων παύουν να είναι ευκρινή και καλά ορισμένα. Όταν οι σχέσεις δεν είναι καλά ορισμένες.

Θεραπεία δεν είναι παρά ο επανορισμός των σχέσεων.

Ή, από μίαν άλλη προσέγγιση "...κάθε πετυχημένη θεραπεία οδηγεί λίγο-πολύ εκείνον που την κάνει σε μία αλλαγή ονόματος... Συχνά η αλλαγή δεν συντελείται υλικά, δεν προκαλείται μία επίσημη αναθεώρηση των στοιχείων της ταυτότητας. Αλλά αφού ξαναεπισκεφτεί ο αναλυόμενος

το όνομά του (πώς του δόθηκε, από ποιόν, για να σημαίνει τι, για να επανορθώσει τι, για να αποκρύψει τι, για να αποκαλύψει τι...), ακόμη κι αν δεν αλλάξει όνομα, αλλάζει θέση μέσα στ' όνομά του ή το όνομά του αλλάζει θέση μέσα στον πολιτισμό..." (3).

Από το "Εγώ κι ο Άλλος" στο "Εμείς κι οι Άλλοι"

Μια από τις βασικότερες, λοιπόν, (και ίσως η βασικότερη) κατηγοριοποιήσεις του κοινωνικού κόσμου είναι η διάκριση μεταξύ "εαυτού" και "άλλου".

Το συλλογικό συνακόλουθο αυτής της κατηγοριοποίησης είναι η διάκριση μεταξύ του "εμείς" και του "οι άλλοι". Από την κατηγοριοποίηση αυτή προκύπτει η κοινωνική ταυτότητα. "...η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας παραπέμπει στην επίγνωση του ατόμου ότι ανήκει σε συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες/ομάδες, όπως το φύλο, η εθνικότητα, η κοινωνική τάξη, η θρησκεία, η επαγγελματική ομάδα και άλλες, σε συνδυασμό με τη συναισθηματική και αξιολογική σημασία που έχει γι' αυτό (το άτομο) η ομάδα στην οποία ανήκει..." (4). Η εμπλοκή του ατόμου σε διαπροσωπικά δίκτυα, η υπαγωγή του σε κοινωνικές κατηγορίες και ομάδες συνιστούν το περιεχόμενο της ταυτότητας και υπαγορεύουν την υιοθέτηση ρόλων καθώς και την αποδοχή πεποιθήσεων και αξιών.

Οι άνθρωποι φαίνεται να έχουν ανάγκη από τη δημιουργία συλλογικών υποκειμένων για να μπορούν να αναπτύξουν την ταυτότητά τους.

Ένα τέτοιο συλλογικό υποκείμενο, του οποίου ο λόγος έμοιαζε να έχει λησμονηθεί, είναι και το Έθνος.

Ως Έλληνες έχουμε κάθε δικαίωμα να νοσηματοδοτούμε αυτό το συλλογικό υποκείμενο με τον τρόπο που μας δίδαξαν οι αρχαίοι μας πρόγονοι. Όταν έλεγαν πως "Έλλην είναι ο μετέχων της ελληνικής παιδείας", έβεταν ως θεμελιακό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας τον πολιτισμό.

Για να αναπτύξει μία κοινότητα, μία κοινωνία, τον ιδιαίτερο τύπο πολιτισμού της, χρειάζεται να έχει "εθνική συνείδηση". Κοντολογίες, πρέπει να γυρίζει τι είναι αυτό που την διαφοροποιεί από τις άλλες κοινότητες-κοινωνίες και ταυτοχρόνως τι είναι αυτό που την συνδέει μ' αυτές. Όμως, επειδή ο λόγος προκύπτει μέ-

σα από διαφορές, για να μπορέσει ένας λαός, ένα έθνος, να μιλήσει τη γλώσσα του, να τραγουδήσει τα τραγούδια του, πρέπει να "πει" τις διαφορές του. Πρέπει να μιλήσει τον λόγο του, που είναι λόγος ύπαρξης του. Εθνική συνείδηση είναι η επίγνωση των στοιχείων που κάνουν έναν λαό να είναι ιδιαίτερος. Η εθνική ταυτότητα μπορεί να προκύψει μόνο μέσα από την ανάπτυξη των ιδιαιτεροτήτων του κάθε λαού. Χωρίς αυτό το στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας δεν μπορεί να υπάρξει καν παγκόσμιος πολιτισμός. Γιατί ο παγκόσμιος πολιτισμός είναι η συνομιλία των λόγων των διαφόρων λαών κι όχι η κυριαρχία του ενός και η καταστροφή του άλλου.

Σαν επίλογος

Για χίλιους, ίσως, λόγους στην εποχή της νεωτερικότητας, η εθνική ταυτότητα έδειχνε να χάνει τη δυναμική της. Σε πείσμα, όμως, των καιρών οι μέρες μας, τις οποίες πολλοί χαρακτηρίζουν σαν εποχή του τέλους της νεωτερικότητας, κλονίζονται από την επανεμφάνιση του λόγου των ΕΘΝΩΝ. Τα έθνη σαν "πολιτισμικές ιδιαιτερότητες" μπαίνουν στο προσκήνιο και διεκδικούν τον "τόπο" που τους αφαιρέθηκε. Κι αυτός ο τόπος δεν είναι παρά ο τόπος της ΣΧΕΣΗΣ.

Σήμερα που η Παγκοσμιοποίηση εκφράζει ένα μοντέλο σχέσης αδηφάγο, κανιβαλικό, καταστροφικό, το οποίο υπαγορεύει την υποταγή της "ετερότητας" στην "ομοιομορφία", που επιβάλλει την λήθη (βλέπε καταστροφή) γλωσσών, εθίμων, θρησκειών, στον βωμό της παγκόσμιας κοινότητας (βλέπε αγοράς), σήμερα λοιπόν είναι που η αντίσταση σ' όλα αυτά εκφράζεται και με την ανάδυση της εθνικής ταυτότητας σαν στοιχείο πολύτιμο κι αδιαπραγμάτευτο. Τα έθνη διακδικούν ένα ΧΩΡΟ κι ένα ΧΡΟΝΟ σε μία στιγμή που η σχέση φαίνεται να παίρνει τον χαρακτήρα της Κυριαρχίας.

*Γυμναστής - Ψυχολόγος

Βιβλιογραφία

1. Χ. Κατάκη - Το μωβ υγρό, Ε. Γράμματα, Αθήνα 1996.
2. Η. Maturana, F. Varela - Το δέντρο της γνώσης, Κάτοπτρο, 1992.
3. Μ. Balmay - Η απαγορευμένη Θυσία, Γαβριηλίδης, Αθήνα 1994.
4. Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγώνα - Τι είναι η πατρίδα μας, Αλεξάνδρεια, 1997.
5. Lettres de l' Ecole Freudienne, αρ. 19, Ιούλιος 1976.

Η εθνική ταυτότητα και ο κόσμος της σύγκλισης

Η νέα πραγματικότητα

Καθώς ήδη αρχίζει να σχηματοποιείται ο νέος "αυριανός κόσμος", της ενοποίησης, διασύνδεσης και της σύγκλισης, μεταβάλλονται άρδην όλα τα δεδομένα, για τα έθνη και τις κοινωνίες, και μάλιστα με ρυθμούς που πολύ δύσκολα επιτρέπουν τη στοχαστική επεξεργασία των αλλαγών και τη δημιουργική αντιμετώπιση των προκλήσεων που

μάτων και εθνών. Έντονη αλληλεξάρτηση και διασύνδεση κρατών - εθνών - κοινωνιών με συμπτώματα οξείας απομόνωσης.

Με αυτήν την "υπερεθνική" ταυτότητα, η οικονομία και η κοινωνία της παγκόσμιας αγοράς επιβάλλει "ορθολογικούς" **πειθαναγκασμούς** σε όλες τις εθνικές δραστηριότητες, καθώς και ομοιόμορφες πολιτισμικές συμπεριφορές, που θα ευνοούν την

θέτου.

Τα βασικά όμως χαρακτηριστικά της νέας αυτής πραγματικότητας, η "ταυτότητα" της είναι η **σύγκλιση** της οικονομίας και της πολιτικής, η σύγκλιση τεχνολογιών, η κυριαρχία του "ενιαίου", η μεγάλη κλί-

μα -
αειφόρο ανάπτυξη της αγοράς, και που διαπερνούν τα φυσικά και πολιτισμικά σύνορα εθνών και κοινωνιών.

Στην σημερινή συγκυρία, αυτή η νέα τάξη πραγμά-

τ ω ν

Δημήτρης Πιτσιώνης, Μολύβι-Χρώμα σε διαφανές χαρτί, 20x42.

του Αλέξη Αρβιλιά*

Ητανότητα του νέου χώρου του διαδικτύου δεν θα πρέπει να είναι η συνισταμένη, αλλά το σύνολο των συνιστωσών των μικρότερης κλίμακας εθνικών δικτύων που το συνθέτουν. Τότε, ίσως να έχουμε μία πραγματική "αγορά" και όχι μία "αγοραία" εκδοχή της. Ίσως δημιουργηθεί μία εναλλακτική νέα πραγματικότητα.

κα. Μήπως αυτή η συνέργεια και διαπλοκή των συγκλίσεων μεγάλης κλίμακας, οδηγεί και σε σύγκλιση των υπαρκτών πολιτισμών, των εθνικών ταυτοτήτων και ποια είναι η στάση μπροστά σε μια τέτοια πρόκληση; Μήπως το πολιτιστικό ζήτημα των σχέσεων Ανατολής και Δύσης, η "σύγκρουση των πολιτισμών" θα τεθεί στο νέο πεδίο, της σύγκλισης πολιτικής, οικονομίας και τεχνολογίας;

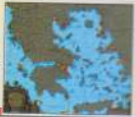
Σύγκλιση Πολιτικής και Οικονομικών

Η νέα αυτή πραγματικότητα σ' αυτούς τους τομείς, εκδηλώνει ήδη στοιχεία αντίφασης και αυτοαναίρεσης, γεγονός πολύ φυσικό, αφού διαθέτει σαν "πολιτισμική ταυτότητα", σαν "υπερεθνική ταυτότητα", την παγκόσμια ενιαία και ομοιόμορφη αρμονία: αποθέωση του χωρίς όρια ανταγωνισμού με παράλληλη εμφάνιση γιγαντιαίων μονοπωλίων. Θρησκευτική προσήλωση στην παγκόσμια σύγκλιση με έντονα συμπτώματα **απόκλισης** ευρύτατων κοινωνικών στρω-

μα. Μήπως αυτή η συνέργεια και διαπλοκή των συγκλίσεων μεγάλης κλίμακας, οδηγεί και σε σύγκλιση των υπαρκτών πολιτισμών, των εθνικών ταυτοτήτων και ποια είναι η στάση μπροστά σε μια τέτοια πρόκληση; Μήπως το πολιτιστικό ζήτημα των σχέσεων Ανατολής και Δύσης, η "σύγκρουση των πολιτισμών" θα τεθεί στο νέο πεδίο, της σύγκλισης πολιτικής, οικονομίας και τεχνολογίας;

εμφανίζεται "χωρίς αντίπαλο" στην πράξη. Σε όποια απόπειρα αμφισβήτησης προβάλλεται το "επιχείρημα" πως ό,τι συμβαίνει είναι αληθινό όπως ένα φυσικό φαινόμενο και συνεπώς δεν το αξιολογείς, απλώς το υφίστασαι μοιρολατρικά το "πιστεύεις" αφού δεν έχει βρεθεί εναλλακτική πρόταση στα φυσικά φαινόμενα. Αυτό το "επιχείρημα", σε συνδυασμό και με άλλους λόγους, παρότι ευτελές και αυταπόδεικτα σαθρό, έχει σε μεγάλο βαθμό αδρανοποιήσει και ουδετεροποιήσει ευρύτατα κοινωνικά στρώματα, αλλά και την κριτική σκέψη, παγιδευόντάς την είτε σε δήθεν αδιέξοδα είτε σε διλήμματα του τύπου, αναχρονισμός ή εκσυγχρονισμός, συντήρηση ή εξέλιξη.

Η πορεία αυτή της σύγκλισης έχει ήδη οδηγήσει στην αλληλεξάρτηση των εθνών στον χώρο και τον χρόνο, και σε μια σταδιακή επικράτηση ομογενοποιητικών και εξισωτικών δυνάμεων, που συμπιέζουν ατομικές συ-

μπεριφορές και ιδιαιτερότητες, και προσπαθούν να διαπεράσουν τις διαφορετικότητες, στις γλώσσες, τις κουλτούρες, τις εθνικές ταυτότητες. Η φυσική αντίσταση που συναντούν οφείλεται ακριβώς στα εγγενή χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας, δηλαδή τις δυνάμεις αντίστασης στις ισοπεδωτικές τάσεις και τις τάσεις υπόταξης που συνοδεύουν αναπόφευκτα μία πορεία σύγκλισης, προς κάτι "ίδιο".

Η οικονομία της αγοράς πράγματι δεν έχει ανάγκη από σύνορα, η **δημοκρατία** όμως και ο **πολιτισμός**, η **δημιουργία**, (και όχι η παραγωγή πολιτισμού) έχει ανάγκη από σύνορα για να ευδοκιμήσει το "μερικό" και να γίνει οικουμενικό και από γέφυρες επικοινωνίας κατανόησης και **διαλόγου**, και όχι γέφυρες σύγκλισης και **μονόδρομης** κυκλοφορίας.

Για να μην ενταχθεί η διαφορετικότητα και η εθνική ταυτότητα στον μονόδρομο της σύγκλισης και να γίνουν σεβαστές οι εθνικές αξίες της ιστορίας που είναι φορέας πολιτισμού, πρέπει να ενισχυθούν οι αντίρροπες δυνάμεις των εθνικών ταυτοτήτων και να αντιπαρεταθούν στην πρόκληση.

Η εθνική ταυτότητα στην παρούσα συγκυρία αναδεικνύεται σε "αντίπαλο δέος" και ένας από τους σημαντικότερους ίσως πόλους **συσπειρώσεως** των κοινωνιών. Οι πολιτικοί και κρατικοί θεσμοί έχουν πλήρως απαξιωθεί εντός των συνόρων των εθνών. Εθνικοί πολιτισμικοί θεσμοί και δεσμοί, που εξακολουθούν ακόμα να εκφράζουν συλλογικά και να συσπειρώνουν τις κοινωνίες, μπορούν να αποτελέσουν το **μέσον** που, χρησιμοποιώντας συγχρόνους κώδικες επικοινωνίας, θα αντιπαρεταθεί στις συσσωρευτικές και μονόδρομες δυνάμεις της σύγκλισης. Μόνον έτσι θα διασφαλισθεί η συνέχεια και ανάπτυξη των εθνικών πολιτισμών και ταυτοτήτων, η γονιμότητα των πολιτισμών.

Το εγχείρημα είναι δύσκολο, γιατί κύριο μέσον είναι οι ίδιες οι κοινωνίες, όχι το κράτος, και στόχος όχι άλλη μία ιδεολογία αλλά μία **στάση** πολιτισμού. Οι κοινωνίες σε αυτή τη συγκυρία γνωρίζουν μία παρακμιακή φάση και έχουν μείνει μετέωρες και μοιρολατρικά παραδομένες στο όνειρο ενσωμάτωσής τους στις νέες κοινωνικές-νομαδικές ομάδες αναρχικής.

Η σύγκλιση των τεχνολογιών επικοινωνίας.

Ανάλογα φαινόμενα, τεχνολογικής σύγκλισης, εμφανίζονται στις νέες τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας, με σύμβολο το παγκόσμιο διαδίκτυο και τα εργαλεία του, εργαλεία πρόσβασης, διακίνησης, περιήγησης και προβολής. Η ενοποίηση όλων των μέχρι σήμερα αυτόνομων μορφών επικοινωνίας, σε μία "ενιαία μηχανή", σε ένα "ενιαίο μέσον", είναι μία κατα-

σή της, κουλτούρας που στην παρούσα συγκυρία είναι σε συντριπτικό βαθμό κατευθυνόμενη, δυτικό-κεντρική, διαδίδεται σε μία γλώσσα, και κυριαρχείται από αξίες ισοπεδωτικές και μονομερείς. Αυτός λοιπόν ο πολιτισμός, **πολιτισμός παραγωγής**, με μέσον τον υπερπληθωρισμό εικόνων, εισβάλλει σε κοινωνίες με πολιτισμούς που μέχρι τώρα δεν καθορίζονταν από αυτές τις αξίες του "ενιαίου μέσου", έχουν δηλαδή, εθνικές ταυτότητες και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, διαμορφω-

εξελίξεις αυτές αφορούν την γιγαντιαία συγχώνευση δύο αμερικανικών εταιρειών παροχής υπηρεσιών διαδικτύου CMCi και WorldCom (με 25% της παγκόσμιας αγοράς), και την προσπάθεια μονοπωλιακού ελέγχου του λογισμικού διασύνδεσης και περιήγησης-αναζήτησης, στο διαδίκτυο (Microsoft/Μπιλ Γκέιτς).

Η **πρώτη περίπτωση** έχει "άμεση επίπτωση στον έλεγχο της αγοράς του διαδικτύου, ενώ η **δεύτερη**, ίσως και σημαντικότερη, έχει απρόβλεπτες επιπτώσεις στο ίδιο το "περιεχόμενο" του δικτύου, δεδομένου ότι τα "εργαλεία αναζήτησης" των περιεχομένων του δικτύου προσδιορίζουν σε σημαντικότατο βαθμό τον παραγωγό περιεχομένου. Και οι δύο αυτές εξελίξεις μεταλλάσσουν σταδιακά το διαδίκτυο από "χώρο ελευθερίας" (των ουτοπιστών τεχνοκρατών) σε χώρο ελεγχόμενης με οικονομικά κριτήρια ελευθερίας τόσο πρόσβασης όσο και περιεχομένου. Η σύγκλιση λοιπόν των τεχνολογιών επικοινωνίας, σε συνδυασμό με την υπαγωγή τους στην εξουσία της αγοράς, δεν έχει "ουδέτερες" τεχνολογικές μόνον επιπτώσεις.

Αντίθετα, μπορεί να συνεργήσει στην ομογενοποίηση του πολιτισμικού χώρου και στη μετάλλαξη πολιτισμικών αγαθών σε πολιτισμικά προϊόντα που θα ενσωματωθούν στην κοινωνία της αγοράς.

Από "χώρος απελευθέρωσης" της δημιουργικότητας, όπως αυτόρεσκα τον παρουσιάζουν οι "τεχνολόγοι δημιουργοί", κινδυνεύει να μετατραπεί σε "χώρο απελευθέρωσης της παραγωγικότητας" με δυτικό-κεντρικά πρότυπα, φέροντας πλήρη σύγχυση μεταξύ δημιουργίας πολιτισμού και παραγωγής πολιτισμού. Οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν είναι ούτε εχθρικές ούτε αμυντικές απέναντι στα νέα "μέσα", προκύπτουν όμως σχεδόν αβίαστα από την ανάλυση των σημερινών δεδομένων διαπλοκής και συμπλοκής στο πεδίο του φαινομένου της σύγκλισης. Υπάρχει βέβαια και η μη ουδέτερη προσωπική άποψη, ότι επειδή οι νέες τεχνολογίες είναι "νέες", δεν δικαιολογείται η άκριτη και ανεξέλεγκτη υιοθέτησή τους. Δεν πρέπει αυτόματα να προσδίδεται πολιτισμική αξία στα νέα τεχνολογικά προϊόντα, αλλά θα πρέπει να αναρωτηθούμε σε ποίο βαθμό και με ποίο τρόπο θα νομιμοποιηθεί.

ΜΕΤΕΩΡΙΖΟΜΕΝΟΣ

Αυτό το πουλί είναι ο Πέτρος

Ο δυτικός άνεμος δεν τον θέλει
ο ανατολικός τον ξερνά
του' γινε πρόταση να βαλσαμωθεί
κι όμως ξεσκίζει το κλουβί τ' ουρανού
μπορεί και να μην αλλαξοπίστησε
απλώστε του ένα κάτι της γης
ένα χέρι που να μη στραγγαλίζει
-τον πνίγει τόση μεταμόρφωση-
εκεί που έδενε τη γραβάτα του
του μένει ένας τελευταίος λαρυγγισμός
απ' αυτούς που δεν εξαγοράζονται

Ο φίλος μου ο Πέτρος έχει προκηρυχθεί
λοιπόν θα πεθάνει μετεωριζόμενος.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΑΛΛΑΣ

ΠΟΡΤΕΣ ΕΞΟΔΟΥ [1962] ΠΟΙΗΜΑΤΑ, 1948-1988

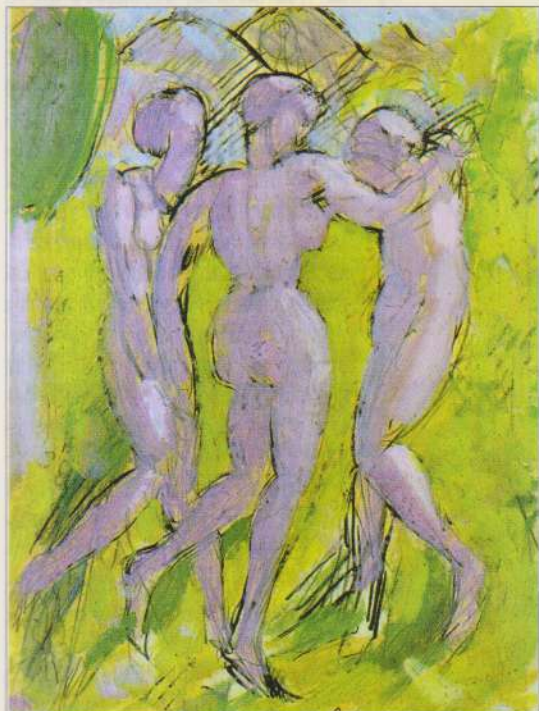
Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ

λυτική εξέλιξη στον τομέα των μέσων επικοινωνίας (media), διότι ενοποιούνται, η επικοινωνία, το θέαμα, η ψυχαγωγία, η πληροφόρηση, και οι υπηρεσίες κατανάλωσης προϊόντων και γνώσης. Το εργαλείο είναι πανίσχυρο με κύριο χαρακτηριστικό του, την παράλληλη δυνατότητα να λειτουργεί ως μέσον κατανάλωσης και παραγωγής.

Το περιβάλλον της εξουσίας της αγοράς που αναπτύσσεται, ασφαλώς διευκολύνει οικονομικές δραστηριότητες καθώς και ανάγκες διασύνδεσης και επικοινωνίας, είναι όμως ταυτόχρονα και ισχυρότατο μέσον για την παραγωγή μαζικής κουλτούρας και την ευρύτατη διάδοση και κατανάλω-

μένες ιστορικά και διαχρονικά. Με αιχμή λοιπόν τη σύγκλιση και ενοποίηση των τεχνολογιών επικοινωνίας, γιγαντιαίες υπερεθνικές εταιρείες που αναδύονται μέσα από συγχωνεύσεις, θεμιτές και αθέμιτες εξαγορές με μονοπωλιακά χαρακτηριστικά, απειλούν με σύγκλιση πολιτισμών, με σύγκλιση προς ένα μαζικό παγκόσμιο "όραμα", το "εθνικό όραμα" των ΗΠΑ, το οποίο οι ΗΠΑ με όλα τα μέσα υπερασπίζονται παρασύροντας και την Ευρώπη σε αντίστοιχα στερεότυπα στα σύνορα της. Αξίζει να σημειωθούν δύο πολύ πρόσφατες, και φυσικά αναμενόμενες, εξελίξεις στον ενδιάμεσο χώρο της διαπλοκής τεχνολογικής σύγκλισης και οικονομικής σύγκλισης. Οι

Η σημασία της εθνικής ταυτότητας, στην πολιτισμική της εκδοχή, με την ιστορία που κουβαλάει και τα οικουμενικά χαρακτηριστικά της, στην παρούσα συγκυρία, είναι ένα απαραίτητο σύστημα αναφοράς έξω από το πεδίο της πραγματικότητας των νέων "μέσων", που είναι το άλλο, υπαρκτό και αυτό, σύστημα αναφοράς. Τα δύο αυτά συστήματα πρέπει να γεφυρωθούν δημιουργικά, σε ένα καινούργιο σύνολο του οποίου όλα τα τμήματα θα αναπτύσσονται και εμπλουτίζουν τις υπαρκτές πολιτισμικές τους

Δημήτρης Πικιώνης, *Οι τρεις Χάριτες*, 1914, Λάδι σε χαρτί, 17,5x13.

ταυτότητες, χρησιμοποιώντας τις πραγματικά επαναστατικές και καθαρά επικοινωνιακές διαστάσεις των νέων μέσων.

Στόχος όχι η σύγκλιση εθνικών ταυτοτήτων και πολιτισμού, αλλά η διασύνδεσή τους για τη δημιουργία, και όχι την "παραγωγή", νέων πολιτισμικών αξιών.

Το νέο "ενιαίο μέσον" των τεχνολογιών επικοινωνίας περιέχει αναμφισβήτητα ένα εγγενές στοιχείο "εθισμού", έχει έναν "διαμεσολαβητικό" χαρακτήρα που πρέπει να "αδρανοποιηθεί". Αυτό είναι δυνατόν μόνο αν οι χρήστες του διαθέτουν ένα άλλο ισχυρό σύστημα αναφοράς και τέτοιο μπορεί να είναι το στοιχείο της ισχυρής ταυτότητας, μιας εθνικής ταυτότητας με ρίζες στην ιστορία και τον πολιτισμό, που θα διασφαλίσει την

αξιοποίηση του "ενιαίου μέσου", κυριολεκτικά σαν μέσου, σαν εργαλείου και όχι ως υποκατάστατο ενός νοήματος και ποιότητας ζωής. Το εγχείρημα είναι δύσκολο και απαιτεί δραστητική παρέμβαση στον μηχανισμό δημιουργίας περιεχομένου, που βέβαια θα παράγεται με τα σύγχρονα εκφραστικά μέσα (ιστοσελίδες, πολυμέσα) και θα λειτουργεί με τους νέους κώδικες επικοινωνίας.

Μερικές Σκέψεις

Από το περιβάλλον της νέας πραγματικότητας, ένα περιβάλλον πληθωρικό, πληθωριστικό αλλά **μονοκεντρικό**, με μεγάλη πολυπλοκότητα αλλά κυριαρχούμενο από απλουστευτικά σχήματα, εντοπίστηκαν δύο στίγματα, δύο συνιστώσες της ίδιας κατεύθυνσης, που απειλούν και απειλούνται από τις διαχρονικές πολιτισμικές ταυτότητες ομάδων, κοινωνιών και εθνών.

Αυτήν τη νέα πραγματικότητα της σύγκλισης φαίνεται πως την "παρενοχλούν αναπτυξιακά" και η ιστορία, και τα Έθνη-Κράτη (Φουκουγιάμα) και οι διαφορετικοί πολιτισμοί Ανατολής - Δύσης (Χάντιγκτον). Μήπως θα πρέπει να περιμένουμε να "κρηκθεί και η λήξη" του πολιτισμού διότι **παρενοχλεί την ανάπτυξη**, σαν μία αποθέωση της δυτικο-κεντρικής και ιδιαίτερα της αμερικανικής αλαζονείας που θεωρεί ότι μια εναλλακτική άποψη, ακόμα και η αναζήτηση μιας εναλλακτικής πρότασης, δεν μπορεί παρά να αφορά μόνον όσους την αναζητούν.

Η **δεύτερη συνιστώσα** της νέας πραγματικότητας, η σύγκλιση των τεχνολογιών επικοινωνίας και το προϊόν που παρήγαγε, (ένα ενιαίο μέσον για την εργασία, ενημέρωση, πληροφόρηση, ψυχαγωγία, κατανάλωση και μάθηση) δημιουργεί δυνητικά ένα ο-

μογενοποιητικό περιβάλλον για την παραγωγή, διάχυση και εισβολή μαζικής κουλτούρας, εισβολή στο κοινωνικό σώμα των εθνών. Αυτή η πρόκληση δημιουργεί την ανάγκη για μία "δημιουργική - επιθετική" υπεράσπιση της "εθνικής πολιτισμικής ανεξαρτησίας", μια υπεράσπιση που δεν μπορεί να βασιστεί στην άρνηση κατανόησης των πολυσύνθετων στοιχείων της νέας πραγματικότητας, ούτε σε μερικά από τα σύγχρονα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της ελλαδικής κοινωνίας. Η επιλογή αυτή, το δικαίωμα στην εθνική ταυτότητα, θα διασφαλίσει, στην εξίσου αναπόφευκτη, επόμενη πραγματικότητα που θα διαδεχθεί τη σημερινή νέα πραγματικότητα, τη διαχρονική συνέχεια και ανάπτυξη των πολιτισμών. Εκτός εάν την "εξαργυρώσουμε" για να αναπτυχθούμε.

Στη σημερινή συγκυρία, ο χαοτικός χώρος των νέων μέσων κατακλύζεται από περιεχόμενο που κατά 90% είναι πρακτικά μη χρησιμοποιήσιμο έως άχρηστο, είναι μονομερούς προέλευσης και με στερεότυπα εκφραστικά χαρακτηριστικά. Το ελάχιστο ζητούμενο είναι πώς αυτό το "πλήρες - κενό" θα εμπλουτισθεί με σημαντικό περιεχόμενο που θα καθρεφτίζει την υπαρκτή και απειλούμενη πολυμορφία και τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Στο νέο μέσον θα πρέπει να αποτυπώνονται και να διασυνδέονται με κατά το δυνατόν ισότιμο τρόπο (και χρειάζονται παγκόσμιοι μη ελεγχόμενοι Οργανισμοί για αυτόν τον σκοπό) κουλτούρες και πολιτισμοί μικρής ή μεγαλύτερης κλίμακας που θα το χρησιμοποιούν "**δημιουργικά**" και όχι "παραγωγικά", με βάση τα πολύτιμα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά του μέσου. Κάποιες από τις προϋποθέσεις για την αυτόνομη, εκφραστικά και σαν περιεχόμενο, πλουραλιστική παρουσία στον χώρο των νέων μέσων θα μπορούσαν να είναι:

-Ευρύτατη **διάδοσή** του σε όλες τις κοινωνικές ομάδες.

-Παραγωγή **περιεχομένου** που θα αντανακλά όλες τις πολιτισμικές συνιστώσες ενός έθνους, και όχι αποκλειστικά διαφημιστικός χώρος, χωρίς εκφραστική απομίμηση εισαγόμενων προτύπων προβολής και παρουσιάσεως.

-Παραγωγή ελληνικού περιεχομένου και ενίσχυση παραγωγών στα ελληνικά, τουλάχιστον στο ελληνικό

Internet, αλλά και στο παγκόσμιο, με στόχο τις κοινότητες του απανταχού Ελληνισμού.

-Οργάνωση της παρουσίας και του περιεχομένου με κάποιο ταξινομητικό και συγκεντρωτικό τρόπο που θα διευκολύνει την αξιοποίησή του και θα εξισορροπεί κατά το δυνατόν τα χαοτικά του χαρακτηριστικά.

-Η **διασύνδεση** ομοειδών χώρων (ομάδων, συλλόγων, ενώσεων, κλπ) που παράγουν περιεχόμενο ώστε να υπερβούμε την απομονωμένη παρουσία στο διαδίκτυο.

Μία οργάνωση παρουσίας στον νέο αυτό χώρο, θα μπορούσε να είναι π.χ. τύπου **πυραμίδας**, που θα περιλαμβάνει οργανωμένες παρουσίες μέσω ιστοσελίδων - πολυμέσων, σε επίπεδο εθνικό, επαρχιακό-νομού, δήμου, κοινότητας, ακόμη και γειτονιάς. Ο στόχος είναι παρουσίες σε κάθε επίπεδο μικρής κλίμακας με τοπικά χαρακτηριστικά που θα κορυφώνονται στην πυραμίδα.

Υπάρχουν ασφαλώς ενέργειες και δράσεις θεσμικού χαρακτήρα, όπως δημιουργία εθνικού κέντρου για τα νέ-αμέσα που θα ενισχύει παραγωγές πολιτισμικού και δημιουργικού περιεχομένου, χωρίς κρατική παρέμβαση, και θα συντονίζει την εθνική προβολή. Ο θεσμός των χορηγιών θα μπορούσε επίσης να αξιοποιηθεί για την παραγωγή πολιτισμικού και δημιουργικού περιεχομένου που θα είχε και οικονομικά αξία. Επίσης η διασύνδεση Υπουργείου Πολιτισμού και τεχνολογίας και η δημιουργία οργάνου για την Εθνική Στρατηγική στον νέο κόσμο του διαδικτύου.

Αυτές οι σκέψεις είναι ανοιχτές στον διάλογο, και μαζί με άπειρες άλλες θα μπορούσαν να γονιμοποιήσουν αυτόν τον χώρο των νέων μέσων και να τον μετατρέψουν σε χώρο συνάντησης και όσμωσης πολιτισμών, πολιτισμών που δημιουργούνται σε οποιαδήποτε μικρή κλίμακα.

Η ταυτότητα του νέου χώρου του διαδικτύου δεν θα πρέπει να είναι η συνισταμένη, αλλά το σύνολο των συνιστωσών των μικρότερης κλίμακας εθνικών δικτύων που το συνθέτουν. Τότε, ίσως να έχουμε μία πραγματική "αγορά" και όχι μία "αγοραία" εκδοχή της. Ίσως δημιουργηθεί μία εναλλακτική νέα πραγματικότητα. □

Η υπαγωγή του ελληνικού χώρου στην οθωμανική κυριαρχία για με γάλο χρονικό διάστημα, είχε οδηγήσει στη δημιουργία σημαντικών παροικιών στην Ευρώπη. Οι παροικίες αυτές, όπου κατοικούσε η ελληνική διανοήση αλλά και η νεαρή ελληνική επιχειρηματική τάξη, υπήρξαν οι χώροι όπου οι νέες ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού οδήγησαν στη διατύπωση του αιτήματος για αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρ-

πλά η οθωμανική διοίκηση από την ελληνική, με την προσθήκη της κλεφταρματολικής παράδοσης. Η μοναδική πιθανότητα αναιρέσης αυτής της βασικής αντινομίας, η **ολοκλήρωση** της επανάστασης του 1821 και ο ποιοτικός μετασχηματισμός του ελλαδικού κρατιδίου, θα μπορούσε να γίνει μόνο με την ενσωμάτωση των αναπτυγμένων ελληνικών περιοχών της Ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας.

Η συγκυρία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου

Οι σύμμαχοι θεωρούσαν ότι, με τη συμμετοχή της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό του φιλογερμανικού στρατοπέδου, η Τουρκία πρόδωσε τις δυτικές δυνάμεις, οι οποίες για μισό και πλέον αιώνα τη βοήθησαν να αντισταθεί στη ρωσική πίεση. Σε Δήλωση των συμμαχικών κυβερνήσεων, η οποία υπογράφηκε από τον Μιλλεράν στις 16 Ιουλίου 1920, προς την τουρκική αντιπροσωπεία, αναφέρονται τα εξής για τις ευθύνες της Τουρκίας: "... Κλείουσα, άνευ λόγου, μίαν σημαντικήν οδόν θαλασσίας επικοινωνίας και αποκόπτονσα δια της ενεργείας της ταύτης τας μεταξύ Ρωσίας και Ρουμανίας σχέσεις αφ' ενός και των δυτικών συμμάχων των αφ' ετέρου, η Τουρκία παρέτεινε τον πόλεμον κατά δύο τουλάχιστον έτη και προξένησε εις τους Συμμάχους απωλείας ανερχομένης εις πολλά εκατομμύρια ανθρωπίνων ψυχών και εις εκατοντάδες δισεκατομμυρίων πολεμικής δαπάνας. Αι οφειλόμεναι υπό της Τουρκίας επανορθώσεις, εις τους λαούς, οίτινες, δι' ανυπολόγιστων θυσιών, απεκατέστησαν την ελευθερίαν εν τω κόσμω, υπερβαίνουν κατά πολύ εκείνας, τας οποίας θα ηδύνατο ποτέ αύτη να πληρώση!"

Η εξέλιξη αυτή ικανοποίησε απολύτως τις εθνικές χριστιανικές ομάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εξέφραζε την μόνη δυνατότητα αστικού μετασχηματισμού της.

Τρία ήταν τα μεγάλα συμπαγή κέντρα των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Η Δυτική Μικρά Ασία, η Ανατολική Θράκη και ο Πόντος. Μικρότερες εστίες Ελλήνων υπήρχαν παντού: Στην Καππαδοκία, στην Κιλικία, ακόμα και στην περιοχή της Άγκυρας. Οι Έλληνες κάτοικοι των περιοχών αυτών ανέπτυξαν έντονο αλυτρωτικό συναίσθημα, το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις συμπορεύτηκε με την ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας που αναπτύχθηκε από τον Κωλέτη, στα πλαίσια της ενδοελλαδικής σύγκρουσης για την εξουσία, μετά το 1844.

Η απελευθέρωση της Δυτικής Μικράς Ασίας και της Θράκης από τον ελληνικό στρατό υπήρξε το αίτημα των Ελλήνων κατοίκων τους, όχι μόνο γιατί εξέφραζε τις αλυτρωτικές τους διαθέσεις, αλλά και γιατί προέβαλλε ως η μόνη ασφαλής λύση. Από το 1915, οι Τούρκοι εθνικιστές, με την κάλυψη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ενθάρρυνση των Γερμανών συμμάχων τους, είχαν προβεί σε

Το διχασμένο έθνος

Θεόφιλος, "Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης καταδιώκων τον Ρεσίτ πασά η Κιούταχη εν Ξιφήρεις το 1826..."

του Βλάση Αγτζίδη

Το ελληνικό έθνος έχει μια μοναδική ιδιαιτερότητα: δημιούργησε το έθνος-κράτος του στην πλέον απομακρυσμένη και καθυστερημένη περιοχή του ελληνικού κόσμου υποκαθιστώντας -κατά την πρώτη του περίοδο- την αναγκαία αστική τάξη με τον κρατικό μηχανισμό. Στη συνέχεια -και με συλλογική ενθύνη τον τότε πολιτικό κόσμο (δεξιού και αριστερού)- αφού απέτυχε να ενσωματώσει στο κράτος αυτό τα κέντρα των Ελλήνων (Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη), αποδύθηκε σε μια γιγάντια προσπάθεια μετατροπής των προσφύγων του '22 (Ιώνων, Ποντίων, Καππαδοκών και Ανατολικοθρακών) σε νοτιοβαλκάνιους Ελλαδίτες, με παράλληλη παραμόρφωση των πραγματικών ιστορικών δεδομένων και πλήρη αλλοτρίωση της συνολικής ιστορικής μνήμης των Ελλήνων.

χίας. Η τάση αυτή πήρε τη μορφή ενός μεγάλου επαναστατικού κινήματος του συνόλου των Ελλήνων, το οποίο κατέληξε στη δημιουργία ενός μικρού κράτους στο νότο της βαλκανικής χερσονήσου, το οποίο περιλάμβανε τα πλέον απομακρυσμένα και υποβαθμισμένα εδάφη του ελληνικού κόσμου. Το νεαρό ελληνικό κράτος του 1830 δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα εξαρτημένο Πριγκιπάτο του Μορέως και της Ρούμελης -εν πολλοίς αλβανόφωνο- παρά ένα πραγματικό έθνος-κράτος των Ελλήνων. Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών εδαφών, καθώς και τα γηγενή ελληνικά οικονομικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, παρέμεναν υπό οθωμανική κυριαρχία. Αυτή ήταν και η βασική γενετική αντινομία, η οποία έκανε **μοναδικό** το ελληνικό παράδειγμα δημιουργίας έθνους-κράτους. Δηλαδή, παρότι το μοντέλο του έθνους κράτους αντιστοιχούσε στην ποιοτική, πολιτική και οικονομική, μεταβολή των κοινωνιών με φορέα τις νέες αστικές δυνάμεις, στην ελληνική περίπτωση αντικαταστάθηκε α-

Η βαθμιαία πολιτική κυριαρχία των ελλαδικών ομάδων στο νεαρό κράτος, η οποία ολοκληρώθηκε με τη συνταγματική μεταρρύθμιση του 1844, είχε ως αποτέλεσμα τη δομική αποκοπή από την πανελλήνια προοπτική απελευθέρωσης, παρότι φαντασιακά βιωνόταν -και από τους αλύτρωτους- το αίσθημα περί ύπαρξης ελληνικού κέντρου στο βαλκανικό νότο. Ειδικά μετά την ήττα του 1897, ο εθνικός συντηρητισμός γίνεται κυρίαρχος, με εκφραστή τα Ανάκτορα και τη βασιλική παράταξη. Η νέα παράμετρος που ανέδειξε και πάλι το αίτημα της εθνικής ολοκλήρωσης υπήρξε το Κρητικό Κίνημα και ο Ελ. Βενιζέλος. Ο Διχασμός του 1915 υπήρξε ουσιαστικά η σύγκρουση του ελλαδικού εθνικού συντηρητισμού με την τάση για δημιουργία πραγματικού έθνους-κράτους. Η ευφυής πολιτική συμπαράταξης με την Αντάντ στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, επέτρεψε στους Έλληνες να συμμετάσχουν στις διαδικασίες διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

μεγάλες σφαγές και βίαιες μετακινήσεις του ελληνικού πληθυσμού. Ειδικά στην περιοχή του Πόντου, στη Βόρεια Μικρά Ασία, οι διώξεις πήραν τη μορφή της μαζικής εξόντωσης των Ελλήνων και της καταστροφής των ελληνικών χωριών. Η πολιτική αυτή αποτελούσε υλοποίηση της απόφασης που είχαν υπερψηφίσει οι Νεότουρκοι εθνικιστές σε συνέδριό τους στη Θεσσαλονίκη το 1911 και προέβλεπε την επίλυση του εθνικού ζητήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη φυσική εξόντωση των χριστιανικών γηγενών εθνοτήτων.

Στον Πόντο, το αλυτρωτικό συναίσθημα είχε πάρει τη μορφή επαναστατικού κινήματος ανεξαρτησίας από το 1916,

στη του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, οι κάτοικοι της Μαγνησίας ζητούσαν την επέκταση της ελληνικής κατοχής και την κατάληψη της πόλης τους από τον ελληνικό στρατό. Οι Έλληνες της Ιωνίας εξέφρασαν τις απελευθερωτικές τους διαθέσεις με τη δημιουργία μικρασιατικών μονάδων, οι οποίες εντάχθηκαν και πολεμούσαν με τον ελληνικό στρατό.

Η συνθήκη των Σεβρών

Η συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), η οποία διέλυσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία και προέβλεπε, με κάποιες προϋποθέσεις, την ένωση της Ιωνίας και της Ανατολικής Θράκης με την Ελλάδα, την ανακήρυξη της

λύτρη κοινωνική εξέλιξη. Η κρίση της Ιστορίας για την Τουρκία είχε πια βγει: βάδιζε προς την διάλυση."

Με τη συνθήκη των Σεβρών δεν ρυθμιζόταν ένα μεγάλο ζήτημα του Μικρασιατικού Ζητήματος: η τύχη του Πόντου. Για το ζήτημα αυτό, ο Βενιζέλος είχε επιλέξει τη λάθος στάση της μετάθεσής του στα πλαίσια του Αρμενικού Ζητήματος, προκαλώντας την οργή των Ελλήνων του Πόντου.

Το κεμαλικό κίνημα

Στις 19 Μαΐου 1919, ο αξιωματικός του οθωμανικού στρατού Κεμάλ Πασά, ο οποίος αργότερα θα μετονομασθεί Ατατούρκ (δηλαδή πατέρας των Τούρκων), αποβιβάστηκε, με την υποστήριξη των Βρετανών, στη Σαμψούντα για να επιβάλει την τάξη στην περιοχή. Το κύριο μέλημα του Κεμάλ σε πρώτη φάση υπήρξε η καταστολή του ποντιακού αντάρτικου. Σε τηλεγράφημά του στον διοικητή του 15ου Σώματος του Ερζερούμ, έγραφε ότι η κατάσταση στην Σαμψούντα ήταν τόσο ανησυχητική (σ.τ.σ. λόγω του ποντιακού αντάρτικου), που θα μπορούσε να είχε θλιβερές συνέπειες. Τηλεγράφησε ότι για την αντιμετώπιση του προβλήματος θα παρέμενε εκεί. Ο Κεμάλ σύντομα αυτονομήθηκε από την κεντρική οθωμανική εξουσία και άρχισε τη συγκρότηση ενός εθνικιστικού τουρκικού κινήματος, εκμεταλλευόμενος πολύ έξυπνα τα θρησκευτικά αισθήματα των μουσουλμανικών εθνών. Με τη συνεργασία ληστρικών συμμοριών άρχισε τη συγκρότηση στρατού και εθνοσυνέλευσης, η οποία είχε ως έδρα τη Σεβάστεια. Στα καθήκοντα αυτού του κεμαλικού στρατού συμπεριλαμβανόταν η εξόντωση των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου και η καταστολή της κουρδικής εξέγερσης στο Κότς Γκρι, ανάμεσα στη Σεβάστεια και στο Ερζιγκιάν. Δύο στρατιές του στρατού αυτού επιφορτίστηκαν με την αντιμετώπιση των Ποντίων ανταρτών. Το κεμαλικό κίνημα χαρακτηριζόταν από ένα φανατικό, επιθετικό και επεκτατικό εθνικισμό. Ο Κεμάλ ήταν ο εκφραστής της οθωμανικής γραφειοκρατίας και των στρατοκρατών, οι οποίοι διαφωνούσαν με την επίλυση του εθνικού προβλήματος με βάση τα δικαιώματα των εθνοτήτων. Ο Ν. Ψυρούκης γράφει: "Η προσεκτικότερη μελέτη του κεμαλισμού μας πείθει ότι πρόκειται για βαθιά αντιλαϊκή και αντιδημοκρατική θεωρία. Ο φιλοναζισμός και άλλες αντιδραστικές δοξασίες είναι νομοτελειακή εξέλιξη του κεμαλισμού... Ακόμα και οι κεμαλικές

μεταρρυθμίσεις γίνονται με διοικητικές αποφάσεις από πάνω. Περιφρονούν τις πολιτιστικές παραδόσεις του τουρκικού λαού, εκφράζουν το σύμπλεγμα κατωτερότητας των Τούρκων αστών".

Τα λάθη του Βενιζέλου

Ξεκινώντας το μικρασιατικό εγχείρημα, ο Βενιζέλος έκανε δύο βασικά λάθη: τοποθέτησε ως αρμοστή στη Σμύρνη τον Στεργιάδη, άνθρωπο των Βρετανών, ο οποίος υπήρξε ο κακός δαίμονας των Μικρασιατών και, παρόλες τις εκκλήσεις τους για αντικατάσταση, επέμενε στην αρχική του απόφαση, την οποία -όπως περιέργως- αποδέχτηκαν και σεβάστηκαν οι βασιλικοί διάδοχοί του. Το δεύτερο βασικό λάθος του υπήρξε η υποτίμηση του ποντιακού κινήματος, ενός δυναμικότερου ελληνικού ένοπλου και πολιτικού κινήματος που δρούσε στη βόρεια Μικρά Ασία και απειλούσε άμεσα τις γραμμές εφοδιασμού των Κεμαλικών. Οι Έλληνες του Πόντου είχαν διατυπώσει από νωρίς το αίτημα δημιουργίας δεύτερου ελληνικού κράτους στις νότιες παραλίες της Μαύρης Θάλασσας, ως μοναδική δυνατότητα επιβίωσης του ελληνισμού στη γενέθλια γη. Τον Οκτώβριο του 1917, ο Κ. Κωνσταντινίδης, ένας από τους ηγέτες του ποντιακού κινήματος και πρόεδρος της δυναμικής οργάνωσης της Μασσαλίας, είχε ενημερώσει τον Βενιζέλο. Στον Πόντο, όπου κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι Τούρκοι είχαν προβεί σε γενοκτονία του ελληνικού πληθυσμού, δρούσε ένα δυναμικό αντάρτικο ελληνικό κίνημα, το οποίο αριθμούσε 18.000 άντρες. Το αίτημα των Ποντίων ήταν η ενίσχυση των ανταρτών κατά το υπόδειγμα του Μακεδονικού Αγώνα. Ο Βενιζέλος, παρότι αρχικά αμφιταλαντεύτηκε, επέλεξε να αγνοήσει τα αιτήματα των Ποντίων και να υποστηρίξει στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι τον Δεκέμβριο του 1918, την ενσωμάτωση του Πόντου στην Αρμενία. Μια θέση που εξόργισε τους Έλληνες του Πόντου και τις ποντιακές οργανώσεις, οι οποίες με επικεφαλής το μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθο προσπάθησαν να παρέμβουν αποτελώς στις Συνδιασκέψεις Ειρήνης αυτοτελώς στο αίτημα δημιουργίας Ελληνικού Κράτους στον Πόντο. Ο Βενιζέλος συνέχισε την πολιτική του και στις 4 Φεβρουαρίου του 1919 δήλωσε στον Αμερικανό πρόεδρο Ουίλσον ότι παρότι οι Έλληνες του Πόντου επιθυμούσαν την ανεξαρτησία, αυτός αντιτάχθηκε απόλυτα. Επίσης, σε συνέντευξή του στην

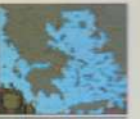
Θεόφιλος, "Μονομαχία Αχιλλέως και Έκτορος έξωθεν του Φρουρίου της Τρωάδας..."

εφόσον η μεγάλη απόσταση από την Ελλάδα έκανε αδύνατη την προοπτική της Ένωσης.

Στις 15 Μαΐου 1919 (2 Μαΐου με το νέο ημερολόγιο), τα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στη Σμύρνη. Η Σμύρνη ήταν μια πόλη μεγαλύτερη από την Αθήνα, με μεγαλύτερη βιομηχανική υποδομή. Ο ελληνικός της χαρακτήρας ήταν αδιαμφισβήτητος και από τους ίδιους τους Τούρκους, οι οποίοι την αποκαλούσαν "Γκιαβούρ Ιζμίρ", δηλαδή "Σμύρνη των απίστων." Συνειδηση σε όλο τον κόσμο είναι ότι τα παράλια της Μικράς Ασίας αποτελούν τη "Γκρέτσια Ιρηντέντα", την "Αλύτρωτη Ελλάδα." Η εντολή για τη Σμύρνη και η οργάνωση της ελληνικής παρουσίας εκεί, καθώς και της Μικρασιατικής Ελλάδας, όπως αποκαλούσαν τις αλύτρωτες περιοχές, ήταν η μεγάλη πρόκληση για την ελληνική πολιτική ηγεσία.

Τέσσερις μέρες μετά την αποβίβα-

Κωνσταντινούπολης ως διεθνούς πόλης, τη δημιουργία ανεξάρτητων κρατών στην Αρμενία και στο Κουρδιστάν, ήταν η μοναδική πολιτική ρύθμιση των εδαφών που κατείχε η οθωμανική εξουσία, με βάση τα δικαιώματα των εθνών. Η ορθότητα της γραμμής αυτής είχε ήδη καταγραφεί καιρό πριν. Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση της Ρόζας Λούξεμπουργκ στο έργο της "Οι αγώνες στην Τουρκία και η σοσιαλδημοκρατία": "Η Τουρκία δεν μπορεί να αναγεννηθεί σαν σύνολο γιατί αποτελείται από διαφορετικές χώρες. Κανένα υλικό συμφέρον, καμιά κοινή εξέλιξη που θα μπορούσε να τις συνδέσει δεν είχε δημιουργηθεί! Αντίθετα, η καταπίεση και η αθλιότητα της κοινής υπαγωγής στο τουρκικό κράτος γίνονται όλο και μεγαλύτερες! Έτσι δημιουργήθηκε μια φυσική τάση των διαφόρων εθνοτήτων να αποσπασθούν από το σύνολο και να αναζητήσουν μέσα από μια αυτόνομη ύπαρξη το δρόμο για μια κα-

εφημερίδα Sunday Times, δήλωσε ότι δέχεται να συμπεριληφθεί ο Πόντος στην Αρμενία. Σφοδρή υπήρξε η αντίδραση των ποντιακών οργανώσεων. Το υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα κατακλύστηκε από τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας. Από τη Μασσαλία, το Λονδίνο, το Αλγέρι, τη Νέα Υόρκη κ.ά., οι ποντιακές οργανώσεις κατήγγειλαν "την προβαλλόμενη ιδέα καθ' ην η πατρίς ημών φέρεται περιλαμβανομένη εντός μέλλοντος αρμενικού κράτους."

Ως αποτέλεσμα των αντιδράσεων άλλαξε η πολιτική της κυβέρνησης. Απεστάλησαν στον Πόντο και στον Καύκασο ο συνταγματάρχης Δ. Καθενιώτης και ο Ι. Σταυριδάκης για να εκτιμήσουν την κατάσταση. Ο Βενιζέλος φαίνεται να αποδέχεται εν μέρει τα ποντιακά σχέδια, επιτρέποντας τη δημιουργία ειδικού ποντιακού σώματος στον ελληνικό στρατό, ώστε μελλοντικά να μπορεί να αποσταλεί στον Πόντο. Όμως, ακόμα και τότε ήταν ορατή η αποστασιοποίηση του Βενιζέλου από το Ποντιακό Ζήτημα το οποίο δεν τον ενέτασσε στα ευρύτερα εθνικά σχέδια. Οι Πόντιοι συνέχισαν να επιζητούν την ελλαδική βοήθεια και να απαιτούν την αποστολή ελληνικού στρατού στον Πόντο. Για το σκοπό αυτό είχαν συγκεντρώσει τους απαιτούμενους πόρους για τη χρηματοδότηση της επιχείρησης. Βασικό επιχειρημά τους ήταν ότι οι αντάρτικες ποντιακές δυνάμεις θα μπορούσαν να αποκόψουν τις γραμμές εφοδιασμού των κεμαλικών από τους σοβιετικούς. Το Νοέμβριο του 1919, οι Βρετανοί απέρριψαν σχέδιο αποστολής του ποντιακού τμήματος του ελληνικού στρατού στο Βατούμι και τη συγκρότηση επί τόπου ποντιακού στρατού. Ο Ελ. Βενιζέλος, με αφορμή τη βρετανική άρνηση, επανήλθε στις απορριπτικές του θέσεις και επαναμετάθεσε το Ποντιακό Ζήτημα στα πλαίσια του Αρμενικού. Η στάση αυτή προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση της Εθνοσυνέλευσης του Πόντου ενώ ο μητροπολίτης Χρύσανθος χαρακτήρισε τον Βενιζέλο "απληροφόρητο στο ζήτημα του Πόντου." Στη συνέχεια, το καλοκαίρι του 1920, ο Βενιζέλος θα λάβει τις εκθέσεις των Σταυριδάκη και Καθενιώτη, με τις οποίες προτρέπεται να αποδεχτεί αμέσως τα ποντιακά αιτήματα. Ο Βενιζέλος άλλαξε για άλλη μια φορά στάση και ανακοίνωσε στον Βρετανό πρωθυπουργό Λόιτ Τζορτζ το σχεδιά του για επέμβαση στον Πόντο με στόχο τη δημιουργία ελληνικού κράτους εκεί.¹ Ήταν όμως πολύ αργά! Στην Ελλάδα άρχι-

ζε η προεκλογική περίοδος.

Οι εκλογές του '20

Το διεθνές τοπίο είχε αρχίσει να αλλάζει μετά την επικράτηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία, οι οποίοι ακολούθησαν σκληρή φιλοτουρκική πολιτική και στήριξαν με κάθε τρόπο το εθνικιστικό κεμαλικό κίνημα. Στην κρίσιμη αυτή καμπή και ενώ η μικρασιατική εκστρατεία βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, ο Ελ. Βενιζέλος αποφάσισε την προκήρυξη εκλογών. Στην Ελλάδα είχε εμφανιστεί ήδη το ΣΕ-ΚΕ, το νεαρό ελλαδικό κομμουνιστικό κίνημα, το οποίο, συντασσόμενο με τη σοβιετική εξωτερική πολιτική, αντιτασσόταν πλήρως και δυναμικά στη μικρασιατική εκστρατεία. Έχοντας απορρίψει τις αναλύσεις των Ποντίων σοσιαλιστών, όπως ο Γεώργιος Σκληρός, που ερμήνευε τα γεγονότα στη Μικρά Ασία με βάση τις πραγματικές ανάγκες που απέρρεαν από την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχε συνταχθεί απολύτως με την βασιλική αντίληψη της "μικράς πλην εντίμου Ελλάδος". Αποσιπούσε με κραυγαλέο τρόπο την ύπαρξη συμπαγών ελληνικών πληθυσμών στον μικρασιατικό και ανατολικοθρακικό χώρο, καθώς και τις θεωρητικές προσεγγίσεις της Ρόζας Λούξεμπουργκ.

Ένα από τα τραγικά λάθη του Βενιζέλου ήταν η προκήρυξη εκλογών εν μέσω πολέμου. Στις 14 Νοεμβρίου 1920 στην κυβέρνηση ανέβηκε η αντιβενιζελική φιλοβασιλική παράταξη με τις ψήφους των Τούρκων της Μακεδονίας και των άλλων εθνικών μειονοτήτων. Η συμπαγής ψήφος των Τούρκων, των Εβραίων, των Βουλγαροφρόνων κ.ά έδωσαν τη νίκη στους αντιβενιζελικούς, οι οποίοι πολιτεύτηκαν με αντιπολεμικά συνθήματα, συγκροτώντας μια ανίερη συμμαχία με τους Ελλαδίτες κομμουνιστές. Οι βασιλικοί διάδοχοι του Βενιζέλου δεν είχαν καμιά άποψη για τον Πόντο και αγνόησαν ολοκληρωτικά τις ποντιακές προτάσεις, ενώ ο Κεμάλ Ατατούρκ ολοκλήρωνε τη γενοκτονία του εναπομείναντος ελληνικού πληθυσμού.

Στα μεγάλα ιστορικά αινίγματα εντάσσονται τα κίνητρα του Βενιζέλου για προκήρυξη εκλογών. Οι οπαδοί του υποστηρίζουν ότι πίστευε πως θα κερδίσει, ως επιβράβευση για τις μεγάλες επιτυχίες που κατάφερε στον διπλωματικό τομέα. Οι αντίπαλοί του ισχυρίζονται ότι ήταν μια συνειδητή απόφαση για εύστοχη αποχώρηση από την πολιτική σκηνή, ώστε να απελευθερωθεί από κάθε ευθύνη πιθανής κακής εξέλιξης στο μικρασια-

τικό. Πάντως ο Νίκος Καζαντζάκης, συνεργάτης του Βενιζέλου, σε επιστολή του τον Δεκέμβριο του 1921, υποστηρίζει ευθέως ότι έκανε τις εκλογές γνωρίζοντας ότι θα τις χάσει. Γράφει: "Άνθρωπος που μ' επανάσταση κατάλαβε την αρχή και δικτατορικάς εκυβέρνησε τόσα χρόνια, Πώς; και Γιατί; θυμήθηκε το σύνταγμα και ενήργησε εκλογές αφού τόξερε πώς θα χάσει." (Αρχειο Κώστα Τριαρίδη).

Η εγκατάλειψη της Μικράς Ασίας

Η επάνοδος του φιλογερμανού βασιλιά Κωνσταντίνου στο θρόνο εξόργισε τους συμμάχους και τους έδωσε τα επιχειρή-

Από τις αρχές του 1922 είχε αρχίσει να συζητιέται σε υψηλά κυβερνητικά κλιμάκια η εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό. Παρόλα αυτά όμως, η ελληνική κυβέρνηση αποφασίζει να απαγορεύσει στον ελληνικό πληθυσμό να εγκαταλείψει τη Μικρά Ασία. Η απόφαση αυτή πήρε τη μορφή του νόμου 2871/22, ο οποίος προέβλεπε αυστηρές πειθαρχικές και χρηματικές ποινές, στην περίπτωση σύλληψης πλοίων που θα μετέφεραν πληθυσμό.

Στις 26 Αυγούστου 1922, μετά από τουρκική αντεπίθεση κατέρρευσε το μέτωπο στο Αφιόν Καραχισάρ. Ο ελληνικός στρατός διαλύθηκε μέσα σε λίγες μέρες. Οι υπεύθυνοι δεν είχαν το πα-

Θεόφιλος, "Ο θάνατος του Μάρκου Βότσαρη το 1823"

ματα για να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Η βασιλική παράταξη ακολούθησε μια πολιτική πογκρόμ κατά των εμπειροπόλεμων βενιζελικών αξιωματικών του μετώπου, τοποθετώντας στη θέση τους απειροπόλεμα και άχρηστα στελέχη, ενώ όρισε αρχιστράτηγο του στρατού στη Μικρά Ασία τον ημιπαράφρονα πρίγκηπα Αντρέα. Η πολιτική των βασιλικών χαρακτηρίστηκε ως "έγκλημα κατά της πατρίδας" από τον αρχηγό της στρατιάς Παπούλα, ο οποίος παύθηκε ως βενιζελικός. Αυτό που θα χαρακτηρίσει εφεξής τη μικρασιατική εκστρατεία μέχρι τη δραματική κατάληξή της, θα είναι η εκπληκτική στρατιωτική ανικανότητα των βασιλικών και η αντιπολεμική δράση των κομμουνιστών. Οι τελευταίοι είχαν δημιουργήσει τους Αντιπολεμικούς Πυρήνες του Μετώπου και διεξήγαν υπονομιμικό αγώνα σε συνεργασία με τη σοβιετική αποστολή, η οποία οργάνωνε και συντόνιζε τις επιχειρήσεις των Τούρκων κατά του ελληνικού στρατού. Μόνο ο ηρωϊσμός των Ελλήνων στρατιωτών μετέθεσε για κάποιο διάστημα την κατάρρευση του μετώπου.

ραμικό σχέδιο ανασυγκρότησης και άμυνας. Ο αξιωματικός Σμιτόπουλος έγραψε: "Η βλακεία του επιτελείου του στρατού μας ήτο χαρακτηριστικότη." Δεν υπήρχε καμιά πρόβλεψη για την άμυνα της Σμύρνης. Οι προστασία των ελληνικών περιοχών έμεινε στα χέρια των Μικρασιατών στρατιωτών που κατάφεραν να φτάσουν στα χωριά τους. Το μόνο μέλημα των υπευθύνων ήταν να αποκρύψουν την είδηση της κατάρρευσης του μετώπου από τον ελληνικό πληθυσμό και να εμποδίσουν την αναχώρησή του. Υπάρχουν καταγγελίες για βίαιη εμπόδιση της αναχώρησης των Ελλήνων της Ιωνίας από τις ελληνικές αρχές της Σμύρνης, λίγες μόλις ημέρες πριν την είσοδο σ' αυτήν των κεμαλικών στρατευμάτων. Είναι χαρακτηριστικός ο διάλογος Παπανδρέου-Στεργιάδη, που παραθέτει ο ιστορικός του μεσοπολέμου Γρ. Δαφνής, όταν ο δεύτερος ανακοίνωσε στο νεαρό πολιτικό Γεώργιο Παπανδρέου την επερχόμενη καταστροφή, για να δεχτεί την ερώτηση: "Γιατί δεν ειδοποιείτε τον κόσμο να φύγει;" Ο Στεργιάδης

¹ Ηταν όμως πολύ αργά! Στην Ελλάδα άρχι-

απάντησε: "Καλύτερα να μείνουν εδώ να τους σφάζει ο Κεμάλ, γιατί αν πάνε στην Αθήνα θα ανατρέψουν τα πάντα!" Ο Ουίνστον Τσόρτσιλ γράφει στα απομνημονεύματά του: "Ο Κεμάλ γιόρτασε τον θρίαμβό του με τη μεταβολή της Σμύρνης σε τέφρα και την τεράστια σφαγή του εκεί χριστιανικού πληθυσμού".

Το ολοκαύτωμα της Σμύρνης και οι εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες νεκροί της Μικράς Ασίας, υπήρξαν το επιστέγασμα της συγκεκριμένης πολιτικής που ακολούθησε το **σύνολο** των ελλαδικών πολιτικών δυνάμεων στα κρίσιμα χρόνια της μικρασιατικής εκστρατείας. Μιας πολιτικής που βασιζόταν στον διαχωρισμό των Ελλήνων και στη χρήση του ελληνοισμού της καθ' ημάς Ανατολής ως αναλώσιμου υλικού για τα κρατικά συμφέροντα του ελλαδικού βασιλείου.

τον Αθήν, από του οποίου καμμία πλέον δύναμις δεν θα δυνηθή να το αναβιβάσει και να το σώση. Της αφαντάστου ταύτης καταστροφής βεβαίως αίτιοι είναι οι πολιτικοί και προσωπικοί σας εχθροί, πλην και υμείς φέρετε μέγιστον της ευθύνης βάρος..."

Ως αποτέλεσμα της ήττας στο μικρασιατικό μέτωπο ξέσπασε τον Σεπτέμβριο του 1922 η επανάσταση του Στρατού και του στόλου εναντίον της κυβέρνησης Γούναρη με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα. Η ανατροπή της βασιλικής κυβέρνησης και η παρουσία ισχυρού ελληνικού στρατού στην Ανατολική Θράκη δημιούργησε ελπίδες ότι η καταστροφή δεν θα ήταν πλήρης. Οι μεγάλες δυνάμεις είχαν όμως αποφασίσει την παράδοση της στους Κεμαλικούς. Ο Ελ. Βενιζέλος, τον οποίο οι ε-

Μουδανιών και τα μεσάνυχτα της 13ης/14ης Οκτωβρίου 1922, ο ελληνικός στρατός άρχισε να αποχωρεί από την Ανατολική Θράκη, ακολουθούμενος από 250.000 νέους πρόσφυγες. Η Ελλάδα δεν έκανε ούτε το ελάχιστο για να διατηρήσει τον έλεγχό της σ' αυτή την βασική περιοχή του ελληνοισμού, ενώ είναι βέβαιο ότι ούτε τα κεμαλικά στρατεύματα μπορούσαν να διασχίσουν τον Ελλήσποντο και τα Δαρδανέλλια, ούτε η Αντάντ να υποχρεώσει στρατιωτικά την Ελλάδα να αποχωρήσει. Η παράδοση της Ανατολικής Θράκης αποτελεί μια από τις πλέον λευκές σελίδες της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Η Λωζάννη

Ο Βενιζέλος έχει ήδη μετατραπεί σε ένα κλασικό Παλαιοελλαδίτη πολιτικό. Τίποτα πια δεν θυμίζει τον Βενιζέλο της κρητικής επανάστασης. Το μόνο του μέλημα είναι τα κρατικά συμφέροντα, όπως αυτός τα ερμηνεύει, ανεξαρτήτως αν γι' αυτό πρέπει να θυσιάσουν ελληνικοί πληθυσμοί. Αγνοώντας πλήρως τους πρόσφυγες και τις οργανώσεις τους, υπέγραψε το 1923 στη Λωζάννη την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών - "μετανάστευση" ονομάστηκε στα επίσημα κείμενα- και στη συνέχεια αποδύθηκε σε μια προσπάθεια μη αποζημίωσης των προσφύγων με βάση τις πραγματικές τους περιουσίες που εγκατέλειψαν στους γενέθλιους χώρους τους. Ειδικά στην εκλογική του περιφέρεια, εγκατέστησε πολύ λιγότερους πρόσφυγες από τους μουσουλμάνους που είχαν απελαθεί στην Τουρκία. Ο λόγος ήταν προφανής: οι περιουσίες των μουσουλμάνων, που δικαιωματικά θα έπρεπε να μοιραστούν στους πολλαπλάσιους πρόσφυγες, χρησιμοποιήθηκαν από την εκλογική του πελατεία. Στη συνέχεια και με μεσολαβητή τον Ιταλό δικτάτορα Μουσολίνι, ο Βενιζέλος υπογράφει το 1930 την "Ελληνοτουρκική συνθήκη φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας" παρά την έντονη αντίδραση των προσφύγων, τους οποίους απείλησε με διώξεις, με το γνωστό Ιδιώνυμο. Για να δείξει επίπλεον τα αισθήματά του προς την Τουρκία, ο Βενιζέλος προτείνει τον Κεμάλ Ατατούρκ για Νόμιελ Ειρήνης. Οι μεγάλοι χαμένοι της ελληνοτουρκικής προσέγγισης ήταν οι πρόσφυγες. Οι περιουσίες τους ισοψηφίστηκαν, παρότι δεκαπλάσιες αξίας, με αυτές των μουσουλμάνων που ανταλλάχθηκαν. Με τον τρόπο αυτό, το ελληνικό κράτος πλήρωσε τις πολεμικές αποζημιώσεις προς την Τουρκία.

Η αντιπροσφυγική συμπεριφορά του Βενιζέλου συνεχίστηκε με την απαγόρευση καθόδου στην Ελλάδα, το 1930, των προσφύγων με ελληνική υπηκοότητα από τον μικρασιατικό Πόντο, που είχαν καταφύγει στη Σοβιετική Ένωση και υπόκειντο στις διατάξεις της συνθήκης της Λωζάννης. Η συμπεριφορά της ελληνικής κυβέρνησης και του Ελ. Βενιζέλου καταγγέλλθηκε ως αντισυνταγματική τον Ιανουάριο του 1931 από τη γενική συνέλευση του Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων και χαρακτηρίστηκε "σκληρή, παράνομη, αντεθνική και απάνθρωπη". Ζήτησαν επίσης να αναλάβει η Ελλάδα την υποστήριξη των δικαιωμάτων των Ελλήνων της Ρωσίας και να ζητήσει αποζημιώσεις για τις τεράστιες ελληνικές περιουσίες που είχαν δημεύσει οι σοβιετικοί. Η άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης είχε τραγικές επιπτώσεις στους Έλληνες που κατοικούσαν στη Σοβιετική Ένωση. Εμφανίστηκαν περιπτώσεις άρνησης έκδοσης διαβατηρίων από την Ελληνική Πρεσβεία σε πρόσφυγες που ήταν υπό εκτόπιση στη Σιβηρία ή στην Κεντρική Ασία. Η πολιτική αυτή εγκλώβισε στη Σοβιετική Ένωση, δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες από τον μικρασιατικό Πόντο. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που η ελληνική εθνότητα θρήνησε τόσο μεγάλο αριθμό (50.000) θυμάτων την περίοδο των μεγάλων σταλινικών διώξεων του 1937-1938.

Τα αποτελέσματα της ήττας

Η Μικρασιατική Καταστροφή οδήγησε στην πρωτοφανή συρρίκνωση του ελληνικού κόσμου στα όρια του έθνους-κράτους που υπήρχε στον βαλκανικό νότο. Παράλληλα έθεσε τις προϋποθέσεις μετατροπής των Ελλήνων -τουλάχιστον ενός πολύ μεγάλου τμήματός τους- σε λαό της διασποράς. Μέχρι σήμερα οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, στο πρόσωπο των Ποντίων προσφύγων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, καταθάνουν ικέτες στη βαλκανική Ελλάδα. Σημειώνοντας επιπλέον με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο, ότι το Μικρασιατικό δεν έχει ακόμα κλείσει, παρόλη την απεγνωσμένη προσπάθεια των ελλαδικών κυβερνήσεων από το 1922, οι οποίες πολύ εύκολα αποδέχτηκαν τη Νέα Τάξη πραγμάτων του 1922 και μετακύλησαν τις συνέπειές της στους Έλληνες πρόσφυγες από τη Δυτική Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη.

Το κόστος της καταστροφής του 1922 ήταν τεράστιο για τον ελληνοισμό της καθ' ημάς Ανατολής. Ο Τζωρτζ Χόρ-

Ελν Κότσο, "Η γη των προσφύγων", 1906

Ο Βενιζέλος και η Ανατολική Θράκη

Ο Βενιζέλος, παρότι ήταν ο βασικός εκφραστής της τάσης για εθνική ολοκλήρωση, υπήρξε το μοιραίο πρόσωπο. Η εκτίμηση του Καζαντζάκη που προαναφέρθηκε, ισχυροποιείται με τη στάση Πόντιου Πλάτου που κράτησε ο Βενιζέλος απέναντι στη Μικρασιατική Άμυνα, η οποία τον κάλεσε να μπει επικεφαλής ενός κινήματος σωτηρίας του μικρασιατικού ελληνοισμού. Δεν αποδέχτηκε τον προτεινόμενο ρόλο και απέφυγε να συμβουλευθεί τους Μικρασιάτες για το σκόπιμο της ένοπλης αντιμετώπισης στην περίπτωση επαναφοράς του τουρκικού καθεστώτος στη Σμύρνη. Όπως έγραψε ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, στην τελευταία επιστολή του στον Ελευθέριο Βενιζέλο, λίγο πριν την είσοδο των τουρκικών στρατευμάτων στην πόλη: "...Ο ελληνοισμός της Μικράς Ασίας, το ελληνικό κράτος αλλά και σύμπαν το ελληνικό έθνος, καταβαίνει πλέον εις

παναστάτες κάλεσαν να αναλάβει τη διακυβέρνηση, είχε ήδη αποδεχτεί την άποψη της Αντάντ για την Ανατολική Θράκη. Έτσι, συνέδεσε την επιστροφή του στην κυβέρνηση με την αποδοχή της Γαλλοβρετανικής άποψης από τους επαναστάτες. Στο τηλεγράφημα προς τους επαναστάτες έγραψε: "Η απώλεια της Ανατολικής Θράκης ήταν καταστροφή ανεπανόρθωτος... εφόσον οι Δυνάμεις απεφάσισαν την απόδοσίν της εις την Τουρκία. Η κυβέρνηση είναι ανάγκη τάχιστα να χαράξη την πολιτικήν της. Εάν η πολιτική αυτή περιλαμβάνη την απόφασιν να κρατήσωμεν την Θράκην και εναντίον της γνώμης των πρώην συμμάχων μας, αι θερμαί μου ευχαί θα συνοδέουν τον αγώνα τούτον του Έθνους, αλλά ευρίσκομαι εν τιαύτη περιπτώσει εις την θλιβεράν ανάγκην να αρνηθώ την αποδοχήν της τιμητικής εντολής όπως αντιπροσωπεύσω την χώραν εις το εξωτερικόν."

Έτσι έγινε αποδεκτή συμφωνία των

τον, Αμερικανός πρόξενος στη Σμύρνη την περίοδο των τραγικών γεγονότων, υπολόγισε σε περισσότερους από ένα εκατομμύριο τους Έλληνες που εξοντώθηκαν στον μικρασιατικό χώρο (Ιωνία και Πόντος) κατά τη διάρκεια των εθνικών εκκαθαρίσεων (1915-1923) που πραγματοποιήσαν οι Τούρκοι εθνικιστές εις βάρος των μη τουρκικών και μουσουλμανικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ενάμισι εκατομμύριο ήταν οι πρόσφυγες, ενώ καταστράφηκε η ελληνική αστική τάξη της Μικράς Ασίας - η μόνη κοινωνική δύναμη που θα μπορούσε να εκσυγχρονίσει το έθνος-κράτος των Ελλήνων. Από την άλλη, ο τεράστιος πλούτος που είχε παραγάγει επί αιώνες ο μικρασιατικός ελληνισμός στον γενέθλιο χώρο του, απετέλεσε πηγή πρωταρχικής κεφαλαιακής συσσώρευσης για την ανύπαρκτη μέχρι τότε τουρκική αστική τάξη.

Παρόλα αυτά, μετά το 1922, η Ελλάδα έγινε ένα πραγματικό έθνος-κράτος των Ελλήνων, έστω και μέσα από την τραγική αντιστροφή του ιστορικού νόμου. Δηλαδή, αντί να συμπεριληφθούν στο κράτος των Ελλήνων τα εδάφη των αλύτρωτων, έφτασαν οι αλύτρωτοι στο εναπομείναν ελεύθερο εθνικό έδαφος ως τραγικά τεκμήρια της γενετικής αντινομίας του νεότερου ελληνικού κράτους.

Κατά των προσφύγων

Στην Ελλάδα εγκαταστάθηκαν περί τους 1.500.000 πρόσφυγες. Οι 400.000 περίπου προέρχονταν από τον μικρασιατικό Πόντο, οι 250.000 από την Ανατολική Θράκη και οι υπόλοιποι από τη Δυτική Μικρά Ασία και την Καππαδοκία. Περίπου 70.000 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στη Σοβιετική Ένωση, στις ήδη υπάρχουσες ελληνικές κοινότητες. Στην Ελλάδα, οι πρόσφυγες πέρασαν από τις εξευτελιστικές διαδικασίες των λοιμοκαθατηρίων της Μακρονήσου, του Χαρμάν Κιοϊ κ.ά. Με βάση τα στοιχεία της Κοινωνίας των Εθνών, σε πολλές περιοχές της νέας τους εγκατάστασης, κατά τα πρώτα χρόνια, πέθανε από τις κακουχίες το 20% των προσφύγων, ενώ αντιστοιχούσε 1 γέννηση σε 3 θανάτους.

Η άφιξη των προσφύγων στη Ελλάδα προκάλεσε γενική κρίση. Ο αρχικός εκνευρισμός που ένιωσαν οι ντόπιοι για τους πρόσφυγες πήρε σύντομα τη μορφή εχθρότητας. Οι πρόσφυγες αντιμετώπισαν πραγματικό μίσος από τους ντόπιους. Ο Μάρκος Βαμβακάρης, Σκυριανός στην καταγωγή, περιέγραψε θαυμάσια την κατάσταση αυτή: *"Έμνε ο κό-*

μος στα βαγόνια των σιδηροδρόμων. Έμνε εκεί που είχε καμιά αποθήκη εγκαταλεημένη. Τσαντήρια κάνανε. Καταστροφή, μεγάλη καταστροφή. Να μην ξαναδούν τα μάτια μας τέτοια πράγματα. Το τι τραβήξαν αυτοί οι άνθρωποι δεν λέγεται. Ατιμαστήκανε. Γίνανε χάλια, χάλια, χάλια. Άσε που ήταν ατιμασμένοι από κει με τους Τούρκους που τους καταδιώκανε. Και κατόπιν εδώ που ήρθανε τα ίδια. Προσπαθήσανε, κάνανε χιλια δυό να βρίσκουνε το ψωμί τους, μέχρι να βρουν ένα σπίτι να κάτσουνε. Αν ένας πατέρας είχε πέντε-έξι παιδιά και κορίτσια, άλλα άρπαγε ο ένας από δω, άλλα ο άλλος από κει. Καταστροφή μάνα μου... Και οι ντόπιοι δεν τους έβλεπαν με καλό μάτι. Αλλά τους βρίζανε. Χιλια δυό. Φύγετε από δω ρε! Πηγαίνετε παρά πέρα. Δεν τους κοιτάζανε. Δεν είχαν την αγάπη να πουν για στάσου, συγγενείς μας είναι, Έλληνες πραγματικοί. Να τους αγκαλιάσουμε. Δεν έγινε αυτό το πράμα, εγώ δηλαδή τι είδα. Μπορεί αλλού. Ήθελαν να τους κλέψουνε οι κλεφταράδες που ήταν εδώ πέρα. Ν' αρπάξουν ό,τι είχαν. Να τους κλέψουνε, να τους γελάσουνε. Απατεώνες."

Η σύγκρουση ντόπιων και προσφύγων θέτει τη σφραγίδα της σ' όλη την επόμενη περίοδο. Οι γηγενείς αμφισβητούν την ίδια την ελληνικότητα των προσφύγων. Ο τότε εισαγγελέας Βαζούρας έγραψε: *"Η βρισιά τουρκόσπορος μαζί με σωρό ανάλογες βρισιές, όπως σκοτουουγλούδες, παληοσούτηδες κ.λπ., ήταν στην ημερήσια διάταξη, από ανώτερα και κατώτερα κυβερνητικά όργανα... Το χάσμα ενισχύθηκε και συντηρήθηκε από τον άγριο οικονομικό ανταγωνισμό, τόσο στην ιδιοποίηση της γης, όσο και στις εμπορικές δραστηριότητες."*

Επιβίωση και εξέλιξη αυτής της αρχικής στάσης αποτελούν σήμερα τα λεγόμενα ποντιακά ανέκδοτα, για τα οποία ο Ηλίας Πετρόπουλος: *"Οι Ελλαδικοί νεοέλληνες δεν συμπαθούν τους πρόσφυγες. Και ακριβώς τα αντιποντιακά ανέκδοτα, που σήμερα κυκλοφορούν, εκφράζουν (σε τελική ανάλυση) την αντιπάθεια των γηγενών κατά της πληθθέστερης προσφυγικής ομάδας που εγκαταστάθηκε στη χώρα μας"*.

Συνωμοσία σιωπής

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα σημαίνει την μαζική **προλεταριοποίηση** τους και κατά συνέπεια την πολιτική τους **περιθωριοποίηση**. Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν η

επικράτηση της βούλησης όλων των ελλαδικών κομμάτων (από την άκρα Δεξιά έως την άκρα Αριστερά) για αποσιώπηση των τραγικών γεγονότων, εξαφάνιση της προσφυγικής ιστορικής μνήμης και βαλκανιοποίησης των προσφύγων.

Οποιοσδήποτε νηφάλιος παρατηρητής των γεγονότων θα περίμενε να έχουν τα μικρασιατικά ιδιαίτερη θέση στη συλλογική μνήμη των νεοελλήνων, καθώς και στη γνώση που αναπαράγεται μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας στη σύγχρονη Ελλάδα. Συμβαίνει όμως ακριβώς το αντίθετο, δημιουργώντας εύλογα ερωτήματα για τα βαθύτερα αίτια. Μερικά συμπεράσματα αυτής της αναζήτησης είναι ότι η **αποσιώπηση** υπήρξε το αποτέλεσμα της οριστικής κυριαρχίας των ελλαδικών ομάδων στο έθνος-κράτος των Ελλήνων. Οι πολυάριθμοι Έλληνες από το μικρασιατικό και τον ανατολικο-

στια περιουσία.

Στα κίνητρα που οδήγησαν στην αποσιώπηση, μπορούν να συμπεριληφθούν οι πολιτικές αποφάσεις για κλείσιμο του μικρασιατικού ζητήματος, μια απόφαση με την οποία οι μικρασιάτες πρόσφυγες διαφωνούσαν ριζικά και μαχητικά, και η αλλαγή των προτεραιοτήτων στην εξωτερική πολιτική. Η Τουρκία γινόταν πλέον ο απαραίτητος σύμμαχος στην περιοχή, με τη μεσολάβηση του Μουσολίνι κατ' αρχάς. Στη συνέχεια, όταν ο εξωτερικός εχθρός εντοπίστηκε στον Βορρά, η Τουρκία έγινε πολύτιμος σύμμαχος στα νατοϊκά πλαίσια. Έτσι, η ιστορική μνήμη των προσφύγων θα έπρεπε να εξοβελιστεί. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες θα έπρεπε να αλλοτριωθούν και να ελλαδοποιηθούν. Σε μεγάλο βαθμό το μοντέλο αυτό πέτυχε. Πέτυχε με την απόλυτη σύμπραξη της ελλαδικής αριστεράς, η οποία

Ελίας Κοστάς, "Η όψη των προσφύγων", Τριόλι, 1996

θρακικό χώρο, που ανέρχονταν στο 35% περίπου του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας, ενσωματώθηκαν ως πρόσφυγες στην κοινωνική δομή. Κατά συνέπεια, ήταν αδύνατο να διεκδικήσουν ειρηνικά οποιοδήποτε μερίδιο συμμετοχής στο έθνος-κράτος, ως ομάδες με σαφή συνείδηση της καταγωγής τους. Από την άλλη, οι ελλαδικές ομάδες εξουσίας, οι οποίες είχαν αποτύχει στον αποτελεσματικό χειρισμό της μικρασιατικής κρίσης, αντιμετώπισαν την πρόκληση της στερέρωσης της εξουσίας τους, που αμφισβητούνταν έντονα εκ των πραγμάτων. Εξάλλου είχαν βγει κερδισμένες από τη Μικρασιατική Καταστροφή, με την ανάθεση σ' αυτές, με τη συνθήκη της Λωζάννης, της διαχείρισης των ανταλλάξιμων μουσουλμανικών περιουσιών. Έτσι, οι κυρίαρχες ομάδες και τα κόμματα εξουσίας βρέθηκαν να ελέγχουν μια τερά-

ακολούθησε μια αντίστοιχη στάση. Μια υπόθεση εργασίας, που πρέπει να διερευνηθεί, είναι κατά πόσο η ένταξη μεγάλου μέρους των προσφύγων στην Αριστερά εξέφραζε τη **ρήξη** με το κράτος, μια ρήξη που ήταν αποτέλεσμα της προσφυγικής τους ιδιότητας. Η ανάδυση της προσφυγικής μνήμης συνέβη και πάλι στη δεκαετία του '80, σαν αποτέλεσμα μιας απραγματοποίητης μέχρι σήμερα κήρυξης από το μικρασιατικό δράμα.

1. Για τη στάση του Βενιζέλου, βλ. στο αφιέρωμα: *Μικρασιατική Καταστροφή και ελληνική κοινωνία*, στο Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τομ. 9, σ. 157-196. Επίσης στο βιβλίο: Βλάσης Αγτζίδης, *Παρευξείνιος Διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές ακτές του Εύξεινου Πόντου*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1997.

Μια από τις λιγότερο γνωστές σελίδες στην ιστορία του ελληνικού κοινοτισμού¹ είναι αυτή που αφορά την παρουσία και τη δράση των Βαυαρών στην Ελλάδα. Είναι βέβαια γνωστό ότι το κράτος των Βαυαρών ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για το βίαιο τέλος της μακραίωνης παράδοσης των ελληνικών κοινοτήτων αλλά δεν είναι τόσο γνωστό ότι

(Georg Ludwing von Maurer) και ο **Φρειδερίκος Γουλιέλμος Τιρς**, Friedrich Thierch), που και οι δύο συνέβαλαν, ο καθένας με τον τρόπο του, στη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους.

Ο **Γεώργιος Λουδοβίκος Φον Μάουρερ** (1790-1872) μάς είναι γνωστός απ' τη συμμετοχή του στα πρώτα χρόνια της βαυαρικής Αντιβασιλείας στην

στον παραγκωνισμό και την αποδιοργάνωση των ελληνικών κοινοτήτων, ο Μάουρερ την αιτιολόγησε με μια φιλοκοινοτική ρητορεία, που όπως θα δούμε στη συνέχεια δεν ήταν και τόσο υποκριτική. Περισσότερο εξέφραζε μια στάση **αμφίθυμη** και διφορούμενη έναντι των ελληνικών κοινοτικών θεσμών, η οποία από τότε έχει διαποτίσει την όλη αντίληψη του ελληνικού κράτους για την τοπική αυτοδιοίκηση. Από την άποψη αυτή, η περίπτωση του Μάουρερ είναι και σημαντική και διδακτική.

Σε αντιδιαστολή προς τον Μάουρερ, ένας απ' τους πρώτους και πιο σοβαρούς υπερασπιστές της ελληνικής κοινοτικής παράδοσης ήταν ο βαυαρός φιλέλληνας **Φρειδερίκος Τιρς** (1784-1860). Ο Τιρς σπούδασε φιλολογία και θεολογία και διετέλεσε καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και Πρόεδρος της Βασιλικής Βαυαρικής Ακαδημίας Επιστημών. Υπήρξε απ' τις ηγετικές φυσιογνωμίες του γερμανικού φιλελληνικού κινήματος κατά τη διάρκεια της επανάστασης, και γνώρισε από κοντά τους ελληνικούς κοινοτικούς θεσμούς, όταν βρέθηκε στην Ελλάδα στα 1831-1832, την περίοδο δηλαδή μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια. Απ' όσους θα μπορούσαν να θεωρηθούν αυτόπτες μάρτυρες των ελληνικών κοινοτήτων, η δική του λιτή περιγραφή νομίζω ότι είναι η πιο ακριβής και κυρίως είναι απαλλαγμένη από τις ιδεολογικές προκαταλήψεις πολλών επόμενων μελετητών που είδαν τις ελληνικές κοινότητες άλλοι θετικά κι άλλοι αρνητικά, κρίνοντάς τες όμως και οι μεν και οι δε υπό το πρίσμα διαφόρων άσχετων με την ίδια την ελληνική κοινοτική παράδοση νεωτερικών ιδεών (φιλελεύθερων, σοσιαλιστικών, συνεταιριστικών, αυτοδιαχειριστικών κλπ).

Οι ελληνικές κοινότητες και οι Βαυαροί Μάουρερ και Τιρς

Βαυαροί ήταν από τους πρώτους που μελέτησαν τις κοινότητες αυτές και με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τις έλαβαν υπ' όψη τους στο σχεδιασμό των νέων θεσμών της απελευθέρωσης Ελλάδας. Αναζητώντας λοιπόν εμείς τις πρώτες αφητηρίες –είτε θετικές είτε αρνητικές– των νεοελληνικών κοινοτιστικών ιδεών, θα επιχειρήσουμε στο άρθρο αυτό μια σύντομη παρουσίαση των θέσεων που διατύπωσαν για τις ελληνικές κοινότητες και της στάσης που κράτησαν απέναντί τους δυο εξέχοντες Βαυαροί, ο **Γεώργιος Λουδοβίκος Φον Μάουρερ**

Ελλάδα. Υπήρξε σύμβουλος στην αλή του πατέρα του Όθωνα, του βασιλιά Λουδοβίκου της Βαυαρίας, και διετέλεσε καθηγητής του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου, έχοντας να επιδειξει σημαντικές εργασίες στον τομέα της Ιστορίας του Δικαίου². Ως μέλος της τριμελούς βαυαρικής Αντιβασιλείας, ο Μάουρερ ήταν ο άνθρωπος που εμπνεύστηκε κι εφάρμοσε τη δημοτική μεταρρύθμιση του 1833, με την οποία καταργήθηκαν οι κοινότητες και αντικαταστάθηκαν από τους δήμους. Τη μεταρρύθμιση αυτή, η οποία συνέτεινε αποφασιστικά

του Βασίλη Ξυδιά

* Ο Βασίλης Ξυδιάς συνεχίζει κατά κάποιο τρόπο την διερεύνηση του κοινοτισμού που είχε εγκαίνιασει σε παλιότερα τεύχη του Άρδην.

1. Όπως έγραφα σε προηγούμενο άρθρο μου, με τον όρο "κοινοτισμός", δεν αναφέρομαι στους παραδοσιακούς κοινοτικούς θεσμούς, αλλά στις "κοινοτιστικές ιδέες", «το σύνολο δηλαδή των νεώτερων εκείνων πολιτικών ρευμάτων και τρόπων πολιτικής σκέψης, που χωρίς να αποτελούν ομοιογενές ιδεολογικό ρεύμα, πίστεψαν πως η "κοινότητα" μπορεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να αποτελέσει το επίκεντρο μιας σύγχρονης πολιτικής προβληματικής». (Β. Ξυδιά, «Μια σύντομη ιστορία του κοινοτισμού», Άρδην, τ. 9,

Ιούλιος-Αύγουστος '97, σελ. 72). Αν και είναι δυνατόν να υποστηριχθεί πως στην ελληνική περίπτωση δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τον σύγχρονο ελληνικό κοινοτισμό από τη γενικότερη ελληνική κοινοτική παράδοση (της περιόδου της τουρκοκρατίας και παλαιότερα), εγώ θα τηρήσω την ίδια γενική γραμμή. Μιλούμε λοιπόν για ελληνικό ή νεοελληνικό κοινοτισμό, εννοώντας τους νεοελληνες κοινοτιστές και όχι τους παραδοσιακούς ελληνικούς κοινοτικούς θεσμούς.

2. Ο Τάσος Βουρνός γράφει ότι ο Μάουρερ έχει μεταξύ άλλων εκπονήσει σημαντικές μελέτες «γύρω από τη μεσαιωνική γερμανική κοινωνία και το αρχαίο γερμανικό καθώς και το γαλλικό δίκαιο», χάρη στις οποίες οι Μαρξ και Ένγκελς τον είχαν κατατάξει στους κορυφαίους μελετητές των θεσμικών δομών των πρωτόγονων κοινοτήτων, μαζί με τους Γιόχαν Μπαχόφεν και Λιούις Μόργκαν. (Βλ. εισαγωγή του Τ. Βουρνά στο Γκ.Λ. Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός*, α' έκδ. 1835, επανέκδ. Τολιδή, 1976, σελ. 7-8).

α) Η δημοτική μεταρρύθμιση του Μάουερ

Είναι γνωστό πως το αποφασιστικό χτύπημα στις ελληνικές κοινότητες το έδωσαν οι Βαυαροί, με πρωταγωνιστές τα δυο ισχυρά μέλη της βαυαρικής Αντιβασιλείας στην Ελλάδα, τον Μάουερ και τον κόμη Ιωσήφ Λουδοβίκο Άρμανσπεργκ. Η βαυαρική πολιτική έναντι των ελληνικών κοινοτικών θεσμών εκφράστηκε σε δυο φάσεις. Κατ' αρχάς προηγήθηκε η δημοτική μεταρρύθμιση του Μάουερ με το διάταγμα της 3ης Απριλίου 1833, με το οποίο καταργήθηκαν οι υπάρχουσες έως τότε κοινότητες και αντικαταστάθηκαν από τους δήμους, που αποτελούσαν τις κατώτερες βαθμίδες της διοικητικής πυραμίδας του κράτους. Το ίδιο αυτό διάταγμα προέβλεπε έναν τρόπο ελεγχόμενης εκλογής των δημάρχων και των δημοτικών και επαρχιακών συμβουλίων, με αποτέλεσμα να καθιερωθεί έτσι ένα καθεστώς νόθας και κηδεμονευόμενης αυτοδιοίκησης που ίσχυσε για τρία χρόνια. Στη συνέχεια ακολούθησε το διάταγμα των Άρμανσπεργκ και Κωλέττη (26 Ιουνίου 1836), με το οποίο καταργήθηκε εντελώς ακόμα κι αυτή η ελεγχόμενη εκλογή των δημάρχων και καθιερώθηκε ο εμφανής κι απροκάλυπτος διορισμός τους απ' την Αντιβασιλεία. Με τον τρόπο αυτό, οι Βαυαροί παραγκώνισαν τις υφιστάμενες κοινοτικές δομές, αφαιρώντας τους κάθε δυνατότητα επίσημης θεσμικής υπόστασης, και όπως έχει ειπωθεί, μετέγραψαν στην Ελλάδα τους βαυαρικούς διοικητικούς θεσμούς «που είχαν εισαχθεί κατά την Ναπολεόντεια κατάχτηση των γερμανικών κρατών»³.

Για να καταλάβουμε όμως το τι πραγματικά επεδίωκε με τα μέτρα αυτά η βαυαρική Αντιβασιλεία, θα πρέπει να ξεχωρίσουμε την πρώτη πολιτική του Μάουερ απ' τη μετέπειτα

πολιτική των Κωλέττη και Άρμανσπεργκ. Και για μεν το διάταγμα των Άρμανσπεργκ και Κωλέττη δεν έχουμε να πούμε πολλά πράγματα, καθώς η συγκεντρωτική και απολυταρχική πολιτική τους δεν φαίνεται να εξεφραζε τίποτε παραπάνω από τη βαθιά αποξένωση και τη δυσπιστία τους έναντι του ελληνικού λαού. Όμως για τον Μάουερ τα πράγματα είναι πιο σύνθετα, κι αξίζει τον κόπο να ρίξει κανείς μια δεύτερη ματιά.

Συνδυασμός μοναρχίας και τοπικών ελευθεριών: Τον 19ο αιώνα τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Οθωμανική και την Τσαρική αυτοκρατορία «η *κοινοτική ιδέα*» ενέπνεε την πολιτική πράξη τόσο των ριζοσπαστών που ζητούσαν να υπερβούν το νέο αστικό φιλελεύθερο κράτος, όσο και των συντηρητικών φιλομοναρχικών που αναζητούσαν ένα ανάχωμα για να αντιμετωπίσουν την επέλασή του»⁴. Αυτό ακριβώς συναντάμε στην περίπτωση του Μάουερ: την προσπάθεια εφαρμογής ενός **ιδιότυπου** πολιτικού μοντέλου, βάσει του οποίου θα μπορούσε να διασφαλιστεί στην Ελλάδα η σταθερότητα και μακροβιότητα της νεοσύστατης μοναρχίας και να αποφευχθεί επ' αόριστον η συνταγματική της δέσμευση, όπως την επεδίωκαν οι φιλελεύθεροι.

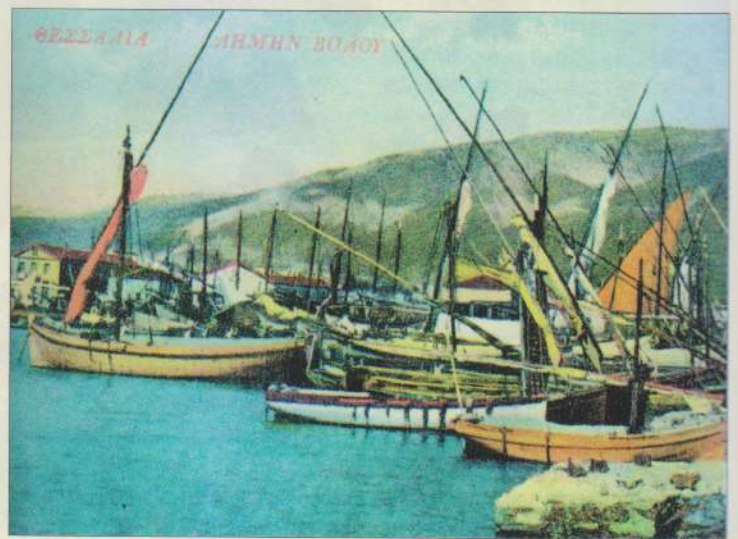
Σ' αυτήν την προοπτική ο Μάουερ έβλεπε ότι θα μπορούσε να αποτρέψει την καθιέρωση των γενικευμένων συνταγματικών πολιτικών ελευθεριών, αντιπροσφέροντας στους Έλληνες ένα καθεστώς περιορισμένων κι ελεγχόμενων δημοκρατικών ελευθεριών σε τοπικό επίπεδο. Τις σκέψεις του αυτές τις εκθέτει ο ίδιος ως εξής: «Στον ελληνικό χαρακτήρα – γράφει – ταιριάζουν περισσότερο οι τοπικές ελευθερίες, παρά μια κεντρική διοίκηση με χέρια δεμένα από τις λαϊκές ελευθερίες... Γι' αυτό ακριβώς προσπαθήσαμε να καθιερώσουμε ελεύθερη κοινοτική, ε-

παρχιακή και νομαρχιακή διοίκηση, ι-δρύοντας ανεξάρτητα δημοτικά και επαρχιακά συμβούλια. Και μ' αυτό πάλι το πνεύμα δημιουργήθηκαν επιτροπές για την εκπαίδευση, για την προστασία των αρχαίων μνημείων κλπ. Γιατί έτσι μόνο θα μπορούσαν οι Έλληνες, με τον ανήσυχο και απειθάρχητο χαρακτήρα τους, που τους παρσούρει σε απαιτήσεις για όλο και μεγαλύτερες ελευθερίες, να χτίσουν στην Ελλάδα ένα Κράτος μοναρχικό»⁵.

Είναι φανερό ότι αυτό που επεδίωκε ο Μάουερ ήταν η δημιουργία μιας πολιτικο-διοικητικής δομής, που θα συνδύαζε τη μοναρχική συγκεντρω-

ληνική κοινοτική παράδοση, κατάλληλα προσαρμοσμένη, θα μπορούσε να προσφέρει στη μοναρχία μια απάντηση στον φιλελευθερισμό ή σωστότερα έναν τρόπο ενσωμάτωσης των φιλελεύθερων ιδεών σ' ένα μοναρχικό καθεστώς.

Η κληρονομιά του Μάουερ: Ασφαλώς ο Μάουερ δεν επιθυμούσε την ενσωμάτωση των αυθεντικών ελληνικών κοινοτήτων στο πολιτειακό του μοντέλο. Το πιθανότερο είναι πως δεν μπόρεσε ποτέ να καταλάβει την ουσία των ελληνικών κοινοτικών θεσμών. Αυτό που ο Μάουερ έβλεπε στις ελληνικές κοινότητες δεν ή-

τική εξουσία σε εθνικό επίπεδο με την περιορισμένη άσκηση των φιλελεύθερων αρχών σε τοπικό. Στη δομή αυτή, οι Δήμοι και τα επαρχιακά συμβούλια θα αποτελούσαν το περιοριστικό πεδίο άσκησης των λαϊκών δημοκρατικών ελευθεριών. Έτσι ο «φιλοκοινοτισμός» που ο Μάουερ επιδεικνύει ως συγγραφέας δεν οφείλεται σε κάποιον υποτιθέμενο διχασμό του ανάμεσα στον «συντηρητικό πολιτικό» και στον «φωτισμένο επιστήμονα»⁷, αλλά στην ιδέα πως η ελ-

ταν η κοινότητα στην καθολικότητά της, αλλά, στην καλύτερη περίπτωση, ένα διοικητικό ομοίωτό της. Η σύνθετη συνεκτική πολιτικο-κοινωνική δομή και το πνεύμα των ελληνικών κοινοτήτων ήταν, όπως φαίνεται, εντελώς έξω από τον ορίζοντα της αντίληψης και των προθέσεων του Μάουερ.⁸ Έτσι η διοικητική του μεταρρύθμιση μπορεί να μην άφησε τους καρπούς που ο ίδιος θα περίμενε, όμως ο διοικητισμός που χαρακτηρίζει την αντίληψή του για την κοινότητα

3. Για την περίπτωση των κοινοτικών θεσμών κατά την ελληνική επανάσταση, την περίοδο του Καποδίστρια και επί Βαυαρών βλ. (α) Ν. Ι. Πανταζόπουλου, *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, εκδ. Παρουσία, 1993, σελ. 40-45, όπου και αναλυτικότερη βιβλιογραφία, και (β) Β. Ανδρονόπουλου - Μ. Μαθιουδάκη, *Νεοελληνική διοικητική ιστορία*, εκδ. Διοικητική Μεταρρύθμιση, 1988. Για περισσότερα βλ. τα έργα του Ν. Πανταζόπουλου που περιέχονται συγκεντρωμένα στην *Επιστ. Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1986, τόμος ΙΘ', τεύχος Δ'. Βλ. επίσης το συλ-

λογικό τόμο *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1983.

4. Π. Παπαγιάννη, *Η αυτοδιοίκηση στην ελεύθερη Ελλάδα*, εκδ. Νέα Σκέψη, 1990, σελ. 12.

5. Β. Ξυδιά, «Μια σύντομη ιστορία του κοινοτισμού», *Άρδην*, τ. 9, Ιούλιος-Αύγουστος '97, σελ. 73.

6. Γκ.Λσ.Μάουερ, *Ο ελληνικός λαός*, α' εκδ. 1835, επανέκδ. Τολιόη, 1976, σελ. 456.

7. Βλ. την εισαγωγή του ιστορικού Τά-

σου Βουρνά στο βιβλίο του Μάουερ *Ο ελληνικός λαός: «Ο αντιδραστικός, λοιπόν, στις ιδέες Μάουερ, ο οπαδός και θαυμαστής της ελέω θεού μοναρχίας... υπήρξε, παρά ταύτα, ένας διαπρεπής νομικός και ένας εμπνευσμένος κοινωνιολόγος, όπως αποδείξε με το βιβλίο... στο οποίο αποτύπωσε όλη την εικόνα του δημόσιου και ιδιωτικού βίου των Ελλήνων και τις δομές της νεοελληνικής κοινωνίας πάνω στις οποίες ώφειλε να στηριχτεί η κοινωνική συμβίωση στο νεαρό ελληνικό κράτος... Δεν είναι το μοναδικό φαινόμενο ανθρώπου της εποχής, που το έργο του βρισκόταν σε διάσταση με την τρέχουσα ιδεολογία.»* (Ό.π.,

σελ. 18-19).

8. Κρίνοντας τον Μάουερ, ο Ν. Πανταζόπουλος λέει ότι, στο βιβλίο του *Ο ελληνικός λαός, «αντικατοπτρίζεται η ελκρινής αγάπη του Mauzer δια την Ελλάδα, αλλά επίσης ενίοτε η ανεπιτυχής προσπάθειά του να κατανοήσει τους συγχρόνους του Έλληνας και την νοοτροπία των»*. (Ν. Πανταζόπουλου, «Η προς τα Ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της νεοελληνικής νομοθεσίας - Georg Ludwig von Mauger», στην *Επιστ. Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1986, τόμος ΙΘ', τεύχος Δ', σελ. 295-296).

και την τοπική αυτοδιοίκηση άφησε μια μόνιμη κληρονομιά στο ελληνικό κράτος.

Δεδομένου αυτού του **διοικητικού**, ο φιλομοναρχισμός του Μάουρερ είναι ένα δευτερεύον στοιχείο, που όχι μόνο μπορεί εύκολα να αποσυναρμολογηθεί από το διοικητικό του σχήμα, αλλά θα μπορούσε κάλλιστα να αντικατασταθεί απ' οποιοσδήποτε άλλες δημοκρατικές, φιλοσυνεταιριστικές, αυτοδιαχειριστικές ή αυτονομιστικές αρχές. Πόσο μάλλον που

μεταρρυθμίση, «η Ελλάδα απέκτησε έναν ελεύθερο δημοτικό οργανισμό, πολύ πιο φιλελεύθερο από κάθε άλλο κράτος. Γιατί κανένας άλλος φραγμός δεν περιόριζε τις δημοτικές ελευθερίες, εκτός από εκείνον που θεωρήθηκε απόλυτα απαραίτητος για να προλαμβάνονται οι καταχρήσεις.»⁹

Σε κάθε περίπτωση, είτε στο πλαίσιο του φιλομοναρχισμού του είτε στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού του, η αυτοδιοίκηση του Μάουρερ δεν έχει

η ιδιαίτερη αντίληψη του Μάουρερ για τη λειτουργία της αυτοδιοίκησης σε τοπικό επίπεδο είναι κατ' ουσίαν φιλελεύθερη, αφού ο ίδιος θεωρούσε τους δήμους ως το κατ' εσχόλην πεδίο άσκησης των λαϊκών ελευθεριών. Την ίδια άλλωστε εντύπωση είχε κι αυτός για τον εαυτό του, και γι' αυτό, κάνοντας αργότερα τον απολογισμό των πεπραγμένων του στην Ελλάδα, περιλαμβάνει σ' αυτά κι «ένα ελεύθερο κοινοτικό διοικητικό σύστημα»⁹. Είχε την πεποίθηση πως, με τη δική του

καμία σχέση με την καθολικότητα και την οργανικότητα της πολιτικοκοινωνικά συνεκτικής και ιεραρχημένης κοινότητας. Εξαντλείται σε μια φορμαλιστική ανεξαρτησία του λεγόμενου "τοπικού επιπέδου", στο πλαίσιο της συνάρθρωσης των επιπέδων της κρατικής διοικητικής μηχανής. Αλλά η αποδιοργάνωση των ελληνικών κοινοτήτων δεν είχε να κάνει απλώς με τη διαφορά ανάμεσα σε μια συγκεντρωτική και μια αποκεντρωτική πολιτική ούτε ήταν απλώς ζήτημα αναμέτρη-

σης μεταξύ της κεντρικής εξουσίας και των τοπικών εξουσιών αλλά ούτε είχε να κάνει μόνο με τη μικρότερη ή μεγαλύτερη "συμμετοχή" του τοπικού πληθυσμού στις αποφάσεις. Μαζί με τις κοινότητες κάτι σημαντικότερο και πλουσιότερο απώλεσθη. Και μάρτυρας αυτού υπήρξε με τον τρόπο του ο Τίρς.

β) Οι ελληνικές κοινότητες όπως τις είδε ο Τίρς

Την αυτοδιοίκηση του Μάουρερ, ο Τίρς τη χαρακτηρίζει «ερμαφρόδιτο πλάσμα διοικητικής αυθαιρεσίας»¹¹, ενώ για το σύστημα του Άρμανομπεργκ λέει πως είναι «το απολυταρχικό σύστημα μασκαρεμένο με μια λαϊκή επιφάνεια»¹².

Παρά την αυστηρή όμως κριτική του, φαίνεται ότι κι ο Τίρς δεν αφήσεται από μια ιδέα ανάλογη μ' αυτήν του Μάουρερ για συνδυασμό της μοναρχίας με τους κοινοτικούς θεσμούς. Οι προτάσεις του μοιάζουν να υπηρετούν μια τέτοια πολιτική (ίσως γιατί δεν έβλεπε κι άλλη ρεαλιστική δυνατότητα)¹³. Η σαφής πάντως διαφορά του με τον Μάουρερ είναι ότι ο Τίρς πίστευε στις αυθεντικές ελληνικές κοινότητες, τις οποίες γνώριζε πολύ καλά και ήξερε τη ριζικά διαφορετική ιδιουσιασσία τους έναντι των δυτικών πολιτευμάτων¹⁴. Αυτό το υπογραμμίζει κι ο ίδιος, όταν αναφέρεται στις δικές του προτάσεις, τις σχετικές με την αναμόρφωση των ελληνικών κοινοτικών δομών: «Προσπαθήσαμε -γράφει- να απομακρύνουμε όλες τις ιδέες τις παρμένες από ξένα συστήματα, να αναζητήσουμε επιμελώς τα ίχνη και τα υπολείμματα ντόπιων θεσμών, να μάθουμε τη σημασία τους, να διορθώσουμε τις ελλείψεις, να συμπληρώσουμε τα κενά τους, πεπεισμένοι ότι δεν υπάρχει

άλλος τρόπος και άλλος δρόμος για να φθάσουμε σε μια κατάσταση πραγμάτων σύμφωνη με τα ήθη και τα έθιμα καθώς και τις πραγματικές ανάγκες της χώρας»¹⁵.

Ας δούμε όμως ποια είναι κατά τον Τίρς αυτή η κατάσταση πραγμάτων, η «σύμφωνη με τα ήθη και τα έθιμα και τις πραγματικές ανάγκες» της νεοαναδυόμενης τότε χώρας.

Συσσωματώσεις οικογενειών: «Η πολιτική οργάνωση της κοινωνίας στην Ελλάδα -λέει ο Τίρς- στηρίχτηκε πάντα στην οικογένεια»¹⁶. «Συγκεντρωμένες σε χωριά αυτές οι οικογένειες συνδέονται σχεδόν όλες με οικογενειακούς δεσμούς και δεσμούς αμοιβαίων συμφερόντων»¹⁷. Με τα λίγα αυτά λόγια ο Τίρς μάς δίνει το γενικό πλαίσιο των ελληνικών κοινοτικών θεσμών. Με απόλυτη σαφήνεια μάς διευκρινίζει ότι οι ελληνικές κοινότητες δεν αποτελούν συσσωματώσεις ξεχωριστών ατόμων, αλλά **συσσωματώσεις οίκων-οικογενειών**. Οι οίκοι αυτοί, λέει, συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς (α) συγγένειας, και (β) αμοιβαίου συμφέροντος. Και πάνω σ' αυτούς τους δεσμούς στηρίζεται η πολιτική οργάνωση της κοινότητας.

«Για να φροντίζουν τις υποθέσεις τους, όλα τα μέλη της κοινότητας συγκεντρώνονται κάθε χρόνο στην εκκλησία για να εκλέξουν τους δημογέροντες, δικαστές που τ' όνομά τους αναφέρεται ήδη στα ποιήματα του Ομήρου. Κάθε οικογενειάρχης παίρνει μέρος στη συνέλευση»¹⁸. Από την περιγραφή αυτή ας συγκρατήσουμε: (α) τη διαδικασία εκλογής σε ετήσια βάση, (β) την εκκλησία ως κέντρο κοινοτικών λειτουργιών, (γ) τη συνέχεια με την ομηρική εποχή, και (δ) το ότι μέλος της κοινότητας δεν είναι ο πολίτης ως μεμονωμένο άτομο, ως εκ-

9. Γκ.Α.Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός*, ό.π., σελ. 28.

10. Ό.π., σελ. 476.

11. Φρ.Τίρς, *Η Ελλάδα του Κοσποδιστρίου*, επανέκδ. Τολιόη (α' έκδ. 1833), β' τόμος, σελ. 190.

12. Ό.π., σελ. 190.

13. «Όσο για την αντιβασιλεία - γράφει ο Τίρς στον πρόλογο του βιβλίου του - που για μός, ταυτίζεται με την Ελλάδα, επειδή η Ελλάδα έχει παραδοθεί στις φροντίδες της, δεν θα μπορούσε να υποθέσει κανείς άλλη πρόθεση στην έκθεση των απόψεών μας παρά την επιθυμία να της φανούμε χρήσιμοι στην εκπλήρωση του έργου της». (Ό.π., α' τόμος, σελ. 43). Βλ. και ό.π., β' τόμος, σελ. 193 κ.ε.

14. Είναι εντυπωσιακή η γενικότερη αντίληψη που έχει ο Τίρς για την ελληνική ιδιαιτερότητα έναντι των άλλων ευρωπαϊκών κρατών, κι είναι επίσης εντυπωσιακή η σαφήνεια με την οποία αντιλαμβάνεται το δίλημμα προσανατολισμού που αντιμετώπιζε η Ελλάδα την ώρα που έπαιρνε την πρώτη του μορφή το νεοελληνικό κράτος: «Η Ελλάδα - γράφει στον πρόλογο του β' τόμου του βιβλίου του - είναι μια χώρα που έχει, περισσότερο από κάθε άλλη, την ιδιοφυΐα της και το δικό της χαρακτήρα και δεν μοιάζει με κανένα τμήμα της Ευρώπης, είτε στα ήθη της είτε στους θεσμούς της. Αυτός ο ίδιος λαός έχει ανάγκη, εν τούτοις, να δημιουργηθεί από την αρχή, επειδή όλα σχεδόν είναι στην Ελλάδα ξεπερασμένα ή σε κατάσταση καταρρέουσας. Και αυτή η αναγέννηση δεν φαίνεται ότι μπορεί να γίνει

παρά με την εισαγωγή νόμων και θεσμών που ανήκουν σε έναν πολιτισμό ξένο προς το εδάφός της. Ποιά θα είναι λοιπόν η ακολουθητέα πορεία; Θα πρέπει να προχωρήσει με τρόπο ώστε οι νέοι θεσμοί να εξαλείψουν ό,τι το πρωτότυπο και χαρακτηριστικό υπάρχει, για να βγει η Ελλάδα, ριγμένη μέσα στην ευρωπαϊκή μήτρα, εντελώς αλλαγμένη και διαμορφωμένη σύμφωνα με το δικό μας τρόπο ζωής, σκέψης και δράσεως; ... Η Ελλάδα δεν θα ήταν πια παρά μια επαρχία στα καλούπια τα ευρωπαϊκά, αλλά όσο πιστό κι αν ήταν το αντίγραφο, δεν θα ήταν λιγότερο αλλόκοτο. Και εκείνο που είναι το πιο όμορφο και το πιο πρωτότυπο σ' αυτόν τον λαό, θα χανόταν ανεπιστρεπτή. Υπάρχει, ευτυχώς, ένας άλλος τρόπος να βοηθηθεί η Ελλάδα χωρίς να της αφαιρεθεί η πρωτοτυπία της. Πρέπει να με-

λετηθεί η χώρα, να διεισθύσει κανείς στο χαρακτήρα της και να μάθει τις πραγματικές της ανάγκες. Προχωρώντας έτσι και χωρίς να θηλήσει κανείς να καταστρέψει ό,τι είναι γηγενές και αληθινό, θα προσπαθούσε να αξιοποιήσει την πείρα μας για να διορθώσει ό,τι έχει χαλάσει, συνδέοντας τα μέρη που λείπουν, χωρίς να παραμορφώσει εκείνα που τα σεβάστηκαν οι αιώνες και οι συμφορές. Θα αναζητηθεί λοιπόν η νέα μορφή, όχι στα ξένα έθιμα, αλλά στην ανάπτυξη των ντόπιων θεσμών και με την ορμή των εθνικών αισθημάτων.» (Ό.π., σελ. 7-8).

15. Ό.π., σελ. 208.

16. Ό.π., σελ. 172.

17. Ό.π., σελ. 173.

18. Ό.π., σελ. 173.

πρόσωπος δηλαδή του εαυτού του, αλλά ο οικογενειάρχης ή ο εκπρόσωπος – αν προτιμάτε– του οίκου. Στις διάφορες κοινοτικές αποφάσεις, συνελεύσεις κλπ, μπορούν, όπως είπαμε, να μετέχουν όλοι οι οικογενειάρχες, μέλη της κοινότητας, αρκεί να έχουν εξασφαλίσει την οικονομική τους ανεξαρτησία. «Κάθε καλλιεργητής οικογενειάρχης στα χωριά, κάθε κάτοικος της πολιτείας, ικανός να θρέψει την οικογένειά του σαν βιοτέχνης, οποιαδήποτε κι αν είναι η δουλειά του, έχουν ίσο δικαίωμα να συμμετέχουν στις συνελεύσεις και να αξιοποιούν τη γνώμη τους.»¹⁹

Ιεραρχικές κοινοτικές δομές και διαδικασίες: Πέρα από την κοινοτική συνέλευση, η πολιτική εξουσία στην κοινότητα μοιράζεται ανάμεσα σε δύο όργανα: τους δημογέροντες, που ασκούν την εκτελεστική και δικαστική εξουσία, και το συμβούλιο των πρόκριτων, που αποτελεί κατά κάποιον τρόπο την τοπική αριστοκρατία. «Ο αριθμός των δημογερόντων ποικίλλει ανάλογα με τις ανάγκες της κοινότητας. Δεν διαλέγουν παρά ένα για τα χωριά και τρεις για τις πόλεις. Οι τελευταίοι αυτοί μοιράζονται την εποπτεία και τον έλεγχο της δικαιοσύνης στο βαθμό που υπεισέρχεται στη σφαίρα της τοπικής εξουσίας, την αγορανομία και τα κοινοτικά έσοδα.»²⁰ «Οι παραιτημένοι δημογέροντες και άλλα πρόσωπα οικονομικά ανεξάρτητα, που συμπεριλαμβάνονται στην ονομασία πρόκριτοι, αποτελούν ένα συμβούλιο ανεξάρτητο από τους δημογέροντες και σε περίπτωση ανάγκης τους βοηθούν στο λειτούργημά τους.»²¹

Οι διαδικασίες εκλογής στην κοινότητα, όπως τις περιγράφει ο Τίρς, δεν βασίζονται σε αριθμητικές πλειοψηφίες και μειοψηφίες όπως τις γνωρίζουμε στα νεώτερα δημοκρατικά συστήματα, αλλά στη συναίνεση και στην υφιστάμενη κοινωνική ιεραρχία. «Η άσκηση της δημογεροντίας είναι ένα άμισθο αξίωμα που απαιτεί γνώσεις τοπικές και διοικητικές. Δίνει όμως επιρροή στους δικαστές για τις υποθέσεις και τα συμφέροντα των κατοίκων. Το αξίωμα λοιπόν αυτό δεν δίνεται παρά σε ανθρώπους κάπως ευκατάστατους και αξιοσέβαστους.»²² Παρά τα προνόμια, οι ευθύνες είναι τέτοιες έτσι ώστε «κάθε άλλο παρά μεγάλος ανταγωνισμός γίνεται για την κατάληψη τέτοιου είδους αξιωμάτων»²³. «Στις περιφέρειες όπου υπάρχουν οικογένειες ευγενών, γνωστών καπεταναίων, διακεκριμένων ε-

μπόρων, βλέπει κανείς σχεδόν παντού ότι η εκλογή πέφτει σε εκείνους, σαν σε ανθρώπους που προσελκύουν τη γενική εμπιστοσύνη και που διαθέτουν τα μέσα και τη θέληση να ανταποκριθούν στα χρέη τους.»²⁴ Αυτή η ιεραρχική πολιτική διάρθρωση που περιγράφει ο Τίρς υπήρξε ένα μείζον σκάνδαλο, κι είναι ασφαλώς η κύρια αιτία που πολλοί από τους επόμηνους μελετητές καταδίκασαν τις ελληνικές κοινότητες, διότι αυτό είναι το σημείο που η ελληνική κοινοτική παράδοση διαφέρει

με τα νεώτερα δημοκρατικά ήθη και πολύ περισσότερο με τα εξισωτικά συνεταιριστικά ή αυτοδιαχειριστικά ιδεώδη. Αλλά ακριβώς γι' αυτό είναι και το σημείο που θ' άξιζε κανείς να προσέξει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, αν δεν αναζητεί στους ελληνικούς κοινοτικούς θεσμούς απλώς ένα ιθαγενές πολιτικο-διοικητικό μοντέλο προς εφαρμογή διαφόρων νεώτερων πολιτικών ιδεολογιών αλλά το μυστικό μιας ελληνικής (ή μιας "άλλης", εναλλακτικής) σύλληψης της εξουσίας και της πολιτικής.

Κοινοτική αριστοκρατία και δημοκρατία: Πάνω σε αυτές τις γενικές γραμμές οι οποίες συγκροτούν «την ταυτότητα αυτού του θεσμού, υπήρχαν τοπικές διαφορές στην εκλογή και τη σύνθεση των δημογεροντιών

και στην έκταση του λειτούργημά τους»²⁵. Διαμορφώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο μια ποικιλία επιμέρους κοινοτικών συστημάτων, που άλλοτε, λέει ο Τίρς, ρέπουν προς τη δημοκρατία κι άλλοτε προς την αριστοκρατία.

✓ Ο Τίρς μάς δίνει το παράδειγμα της αριστοκρατικής κοινότητας της Λειβαδιάς: «Παντού όπου υπήρχαν οικογένειες πλούσιες σε ακίνητα, τα δημαρχιακά αξιώματα θεωρούνταν σαν σύμφυτα με τα μέλη τους και οι εκλογές δεν γίνονταν

παρά για τους τύπους. Υπήρχαν έθιμα και, για να ειπω-

θεί έτσι, μια δημομαρχιακή παράδοση από την οποία δεν

τολμούσαν να αποστούν. Στη Λειβαδιά, οι πρόκριτοι ήταν μάλιστα συγκροτημένοι σε μια μόνιμη δημογεροντία.»²⁶ Διαμορφώνεται έτσι στη Λειβαδιά μια συνετή και ισχυρή αριστοκρατία, την οποία αναγκάστηκε να σεβαστεί ακόμα κι αυτός ο Αλή-Πασάς.²⁷

✓ Στον αντίποδα της κοινοτικής αριστοκρατίας της Λειβαδιάς βρίσκεται η κοινοτική δημοκρατία της Χίου και των Ψαρών: «Στη Χίο, όπου το εμπόριο είχε φέρει την οικονομική άνεση στις περισσότερες οικογένειες, η εκλογή δεν μπορούσε να περιορίζεται σε ένα μικρό αριθμό. Ήταν εκεί μια κοινότητα με ευκατάστατους ανθρώπους που ο καθένας τους μπορούσε να κληθεί για το δημαρχιακό

αξίωμα... Η ίδια μορφή δημοκρατίας υπήρξε στα Ψαρά.»²⁸

✓ Στην Ύδρα όμως τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά, αφού, σε πληθυσμό πέντε χιλιάδων οικογενειών, ο τεράστιος ναυτικός πλούτος του νησιού είχε συγκεντρωθεί σε δεκαπέντε μόνο οικογένειες. «Ίδού λοιπόν –λέει ο Τίρς– τα στοιχεία για να συσταθεί μια αριστοκρατία. Σχηματίσθηκε από μόνη της, όπως η δημοκρατία είχε αναπτυχθεί στη Χίο.»²⁹

Αξίζει να προσέξει κανείς ότι ο Τίρς δεν δείχνει εδώ να έχει ιδιαίτερες προτιμήσεις μεταξύ κοινοτικής αριστοκρατίας και δημοκρατίας. Τηρώντας ίσες αποστάσεις εμφανούς ιδεολογικής ουδετερότητας, αντιμετωπίζει τους δυο αυτούς τύπους πολιτευμάτων στο πλαίσιο ενός κοινωνιολογικού σχετικισμού, ανάγοντας π.χ. τη διαφορά μεταξύ της δημοκρατίας της Χίου και της αριστοκρατίας της Ύδρας στη διαφορά των οικονομικών λειτουργιών και των μορφωτικών-πολιτιστικών δεδομένων των δυο κοινοτήτων: «Η μια –λέει– στηριζόταν, όπως βέβαια και η άλλη, στο χειρισμό δημοσίων υποθέσεων, με τούτη, ωστόσο, τη διαφορά, ότι οι έμποροι της Χίου, έχοντας ανάγκη από μια πλατιά μόρφωση εξ αιτίας της ποικιλίας και των πολλαπλών δεσμών του εμπορίου τους, περιλάμβαναν στη σφαίρα της δραστηριότητάς τους την μελέτη των επιστημών, δίνοντας μια φροντισμένη εκπαίδευση στα παιδιά τους, ενώ η ανάγκη της εκπαίδευσής δεν έγινε ποτέ αισθητή στους ταραναδές της Ύδρας, ανάμεσα στους αρρενωπούς και τίμιους καπετάνιους, που ήταν ωστόσο υπερποπτικοί και αμαθείς»³⁰ Έτσι βλέπει ο Τίρς τη διαφορά δημοκρατίας και αριστοκρατίας στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων, και θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ο σχετικισμός του –τον οποίο συμμερίζονται και ορισμένοι επόμενοι του σημαντικοί κοινοτιστές (ιδιαίτερα δε ο Κ. Καραβίδας)– είναι ένα ακόμα σημείο απόρριψης της ελληνικής κοινοτικής παράδοσης από τον σύγχρονο δημοκρατικό φιλελευθερισμό και τις άλλες εξισωτικές ι-

19. Ο.π., σελ. 173.

20. Ο.π., σελ. 173.

21. Ο.π., σελ. 174.

22. Ο.π., σελ. 174.

23. Ο.π., σελ. 174.

24. Ο.π., σελ. 174.

25. Ο.π., σελ. 176.

26. Ο.π., σελ. 176.

27. Αναφερόμενος στο ζήτημα αυτό ο Γ. Κοντογιώργης λέει: «Επομένως η οθωμανική εξουσία δεν παρενέβη στον τρόπο νομιμοποίησης και στις μεταμορφώσεις του συστήματος ... περιορίστηκε απλώς να αναγνωρίσει τις δοσμένες εξουσιαστικές συνθήκες της κοινότητας». (Γ. Κοντογιώργης, «Κοινοτική αυτοδιοίκηση και καποδιστρια-

κό πολιτιστικό σύστημα», στον συλλογικό τόμο *Ο Ιωάννης Καποδιστριας και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1983, σελ. 106-107) 28. Φ. Τίρς, *Η Ελλάδα του Καποδιστρια*, ό.π., σελ. 176.

29. Ο.π., σελ. 180.

30. Ο.π., σελ. 180.

δεολογίες του καιρού μας.

Αυτά αναφέρει ο Τίρς για τους κοινοτικούς θεσμούς σε τοπικό επίπεδο. Και περιοριστήκαμε σ' αυτό, αν και ο ίδιος μας δίνει στοιχεία και για το ευρύτερο διοικητικό πλαίσιο που συνδέει εκείνη την εποχή τις κοινότητες με την κεντρική διοίκηση, και το οποίο περιελάμβανε τις Διοικήσεις και τις Επαρχίες. Εκεί θα συναντούσαμε κι άλλους κοινοτικούς θεσμούς, όπως π.χ. τον θεσμό των "επαρχιακών δημογεροντών" που ήταν εγκατεστημένοι στις πρωτεύουσες των Ε-

παρχιών, για να φροντίζουν τα συμφέροντα της κοινότητας. Αλλά δεν νομίζω ότι θα χρειάζοταν να επεκταθούμε περισσότερο σ' αυτά τα ζητήματα. «Δώσαμε -όπως λέει κι ο Τίρς- τόσες λεπτομέρειες όσο ήταν αναγκαίο για να καταφανεί ότι οι Έλληνες των ημερών μας, αφού είχαν ξεχάσει ακόμα και τα ονόματα δημοκρατία και αριστοκρατία, δημιούργησαν και τη μια και την άλλη σε πολύ λογικά πλαίσια και ότι χωρίς να ξαίρουν ούτε την πολιτική οικονομία, ούτε τα άλλα πλεονεκτήματα του εκλεπτυσμένου πολιτισμού μας, τις έκαναν να ευδοκίμησουν με την εσωτερική τάξη και το εμπόριο και τέλος ότι,

παρά την προσβλητική καχυποψία των βαρβάρων κυριάρχων τους, κατάφεραν να τις κάνουν πλούσιες και ανθηρές, ενώ στην Ευρώπη τους κατηγορούσαν για αμάθεια, θεωρώντας τους παιδιά και ανώριμους για οποιουδήποτε πολιτικούς θεσμούς».³¹

Ερμηνεύοντας τον Τίρς: Η λιτότητα κι η περιεκτικότητα των διατυπώσεων του Τίρς μάς επιβάλλει στο σημείο αυτό να παρεμβάλουμε ορισμένες δικές μας σκέψεις, που πιστεύουμε ότι θα φωτίσουν κάπως περισσότερο την αντίληψή του για την ελ-

ληνική κοινότητα ως συσσωμάτωση οικογενειών.

✓ Αυτό που στην ουσία μάς λέει ο Τίρς είναι ότι, στην ελληνική περίπτωση, οι άνθρωποι εντάσσονται στη σφαίρα της πολιτικής όχι ως ασυνάρτητα μεταξύ τους ξεχωριστά άτομα, αλλά ως φορείς των θεμελιωδών σχέσεων που καθιστούν κοινωνικά ενεργή την υπόστασή τους (και οι οποίες, στην προκειμένη περίπτωση της ελληνικής κοινότητας του 19ου αιώνα, συνοψίζονται στην ένταξη του καθενός σε μια οικογένεια). Αυτή η "προπολιτική" κοινωνική ένταξη, κι οι αντίστοιχες ευθύνες που συνεπάγεται, αποτελούν προϋπόθεση για την πολιτική

ένταξη του ατόμου στην κοινότητα. (Η, όπως νομίζω ότι θα τό 'λεγε ο Θ. Ζιάκας, οι άνθρωποι μετέχουν στην κοινότητα όχι ως "άτομα", αλλά ως "πρόσωπα")³². Αυτή βέβαια η κλιμακωτή διαβάθμιση από το "μη πολιτικό" στο "πολιτικό" είναι κάτι εντελώς διαφορετικό απ' τον απόλυτο καταστατικό διαχωρισμό μεταξύ "δημόσιου" και "ιδιωτικού" που συναντά κανείς στις ατομοκεντρικές κοινωνίες, και ο οποίος καταργεί εκ προοιμίου την ενότητα του προσώπου, διχάζοντας τον άνθρωπο στους ξεχωριστούς και ανεξάρτητους μεταξύ τους ρόλους του "πολίτη" και του "ιδιώτη"³³.

✓ Ένα άλλο, εξ ίσου χαρακτηριστικό ζήτημα, το οποίο οφείλουμε να προσέξουμε, είναι ότι ο Τίρς μιλά για δεσμούς "αμοιβαίων συμφερόντων" μεταξύ των οικογενειών, αποφεύγοντας εδώ να χρησιμοποιήσει την έννοια του "γενικού συμφέροντος" (που ως τέτοιο θα έπρεπε να νοείται κατ'αντιδιαστολή προς το "ατομικό" ή "ιδιωτικό" συμφέρον). Κι αυτό δεν είναι χωρίς σημασία, διότι η "αμοιβαιότητα" των επιμέρους συμφερόντων που εντοπίζει ο Τίρς στην ελληνική κοινότητα διαμορφώνει ένα έδαφος εντελώς διαφορετικό απ' αυτό που διαμορφώνει στις ατομοκεντρικές κοινωνίες η πώληση μεταξύ "γενικού" και "ατομικού" συμφέροντος.³⁴ Στο κοινοτικό αυτό έδαφος, το περιεχόμενο του συμφέροντος καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την προϋφιστάμενη συνθήκη της αμοιβαιότητας (όπου δηλαδή οι άνθρωποι "κοινωνούν τις ανάγκες τους", όπως θά 'λεγε ο Χρ. Γιανναράς)³⁵ και δεν είναι τα "αυτοτελώς" και "ιδιοτελώς" ορισμένα "ίδια" συμφέροντα που οδηγούν στην

αμοιβαιότητα. Στη βάση αυτή, της κοινότητας των "αμοιβαίων συμφερόντων", διαμορφώνεται το έδαφος ενός κοινοτικού πολιτισμού, όπου «το πρόσωπο και η κοινότητα αποτελούν το ένα την προϋπόθεση του άλλου».³⁶ Η δε «προσωπική ελευθερία και η προσωπική ιδιοτυπία δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο στα πλαίσια της κοινής ζωής και της κοινωνικής ενότητας, και το αντίστροφο».³⁷

Μετά από τα παραπάνω θα πρέπει νομίζω να γίνεται σαφές ότι η έμφαση του Τίρς στην οικογένεια ως βάση της ελληνικής πολιτικής συγκρότησης δεν αφορά μόνο τη δομή μιας προκαπιταλιστικής παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας, όπως θα μπορούσε ίσως να σκεφτεί κανείς, αλλά κάποιες, ανεξάρτητες απ' τα εκάστοτε κοινωνιολογικά δεδομένα, διαχρονικές σταθερές ενός "ελληνικού" τρόπου της πολιτικής. Θά 'λεγα μάλιστα ότι η κοινότητα που περιγράφει ο Τίρς θυμίζει ιδιαίτερα την "κώμη" του Αριστοτέλη, δηλαδή έναν ενδιάμεσο τύπο κοινωνίας που βρίσκεται ανάμεσα στον "οίκο" (το πρώτο στοιχειώδες επίπεδο κοινωνίας που περιβάλλει την καθημερινότητα του ανθρώπου) και στην "πόλη" (την κατ'εξοχήν "πολιτική κοινωνία" στην οποία τείνουν φυσιολογικά να καταλήξουν και να ολοκληρωθούν όλες οι προηγούμενες κοινωνικές σχέσεις και δομές).³⁸ Ερμηνεύοντας λοιπόν υπ' αυτό το πρίσμα (της αριστοτελικής αλληλουχίας οίκου-κώμης-πόλεως) την περιγραφή του Τίρς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ελληνική κοινότητα που είχε κατά νου ο Τίρς αποτελούσε τον ενδιάμεσο κρίκο μιας κλιμακωτής ιεραρχικής κοινωνικής διάρθρωσης, στην ο-

31. Ο.π., σελ. 181.

32. Η αντιδιαστολή "ατόμου" και "προσώπου" βασίζεται στην έννοια του "προσώπου" όπως την έχει εισηγήσει πρώτος ο Χρ. Γιανναράς (βλ. π.χ. *Το πρόσωπο και ο έρως*, εκδ. Δόμος, 1987, σελ. 21). Εν τούτοις αναφέρομαι εδώ στον Θ. Ζιάκα επειδή αυτός έχει πρόσφατα χρησιμοποιήσει την αντιδιαστολή αυτή μ' έναν πιο ειδικό τρόπο, σχετικών με το θέμα μας, ως αντιπαραβολή αφηρημένων ιδανικών τύπων που εκφράζουν, το μιν "άτομο" τον νεωτερικό ατομοκεντρικό πολιτισμό, το δε "πρόσωπο" τον ελληνικό κοινοτικό πολιτισμό. Βλ. σχετικά στο βιβλίο του Θ. Ζιάκα, *Η έκλειψη του υποκειμένου*, εκδ. Δόμος, 1996. Βλ. επίσης τα πρόσφατα άρθρα του στο *Αρδην*: (α) «Η ανθρωπολογική κρίση και η προσωποκεντρική πρόταση», *Αρδην*, τ. 2, Μάιος 1996, σελ. 73-74, (β) «Από το άτομο στο πρόσωπο», *Αρ-*

δην, τ. 5, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1996, σελ. 59-61, (γ) «Η διάκριση προσώπου-ατόμου», *Αρδην*, τ. 6, Γενάρης-Φεβράριος 1997, σελ. 73-75, (δ) «Τα προβλήματα της προσωποκεντρικής σκέψης», *Αρδην*, τ. 9, Ιούλιος-Αύγουστος 1997, σελ. 69-71.

33. Βλ. και Χρ. Γιανναρά, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, εκδ. Δόμος, 1998, σελ. 21-22.

34. Έγγραφο παλαιότερα για το θέμα αυτό: «Από την πρώτη στιγμή ο πολιτισμός των νεωτέρων χρόνων, ο σύγχρονος δηλαδή πολιτισμός, διχάστηκε ανάμεσα σε δυο αντίπαλα ηθικά και οντολογικά μεγέθη: το άτομο και το σύνολο. Όλη η νεώτερη ιστορία είναι απ' αυτήν την άποψη η ιστορία της αντίθεσης (των συγκρούσεων και των συμβιβασμών) ανάμεσα στο ατομικό και το γενικό συμφέρον, ανάμεσα στην ατομική υποκειμενική και στη γενική αντικειμενική γνώ-

*μη και βούληση. ... Σε αντίθεση με όλα αυτά, και αν εξαιρέσουμε τον τελευταίο ενάμιση αιώνα, ο ελληνισμός δεν υιοθέτησε τις αφηρημένες κατηγορίες του ατόμου και του συνόλου, και δεν αντιμετώπισε τα διχαστικά διλήμματα που οι κατηγορίες αυτές συνεπάγονται. ... Για να κάνουμε κάπως πιο παραστατική την αντίθεση και απλοποιώντας λίγο τις ιστορικές διαφοροποιήσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη θέση του εκ φύσεως διχαστικού δίπολου "άτομο-σύνολο", ο ελληνικός πολιτισμός συγκροτήθηκε στη βάση του εκ φύσεως ενωτικού δίπολου "πρόσωπο-κοινότητα"» (Β. Ξυδιά, «Πρόσωπο και Κοινότητα: Ο άνθρωπος και το κοινωνικό γεγονός», *Λεβιάθαν*, τ. 11, 1991, σελ. 160-161).*

35. Βλ. Χρ. Γιανναρά, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, εκδ. Δόμος, 1998, σελ. 16.

36. Β. Ξυδιά, «Πρόσωπο και Κοινό-

τητα: Ο άνθρωπος και το κοινωνικό γεγονός», *Λεβιάθαν*, τ. 11, 1991, σελ. 161.

37. Ο.π., σελ. 161.

38. Ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους, του οίκου και της πόλεως, η κώμη, αποτελούμενη «εκ πλειόνων οικιών», υπερβαίνει την κοινωνία του οίκου, και είναι ο πρώτος τύπος κοινωνίας που αποσκοπεί στην κάλυψη μη εφήμερων αναγκών («χρήσεως ενεκεν μη εφημέρου»). Μετά την κώμη, ο επόμενος κατά τον Αριστοτέλη τύπος κοινωνίας είναι η πόλις, η συγκροτούμενη «εκ πλειόνων κωμών», η «γινόμενη μεν του ζην ενεκεν, ούσα δε του ευ ζην», η κοινωνία η «πασών κυριωτάτη και πάσας περιέχουσα τας άλλας». (βλ. Αριστοτέλους *Πολιτικά*, βιβλίο Α, 1252α-β).

ποία κάθε αναβαθμός εμπεριείχε οργανικά τον προηγούμενο. Σ' αυτή την κλιμακωτή διάρθρωση,³⁹ η οικογένεια είναι το θεμελιώδες κύτταρο, ενώ η πολιτική αποτελεί την ανώτερη σφαίρα της. Η συνάφεια των συγγενικών δεσμών και των δεσμών αμοιβαίου συμφέροντος μεταξύ των οικογενειών συγκροτεί ένα "προπολιτικό" επίπεδο φυσικών και συμβατικών βιοτικών σχέσεων, από το οποίο απορρέει φυσιολογικά η πολιτική συνάφεια και η δομή της κοινότητας. Ανάμεσα δηλαδή στο θεμελιώδες κύτταρο της οικογένειας και στην ανώτερη σφαίρα της πολιτικής στέκεται η χωρική κοινότητα ως ενδιάμεσος συνεκτικός κρίκος, που εμπεριέχει πυχτές και του ενός και του άλλου, συνδέοντας τα δύο με τρόπο οργανικό. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η κοινοτική πολιτική δομή δεν μπορεί να διαχωριστεί με τρόπο απόλυτο απ' τους "προπολιτικούς" κοινωνικούς δεσμούς (της συγγένειας και του συμφέροντος) πάνω στους οποίους βασίζεται. Έτσι η κοινότητα αποτελεί έναν ποιοτικά ανώτερο αναβαθμό των επιμέρους κοινωνικών δεσμών, τους οποίους εμπεριέχει κατά τρόπο οργανικό και διαφανή, και στους οποίους δίνει έναν εξωστρεφή (πολιτικό, κατά τον Τίρς) χαρακτήρα.

Αν θα θέλαμε τώρα να είχαμε μια πληρέστερη εικόνα της ελληνικής κοινότητας, θα έπρεπε στο σημείο αυτό να ετίθετο το ζήτημα του ρόλου της Εκκλησίας και της εκκλησιαστικής κοινωνίας, τόσο σε σχέση με την εσωτερική συνοχή της τοπικής κοινότητας, όσο και σε σχέση με τον εξωστρεφή προσανατολισμό της και την ένταξή της σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνίας, παράλληλα ή εναλλακτικά προς την πολιτική. Αλλά αυτό είναι κάτι που ο Τίρς, παρά τη θεολογική του κατάρτιση, το αγνοεί σχεδόν εξ ολοκλήρου. Όπως είδαμε παραπάνω, στέκεται απολύτως στο επίπεδο του Δικαίου, των πολιτικών θεσμών και της κοινωνιολογίας και δεν δίνει ιδιαίτερη σημασία στην εκκλησιαστική διάσταση των κοινοτικών θεσμών που περιγράφει. Αυτή είναι κατά τη γνώμη μου η σημαντικότερη έλλειψη και η Αχιλλείος πτέρνα τόσο του ίδιου του

Τίρς όσο και (όλων κατ' ουσίαν) των άλλων κοινοτιστών που ασχολήθηκαν μετά απ' αυτόν με τις ελληνικές κοινότητες.

Μένοντας στις γραμμές της αρχαίας κοινοτικής παράδοσης: Αυτή είναι λοιπόν σε γενικές γραμμές η εικόνα που μας δίνει ο Τίρς για «το απλό σύστημα της δημοτικής διοικήσεως»⁴⁰ όπως ο ίδιος το γνώρισε. «Κανένας –λέει– δεν θα μπορούσε να πει πότε άρχισε, αφού βρισκόταν κι όλες επί Βυζαντινών και Ρωμαίων ... κληρονομήθηκε μάλιστα από χρόνους πιο αρχαίους»⁴¹ «Οι Τούρκοι που δεν ανακατεύονταν στις εσωτερικές υποθέσεις των κοινοτήτων, άφησαν άθικτο αυτόν τον αρχαίο και σωτήριο θεσμό, αλλά σε πολλά μέρη, οι δολοπλοκίες, οι διαστάσεις ανάμεσα στην εξουσία των επισκόπων και στην εξουσία των δημογερόντων, η εξαγορά και η αρπακτικότητα που αυτοί οι τελευταίοι ασκούσαν κάτω από την αιγίδα των καταπιεστών της χώρας, αλλοίωσαν αυτό το έθιμο»⁴² «Η Ελληνική Επανάσταση –καταλήγει ο Τίρς – δεν άλλαξε τίποτα απ' την ουσία αυτού του θεσμού και πολλές καταχρήσεις που συνδέονταν με την εποχή των Τούρκων, έπαψαν μαζί με την καταπίεση, μόλις οι κάτοικοι ένοιωσαν ότι είχαν τη δύναμη να τακτοποιήσουν τις κοινοτικές υποθέσεις τους»⁴³

Έχοντας επίγνωση αυτής της μακράς διάρκειας των ελληνικών κοινοτικών θεσμών ο Τίρς δεν περιορίστηκε στην περιγραφή τους, αλλά πρότεινε συγκεκριμένη πολιτική για τη συγκρότηση ενός πολιτειακού οργανισμού βασισμένου σ' αυτούς. Η ιδέα του συνοψίζεται στη δημιουργία ενός κεντρικού διοικητικού μηχανισμού, που θα στηριζόταν στους αυθεντικούς κοινοτικούς θεσμούς, όπως αυτοί είχαν προκύψει ιστορικά, αν και αναγνωρίζει την ανάγκη ορισμένων βελτιώσεων που θα διόρθωναν, όπως λέει, τις ατελείες τους. «Όσο για την οργάνωση των κοινοτήτων –γράφει– είναι φανερό ότι δεν θα μπορούσαν να απομακρυνθούν από την ιστορική τους βάση»⁴⁴ «Πρέπει λοιπόν να αρχίσει κανείς, αφήνοντας άθικτο το θεσμό των κοινοτήτων και των διοικήσεων, όπως διατηρήθηκε ακόμα και κάτω από τους Τούρκους και να διορθώσει τις ατελείες του»⁴⁵

Οι κύριες διορθώσεις που θεωρεί ο

Τίρς αναγκαίες για τη βελτίωση της λειτουργίας των κοινοτήτων είναι δύο: (α) ο κοινοτικός έλεγχος των δημογεροντιών, με τη σύσταση εκλεγόμενων εξεταστικών επιτροπών έτσι ώστε να αποφεύγεται η κατάχρηση εξουσίας⁴⁶ και (β) η κατοχύρωση των κοινοτικών λειτουργημάτων, που πρέπει να διακριθούν σαφώς από τις αρμοδιότητες της κεντρικής μοναρχικής διοίκησης. Ο Τίρς δείχνει να έχει επίγνωση πως το ζήτημα αυτό δεν έχει να κάνει με μια απλή διαφορά διοικητικών επιπέδων, αλλά αφορά

να αφαιρεθεί σ' αυτό το συμβούλιο η εξουσία και το κύρος που συμβιβάζονται με τους νόμους, εφ' όσον δεν υπάρχουν δεσμοί πιο σταθεροί και πιο ιεροί στην Ελλάδα από τους οικογενειακούς δεσμούς και μπορεί να είναι κανένας βέβαιος ότι οι αποφάσεις τους σε όλες τις πολιτικές υποθέσεις, θα είναι σύμφωνες με τη δικαιοσύνη και τα αρχαία έθιμα της χώρας»⁴⁷ Ανάλογες είναι οι παρατηρήσεις του Τίρς για θέματα εκπαίδευσης, φορολογίας, κλπ.

Έτσι ο Τίρς διατυπώνει μια συνολική

Δημιουργία: Ηρώ, Flora, Μελάνι-ασουαρά/Λα or χαρτί, 33,5x20,5.

την ίδια την πηγή και τον τρόπο άσκησης του λειτουργήματος. Αναφερόμενος π.χ. στο θέμα της κοινοτικής δικαιοσύνης, χρησιμοποιεί ένα σκληρό παράδειγμα, όπου μια κοπέλα καταδικάζεται σε θάνατο από την ίδια της την οικογένεια, και καταλήγει ως εξής: «Είναι αναγκαίο –λέει– να αφαιρεθεί από τον πατέρα και το οικογενειακό συμβούλιο, καθώς επίσης και από τον επίσκοπο, το δικαίωμα να επιβάλλουν ποινές. Από την άλλη όμως μεριά, είναι επίσης αναγκαίο

πρόταση διοικητικής διάρθρωσης της ελλαδικής επικράτειας που βασίζεται στην κοινοτική παράδοση. Με την πρότασή του αυτή ο Τίρς αποσκοπεί στην ελεύθερη ανάπτυξη μιας φυσικής κοινοτικής ηγεσίας (αριστοκρατικής ή δημοκρατικής), που θα βγει μέσα απ' τα σπλάχνα του λαού, με την αναγνώριση και το διαρκή έλεγχο του ίδιου του λαού, και η οποία θα μπορούσε να συνθέσει τα λαϊκά δίκαια με τις ανάγκες μιας ισχυρής κεντρικής διοίκησης.

Βέβαια ο Τίρς αγνόηθηκε συστηματικά από τη βαυαρική Αντιβασιλεία, όπως θα τον αγνοούσε και το ελληνικό κράτος στις μέρες μας. Η δική του κληρονομιά περιμένει υπομονετικά τους διεκδικητές της.

39. Η κλιμακωτή αυτή διάρθρωση δεν έχει κατ' αρχήν να κάνει με τη μηχανική διαβάθμιση διοικητικών επιπέδων, αλλά πρώτα απ' όλα με την ίδια τη συνοχή και λειτουργικότητα της τοπικής κοινότητας, και κατά δεύτερο λόγο με την αναφορική της ένταξη σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο, αναγκαίο για τη δική της ολοκλήρωση. Πράγ-

μα που με τη σειρά του δεν έχει άλλη σκοπιμότητα απ' το να διαμορφώσει τους κατάλληλους θεσμικούς χώρους που θα καταστήσουν δυνατή την πολλαπλή εκδήλωση της αναφορικής υφής του κάθε ανθρώπου σε σχετικά αυτοτελείς σφαίρες διαπροσωπικής κοινωνίας.⁴⁰ Φρ.Τίρς, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, ό.π.,

σελ. 174.

41. Ό.π., σελ. 174-175.

42. Ό.π., σελ. 175.

43. Ό.π., σελ. 175.

44. Ό.π., σελ. 181.

45. Ό.π., σελ. 190.

46. Βλ. ό.π., σελ. 182.

47. Ό.π., σελ. 172.

Ο φίλος μου ο αρχιτέκτονας μου 'στειλε μια μέρα στη Βίγλα ένα φάκελο με φωτοτυπίες από δυο οθωμανικά έγγραφα του 18ου αιώνα. «Τ' αγόρασα πρόσφατα σ' έναν πλειστηριασμό και είμαι βέβαιος πως θα τα βρεις πολύ ενδιαφέροντα», εξηγούσε σ' ένα λακωνικό σημείωμα.

Τα διάβασα προσεχτικά.

Είχαν συνταχθεί λίγο πριν αρχίσει να χτίζεται η γέφυρα. Το πρώτο είχε

ένα μπρούτζινο κρεμασίδι που θα τους δώσουν στην απογραφή. Δίχως αυτό, θα τους πηγαίνουν στον κατή και μετά ντουγρού στο δήμιο ή στο μπουντρούμι».

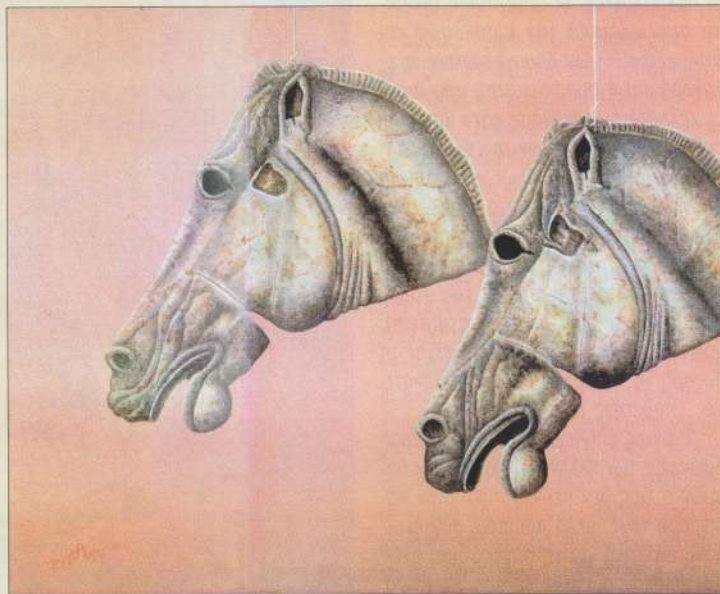
Κατά χιλιάδες θα μαζεύτηκαν οι γυρολόγοι μπροστά στον ζαπτιέδων τα στρατόπεδα, θα μπήκαν στην ουρά. Όλοι φορτωμένοι με δισάκια και με μπόγους, ο καθένας με της δουλειάς του τα σύνεργα, οι μουσικάντηδες με τα όργανα παραμάσχαλα, οι θαυματο-

Κάνει ουρά από τα ξημερώματα, μοιάζει συλλογισμένος, σχεδόν ανήσυχος. Αν οι Τούρκοι δεχτούν να τον απογράψουν και του δώσουν το πολύτιμο κρεμασίδι, πάει καλά. Αλλιώς, πάει χαμένος, δεν θα μπορεί να δουλέψει, να βγάλει το ψωμί του, θα 'ναι αναγκασμένος να ζει στην παρανομία, με το φόβο στην καρδιά συνέχεια. Κάθε φορά που θα βλέπει ζαπτιέδες στον ορίζοντα, θα τρέχει να κρυφτεί, θα παίρνει τα βουνά, θα χώνεται σε σπήλια. Άμα θα νυχτώνεται στο δρόμο, δεν θα τολμάει να μπει σε χάνι, θα στρώνει τα τσοούλια του και θα κοιμάται σε στάβλους, παρέα με τα μουλάρια και τ' άλογα, θα καταφεύγει σ' ερειπωμένα σπίτια σαν τη νυχτερίδα, σ' ερημικά μαντριά. Θα 'ναι πουλημένο κρέας, στο έλεος του ενός και του άλλου, θα ζει σαν τον κλέφτη σαν το φυγόδικο. Εξόν πια κι αν καταφέρει ν' αποκτήσει κανένα από κείνα τα πλαστά κρεμασίδια που 'καναν την εμφάνισή τους τώρα τελευταία στον γυρολόγων την πιάτσα. Οι καλπουζάνοι που τα φτιάχνουν και τα εμπορεύονται κάνουν χρυσές δουλειές, οι πάντερμοι μουσικάντες τούς δίνουν ό,τι έχουν και δεν έχουν για να τ' αποκτήσουν, για να μπορούν να δουλεύουν. Μα πού να βρει παράδες γι' αυτή τη δουλειά... Από μικρό παιδί βρίσκεται στους δρόμους και στις στρατές αλλά δεν κατάφερε ποτέ του να βάλει παράδες στην μπάντα για την κακιά ώρα, ν' αγοράσει έστω και μια πήχη γη, να φτιάξει ένα τσαρδάκι. Μερικοί συνάδελφοι τον συμβουλεύουν να γυρέψει δανεικά από κάνα πλούσιο έμπορο ή να καταφύγει σ' αμανετιτζή. Μα ποιος δανείζει το φτωχό, τον άσπιτο, τον πλανόδιο ποιητή; Και τι ν' αφήσει στον αμανετιτζή γι' αμανάτι;

Έρχεται η σειρά του.

Προσκυνάει όπως όλοι τον Τούρκο αξιωματούχο που κάνει το γραμματικό και δίνει ένα ένα τα στοιχεία του προφέροντας αργά και καθαρά την κάθε λέξη. Βουτώντας κάθε τόσο την καλαμένα του πένα στο καλαμάρι, μισοβγάζοντας από τ' ακρόχειλο τη γλώσσα σαν το μικρό παιδί που πρωτομαθαίνει να γράφει την αλφαβήτα, ο Οθωμανός ιδρώνει και ξειδρώνει για να χαράξει τα δύσκολα αραβικά γράμματα, το καλάμι σκαλώνει στο χαρτί, σκοντάφτει και ξερνάει μονοκαπανιά

Το όνειρο του πρωτομάστορα Νικήτα

Πασάλης Αγγελίδης, "Προθεσμία Επιλογής"

την υπογραφή και τη βούλα του μεγάλου βεζίρη κι απευθυνόταν στους πασάδες και τους σερασκέρηδες σε όλο το ντοβλέτι:

«Ο παντοδύναμος και πολυχρονεμένος πατισάχ θέλησε και διατάζει γενική απογραφή των γυρολόγων μουσικών και τραγουδάρηδων, των σαλτιμπάγκων, των θεατρίνων και των θαυματοποιών, σ' όποια ράτσα κι αν ανήκουν, όποια γλώσσα κι αν μιλούν, όποιο θεό κι αν πιστεύουν. Σ' ένα χρόνο από σήμερα, μονάχα όσοι θα 'χουνε περάσει από την απογραφή θα μπορούν να δουλεύουν ελεύθερα, να βγαίνουν από του βιλαετιού τους τα σύνορα και να ταξιδεύουν, να κονεύουν στα χάνια, να βγάζουν δίσκο στις πλατείες και να μαζεύουν παρά. Για να μπορούνε ο ζαπτιέδες να κάνουν έλεγχο, οι νόμιμοι γυρολόγοι θα 'χουν περασμένο στο λαιμό ένα κορδόνι μ'

ποιοί με κλουβιά όπου γουργούριζαν γυμνασμένα περιστέρια, οι σαλτιμπάγκοι σέρνοντας με αλυσίδες και σκοινιά τους τετράποδους συντρόφους του μεροκάματου: σκυλιά, γιγαντόσωμες αρκούδες, μαιμούδες με κόκκινα πσιανά, περήφανες γίδες με ασημωμένα στρουφιχτά κέρατα. Ανάμεσά τους και κάτι ψωμωμένοι γύφτοι, αληθινά καπλάνια, με χοντρά και γυλιστερά σκουλαρίκια, που στήνονταν στον χωριών τις πλατείες και κατάπιαν μέχρι τη λαβή ολάκερα σπαθιά ή σήκωναν με τα δόντια σακιά γεμάτα πέτρα. Από κοντά κι οι θεατρίνοι, οι παλαιστές, οι σχοινοβάτες κι οι ταχυδακτυλουργοί, κάθε καρυδιάς καρύδι, άσπροι, μαύροι και κίτρινοι, Τάταροι, Μογγόλοι και Κούρδοι, Ξανθοτρίχες βόρειοι, νέοι και γέροι.

Να κι ο Τρύφωνας με το λαγούτο του και με μια βούργια.

του Άρη Φακίνου

Τα ξέρουν όλα αυτά μερικοί Έλληνες που δουλεύουνε στα ξένα για τον ξεσηκωμό του Γένους κι ανησυχούν, βιάζονται. Η Ελλάδα δεν πρέπει να μείνει πολύ καιρό ακόμα στο έλεος του Οθωμανού, λένε, αλλιώς πάει, θα τουρκεύει, θα ξεχάσει την ιστορία και τη γλώσσα της, θ' αλλαξομοιήσει.

όλο του το μελάνι. Βλέποντας τους ραγιάδες που τον κοιτάζουν αμίλητοι, ο Τούρκος ντρέπεται που ρεζιλεύει μπροστά τους ολάκερη αυτοκρατορία και νευριάζει, οργίζεται. Για να ξεσπάσει, αλλά και για να θυμίσει στους γκισαούρηδες τη δύναμη και την εξουσία του, αρπάζει ένα βούρδουλα που 'χει πρόχειρο πάνω στο τραπέζι, σηκώνεται κι αρχίζει να χτυπάει όπου βρει. Ο Τρύφωνας τρώει το ξύλο βουβός όπως όλοι, δεν κάνει ούτε μια κίνηση για να προστατευτεί. Κείνο που 'χει σημασία, είναι οι του δώσουν το κρεμασίδι.

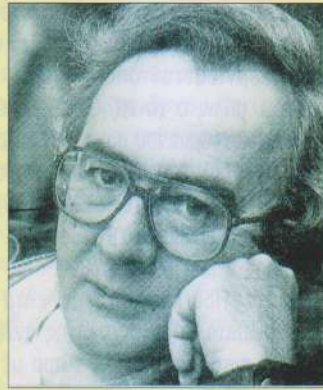
Κύλησε ο καιρός, η διορία που 'δωσε ο πατισάχ για την απογραφή πέρασε, μπροστά στα στρατόπεδα των ζαπιτέδων δεν ξανασήθηκαν ουρές, οι γυρολόγοι ξαναπήραν τις στραβές. Όλα μοιάζουν περασμένα ξεχασμένα, κανείς πια δεν μιλάει για τα βάσανα και τις ταλαιπωρίες, για τις τόσες ταπεινώσεις, για τις βουρδουλιές. Άρχισε να συνηθίζει για τα καλά στη σκλαβιά και στην υπακοή ο Έλληνας, έμαθε να προσκυνάει και να κρύβει το κεφάλι όπως κι οι ανατολίτες, ξέχασε το παρελθόν του, την αξιοπρέπεια των προγόνων του. Όποιον Τούρκο βλέπει να φοράει φανταχτερή στολή, τον σεβεται και τον φοβάται, στο δρόμο βγάζει το σκουφί ή το φέσι του και του κάνει τεμενά, παραμερίζει και του κάνει τόπο για να περάσει, Μερικοί, για να παρηγοριούνται, λένε πως ο Έλληνας έμαθε να κάνει ό,τι και η καλαμιά, όταν φυσάνε λυσασσμένοι οι άνεμοι: για να μην τσακίσει, λυγίζει το κορμί και περιμένει να περάσει το μπουρίνι. Μόνο που να, ύστερα από τρεις ολάκερους αιώνες κατοχής ο τεμενάς του 'γινε συνηθία, μπήκε στο αίμα του και τον κληρονομεί από τους γονιούς του όπως και τα χαρακτηριστικά του προσώπου του.

Τα ξέρουν όλα αυτά μερικοί Έλληνες που δουλεύουν στα ξένα για τον ξεσηκωμό του Γένους κι ανησυχούν, βιάζονται. Η Ελλάδα δεν πρέπει να μείνει πολύ καιρό ακόμα στο έλεος του Οθωμανού, λένε, αλλιώς πάει, θα τουρκέψει, θα ξεχάσει την ιστορία και τη γλώσσα της, θ' αλλάξει οπτική. Τι να σου κάνουμε μια χούφτα άνθρωποι μπροστά σ' αυτό το απειράριθμο σκυλολόι που τλάκωσε από την Ανατολή; Δεν είναι μήτε πέτρινοι, μή-

τε σιδερένιοι, μια ζωή την έχουν όλη κι όλη, δεν την παίζουν εύκολα κορόνα γράμματα για λευτεριές κι ανεξαρτησίες, για πράγματα θολά κι αβέβαια, ευτυχίες μελλοντικές.

Βιάζονται λοιπόν οι επαναστάτες στα ξένα, στη Βλαχιά, στη Ρωσία και στην Αυστρία, οργανώνονται, κάνουν μυστικούς εράνους κι αγοράζουνε τυπογραφεία, τυπώνουνε με μύριους κινδύνους εφημερίδες, βιβλία, επαναστατικά φυλλάδια, τα στέλνουν μυστικά στην Ελλάδα. Οι πιο σίγουροι ταχυδρόμοι είναι οι γυρολόγοι σατιμπάγκοι, οι θαυμαστοί κι ο θεατρικοί επειδή σέρνουνε μαζί τους ένα σωρό συμπαράγκαλα που τους χρειάζονται για την παράσταση, μπαρούλα με διπλούς πάτους και τοιχώματα, μαγικά κουτιά που μπορούν κι εξαφανίζουν ό,τι τους ρίξεις μέσα, μικροέπιπλα με κρυφά συρτάρια. Όλοι τους βέβαια ξέρουν καλά πως κινδυνεύουν, παίζουν τη ζωή τους κορόνα γράμματα, ότι αν τους πιάσουνε οι Τούρκοι θα τους γδάρουν ζωντανούς, θα τους κάνουν χίλων λογιών μαρτύρια για να προδώσουν, να πουν των συνενόχων τους τα ονόματα. Κι όμως δεν κιοτεύουν, δεν λιποψυχούν, πάνε κι έρχονται, κουβαλάνε συνέχεια. Οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης στην Πόλη, κάνουν κάθε λόγο και λιγάκι ειδικές αναφορές στο σουλτάνο, δίνουν στην αστυνομία του πληροφορίες που τους στέλνουν οι δικές τους αστυνομίες. Όχι βέβαια πως αγαπάνε ιδιαίτερα τον πατισάχ, ούτε βέβαια τους Έλληνες. Μόνο που να, οι κυβερνήσεις τους δεν είναι ακόμα έτοιμες για να ριχτούν στους Οθωμανούς και να μοιραστούν την αυτοκρατορία τους, να γίνουνε στη θέση τους αφέντες στα Βαλκάνια, στη Μικρά Ασία. Μόλις καταλάβουν ότι το ντοβλέτι είναι ετοιμόρροπο, θ' αλλάξουνε από τη μια στιγμή στην άλλη πολιτική και θα σπεύσουν να στείλουν στους επαναστάτες βοήθεια, παράδες, όπλα. Για την ώρα όμως, τα καράβια τους κουβαλάνε κανόνια κι άρματα στων Τούρκων τα λιμάνια.

Όλα αυτά επιβεβαιώνονται από το δεύτερο έγγραφο που διάβασα. Έχει κι αυτό του Μεγάλου Βεζίρη τη βούλα κι αναφέρεται σ' ένα σωρό πληροφορίες που 'χε παραχωρήσει η αστυνομία της Βιέννης στην Υψηλή Πύλη. Απ' ό,τι φαίνεται, παρά τις συλλήψεις

Ο Άρης Φακίνος, καλός φίλος και συνεργάτης του περιοδικού μας, έφυγε για το μεγάλο ταξίδι της ζωής, πρόωρα στις 3 Μαΐου σε νοσοκομείο του Παρισιού.

Ήταν από τους πλέον γνωστούς συγγραφείς μας σε παγκόσμιο επίπεδο. Τα έργα του έχουν μεταφραστεί στη Γαλλία, Ισπανία, Πορτογαλία,

Γερμανία, Σουηδία, Νορβηγία, Σλοβακία, Ουγγαρία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ισραήλ, Αργεντινή και Βραζιλία. Έχουν επίσης εισαχθεί σε προγράμματα πολλών ξένων σχολείων και Πανεπιστημίων όπου διδάσκεται η νεοελληνική λογοτεχνία.

Γεννήθηκε το 1935 στο Μαρούσι, σπούδασε και δίδαξε στο Γαλλικό Ινστιτούτο μέχρι το 1965, οπότε κι εγκατέλειψε τη διδασκαλία για ν' αφιερωθεί στη λογοτεχνία και την πολιτική αρθρογραφία. Το 1967, με τη δικτατορία, διαφεύγει στη Γαλλία όπου ζητάει πολιτικό άσυλο και δουλεύει στη ελληνική εκπομπή «Εδώ Παρίσι» της Γαλλικής Ραδιοφωνίας. Μέχρι την πτώση της χούντας ο Άρης Φακίνος αρνήθηκε να δημοσιεύσει έστω και μισή αράδα στην Ελλάδα. Κατά το διάστημα της επταετίας τα βιβλία του δημοσιεύονταν στη Γαλλία από το μεγάλο εκδοτικό οίκο SEUIL.

Έργα του: Τα παιδιά του Οδυσσέα, Ο άνθρωπος που τάιζε τα περιστέρια, Οι τελευταίοι βάρβαροι, Ιστορία μιας χαμένης γης, Ο Πρόγονος, Οι Παράνομοι, Το Κάστρο της Μνήμης, Κλεμμένη ζωή.

Στα βιβλία του ζωντανεύει την ιστορία της Ελλάδας, που την ενώνει με μια αόρατη κλωστή από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα· μας ζωντανεύει την Ελλάδα του μόχθου, της αντίστασης, της μνήμης, του μεγαλείου αλλά και του ραγιαδισμού· προσφέρει ένα λιθάρι στην αναζήτηση του σύγχρονου εαυτού μας μέσα από την πορεία της ιστορίας μας και του πολιτισμού.

Σ' αυτό το τεύχος προδημοσιεύουμε το κεφάλαιο 12 του τελευταίου βιβλίου του Άρη Φακίνου, «Το όνειρο του Πρωτομάστορα Νικίτα», που θα κυκλοφορήσει τον Σεπτέμβριο του '98 από τις εκδόσεις Καστανιώτης.

Ευχαριστούμε την γυναίκα του και σύντροφό του για πολλά χρόνια Roselyne Majeste-Lurrouy και τις εκδόσεις Καστανιώτη που μας έδωσαν την άδεια γι' αυτή την προδημοσίευση.

Δημήτρης Δημόπουλος

που θα 'χαν σίγουρα γίνει στο μεταξύ, οι γυρολόγοι δεν είχαν φοβηθεί, δεν είχαν λυγίσει, συνέχιζαν τη δουλειά τους, την παράνομη δραστηριότητα, δώστου και κουβαλούσαν φυλλάδια, αλληλογραφία, βιβλία, παράδες, ακόμα κι άρματα. Γι' αυτό και ο Μεγάλος Βεζύρης συνιστά στο έγγραφό του να βάλουν οι πασάδες σ' ενέργεια άλλα μέσα πιο πονηρά, πιο καταχθόνια, δίχως όμως να εγκαταλείψουν τα παλιά. «Ποιητές, ξεποητές, μουσικάντες ξεμουσικάντες, θεατρίνοι ή σαλτιμπάγκοι, οι άνθρωποι μένουν πάντα άνθρωποι όποια δουλειά κι αν κάνουν», λέει το χαρτί, «έ-

νη σε κανένα. Όταν άνθρωποι του σιναφιού έσμιγαν σε χάνια και σε καπηλειά, δεν πολυμιλούσαν μεταξύ τους, κάθονταν σε ξέχωρα τραπέζια, δεν αλληλοκερνούσαν όπως πρώτα. Το βράδυ, μόλις ο χανιτζής έσβηνε ένα ένα τα λυχνάκια του μαγαζιού, έστρωναν τα τσουβιά τους για να κοιμηθούν μακριά ο ένας από τον άλλο, τη νύχτα μερικοί σηκώνονταν, έβγαιναν έξω τάχα προς νερού τους, κουβέντιαζαν ψιθυριστά. Πού και πού, εκεί κατά τα ξημερώματα, όταν ο χανιτζής ανέβαζε στη φωτιά μια μεγάλη χύτρα με το πρωινό φλισκούνη για τη πελατεία, όλο και βρισκόταν κάποιος που δεν σά-

ριμη σπιρτάδα του τσίπουρου του χτυπάει τα ρουθούνια, η βαβούρα της πελατείας του κυριεύει τ' αυτιά. Έχει κιάλας λησμονήσει τη μοναξιά του, τις μαύρες σκέψεις που τον πολιορκούσαν πριν λίγο στους δρόμους του Κεφαλοχωριού, καθώς κρυφοκοιτούσε από τα παράθυρα μέσα στα σπίτια. Γι' απόψε τουλάχιστο έχει κι αυτός μια φιλία, όλους ετούτους τους ανθρώπους της στράτας και του ταξιδιού, τους αγωγιάτες, τους γυρολόγους και τους πρματευτάδες, τους λαθρέμπορους και τους ληστές, τους φυγόδικοις, τους ζαροκλέφτες, αποκλεισμένοι στο Κεφαλοχώρι από την κακοκαιρία εδώ και μήνες, ξημεροβραδιάζονται στο καπηλειό, μπεκρουλιάζουν από τα ξημερώματα μέχρι αργά τη νύχτα, για να τους περάσει η ώρα παίζουν χαρτιά και ζάρια, συχνά αρπάζονται, καβγαδίζουν, τραβούν μαχαιρία.

Μόλις βλέπουν το μαστρο-Νικήτα, γίνεται πανζουρλισμός, ακούγονται από παντού καλωσορίσματα, σηκώνονται ψηλά κάμποσα ποτήρια. Οι περισσότεροι κει μέσα τον ξέρουν από χρόνια, τον έχουν συναντήσει σ' ένα σωρό χάνια σ' όλη την Ελλάδα μα και στα ξένα, έχουν ξενουχτήσει μαζί σε ταβέρνες και κερχανάδες, έχουν γλεντήσει σε κάθε λογής καταγωγή. Τον εχτιμούν και τον σέβονται κι ας μην ανήκει στον κόσμο τους, νιώθουν γι' αυτόν την ίδια αλληλεγγύη που νιώθουνε για το σινάφι τους όλοι ο περιπλανώμενοι, οι μαγκούφηδες, οι άσπιτοι, του δείχνουνε εμπιστοσύνη. Όλοι τους δα ξέρουν πως οι Τούρκοι του 'χουν άπειρες φορές τάξει τσουβάλια τους παράδες για να τους χτίσει μπουντρούμια με πανύψηλα μπεντένια, βαθιά κι ανήλιαγα κελιά, αλλά εκείνος τίποτα, δεν μόλεψε ποτέ τα χέρια του με τέτοιου είδους έργα.

Ξαφνικά το μάτι του παίρνει τον Τρύφωνα.

Καθισμένος σ' ένα σκαμνί κοντά στο τζάκι, ο τραγουδάρης έχει ανοιχτό πάνω στα γόνατα ένα τετράδιο και γράφει βιαστικά, με μανία. Καθώς είναι σκυφτός, απορροφημένος από το γράψιμο, ούτε που παίρνει είδηση τον πρωτομάστορα που κάθεται στο τραπέζι του, λίγα βήματα πιο πέρα. Πού και πού ο κάπελας τού φέρνει κάποιο κέρασμα, κι ακουμπώντας το ποτήρι με το τσίπουρο κατάχαμα του δείχνει

τον πελάτη που τον κέρασε. Ο Τρύφωνας σηκώνεται τότε από το σκαμνί του, βάζει το χέρι στη καρδιά και μ' ένα μικρό τεμενά ευχαριστεί από μακριά.

Ο μαστρο-Νικήτας σαλεύει το κεφάλι με λύπηση.

Έχει ακούσει για το κακό που βρήκε τώρα τελευταία τους τραγουδάρηδες, τους μουσικάντες κι όλους τους γυρολόγους καλλιτέχνες, καταλαβαίνει, συμμερίζεται το φόβο τους. Λες και δεν τους έφτανε η φτώχεια, η δύσκολη και μίζερη ζωή, ώρα βαλθήκαν να τους κυνηγούν κι οι Τούρκοι, τους απογράφουν έναν έναν, τους κρεμάνε από το λαιμό κάτι μπρούτζινα κρεμασίδια, όπως κρεμάνε οι βοσκοί τις κουδούνες στους τράγους και στα κριάρια. Αχ, αυτοί οι νέοι κι ευτυχισμένοι καιροί που του αναγγέλλει συχνά στα γράμματά του ο φίλος του Εντιμόν ντε Ρικομόν, αργούνε να 'ρθουν, δεν φαίνονται καν στον ορίζοντα. Ποιος ξέρει τι έχει ακόμα να τραβήξει ο κοσμάκης ώσπου να γλιτώσει από τη μαύρη σκλαβιά... Όμως τι θα 'χει απομείνει όρθιο στην Ελλάδα μέχρι κείνη την ευλογημένη ώρα; Οι Τούρκοι σφάζουν αβέρτα, εξισλαμίζουν τους ραγιάδες με το ζόρι, τους απαγορεύουν να μαθαίνουν στα παιδιά τη γλώσσα τους, κάνουν ό,τι μπορούν για να σβήσουν από των ανθρώπων τη μνήμη το παρελθόν τους, την Ιστορία τους. Μπορεί να 'ρθει κάποτε αυτή η νέα εποχή που περιγράφουν στα βιβλία τους οι σοφοί της Ευρώπης, αλλά σ' αυτόν τον τόπο δεν θα υπάρχει πια κανείς για να την υποδεχτεί.

Ο μαστρο-Νικήτας παραγγέλλει κι αυτός ένα κέρασμα για τον Τρύφωνα. Ο γερο-τραγουδάρης σηκώνεται όπως πάντα για να ευχαριστήσει και να κάνει τεμενά, αλλά βλέποντας τον πρωτομάστορα τα χάνει τον πιάνε πανικός, δεν ξέρει πώς να φερθεί. Για να τον βγάλει από τη δύσκολη θέση, ο μαστρο-Νικήτας του χαμογελάει και με μια χειρονομία τον προσκαλεί στο τραπέζι του. Ο Τρύφωνας κατακλιμαίνεται το τετράδιο στον κόρφο και πλησιάζει διασταχτικά.

Ο πρωτομάστορας του δείχνει δίπλα του μια καρέκλα:

-Κάθισε, του λέει, εδώ μπορείς να γράφεις πιο εύκολα.

Πασχάλης Αγγελίδης, "Το τίμημα του ποιητή"

χουν τις ίδιες αρετές και τα ίδια ελαττώματα σ' όποια ράτσα κι αν ανήκουν, όποια γλώσσα κι αν μιλούν, σ' όποιον θεό κι αν πιστεύουν: κανείς τους δεν περιφρονεί τον παρά, τη δόξα, τις τιμές που τους δίνει η εξουσία, σ' όλους αρέσουν τα γυαλιστερά λιλιά και τα παράσημα. Κείνο που 'χει σημασία», συνεχίζει το έγγραφο, «είναι να βρεθούν μερικοί γυρολόγοι που να πέσουν στην παγίδα και που δίχως να το καταλάβουν να δουλέψουνε για του ντοβλετιού τα συμφέροντα».

Δεν πέρασε πολύς καιρός κι άρχισε μια περίεργη φαγωμάρα στων γυρολόγων τη συντεχνία, τα μέλη της αλληλοϋποβλέπονταν, απόφευγαν όσο μπορούσαν να κάνουν συναμεταξύ τους παρέα, η παραδοσιακή αλληλεγγύη που υπήρχε στο επάγγελμα άρχισε να χαλαρώνει, να ξεφτιίζει, να χάνεται, κανείς δεν είχε πια εμπιστοσύ-

λευε, που δεν σηκωνόταν από το στρώμα, κι όταν το χανοπαίδι πήγαινε να τον ξυπνήσει, τον έβρισκε τέξα, να πλέει σε μια λίμνη αίμα, με μια μαχαιριά στην καρδιά.

Για πρώτη φορά στην ιστορία τους οι γυρολόγοι άρχισαν να εγκαταλείπουν κατά δεκάδες το επάγγελμα, να γυρίζουν στα χωριά τους, να κοιτάζουν να βρουν άλλη δουλειά. Μερικοί, ειδικά οι ποιητάρηδες και οι τραγουδιστές, πήγαιναν και κλείνονταν σε απομονωμένα μοναστήρια, στ' Άγιο Όρος, στις Πίνδου τα βουνά, στα Μετέωρα. Για να μην πάνε οι θησαυροί της μνήμης τους χαμένοι, αυτοί που ξέραν γράμματα κατέγραφαν όσα τραγούδια κι όσα ποιήματα θυμούνταν, οι άλλοι ζητάγαν από τους καλογέρους βοήθεια.

Σπρώχνει ο πρωτομάστορας την πόρτα του καπηλειού και μπαίνει, η γνώ-

Για ένα άλογο . . .

της Μαρίας Βεϊνόγλου

Αυτών των οραμάτων τ' άλογα, αντί να καλπάζουν στη γη... πετούν με τον αναβάτη τους στην πρωινή αχλύ κι εφτά φορές τρυπούν τη φλύκταινα του υπαρκτού. Από το λήθαργό τους τότε ξυπνούν και βλέπεις να γλιστρούν από το Δέντρο της Γης δυνάμεις τρομερές. Πνεύματα ανθρώπων που ζήσαν σ' άλλες εποχές κι η ιστορία τους σε κάνει να φρικιάς. Ληστές μ' άγρια ένστικτα και βασιλιάδες τρομεροί. Άγιοι και κάτισχνοι ασκητές, μαυροντυμένοι ιερείς μεγάλων θρησκειών. Γιγάντιοι Ακρίτες μπροστά από τα φουσατά τους, λάβαρα, τούγιες κι ιππουρίδες στρατηγών λογής λογής...

Στα οράματα των οδοιπόρων και των μάγων σαμάνων πάντα βρίσκεις ένα άλογο. Ίσως επειδή σ' ανατολίτικο οροπέδιο ο ουρανός με την ασταθή γεωγραφία του συχνά κατεβαίνει χαμηλότερα, έρχεται και καθρεφτίζεται πάνω σε νερά ποταμών και λιμνών... Όταν ο ήλιος ανατέλλει, τα βουνά που όλη νύχτα τον κοίμησαν κρατούν κάτι από τη δροσιά του πρώτου ανθρώπου που είδε το φως της μέρας πάνω στην

αχλύ κι εφτά φορές τρυπούν τη φλύκταινα του υπαρκτού. Από το λήθαργό τους τότε ξυπνούν και βλέπεις να γλιστρούν από το Δέντρο της Γης δυνάμεις τρομερές. Πνεύματα ανθρώπων που ζήσαν σ' άλλες εποχές κι η ιστορία τους σε κάνει να φρικιάς. Ληστές μ' άγρια ένστικτα και βασιλιάδες τρομεροί. Άγιοι και κάτισχνοι ασκητές, μαυροντυμένοι ιερείς μεγάλων θρησκειών. Γιγάντιοι Α-

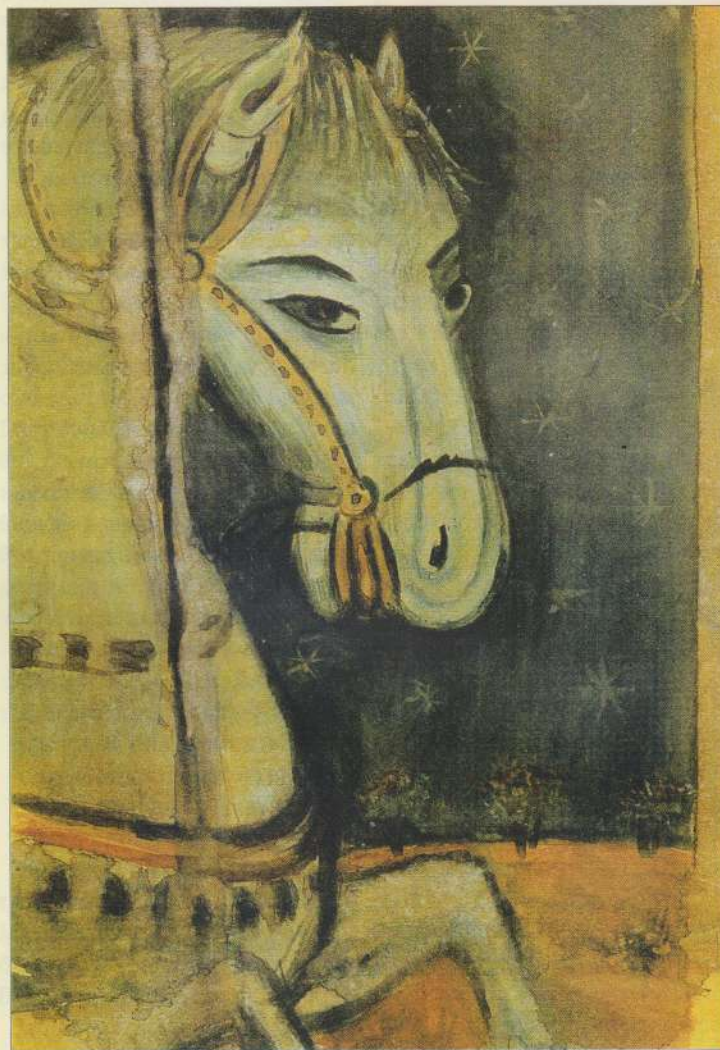
φονται τα πάντα εκεί. Μ' ένα τέτοιο υπάμενο άλογο, πιο εύκολα τρυπάς το φάσμα του παρόντος καιρού. Γιατί στην πόρτα της ιστορίας του μεσαίωνα δε μπορείς να σταθείς, παρά... μόνο με ένα άλογο μαζί.

Με το πειστόν κάτω από τη σέλλα σφραγίστηκε, κάθε ιστορική μένη και μη πορεία ανάμεσα σ' Αιγαίο και Ανατολή. Έτσι στο ακατέργαστο δέρμα από το βαρύ καπάκι που πέφτει πάνω στις Βυζαντινοτουρκικές Ιστορίες το υλικό, κάποιος τύπωσε ένα κεφάλι αλόγου μ' άδειες τις κόγχες των ματιών. Άφθονες σελίδες βρίσκει κανείς στην Ιστορία να μιλούν για το άλογο αυτό...

Όταν ο Παγιαζήτ νικήθηκε στη μάχη της Αγκύρας, ο γιος του, αυτός που η Ιστορία μας τον έκανε γνωστό ως Μωχάμετ-πεγ, σχεδόν παιδί ακόμα, έκανε λέγουν τεράστια πορεία μες στα βουνά της Γαλατίας. Τον καταδίωκαν τ' αδέρφια του κι οι άνδρες του Τιμούρ. Μικρός και άμαθος από περπάτημα όπως ήταν, σε λίγο τα πόδια του είχαν πληγιάσει κι είχαν πρηστεί. Τον είχε καταλύσει ο κάματος κι ονειρευόταν ένα άλογο. Μα για καλή του τύχη, πλάι του βάδιζε ένας Ρωμικός εξωμότης, δεξί χέρι του πατέρα του και συνώνυμος - Παγιαζήτ κι αυτός - τον καιρό που οι δούλοι πέρναν τ' όνομα του αφέντη... Τούτος λοιπόν ο δούλος Παγιαζήτ ανέβασε το Μωχάμετ στους ώμους του, σαν άλογο τον μετέφερε για μέρες και μέρες. Κι από τη θέση αυτή ο Μωχάμετ διέσχιζε, ως κάτω στη Λιβύη, όλη την Ανατολή, μέχρι που επέστρεψαν, ασφαλείς κι οι δυο τους, ο ένας Βεζύρης κι ο άλλος βασιλιάς, πίσω, στο βασίλειο του Οττομάν.

Εγώ θαρρώ ότι η ιστορία τούτη είναι η πιο κατάλληλη για να δείξει πως σα λείπει τ' άλογο πάντα κάποιος το γυρεύει. Κι αν δεν υπάρχει εφευρίσκει μηχανή.

Στη Βυζαντινοτουρκική Ιστορία του Μιχαήλ Δούκα βλέπεις κανείς (αν και νωρίτερα) συνέχεια να προβάλλει κι εκείνη, η ίδια έκφραση που ενέπνευσε το Σαίξπηρ, εκείνο το "βασιλείο μου για ένα άλογο..." του Ερρίκου Τε-

Δημήτρης Πικιώνης, τέμπλο σε στρατοσάχατο, 30,5X20.

γη. Είναι βουνά και δικές μας πατρίδας... Γι αυτό κι αποτυπώθηκαν μέσα μας σε ποικίλα ψυχογράμματα. Κορυφογραμμές και πνιγμένα στην ομίχλη διάσελα. Ερμητές, τέλματα και φαράγγια...

Αυτών των οραμάτων τ' άλογα, αντί να καλπάζουν στη γη... πε-

κρίτες μπροστά από τα φουσατά τους, λάβαρα, τούγιες κι ιππουρίδες στρατηγών λογής λογής... Πού αλλού; Στον ανατολικό ουρανό, όλα όσα συνέβησαν και μη, άθικτα θα τα βρεις! Για τον Ανατολίτη, λέει ο Γουίλιαμ Ράμσεϋ, υπάρχει η βεβαιότητα πως γρά-

τάρτου. Τίποτα πιο πολύτιμο απ' τ' άλογο στον καιρό που εγκαταστάθηκαν στη Μικρά Ασία οι Οθωμανοί. Άλογα από διάφορες ράτσες, όπως κείνος ο φλύαρος Εβλιγά Τσελεμπή ένα δυο αιώνες πιο κάτω πάνε κι απαρριθμεί. Άλογα αράπικα: τα Κοκεϋλάν, τα τζούλφι, τα μουσάφρακα, τα ταρίφι-μιανέκ... Και μια κι ο λόγος είναι γι' άλογα, ας τρέξουμε σαν τπ σαίτα μια στιγμή πιο κάτω, καθώς δε γίνεται ποτέ να ξεχάσουμε τα δικά μας, εκείνα τα Μικρασιάτικα που τα ονομάζαν "μιντλί". Κοιτόσωμα και πειθήνια αλογάκια που επιτάξαν οι στρατοί από τις αυλές μας. Συνέχεια στις φωτογραφίες μας τα βρίσκουμε, με καθισμένους στη ράχη τους να ποζάρουν Τούρκοι κι Έλληνες αξιωματικοί, απ' της Μικρασιατικής εκστρατείας τον καιρό. Όμως γι αυτά ίσως ταιριάζει μια άλλη φορά να γίνει μια ξέχωρη ιστορία τους...

Πιο παλιά, τ' άλογα των αρχηγών κόστιζαν περιουσίες, μες απ' τους στάβλους αρχόντων κι εμίρηδων οι ειδήμονες προχωρούσαν σε σοφές διασταυρώσεις και υπομονετικά τα τιθάσσευαν μετά. Η φήμη για τα πιο αξιόλογα από κείνα τ' άλογα ξεπέρναγε τα όρια του ιπποφορβείου και του Εμιράτου. Στέλναν από μακριά ανθρώπους τους για να επιτύχουν μια αγορά, δοσοληψίες που μοιάζαν με γαμήλια συνοικέσια. Αν φυσικά το άλογο δεν προοριζέτο να δωριστεί για να σφραγίσει συμφωνίες κι υποσχέσεις... Γιατί κάθε όμορφου αλόγου η τύχη ήταν ανάλογη με την τύχη των ωραίων γυναικών και με κείνη, των πιο εύμορφων και εύρωστων παιδιών.

Στη ράχη τους φορούσαν λαμπρά "χαιώματα", τους πλέκαν στα πόδια "τούβια" με πολύχρωμες μεταξωτές κλωστές, στις ουρές και τη καίτη τους χρυσά κι ασπρόμαυρα κορδόνια. Έτσι στολισμένα τα βγάζαν στις παρελάσεις, στα κυνήγια και στα γλεντοκόμα τους, τα άλογα τα ντελικάτα. Παραδίπλα στους στάβλους ξύναν τις πλάκες με τις οπλές τους του πολέμου τ' άλογα. Με τρόπο ειδικό τα εξημέρωναν ν' αντέχουν την αντίρα, τα χτυπήμα-

τα, τη φωτιά. Μέχρι το 16ο αιώνα απροστάτευτα τα οδηγούσαν στη μάχη, εκτός μια σιδεροφραξιά στο κούτελο. Δέχονταν έτσι όλα τα χτυπήματα, σπαθιές και σαγιτιές για έμμεση καταβολή του αντιπάλου που κρυβόταν στη μάλια. Ποτέ, κανένας κώδικας ηθικής δεν στάθηκε ικανός για να τα προστατεύει. Οι Μογγόλοι ιδίως, το είχαν συνήθεια να σαγιτεύουν στα καπούλια τ' άλογα των εχθρών... Γι αυτό αργότερα φόρεσαν και σ' άλογα μαύρες ποδιές από πετσι και σιδερένια μάλια, με τους αναβάτες τους τα ντύσαν ολόδια.

Τα πανέμορφα άλογα... ανάμεσα σ' όλα εκείνα τα εκλεκτά πλάσματα που οι Οθωμανοί αρέσκοντο με μιαν ύποπτη φιλοκαλία και αισθητική να συγκεντρώνουν στους στάβλους τους, με την ίδια βουλμία που επιθυμούσαν να έχουν στις αυλές και τα χαρέμια τους αγόρια τρυφερά και εύρωστα και κορίτσια πιο λαμπερά από τον ήλιο. Όλον το νου και το ταλέντο τους οι Οθωμανοί το έστρεψαν γενικά στη ράτσα. Με περισσή ασέλγεια και μια λαγνεία προς το ξένο, πλην όμως με γνώση και σοφία πρώτοι αυτοί οι ίδιοι καλλιτέρευαν τη ράτσα τους. Αυτοί που δεν ήταν πριν, άλλο από γιδοβοσκοί και ντόπιοι παρακατιανοί, φτωχοί Ρωμιοί εν πάσει περιπτώσει που εξώμωσαν κι επήλυδες σκηνίτες...

Είδος υψίστης πολυτέλειας στον καιρό των Οθωμανών το άλογο, ενόσο φτίναινε η ζωή και πλθθαιναν οι σκλάβοι, η φτώχεια κι η υποταγή... Καθώς περνούν τα χρόνια υπολογίζει κανείς την αξία των αλόγων, μετρώντας αντίστροφα την αξία των πεζών, τις πορείες τους... Εξαιρέση μάλλον αποτελούν οι στρατοί των Γενιτσάρων που ήταν στρατός πεζών. Γι αυτό τους διάλεγαν να 'ναι μέτριοι σ' αναστήμα, με πόδια γερά και στιβαρά, κατάλληλοι να περπατούν. Κάποτε όμως ξέπεσαν κι αυτοί. Αν και εκπαιδευόνταν για επιθέσεις, οι πόλεμοι κερδίζονταν μονάχα απ' τους Σπαχίδες, που ήταν ιππείς.

Χωρίς άλογο πώς ν' ακολουθήσεις τον κώδικα τιμής μιας

fituna που ενώνει τον ηγεμόνα με τους γαζήδες του... Βλέπει κανείς των Σπαχίδων τ' άλογα να παρατάσσονται - Δεξιό κι Αριστερό "Ουλουφέτσιγιαν", με τον αλυσιδωτό τους θώρακα Τζεμπελίδες απ' το ίδιο κας, κι επικεφαλής τους Σαντζακμπέδες, Σουμπασιές, Μιμπασιές... Μπροστά απ' το στράτευμα το ελαφρό ιππικό, οι ακροβολιστές ακιντζήδες, ενώ στη μέση του αλτί-μπολούκ είναι κρυμμένος ο βασιλιάς. Όμοια παρτίδα ζατρικίου που έπαιζαν οι άρχοντες της εποχής, το σκάκι των Λατίνων, ή το "σαντράζ" όπως το λέγαν οι Μογγόλοι που το έμαθαν κι αυτοί.

Για μια τέτοια παρτίδα σαντράζ στήσαν τη σκηνή τους ο Τιμούρ και ο γιος του, το ίδιο βράδυ από τη νίκη της Αγκύρας, στοχεύοντας να ταπεινώσουν όσο πιο βαθειά γινόταν το νικημένο τους αντίπαλο, τον Παγιαζήτ. Έξω απ' τη σκηνή τους ταπεινά τον άφησαν να περιμένει μέχρι που αργά επιτέλους, έλαβε τέλος η παρτίδα τους, κι ακούστηκε κείνο το κινεζικό επιφώνημα "σιασρούχ" που έχρισε νικητή και Χάνο των Μογγόλων του Τιμούρ τον γιο.

Όσο οι Μογγόλοι διασκεδάζαν, απ' έξω πρόσμενε ο Οθωμανός! Νηστικός, υποφέροντας από πλίσση και δίψα, να τελειώσουν και να λάβουν απόφαση για την τύχη των δικών του και την ίδια του τη ζωή. Αλλ' ενώ οι νικητές της Αγκύρας μετατόπιζαν τ' άλογα στη σκακιέρα τους, μες στα λάφυρά τους ξεχωριστό μα ακόμα ανήσυχο κλινίτριζε το υπέροχο αράπικο άλογο που ήπνευε στη μάχη ο Παγιαζήτ. Σαν το λαβράκι στα δίχτυα πασμένο σπαρτάραγε με τον Τούρκο στη ράχη του, γιατί σαν φύγαν κι οι γενναίοι Σέρβοι του κυκλώθηκε ο αρχηγός. "Εν μέσω αρκύνων ως λάβραξ σπαίρων..." Αναϊδής βέβαια και από φύση αλαζών. Ο ανόπτος, καθίβρυζε τους αξιωματικούς για τα δικά του λάθη, έτσι κι αυτοί με το πρώτο αυτομόλησαν. Πάνε πρώτα το ένα κι από πίσω το άλλο, κέρρας δεξί κι αριστερό, οι Σαρχάν, Μανταχίας και Καρμιάν, όλοι αυτοί του το είχαν φυλάξει... Με τα μπαϊράκια της Προύσας στα εμ-

βλήματα τους και τις τούγιες του Σουλτάνου ν' ανεμίζουνε. Ελάκισαν μόλις τους σφυρίξαν από απέναντι οι παλιοί τους αρχηγοί. Απόμεινε μονάχος του στη μέση των Γενιτζάρων. "Σαν το πουλί στην ξώβερρα" έμοιαζε ο μέγας Παγιαζήτ.

Μόλις τον κύκλωσαν οι Μογγόλοι τον αφώπλισαν κι έτσι ανίσχυρο τον διέταξαν απ' το άλογο να κατεβεί κι αμέσως του το δήμευσαν. Στη θέση του του φέραν να καβαλικέψει ένα που ήταν άρρωστο και ταπεινό. Μ' αυτό τον έφεραν ως τη σκηνή των αρχηγών...

Ξεπέζεψε και με τα πέλαμα στη γη, πρόσμενε ο Οθωμανός. Παρά τη δύσκολη θέση του όμως, δεν αποκλείεται αυτός ο αλαζών και διόλου φιλόσοφος ευγενής - στο αίμα του κύλαγε και Ρωμαϊκό αίμα - να κε συλλάβει με το νού του το νόημα το πιο σοβαρό: Πως τα μεγάλα ποτάμια της Ιστορίας δεν αλλάζουν τη ροή τους απ' το ιππικό, μα απ' τον αριθμό και τη βούληση αυτών που βαδίζουν πεζοί. Όμοια όπως κρίθηκε η τύχη της Καλλιπόλης και σε λίγο η τύχη της Θράκης. Πλυμμύρισαν τα Βαλκάνια με μουσουλμάνους άρπαγες που τρέχαν πίσω απ' τους στρατούς πεζοί. Φτάναν πιο πάνω κι απ' το Δούναβη, εκεί που κατοικεί το γένος των Ξανθών Αλλαμανών, με μόνα πάνω τους ράχη και ρόπαλα, μόνο και μόνο να βρουν και να ληστέψουν κάποιο χριστιανό. Καππαδόκες, Λύκιοι, Κίλικες, Κάρες, Αρμενιοί... Μουσουλμάνοι και μη! Πέσαν πάνω στους Βλάχους κι αποδεκάτισαν τους Άλβανούς, αφάνισαν Ρωμιούς και Σέρβους. Ευπόλυτοι μεν μα πολλοί. Τόσοι, που πια θαρρείς πως, περισσότερους Ασιάτες έβρισκες τότε στη Βαλκανική και στη Θράκη, παρά σ' ολόκληρη τη γη...

Μη αντέχοντας τις ταπεινώσεις που δέσμοια πια τον υπέβαλαν οι Μογγόλοι, και πριν τον μεταφέρουν και τον δείχνουν στα βήθη της Ασίας, σαν το θηρίο σε κλουβί, ο Παγιαζήτ αυτοκτόνησε. Άλλαξε το στέμμα κεφάλια, το φόρεσε, εντέλει, ο Μουράτ.

Κι όμως, οι μάχες τουλάχιστον

στον δεν έπαψαν να κερδίζονται και να χάνονται για ένα άλογο. Στο θαμπό και ρευστό υλικό της ιστορίας του βασιλείου του Καραμάν, του ντόπιου ηγεμόνα των Καππαδοκών, ας συγκεντρωθεί τώρα το ενδιαφέρον και η περιέργειά μας. Τι να συνέβη στην πατρίδα των Ιεραρχών τα χρόνια αυτά; Κι οι Καππαδόκες σαν τι να ήσαν, με ποιού στρατού πολεμούσαν τώρα τα φουσατά; (αυτοί που ελληνική γραφή ξέραν να γράφουν, όμως στη μάχη του Μαντζικέρτ, εγκαταλείψαν πρώτοι τον πατριώτη τους, το Διογένη τον Ρωμανό).

Σκουριάζαν οι πανοπλίες των Ακριτών μες στα παλιόκαστρα κι άχυρα της στρωμνής του πέφταν στο δρόμο μες απ' τ' άμάξι όσο πήγαινε ο άνθρωπος του Μουράτ. Οι πολιτείες άφαντες, κρυμμένες κάτω από τη γη κι οι άνθρωποι δίγλωσσοι, αινιγματικοί, τρυπώνουν στις δαιδαλώδεις τους κρυψώνες και διαμιάς τους χάνεις...

Από ακριτομύθιες - το δρόμο δηλαδή που από το αυτί κεντάει πόθους πάνω στην καρδιά - κεντήθηκε και του Μουράτ ο πόθος, σαν άκουσε να περιγράφουν ότι στους στάβλους του ηγεμόνα Καραμάν, πλάσμα ακριβό και σπάνιο εκτρέφετο, έξοχο άλογο, αραβικό. Έκανε τη σκέψη πως αφού με τον Καραμάν συμπεθέρεψε, το φιλότιμο θα υποχρέωνε τον πονηρό Καππαδόκη να του το παραδώσει μόλις θα λάβαινε γραμμένη την παράκλησή του σε χαρτί...

- Είναι σε θέση ο αφέντης σου να καβαλάει άλογο τ έ τ ο ι ο; ρώτησε ο Καραμάν το δούλο σα διάβασε το γράμμα, με ύφος που δεν έκρυβε αβροφροσύνη σταλιά.

- Αν το μπορεί δεν ξεύρω. Μα πές με, ποιάν απάντηση θέλεις να τον πάγω...

Κι ο Καππαδόκης, που γι' αυτόν και το βασιλείό του ελάχιστα είναι γνωστά, εκτός πως μιούσε άσβεστα τους Οθωμανούς, με μεγάλη του χαρά έστειλε με το δούλο απόκριση, σ' αυτόν που ήταν βασιλιάς και της γυναίκας του αδελφός.

- Πάνε και πες τον, δεν θα του το δώκω! Εδώ ε γ ώ και μόλις μετά βίας κατορθώνω να το ιππεύσω, πώς θα μπορέσει α υ τ ό ς να ιππεύσει το ατίθασσο πλάσμα αυτό...

Ο δούλος έφυγε, το πεπρωμένο έτρεχε. Και... για να μην ξεθαρρεύετε, σπεύδω αμέσως και σας λέγω πως εντέλει το άλογο το π ή ρ ε ο Μουράτ! Μαζί με άφθονα λεφτά απ' τον Καραμάν και με κάστρα του Ικονίου δυο... Μακάρι να γνωρίζαμε ολόκληρη την Ιστορία μας για να μπορούμε να θέτουμε απλές, μα καιρίες ερωτήσεις που να δέχονται απαντήσεις λογικές και σωστές. Ίσως τότε φαινόταν πιο καθαρά πως... ακόμα είμαστε εκεί. Σίγουρα κάποιοι που 'χουν το αίμα μας, αν όχι εμείς.

Για δές ειρωνία... Για ένα άλογο! Από κείνο το άλογο, λέγουν, κρίθηκε η τύχη του βασιλείου του Καραμάν. Μα αυτό είναι ψέματα. Η αλήθεια είναι πως οι δρόμοι εκεί κάτω ήσαν κιόλας πατημένο χώμα και καλά, από πριν, απ' των αιρέσεων τον καιρό. Αν και... στην Ιστορία φίλοι μου, δεν έχει αλήθειες και ψέματα, χωρούν μόνο το "σωστό" και το "λάθος". Αλήθειες και ψέματα θα βρείτε στις θρησκείες, στην Τέχνη, στον έρωτα... Στην ιστορία ετούτη παρά ταύτα, τη μόνη αλήθεια - λέω εγώ - που υπάρχει, την έχουν κλείσει ολότελα οι σίχοι αυτού του τραγουδιού, που λέει:

"το αρνί κι ο λύκος αντάμα θα πορεύονταν
αν δεν ήσαν από φύση τους
τόσο αντίθετα πράγματα..."*

Αυτή την ίδια αλήθεια την τραγουδούν ως σήμερα κι οι Αλεβήδες εκεί κάτω, στα τραγούδια ενός βάρδου τους, του ασίκ-Βεϋζέλ.

* Τραγούδι του Asik Veyzel
"Guzeligin on par etmez".

Σημ: για την παρούσα γραφή κυρίως χρησιμοποιήθηκαν
- του (Μιχαήλ) Δούκα, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*
- Nicolle David - McBride Angus, *Οι στρατοί των Οθωμανών Τούρκων 1300-1774*.

- Κανδή Βασιλείου, *Η Πρόσα*.

Κυκλοφορούν ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 37
106 77 ΑΘΗΝΑ

Τηλ.: 38.26.319 - Fax: 38.39.930

Δ. ΓΑΗΝΟΣ - Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ - Ι. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ
εισαγωγή: ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Δ. ΓΑΗΝΟΣ - Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ
- Ι. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ
εισαγωγή: Γ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους Σκληρό και Γληνό και τον Ίωνα Δραγούμη γύρω από την επανάσταση των νεοτούρκων και την μοίρα του ελληνισμού της Μικράς Ασίας.

Οι ιστορικές φάσεις των τοποθετήσεων της ελληνικής αριστεράς στα εθνικά ζητήματα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΧΙΖΑΣ

Ο ΑΛΛΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

η αναλογική μέθοδος στη
αξιολόγηση του τουριστικού τουρισμού

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ / ΟΙΚΟΤΟΛΟΓΙΑ
Οικολογική σκέψη 11

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΧΙΖΑΣ

Ο ΑΛΛΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Διαμέσου της Ιστορίας, ο τουρισμός αιμοδοτεί αλλά και νοθεύει κάποιες εγχώριες κοινωνίες, παράγει γνώση αλλά και παραπληροφόρηση, ανταγωνισμούς αλλά και δημιουργική διαχείριση του ελεύθερου χρόνου.

Ο συμβατικός τουρισμός αναπτύσσεται με έντονους ρυθμούς, όμως και το αντίπαλο οικουριστικό ρεύμα ξεπερνάει την αυτιστική περιχαράκωσή του και προσφέρει εναλλακτικές διεξόδους...

ΜΑΡΙΑ ΒΕΪΝΟΓΛΟΥ

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΗΣ ΜΥΚΑΛΗΣ

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΟΙΚΟΤΟΛΟΓΙΑ 9

ΜΑΡΙΑ ΒΕΪΝΟΓΛΟΥ ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΗΣ ΜΥΚΑΛΗΣ

"Για να ανασυστήσεις μια ιστορική εποχή απαιτείται όραση και θέα, απαιτούνται γνώσεις. Μυθολογία, εθνολογία, θρησκευσιολογία, η γεωγραφία με την ιστορία, λαογραφία, τέχνη, ενδυματολογία...

...Το πέρασμα είναι εκεί, εν δυνάμει, σάρατο μέσα στο σκοτάδι, περιμένει εσένα που η μελέτη και το πάθος σου να ψάχνεις γι αυτό το πέρασμα σε φέρνουν εν τέλει μπροστά του..."

Από τα ίδια μας τα μεγέθη είμαστε υποχρεωμένοι να επιμείνουμε στην οικοδόμηση ενός διαφορετικού παραγωγικού μοντέλου που απορρίπτει τον παρασιτισμό και προωθεί την αυτονομία και την εγκώρια παραγωγή προϊόντων και... ιδεών. Ενός διαφορετικού κοινωνικού μοντέλου που πραγματοποιεί ένα διαφορετικό εκσυγχρονισμό που στρέφεται ενάντια στα συμφέροντα των παρασιτικών κυρίαρχων τάξεων, ανοικτά και

την έννοια της υπέρβασης του μοντερνισμού και όχι βέβαια μιας τυχαίας συρραφής ανόμοιων στοιχείων) εκδοχή της νεωτερικότητας – ίσως-ίσως και την ίδια την υπέρβασή της- όπου το «μικρό μέγεθος» θα αποτελεί την **πεμπουσία** της ποιότητας και της ισχύος.

Και δεν πρόκειται για τις ονειροφαντασίες πολιτών ενός ξεπεσμένου λαού, που προσπαθεί να κρατηθεί από τις φαντασιώσεις του αλλά για πραγματικά τά-

τερικότητας «από τα κάτω». Η Σοβιετική Ένωση και η Γιουγκοσλαβία αποσυντέθηκαν με βάση τις εθνικές ταυτότητες, η τεχνολογική ανανέωση των προσωπικών υπολογιστών ξεκίνησε από κάποια πολύ μικρά εργαστήρια παραγωγής και καινοτομίας, και τα ίδια τα δυτικά έθνη απειλούνται από την ανάδυση μικροταυτοτήτων, όπως είναι εκείνες των εθνοτικών, πολιτισμικών ή γλωσσικών κοινοτήτων. Στην Ευρώπη πολλαπλασιάζονται τα «χωριστικά» κινήματα, στο Βέλγιο, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ισπανία, στην Ιταλία. Στις ΗΠΑ, οι γλωσσικές και φυλετικές ταυτότητες επανεμφανίζονται, το melting pot παύει να λειτουργεί. Στην ίδια την Τουρκία το ιδιότυπο melting pot του κεραλισμού παύει να λειτουργεί και επανεμφανίζονται εθνικές (Κούρδοι, Άραβες), εθνοτικές (Πόντιοι, Λαζοί, κλπ) και θρησκευτικές (αλεβίδες, κρυπτοχριστιανοί) διαφοροποιήσεις. Η μικρή κοινότητα **ενισχύεται** και αναδεικνύεται και πάλι ως ο μοναδικός χώρος που μπορεί να επιτρέψει την ανάπτυξη της δημοκρατίας, της ιδιοπροσωπίας, της δημιουργικότητας.

Ας επιμείνουμε λίγο στο οικονομικό πεδίο. Η διάλυση των μεγάλων μονάδων παραγωγής της φορντιστικής περιόδου επιτρέπει μια **διάχυση** της παραγωγής τόσο σε παγκόσμια κλίμακα όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Και οι τάσεις αυτές θα ενισχυθούν. Η μινιατουροποίηση των μηχανών και η πληροφορική επιτρέπουν τον παραγωγικό εκσυγχρονισμό των μικρών μονάδων παραγωγής, που με την ευελιξία τους μπορούν να ανατρέψουν τη λογική των οικονομικών κλίμακας της παραδοσιακής φορντιστικής λογικής. Γίνεται έτσι δυνατό, στο παραγωγικό πεδίο, να παράγονται όλο και περισσότερα προϊόντα σε τοπικό επίπεδο. Το σημερινό μοντέλο των αυξανόμενων μεταφορών προϊόντων και πρώτων υλών, σε επίπεδο συνολικής οικονομίας, είναι αντιοικονομικό, αν συνηγορηθεί το τεράστιο οικονομικό και περιβαλλοντικό κόστος των «εξωτερικών δαπανών».¹

Η μόνη λύση για τον ελληνοισμό είναι λοιπόν να επενδύσει προς την κατεύθυνση ενός **εναλλα-**

Το μικρό είναι όμορφο

Αν το πρότυπο της νεώτερης συμμετοχικής δημοκρατίας, που στηρίζεται όλο και περισσότερο σε μορφές άμεσης δημοκρατίας και συμμετοχής, είναι σε μεγάλο βαθμό η αρχαία Αθήνα, όπου βέβαια τους δούλους έχουν αντικαταστήσει οι μηχανές και τα πληροφορικά συστήματα, και το πρότυπο του σύγχρονου Έλληνα πολίτη δεν μπορεί παρά να είναι το σωματικό πρότυπο του οπλίτη-φιλόσοφου, το μόνο που θα επιτρέψει στον ελληνοισμό ως έθνος και κράτος να αντέξει την περίοδο της μετάβασης που διανύουν τα έθνη και οι λαοί που μας περιβάλλουν, έως την τελική τους διαμόρφωση ως συγχρόνων και σταθερών οντοτήτων.

αδιαμφισβήτητα. Απαραίτητη προϋπόθεση για κάτι τέτοιο είναι μια διαφορετική **πθική και πολιτισμική** αντίληψη για τη σχέση με τη φύση, με τον άνθρωπο, με τους άλλους λαούς.

Μόνο μια τέτοια ανασυγκρότηση με συμμετοχή και πρωτοκαθεδρία των λαϊκών τάξεων θα μπορούσε να προσφέρει και τις βάσεις για μια παλλαϊκή άμυνα, και μια αυθεντική "εθνική ομοψυχία". Ένα διαφορετικό μοντέλο θα έπρεπε να σκοπεύει στη **μεταβολή της αδυναμίας σε δύναμη**. Στην ανατροπή των κυρίαρχων μοντέλων που στηρίζονται στα «μεγαμέγθη» και την επίταση της παγκοσμιοποίησης... Αντίθετα από την κυρίαρχη σήμερα άποψη, που θεωρεί το μεγάλο μέγεθος ως την προϋπόθεση κάθε επιτυχημένης πορείας είτε στο οικονομικό πεδίο είτε στο πολιτιστικό, σε αντίθεση με τον γιγαντισμό του μοντερνισμού, η Ελλάδα δεν μπορεί παρά να επενδύσει σε μια μεταμοντέρνα (με

ση της σύγχρονης πραγματικότητας. Μιας πραγματικότητας που χαρακτηρίζεται από δύο κινήσεις:

Την ολοποικτική και «παγκοσμιοποιητική» τάση του κεφαλαίου από τη μια πλευρά, που αποσυνθέτει και υποσκάπτει παλιές ταυτότητες, κοινότητες – έθνη, «από τα πάνω» και ευνοεί ευρύτερες συσσωματώσεις χωροταξικές – ηπειρωτικές ή ακόμα και διηπειρωτικές ενώσεις- επιχειρηματικές – πολυεθνικές επιχειρήσεις- ή ακόμα και επιστημονικο-τεχνικές (όπως οι κοινές επιχειρήσεις στο διάστημα). Και στο φιλοσοφικο-θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της κίνησης, η αποσύνθεση των μεγάλων ανταγωνιστικών ιδεολογικών συστημάτων – του μαρξισμού, της σοσιαλδημοκρατίας, του φιλελευθερισμού και η απρόσκοπτη (;) ηγεμονία του νεο-φιλελευθερισμού.

Η δεύτερη κίνηση είναι η ακριβώς **αντίστροφη**, η **αποσύνθεση** των μεγάλων ενοτήτων της νεω-

κτικού μοντέλου ανάπτυξης, που στηρίζεται, στο μικρό, στο εντόπιο, στην μακροπρόθεσμη αποδοτικότητα, την οικονομική δημοκρατία, την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Και για κάτι τέτοιο θα πρέπει να **αναστρέψει** όλες τις αντίπαλες και εμποδωμένες πραγματικότητες και συνθήκες: την προτίμηση της εισαγωγής έναντι της παραγωγής, του τερατώδους αθηνοκεντρισμού έναντι της παραδοσιακής ελληνικής αποκέντρωσης, την κατανάλωση άχρηστων και επιβλαβών προϊόντων έναντι της ουσιαστικής ευζωίας. Η επιλογή ενός τέτοιου μοντέλου που αποτελεί πραγματική **επένδυση στο μέλλον του πλανήτη** αναδεικνύει το μικρό, το τοπικό, το ιδιαίτερο, σε **πρότυπο** της αυριανής οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας και συνιστά τη μοναδική δυνατότητα απάντησης στα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Η κοινωνική **δημοκρατία** αλλά και η **άμυνα**, η οικονομική **αποδοτικότητα** και η επιλογή ενός μοντέλου οικολογικά **βιώσιμης** ανάπτυξης εξαρτώνται -θα εξαρτώνται- στον μελλοντικό κόσμο από την επιλογή ενός **άριστου** μεγέθους. Μέσα σε ένα κόσμο όπου οι «μεγάλες πατρίδες» και τα μεγάλα συστήματα θα **αποσυντίθενται**, θα επιβιώσουν οι «μικρές πατρίδες», εκείνες οι πολιτισμικές, ιστορικές και χωροταξικές ενότητες που θα δίνουν στους πολίτες μιας ισχυρής αίσθησης ταυτότητας, του **ανήκειν** και του **μετέχειν**.

Και η ισχυρή επιμονή στην έρευνα και την εκπαίδευση, σε πλήρη αντίθεση με ό,τι κάνει το σημερινό ελληνικό κράτος, θα αποτελέσουν τη «βαριά βιομηχανία» του αύριο και το θεμέλιο της δυνατότητας οργάνωσης μιας αποτελεσματικής άμυνας. Αν το πρότυπο της νεώτερης συμμετοχικής δημοκρατίας, που στηρίζεται όλο και περισσότερο σε μορφές άμεσης δημοκρατίας και συμμετοχής, είναι σε μεγάλο βαθμό η αρχαία Αθήνα, όπου βέβαια τους δούλους έχουν αντικαταστήσει οι μηχανές και τα πληροφορικά συστήματα,² και το πρότυπο του σύγχρονου έλληνα πολίτη δεν μπορεί παρά να είναι το **σωκρα-**

τικό πρότυπο του οπλίτη-φιλόσοφου, το μόνο που θα επιτρέψει στον ελληνισμό ως έθνος και κράτος να αντέξει την περίοδο της μετάβασης που διανύουν τα έθνη και οι λαοί που μας περιβάλλουν, έως την τελική τους διαμόρφωση ως συγχρόνων και σταθερών οντοτήτων. Όταν η διαμόρφωση του Αλβανικού έθνους θα έχει ολοκληρωθεί, όταν η ταυτότητα των Σλαβομακεδόνων των Σκοπίων θα έχει πάψει να αποτελεί αντικείμενο εθνικιστικού παροξυσμού, όταν οι λαοί και τα έθνη της Τουρκίας θα έχουν απορρίψει την καμίζόλα του κεμαλισμού και θα έχουν κατακτήσει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, όταν τα Βαλκάνια θα έχουν μετατραπεί σε σύστημα ειρήνης και ισχύος, μέσα από την πολυμορφία τους, τότε και μόνο, ίσως, ο

ένοπλος φιλόσοφος, θα μπορέσει να παραχωρήσει τη θέση του στον άοπλο φίλο της σοφίας. Γιατί θα πρέπει να πάρουμε υπ' όψη μας τη διαφορετική πορεία του ελληνικού έθνους από όλους τους γείτονές μας και να «περιμένουμε» την ωρίμανσή τους.

Σημειώσεις

1. Εξωτερικές δαπάνες χαρακτηρίζουμε εδώ αυτές που δεν αφορούν άμεσα μια επιχείρηση αλλά μόνον έμμεσα. Δηλαδή το τεράστιο κόστος των οδών μεταφοράς των προϊόντων δεν επιβαρύνει άμεσα τις επιχειρήσεις - αλλά μετακυλιέται στο κοινωνικό σύνολο. Έτσι μπορεί να φαίνεται ευκολότερη και οικονομικότερη η μεταφορά προϊόντων από την τοπική παραγωγή τους, στο επίπεδο της επιχείρησης. Όμως σε συνολικό κοινωνικό επίπεδο συμβαίνει τελικά το αντίστροφο. Κλα-

σικό είναι το παράδειγμα των οδικών μεταφορών. Αν το τεράστιο κόστος της κατασκευής και της συντήρησης των αυτοκινητόδρομων αναλαμβάνεται από τις επιχειρήσεις που τους χρησιμοποιούν προνομιακά και όχι από το σύνολο της κοινωνίας, τότε οι οδικές μεταφορές θα ήταν τελείως ασύμφωρες. Αυτή η επέκταση των εξωτερικών δαπανών επιβαρύνει σήμερα σε τέτοιο βαθμό τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες, ώστε η διαρκής αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας ελάχιστα να αντανakλάται στην άνοδο της ευημερίας των πολιτών. Το αυξανόμενο εισόδημα στην πραγματικότητα καταναλώνεται για να συντηρείται η δυνατότητα κατανάλωσής του!... Ας αναλογιστούμε το τεράστιο κόστος του ιδιωτικού αυτοκινήτου τόσο για τους πολίτες όσο και για την κοινωνία στο σύνολό της. Υπολογίζεται ότι ένα δεκαπέντε έως τριάντα τοις εκατό του ατομικού εισοδήματος αφιερώνεται στην αγορά και συντήρηση του ιδιωτικού αυτοκινήτου -κόστος αγοράς, αντικατάστασης, επιδιορθώσεων, ασφάλειες, καύσιμα- που υπολογίζεται, σε δραχμές, σε 90.000 έως 100.000 κατά μέσο όρο. Αν συνυπολογίσουμε και το δημόσιο κόστος -κατασκευή δρόμων, συντήρησή τους, περιβαλλοντικό κόστος, κόστος των δαπανών υγείας εξ αιτίας των ατυχημάτων κλπ., και το ότι το ιδιωτικό αυτοκίνητο παρουσιάζει φθίνουσα αποδοτικότητα στο εσωτερικό των πόλεων, τότε γίνεται σαφές πως επιβαρύνει σε τεράστιο βαθμό την οικονομική ζωή και την ευημερία των πολιτών των «αναπτυγμένων χωρών». Δύο έως τρεις ώρες εργασίας ημερησίως καταβροχθίζονται από το ιδιωτικό αυτοκίνητο. Για να μην αναφερθούμε στις έμμεσες και καταστρεπτικές συνέπειες της διόγκωσης και εξάπλωσης του αστικού ιστού, της καταστροφής της φύσης, της συμβολής στο φαινόμενο του θερμοκηπίου, κλπ. κλπ. Και όμως τα τεράστια κόστη που προκαλεί το ιδιωτικό αυτοκίνητο δεν συνυπολογίζονται βέβαια στη φορολογία που πληρώνουν οι εταιρείες παραγωγής αυτοκινήτων και οι αντιπροσωπείες αλλά επιβαρύνουν το κοινωνικό σύνολο.

2. Η προτίμηση προς την αρχαία Αθήνα και όχι π.χ. προς τις φυλές των Ινδιάνων, οι οποίες είναι πολύ περισσότερο εξισωτικές, ή προς την αρχαία Σπάρτη, που ήταν περισσότερο κλειστική, αφορά το γεγονός ότι η αρχαία ελληνική δημοκρατία επιχειρούσε να συνδυάσει τη συμμετοχή και την ελευθερία, ότι ήταν η πρώτη μορφή δημοκρατίας που επέτρεψε την προσωπική αυτονομία, όπως επεσήμανε ο Κορνήλιος Καστοριάδης.

Ο ιπότης και ο θάνατος

Στα στήθια που σιγότρεμε μια δακρυσμένη τριανταφυλλιά

Θα λάμπει ένα άστρο σιωπηλό σαν ανοιξιιάτικη μαργαρίτα.

Μα εσύ θα μένεις ακίνητος

Με του Ακρίτα τ' άλογο και το κοντάρι του Αη-Γιωργιού θα

ταξιδεύεις στα χρόνια

Ένας ανήσυχος κυνηγός απ' τη γενιά των ηρώων

Μ' αυτές τις σκοτεινές μορφές που θα σε παραστέκουν αιώνια

Όσπου μια μέρα να σβυστείς κι εσύ παντοτεινά μαζί τους

Όσπου να γίνεις πάλι μια φωτιά μες στη μεγάλη Τύχη που σε γέννησε

Όσπου και πάλι στις σπηλιές των ποταμιών ν' αντηχήσουν

Βαριά σφυριά της υπομονής

Όχι για δαχτυλίδια και σπαθιά

Αλλά για κλαδευτήρια κι αλέτρια.

ΝΙΚΟΣ ΓΚΑΤΣΟΣ, ΑΜΟΡΓΟΣ